

**PÁZMÁNY PÉTER KATOLIKUS EGYETEM
HITTUDOMÁNYI KAR**

**AZ ABSZOLÚTUM JELENTŐSÉGE ÉS ISMERETÉNEK
EREDETE PAULER ÁKOS BÖLCSELETÉBEN**

DISSERTATIO AD DOCTORATUM

**KÉSZÍTETTE
ZIMÁNYI ÁGNES**

**TÉMAVEZETŐ
DR. VINCZE KRISZTIÁN
1-ES SZÁMÚ KERESZTÉNY BÖLCSELETI TANSZÉK**

BUDAPEST, 2017.

Tartalomjegyzék

TARTALOMJEGYZÉK.....	2
I. BEVEZETÉS.....	5
1.) Filozófia és teológia egymásra hangoltsága	12
2.) A Szentírás és néhány korai hitvédő tanúsága a hit és az ész kapcsolatáról. Bölcseleti fogalmak a korai szerzők teológiai műveiben.....	15
3.) Egyházi megnyilatkozások a filozófia és a teológia belső összefüggéséről. Bölcseleti fogalmak az Egyház hivatalos közleményeiben	25
4.) Bevezetés egy magyar bölcseleti rendszerbe.....	31
II. A PÁLYAKEZDŐ PAULER ÁKOS.....	38
1.) Pauler Ákos életének főbb állomásai.....	38
2.) Szellemi háttér, a pozitívizmus és a kriticizmus érvényesülése Európában.....	39
3.) Pauler, a metafizikus.....	43
4.) Pauler Ákos bírálja a pozitívizmust és a kriticizmust.....	45
III. PAULER ÁKOS SZEMBEFORDULÁSA A TRANSZCENDENS ESZMÉKKEL	51
1.) A kortárs magyar bölcseleti élet	51
2.) Pauler elutasítja a metafizikát.....	63
3.) A pozitívizmus és kriticizmus érvényesülése Pauler gondolkodásában.....	64
4.) A pszichologizmus és biologizmus hatása Pauler műveiben.....	68
5.) Pauler Ákos valláshoz való viszonya pozitívista szemléletén belül	71
IV. PAULER ÁKOS LOGIZMUSÁNAK KIALAKULÁSA	74
1.) Átmenet Pauler Ákos pszichologista gondolkodásából logicista felfogásába.....	75
2.) Pauler értékelméleti vizsgálódásainak elmélyülése, etikai idealizmusának kialakulása.....	77
3.) Franz Brentano szellemi befolyása	82
4.) A logikai alapelvek eredeti megfogalmazása	86
V. AZ ABSZOLÚTUMRA IRÁNYULTSÁG PAULER ÁKOS BÖLCSELETÉBEN	94
1.) A filozófia mibenléte Paulernél	94
2.) A filozófia módszere: a redukció.....	98
3.) A logika	103

3. 1.) A logikai alapelvek rendszere Paulernél.....	105
3. 2.) Az azonosság elve.....	106
3. 2. 1.) Az azonosság elve, mint alapvető létmegértés	107
3. 3.) Az összefüggés elve.....	114
3. 4.) Az osztályozás elve.....	115
3. 5.) A korrelativitás tétele: nincs relatívum abszolútum nélkül	117
3. 6.) Tiszta logika.....	120
3. 7.) Alkalmazott logika.....	123
4.) Az etika	127
5.) Az esztétika.....	132
6.) A metafizika, mint a valóság természetére vonatkozó legegységesebb előfeltevéseinkről szóló tudomány.....	136
7.) Az ideológia: az általános tárgyelmélet	140
VI. AZ ABSZOLÚTUM PAULER ÁKOS BÖLCSELETÉBEN	148
1.) Bevezető gondolatok.....	148
2.) Pauler Ákos elmélyülő metafizikájának támaszai	151
3.) Pályatársak a metafizika mellett és ellen	155
4.) Isten létének bizonyíthatósága Pauler Ákosnál	163
4. 1.) Néhány kortárs magyar megközelítés Isten létének bizonyítására	169
4. 2.) Néhány mai érv Isten létének bizonyítására	173
4. 2. 1.) Az emberi szellem dinamizmusából vett istenérv	174
4. 2. 2.) Néhány, az élet értelmének kereséséből és az erkölcsiség feltétlen követelményéből kiinduló istenérv	177
5.) Az istenbizonyítás lehetősége: az előzetes létismeret felszínre hozása.....	180
6. Az előzetes létismeret Pauler Ákos bölcseletében.....	188
7.) Az Abszolútum fogalma	190
8.) Az Abszolútumra is érvényesek a logikai alapelvek	192
9.) Az Abszolútum és az ideavilág.....	194
10.) A legegységesebb léthatározományok kiterjeszthetők az Abszolútumra és a relatívumra is.....	200
11.) Az Abszolútumra és a relatívumra érvényes kapcsolat az analógia	202
12.) Az Isten-fogalom további elemzése.....	209
12. 1.) Az Abszolútum egy, egyszerű, a világtól különböző, személyes és szellemi	209

12. 2.) Az Abszolútum végtelen, változatlan, örökkévaló, tökéletes és teremti a relatívumokat.....	211
13.) Isten és ember viszonya Pauler bölcséletében	214
14.) Az Abszolútum a megismerésben.....	217
14. 1.) Megismerés és bizonyosság összefonódása.....	218
14. 2.) A lelki valóság szerepe a megismerésben.....	219
14. 3.) A megismerés lényege: a ráébredés.....	221
14. 4.) A pauleri ráébredés, a platóni anamnészis, a Szent Ágoston-i illuminatio, a Szent Tamás-i excessus, és a rahneri Vorgriff hasonlósága	225
15.) Az Abszolútum ismeretének eredete	231
VII. ÖSSZEGZÉS.....	236
IRODALOM	242
SUMMARY	256

„Oportet quod Deus sit in omnibus
rebus, et intime.”

Aquinói Szent Tamás, *Summa Theologiae*,
I. q. VIII. a 1. ad 1.

„Philosophálni annyit tesz, mint az adott
relatívumhoz a megfelelő Abszolútumot keresni.”
Pauler Ákos, *Logika*, 212. §.

I. BEVEZETÉS

Isten valóságának elfogadása szükséges a világ megértéséhez. A baj az, hogy a legtöbb istenérv korunk embere számára nem mindig elfogadható. A hagyományos, olykor racionalista ízű istenbizonyítékok érvényesek ugyan, de nem mindig meggyőzőek, úgy is fogalmazhatnák, nem kényszerítő erejűek, így az embereket nehezen tudják Isten egzisztenciális megtapasztalásában, Isten misztériumának megsejtésében segíteni. Az arisztotelészi, Szent Tamás-i Isten felé vezető utakat nem mindenki tudja, vagy akarja bejárni. Sokan úgy vélik, az istenismerethez valamiféle fokról-fokra történő tanulási folyamat révén juthatunk el, és van, aki ezt az utat soha nem fogja tudni bejárni. Karl Rahner (1904-1984) német jezsuita teológus szerint a ma embere „egy zárt, bizonyos értelemben Istennel szemben szigetelt világot él át [...] A világ egyre kevésbé isteni és éppen ezért egyre jelentéktelenebb”¹. Nem meglepő, hogy Isten tevékenységét egyre nehezebben tudjuk egy személyes, önmagát közlő, az embert szerető lény cselekvéseként elgondolni – teszi hozzá Rahner, aki arra is rávilágít, hogy napjainkban az ateizmus nem csupán egyesek felfogása, hanem világméretű jelenség. A racionalista és technikai társadalom – a természettudományos világszemlélet hatása alatt – nagymértékben közömbös a vallási kérdésekkel szemben, úgy is lehetne mondani: Isten fogalma ma sokak számára szinte semmit sem mond. A legtöbb ateista jól el van Isten nélkül, és semmi szükségét sem érzi annak, hogy a világon kívül még valamilyen végső valóságot is feltételezzen. A mai ateistákat többnyire nem gyötri az

¹ RAHNER, KARL, *A titok fogalmáról a katolikus teológiában. Első előadás*, in *Isten: rejtelem. Öt tanulmány*, (ford. Várnai Jakab) Bp. 1994. 18. old.

istenkérdés, nem is tudatosítják, hogy az istenkérdés egzisztenciálisan és elkerülhetetlenül az ő számukra is jelentkezik.

Ma a személyes tanúságtétel lehet meggyőző, vagy annak kimutatása, hogy az Isten-ismeret „megszerzéséhez” elég néhány, mindig is rendelkezésünkre álló tapasztalatot tudatosítanunk. A mindig is meglévő, bennfoglalt istenismeretről Weissmahr Béla (1929-2005) jezsuita filozófus azt írja, hogy „az ember egyrészt valamiképpen minden ismeretében bennfoglaltan mindig is tud a végtelenről, valamiképpen mindig is birtokolja az abszolútumot”. Ennélfogva, az istenbizonyítás, folytatja Weissmahr Béla, „elő akarja idézni annak tudatos felismerését, hogy az ember, mint értelmes cselekvő személy kikerülhetetlenül és mindig is tud Istenről, függetlenül attól, hogy Istennek nevezi-e őt vagy valami másnak, hogy reflektál-e rá, hogy elismeri-e ezt az ismeretet vagy sem”².

Isten tehát nem ismeretlen számunkra, öntudattal rendelkező alanyiségünk is rávilágít arra a tényre, hogy az önmagát megismerő alany jelen van önmaga számára, a megismerésben visszatér önmagához. Az öntudat az a pont, ahol a tudat tudja önmagát, ahol megvalósul a valóság, a létezés és a megismerés azonossága. Az öntudatomban a saját létem a magam számára világossá válik, ha soha nem is tudom azt teljességgel szavakba foglalni. Egész általánosságban tudom, hogy mit jelent létezni. Weissmahr Béla szerint, mivel öntudatos alanyiségom minden kifejezett ismeretem háttérében (és csakis így!) jelen van, bennfoglaltan mindig tudok a feltétlenről.

A lélek Pauler Ákos (1876-1933) szerint is öntevékeny valóság. Ha van valami, írja, „amit teljes bizonyossággal tudok, úgy az az, hogy én gondolkodom, én akarok, én cselekszem, azaz: hogy végső kiindulópontja vagyok ténykedésemnek, azaz öntevékeny valóság vagyok”³.

Szent Ágoston a *Soliloquia, Magányos beszélgetések Istennel* című művében erről írja: „Deum et animam scire cupio, nihil aliud = Istenemet és lelkemet akarom megismerni. Semmi mást.”⁴ Néhány bekezdéssel később pedig így fogalmaz: „noverim me, noverim te = megismerem önmagamot megismerlek téged”⁵.

² WEISSMAHR Béla, *A mai tomizmus vezető irányja: a transzcendentális módszer*, Mérleg 1 (1969) 82. old.

³ PAULER ÁKOS, *Metafizika*, Bp. 1938. 94. §. 118. old.

⁴ SZENT ÁGOSTON, *Soliloquia*, I. 4.

⁵ SZENT ÁGOSTON, *Soliloquia* II. 1.

Karl Rahner pedig úgy fogalmaz, hogy önmagunk megtapasztalása elválaszthatatlan Isten megtapasztalásától. A jezsuita gondolkodó a transzcendentális öntapasztalásban látja az istenbizonyítás útját⁶: „A lét és a megismerés legvégső egysége az eredendő előfeltétele annak, hogy Isten a maga 'istenségében' közölje magát az emberrel”⁷. A metafizikus gondolkodók abban mind egyetértenek, hogy tényleges hitünk mindig személyes döntés eredménye is, jóllehet Isten létére a természetes ész fénye is rávilágít.

Az Istenről való tudás eleve minőségileg különbözik a világgépet alkotó tudástól. Rahner ezt úgy fogalmazza meg, hogy „Isten nem egy befejezett világgép tervéhez hozzátartozó záróhipotézis, hanem az egyetlen tézis, amely alapja minden hipotézisünknek, amire világgépünket fölépítjük. Mert mindig, mindenütt, minden esetben, amikor egy világgépet megalkotunk, annak egyes szerkezeti elemeit megelőzően már föltételeztük, hogy világ részeinek sokfélesége között értelem, összefüggés, kölcsönös vonatkozás uralkodik, hogy szerves egésszé illeszkednek össze számunkra; ezzel pedig már egy, a sokféleséget megelőző eredeti értelmes egységet állítunk”⁸.

Hogy akkor miért nem válik minden ember hívővé, arról XII. Piusz pápa a *Humani generis* kezdetű körlevelében, 1950-ben így vélekedett: „Az ember azonban, akár azért, mert előítéletek vezetnek, akár azért, mert szenvedélyek vagy rosszakarat ösztönzi, nemcsak, hogy megtagadhatja a külső jelek tiszta nyilvánvalóságát, hanem ellen is állhat az Istentől lelkünkbe öntött sugallatoknak.”⁹

A természetes ész által belátott igazságok elismeréséhez a filozófiai gondolkodás óriási segítséget nyújthat. II. János Pál pápa a *Fides et ratio* kezdetű körlevelében megfogalmazza, hogy a hit és a metafizikai értelmesség szoros összefüggésben áll egymással: „A filozófia megfelelő helyre állítása szükséges a hívők életét és tevékenységét irányító hívő megértéshez is.”¹⁰ Noha ezek a megfontolások nem új keletűek, mégsem nevezhetők közismertnek, általánosan elfogadottnak. Sőt, a metafizikának tudományként való elfogadottságáért még napjainkban is küzdenie kell, habár, ebből a szempontból a mélypont a XX. század volt. A metafizika lehetőségéről

⁶ Vö. RAHNER, KARL, *Gotteserfahrung heute*, IX, 194-195; RAHNER, KARL, *A hit alapjai. Bevezetés a kereszténység fogalmába* (ford. Endreffy Zoltán), Bp. 1982, 76-79. old.

⁷ RAHNER, KARL, *Az Ige hallgatója* (ford. Gáspár Csaba László), Bp. 1991, 61. old.

⁸ RAHNER, KARL, *Wissenschaft als „Konfession”*, in *Schriften zur Theologie*, III. 457. old.

⁹ XII. PIUS PÁPA, *Humani generis* körlevele, 1950. augusztus 12, *Isten ismerete* című rész, DS 3876.

¹⁰ II. JÁNOS PÁL PÁPA, *Fides et ratio*, (ford. Diós István), Bp. 1999. 98. pont.

Weissmahr Béla azt tartja, hogy az „beletorkollik abba a kérdésbe, hogy vannak-e további megalapozásra nem szoruló, bizonyos értelemben önmaguk által megalapozott és ilyen értelemben ésszerűen nem tagadható, vagyis kétségtelenül igaz állítások”¹¹.

A teológiai gondolkodást támogató teista metafizika megfontolásait hasznosnak látszik vizsgálat tárgyává tenni különösen, ha Pauler Ákost, a magyar bölcséleti élet nagy alakját hívhatjuk segítségül. Pauler igazi metafizikus elme, eredeti bölcsellete az örök igazságokra épülő objektív idealizmus. Bölcselőnk kora – a XIX. század vége, a XX. század első 33 éve – hazai és nemzetközi szakmai életének aktív résztvevője, egyetemi tanár, 1924-től a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, majd osztályvezetője, 1920-tól a Magyar Filozófiai Társaság elnöke.

Pauler Ákos rendszeralkotó bölcselő filozófiája Platón, Arisztotelész, Szent Ágoston, Szent Tamás művének szerves folytatása. Gondolkodása az általános igazságelméletre irányul, középpontjában a tiszta logikai értelemben vett, örökérvényű igazság áll. Az egyetemes, örök igazságot Platónnal ideának nevezi, ezért rendszere voltaképp erős logikai alapokra épülő ideaelmélet, amelynek azonban nem a logika a végső célja, hanem átfogó világmagyarázat¹². Amint maga írta: „Azt hisszük, hogy a plátói idea nélkül sem a megismerést, sem világunkat az ő ezerféle keletkezés és elmúlásával nem érthetjük meg”¹³. Ideaelmélete az előfeltevések, az abszolút elvek nyomozásának a tudománya, végső megalapozottságában az Abszolútumra épülő teizmus. Ahogyan maga fogalmazta meg: „philosophálni annyit tesz, mint az adott relativumokhoz a megfelelő absolutumot keresni”¹⁴. Ezt a programot Pauler Ákos tökéletesen megvalósította, egységes rendszert alkotott, amelyben a gondolatok alapos logikai összefüggésben állnak egymással, s mindenkor szoros kapcsolatban Istennel.

Pauler Ákos megértette gondolkodásunk lényegét, miszerint minden egyedi ismeret csak bizonyos egyetemes előfeltevések alapján jöhet létre, „megismerni annyi, mint egyetemes tartalmakra támaszkodni”¹⁵. Három logikai alapelv megfogalmazásából kiindulva megalkotta a tiszta logika egységes rendszerét, s ez a rendszer azután filozófiája egészét átfogta. Megfogalmazásában a filozófia „a legegységesebb osztályokról szóló tudomány”¹⁶, amely a tapasztalásból kiindulva a

¹¹ WEISSMAHR BÉLA, *Az emberi lét értelme. Metafizikai értekezések* (szerk. Szombath Attila), Bp. 2012. 62. old.

¹² Vö. BERKÝ IMRE, *Az igazság Pauler Ákos rendszerében*, Bp. 1932. 23-24. old.

¹³ PAULER ÁKOS, *A fogalom problémája a tiszta logikában*, Bp. 1915. 40. old.

¹⁴ PAULER ÁKOS, *Logika. Az igazság elméletének alapvonalai*, Bp. 1925. 211. old.

¹⁵ PAULER ÁKOS, *Bevezetés a filozófiába* (BEV), 3. kiadás, Bp. 1933. 196. §. 234. old.

¹⁶ BEV 8. §. 10. old.

tapasztalás végső előfeltevéseit kutatja. Őt alaptudománya a logika, etika, esztétika, metafizika és az ideológia (általános tárgyelmélet). A logika az igazság mibenlétével, a helyes gondolkodás szabályaival, az etika az erkölcsi jóval, az esztétika az alkotás értékével, a metafizika a létezővel általában foglalkozik. Az ideológia a dolog (tárgy, res, aliquid) legáltalánosabb elméletét állítja föl. Vizsgálatai a tárgyakat „oly egyetemes szempontból tekintik, amely még 'innen van' a valóság és nem valóság kettősségén”¹⁷, a dolgokat csak, mint ideát szemléli, és a legegységesebb mozzanatot jelenti, mindent, ami egyáltalán 'valami'. Nélküle „a dolog alosztályaival foglalkozó logika, etika, esztétika és metafizika sincs előfeltevéseiben megalapozva”¹⁸. Pauler bölcsellete szükségszerűen jutott el Istenhez, minden valóság végső alapjához. Nem lehetséges léteznünk, hangsúlyozta, sem igaz ismeretre szert tennünk anélkül, hogy el ne fogadnánk – hacsak öntudatlanul is – „valami végső Abszolútum létét, amely már független lévén minden más dologtól, önmagában megáll [...] gondolkodni annyit tesz, mint valami Abszolútum létre építeni”¹⁹. Keresztény bölcselőként Pauler szilárdan hitte és vallotta, hogy az abszolútum nem csupán posztulátum vagy idea, hanem a tudományos bölcselgetnek is értékelhető tárgya.

Jó volna Pauler Ákos gondolatait, rendszerét a közgondolkodásba jobban visszahozni. Hazánk csupán néhány rendszeralkotó filozófussal büszkélkedhet, Pauler Ákos közülük is kiemelkedik. Már a kortárs bölcselők közül többen is megkísérelték életművét áttekinteni, helyét kijelölni. Pauler halálakor Halasy Nagy József²⁰ (1885-1976) így emlékezett róla: „előtte már feltárultak a keresztény kinyilatkoztatás és a modern tudomány igazságai is és ezek világánál élesebben láthatta a mindenség örök összefüggéseit s benső értelmét”²¹. Halasy Nagy József szerint Pauler megújította a bölcselget hagyományos szerepét egy pozitivista korban, amikor már-már mindenki elfogadta a tény-uralmat, Pauler a „világnézeti alapvetést sokkal komolyabban és nagyobb kritikával végezte el, mint napjainknak bármely más filozófusa”²². Másutt Halasy Nagy azt írta, hogy Pauler hosszú éveken át kereste önmagát: „Élete végén azonban, egy a hit iránt fogékonyabb korban, annál nagyobb hévvel buzogott elő

¹⁷ BEV 6. §. 9. old. Nem valóságos dolgok a képzeletbeli tárgyak, mitológiai személyek, értékek, logikai principiumok, képtelenségek stb.

¹⁸ BEV 6. §. 9. old.

¹⁹ BEV 168. §. 188. old.

²⁰ Született Nagy József, 1932-ben Halasy Nagy József-re változtatta a nevét, mert felesége kiskunhalasi születésű volt.

²¹ HALASY NAGY JÓZSEF, *Pauler Ákos (1876-1933)*, Minerva XII. évf. Bp. 1933. 4. old.

²² HALASY NAGY JÓZSEF, *Pauler Ákos (1876-1933)*, Minerva XII. évf. Bp. 1933. 30. old.

lelkéből a skolasztikus metafizika. Hittel vallotta, hogy az igaz vallás és az igaz filozófia nem juthatnak egymással ellentétbe”.²³ Moór Gyula (1888-1950) pedig úgy fogalmazott, „a magyar filozófiai gondolkodás számára nem adatott eddig Pauler Ákosnál hatalmasabb rendszert alkotó elme”²⁴.

A kezdetben metafizikus hajlamú ifjú bölcselő a Budapesti Tudományegyetemre kerülve pozitivista, criticista szellemiségű lett. Több mint egy évtized telt el az igazság keresésében, mire tanulmányok és könyvek megírása, bölcséleti problémák átgondolása, hosszú fejlődés és letisztulás után Pauler visszatért eredeti metafizikus világnézetéhez, amely élete vége felé teista szemléletben teljesedett ki. Elmélyülő teizmusában az Abszolútum fogalma azonosult Isten vallási eszméjével. Meggyőzően bizonyította, hogy minden megismerésben Istent ismerjük meg és minden megismerést Isten tesz lehetővé.

Pauler Ákos bölcséletével nem mostanában kezdtem foglalkozni, *Pauler Ákos szellemi fejlődése, teizmusának kialakulása* című dolgozattal 1993-ban a PPKE Hittudományi Karán licentia fokozatot szereztem. A pauleri bölcséletet azóta is tanulmányozom, az akkori, nyolcvanhárom oldalas munkát most újabb dokumentumokkal, elgondolásokkal, mélyebb belátásokkal kívánom gazdagítani. A Pauler-irodalom is gazdagodott az elmúlt időszakban. Az én 1993-ban elkészült dolgozatomat olvasva, ismerve, jelentette meg Somos Róbert, 1999-ben, *Pauler Ákos élete és filozófiája* című, bevallottan filozófiatörténeti megközelítésű könyvét: „E sorok írójának szándéka az volt, hogy a több éves Paulerrel kapcsolatos vizsgálódásait átfogó formában nyújtsa közre, s a további Pauler-kutatások alapjait lerakja. Elsősorban a történeti szempontot érvényesítette, mindazonáltal a kritikai vonatkozásokat ugyanúgy igyekezett felvillantani, mint a Paulert foglalkoztató filozófiai problémák mai relevanciáját illető megfontolásokat.”²⁵

A „magyar katolikus filozófia értékeinek nagyrabecsülése vezette a Budai Bölcséleti Kör tagjait”²⁶ – írja Frenyó Zoltán filozófus, aki a Kör tagjaival 2012-ben, Pauler Ákos halálának 80. évfordulóján megkoszorúzta a filozófus badacsonyi sírját, a Szent Donát-kápolna kriptájában. A következő évben, 2013-ban, a Budai Bölcséleti

²³ HALASY NAGY JÓZSEF, *Pauler platonizmusa*, Athenaeum, 1933. 268. old.

²⁴ Vitéz MOÓR GYULA, *A filozófia mibenléte Pauler szerint*, in *Pauler Ákos emlékkönyv*, Bp. 1934. 63. old.

²⁵ SOMOS RÓBERT, *Pauler Ákos élete és filozófiája*, Bp. 1999. 7. old.

²⁶ *Pauler Ákos filozófiája*, (szerk. Frenyó Zoltán), Filozófiai Intézet, Bp. 2014. 6. old., Frenyó Zoltán előszavából.

Kör a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karán tudományos konferencián mutatta be a nagy katolikus bölcseleti munkásságát, életművét. E konferencia alapján született meg 2014-ben, a *Pauler Ákos filozófiája* című kötet²⁷. A két említett mű előtt, között és után is keletkeztek Pauler Ákossal kapcsolatos írások. Ezek mellett is fontosnak tartom a magyar katolikus filozófiai gondolkodás eme kiemelkedő gondolkodója életművének katolikus szempontú, metafizikus arculatú feldolgozását.

Munkám célja Pauler Ákos életművének keresztény, metafizikus megközelítésű bemutatása, a grandiózus építmény megalkotásához vezető út nyomon követése, Pauler teizmussá érő szellemi útjának rekonstrukciója, teista rendszere napjainkban is hasznosítható vonásainak felmutatása. A fő szempont tehát az Abszolútum, vagyis az Isten-kérdés megjelenése és fejlődése Pauler gondolkodásában, illetve műveiben. Pauler Ákos életének személyes példája, rendszerének teista végkicsengése korunkban is segíthet a valóság mélyebb összefüggései és Isten léte felismerésében.

Ahogy rámutattam, Pauler Ákos bölcseleti rendszerét több magyar és külföldi szerző feldolgozta már, a maga korában és később, napjainkban is. Bölcseletének más-más területe került az egyes tanulmányok előterébe, míg rendszerének Isten-tanával kevesebben fáradoztak. Megemlítem Csurgai Márta nevét, aki foglalkozott a témával, *Pauler Ákos bölcseletének Isten-tana* (1940) című, 59 oldalas munkájában. Ez az írás eléggé észrevétlen maradt, a Pauler-irodalomban elvétve hivatkoznak rá. Mindez erősíti meggyőződésemet, hogy a teista Pauler Ákos Isten-tanának feldolgozása a mai napig várat magára.

Mielőtt elmélyednék Pauler Ákos gondolatvilágában, hasznosnak látszik a filozófia és a teológia kapcsolatáról még néhány összefüggést felvillantani, hiszen dolgozatom a PPKE Hittudományi Karán készült és a teológiában is elfogadott természetes istenismeretre épít. A természetfölötti, vagyis a kinyilatkoztatásból nyert istenismeretet a természetes istenismeret alapozhatja meg, ahogyan már utaltam rá. A következőkben néhány példával szeretném illusztrálni a teológia és a filozófia szoros

²⁷ *Pauler Ákos filozófiája*, (szerk. Frenyó Zoltán), Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Filozófiai Intézet, Bp. 2014. Szerzői: Bolberitz Pál, Ignác Lilla, Somos Róbert, Cseri Kinga, Zimányi Ágnes, Frenyó Zoltán, Kormos József, Turgonyi Zoltán, Máté Zsuzsanna, Kuminetz Géza, Frivaldszky János, Kis Attila, Szűcs Olga, Hoppál Bulcsú.

kapcsolatát²⁸, amelyről már a Bibliában, a korai egyház teológusainak írásaiban és hivatalos dokumentumaiban is olvashatunk. Továbbá rámutatok egy-egy konkrét bölcséleti fogalomra is, amely azután új, keresztény tartalommal gazdagodva bukkan fel a keresztény írásokban.

1.) Filozófia és teológia egymásra hangoltsága

Noha a vallás és a filozófia ugyanannak, a világtól különböző feltétlennek, abszolútnak a létét állítja, istenfogalmuk között feszültség is fennáll, ami szembe állíthatja a vallást és a filozófiát, sőt olykor úgy tűnhet, hogy ellentéteik kibékíthetetlenek. Ám ez csupán látszat, sőt a filozófia elvetése maga is filozófiai döntés. Erről már Arisztotelész is tud, mert egyik töredékében így fogalmaz: „ha filozofálni kell, akkor kell filozofálni, ha nem kell filozofálni, akkor is filozofálni kell, (hogy kimutassák a filozófia szükségtelenségét) tehát mindenképpen kell filozofálni”²⁹. Weissmahr Béla pedig azt írja, hogy önáltatás „azt hinni, hogy megszabadulhatunk a filozófiai problémáktól. A gyakorlati élet feladatainak megoldása kapcsán mindig is felmerülnek elvi jelentőségű kérdések [...] Mert minden emberi tevékenység és döntés bennefoglaltan tartalmaz valamilyen 'filozófiát'. Ennek többnyire annál nagyobb hatása van a tevékenységre, minél kevésbé van valaki ennek tudatában. Az egyes ember persze a környezetéből, a hagyományból, az erkölcsi közmeggyőződésből sokszor józan filozófiai alapelveket tesz magáévá. A filozófia kérdéseibe való belemélyedés kétségtelenül nem mindenkinek feladata. De ha egy egész társadalom, vagy (ami még rosszabb lenne) az egész emberiség magáévá tenné azt a nézetet, hogy az alapvető kérdésekkel nem lehet és ezért nem is kell foglalkozni, úgy ennek az eredménye katasztrofális lenne: az ember a maga nem reflektált, nem tudatosított filozófiai állásfoglalásainak, azaz előítéleteinek rabjává lenne [...] Az alapvető filozófiai kérdések megoldhatatlanságába tehát mégsem lehet belenyugodni”³⁰.

Továbbá, az Isten-kérdés a teológiának és a filozófiának is egyaránt középpontjában áll. A filozófia, azaz a bölcsesség szeretete, mindig is része volt a

²⁸ A témáról lásd PANNENBERG, WOLFHART, *Teológia és filozófia. A két tudomány viszonya és közös története* (ford. Gáspár Csaba László és Görföls Tibor) című könyvet. Bp. 2009.

²⁹ ARISZTOTELÉSZ, *Protreptikosz fragmentum*, 50, 1483 b 29, 42. Idézi: TURAY ALFRÉD, NYIÍRI TAMÁS, BOLBERITZ PÁL, *A filozófia lényege, alapproblémái és ágai*, Bp. (1981¹) 1992. 55. old.

³⁰ WEISSMAHR BÉLA, *Bevezetés az ismeretelméletbe*, Róma, 1978. 18-19. old.

teológiának, azaz az Istenről való értelmes beszédnek. A keresztény teológia elismeri a gondolkodó értelem erejét, amellyel az ember Isten szavát törekszik megérteni és elfogadni, miközben tisztában van azzal, hogy a megértés végső fokon Isten ajándéka. A hívő tudja, hogy önmagát, világát csakis a hit fényében képes helyesen meghatározni. Az sem változtat ezen, hogy a teológia, miközben Isten üzenetét, a kinyilatkoztatást eljuttatja a címzetthez, minden jóakarátú emberhez, óhatatlanul reflektál a logikára, antropológiára, kozmológiára, természetes istentanra. Használnia kell tehát a bölcséleti módszereket és eredményeket. A filozófiai megismerés és a hívő megismerés egymásra hangolt, kiegészíti egymást. Karl Rahner szerint a filozófia a teológiának benső mozzanata. Vallja, hogy a filozófia az ember önmegértésének alapvető formája, így belső mozzanata, lehetőség feltétele a teológiának (tehát a kinyilatkoztatásnak is): „A kinyilatkoztatás hirdetése nem lehetséges teológia nélkül és nincs teológia filozófia nélkül.”³¹ Másutt azt írja, hogy „a teológiának természetes feltétele a filozófia, amely pedig saját lehetőségének a feltétele”³². A *Sacramentum Mundi* című enciklopédia, filozófia és teológia szócikkében azután úgy fogalmaz, hogy „a katolikus teológia lényegi különbséget tesz a természet és a kegyelem között, és így a természetes Isten-ismeret és a kinyilatkoztatás között. Ezért a keresztény teológia nem csupán megtűri, de igényli is a filozófiát”³³.

Weissmahr Béla szerint az valóban helytálló, hogy a filozófusok fogalmilag alkotott, elvont Isten-eszméje és a vallás Isten-fogalma között feszültség áll fenn, „a transzcendens abszolút valóság fogalma bizonyos szempontból messze elmarad a vallás istenfogalma mögött”³⁴ – írja a jezsuita bölcselelő *Filozófiai istentan* című könyvében. Weissmahr elismeri, hogy a filozófia nemegyszer töredékes és személytelen Isten-képe egzisztenciálisan kevésbé érinti meg az embert, és Pascalnak ad igazat, „aki a filozófusok Istenét élesen szembeállította Ábrahám, Izsák, Jákob Istenével”³⁵, a vallás személyes és személyhez szóló Istenével. A filozófia istenfogalma bizonyos értelemben mégis helyesebb lehet, mert nem szimbólumokban vagy egyénileg kialakított képekben és érzésekben beszél Istenről, hanem érthető és közölhető tartalmú fogalmakban, amelyek olykor tisztábbak lehetnek a bántó

³¹ RAHNER, KARL, *Schriften zur Theologie*, Vol. 6, Philosophie und Theologie, 102. old.

³² RAHNER, KARL, *Schriften zur Theologie*, Vol. 6, Philosophie und Theologie, 91. old. Philosophy and Theology, Vol. 6. 71. old.

³³ SACRAMENTUM MUNDI, *An encyclopedia of Theology*, 6 vols. (1st. ed. 1968), Vol. 5. 20-21. old.

³⁴ WEISSMAHR BÉLA, *Filozófiai istentan*, Filozófiai Tanfolyam, 3. Bp. 1996. 13. old.

³⁵ WEISSMAHR BÉLA, *Filozófiai istentan*, Filozófiai Tanfolyam, 3. Bp. 1996. 13-14. old.

antropomorfizmusoktól.³⁶ A bölcsélet arról beszél, amit az ember – hacsak nem tematizáltan is – a létezés egyetemességéről és egyszerűségéről tud, vagy tudni szeretne. A valóság legátfogóbb horizontjában vizsgálódik, igényt tartva a dolgok végső magyarázatára. Az igazságot kutatja, amely „igazság pedig végtelen és örökkévaló”³⁷. Ezért szinte természetes, hogy a filozófia előbb-utóbb eljut az istenkérdéshez. Pauler Ákos erről így ír. „Nem volt, s a jövőben sem léphet fel olyan filozófiai rendszer, mely ne venne fel valamiféle végső, függetlenül megálló Abszolútumot, nevezze azt bár Istennek, anyagnak, erőnek vagy szellemnek, vagy ’tények összességének’”³⁸. Pauler Ákos buzgón tanulmányozott szent szerzőket, a teológia és a filozófia számos alkalommal összefonódott írásaiban. Rendszerének végkövetkeztetése az Abszolútum, akit nemegyszer Istennek nevez. Azt írja, hogy „az Abszolútum fogalma tehát egybeesik Isten vallási eszméjével”³⁹. Kicsit előbb pedig úgy fogalmaz, hogy „az Abszolútumot személyes, szellemi s végtelen tökéletes lénynek kell tartanunk [...] Ily lényhez való viszonyunk csak a szeretet és vágy lehet”⁴⁰. Ehhez Pauler Ákos még azt is hozzáteszi, hogy élni egyet jelent azzal, hogy az Abszolútumot mindenek felett szeretjük és tőle várjuk végső megváltásunkat.

A filozófia keresztény kritikája hangsúlyozza, hogy hitünk „ne emberek bölcsességén, hanem Isten erején nyugodjék” (1 Kor 2,5). Valójában ez is, az is ugyanazt az igazságot szolgálja. Ahogyan II. János Pál pápa írta, „ész és hit ugyanarra az őseredeti Igazságra törekszik, amely Igazság nem mondhat ellen egymásnak”⁴¹. II. János Pál pápa 1998-ban külön enciklikát bocsátott ki a hit és az ész kapcsolatának természetéről. Ennek elején kifejtette, hogy „a hit és az ész (fides et ratio) két szárny, melyekkel az emberi szellem fölemelkedik az igazság szemlélésére. Maga Isten oltotta az emberek elméjébe a törekvést, hogy meg akarják ismerni az igazságot és önmagukat, és Istent megismerve és szeretve eljuthassanak önmaguk teljes igazságához”⁴². A következő részben kiemelek néhány szentírási helyet, majd a

³⁶ Vö. WEISSMAHR BÉLA, *Isten léte és mivolta*, Teológiai vázlatok, I. köt. Bp. 1983, 205-206. old.

³⁷ PAULER ÁKOS, *Bevezetés a filozófiába*, BEV, 3. kiadás, Bp. 1933. (1920¹)

³⁸ BEV 168. §. 188. §.

³⁹ BEV 169 a. §. 192. old.

⁴⁰ BEV 168. §. 191-192. old.

⁴¹ A pápa magyarországi apostoli látogatása alkalmából, 1991. augusztus 17-én ellátogatott a Magyar Tudományos Akadémiára, ahol beszédet mondott a kultúra és a tudomány képviselői előtt.

⁴² II. JÁNOS PÁL PÁPA, *Fides et ratio kezdetű enciklika a Katolikus Egyház püspökeihez a hit és ész kapcsolatának természetéről*, Bp. 1999. Bevezetés, 9. old.

teljesség igénye nélkül megemlítem néhány korai szerző véleményét a hit és az ész kapcsolatáról.

2.) *A Szentírás és néhány korai hitvédő tanúsága a hit és az ész kapcsolatáról. Bölcséleti fogalmak a korai szerzők teológiai műveiben*

A természetes istenismeret jelentőségéről már a Bölcsesség könyvében is olvasunk, a szent szerző szerint a kinyilatkoztatást nem ismerők is rátalálhattak volna Istenre: „Mert természettől balgák voltak mind az emberek, híjával voltak Isten ismeretének, s a látható tökéletességekből nem tudták felismerni azt, aki van, sem művei szemlélésekor nem ismerték fel a művészt [...] Mert a teremtmények nagyságából és szépségéből összehasonlítás útján meg lehet ismerni teremtőjüket” (Bölcs 13, 1-2 és 5) Hasonlóképpen gondolkodik Pál apostol is, amikor a Római levélben amikor azt írja: „Ami ugyanis megtudható az Istenről az világos előttünk, maga Isten tette számunkra nyilvánvalóvá. Mert ami benne láthatatlan: örök ereje és isteni mivolta, arra a világ teremtése óta műveiből következtethetünk” (Róm 1,19-20). Ennek alapján fogalmazta meg tanítását az I. Vatikáni zsinat (XX. Egyetemes zsinat), a katolikus hit védelmében, hogy minden ember képes Isten valóságát felismerni: „Ugyanezen Anyaszentegyház hiszi és tanítja, hogy Isten minden dolog kezdete és vége, a teremtett dolgokból az emberi ész természetes világosságával biztosan megismerhető”⁴³.

Az ószövetségi Szentírásban sokat olvasunk az igazi bölcsességről, amely Isten szeretetében, és a neki való engedelmségben áll: „A bölcsesség kezdete az Úr félelme” (Péld 1,7) – olvassuk a Példabeszédek könyvében. „A bölcsesség tud és ért mindent” (Bölcs 9,11) – írja a Bölcsesség könyve. A Jézus Sirák könyve pedig ekként fogalmaz: „Boldog az, akinek bölcsességen jár az esze” (Sir 14,20). A megszemélyesített bölcsesség szava felemeli az olvasót: „Alkotó munkája elején teremtett az Úr, ősidőktől fogva, mint legelső művét [...] Ott voltam, amikor az eget teremtette, s az ősvíz színére a kört megvonta” (Péld 8,22 és 27).

Az újszövetségi Szentírás kétkedőbb, sőt ellenségesebb azzal a világi bölcsességgel, amely Isten bölcsességével szembehelyezkedik: „Vigyázzatok, hogy

⁴³ I. Vatikáni Zsinat, *Dei Filius* kezdetű hittani rendelkezés a katolikus hitről, 2. fejezet, 1870. április 24. DS 3004.

senki félre ne vezessen benneteket bölcselkedéssel és hamis tanítással, ami emberi hagyományokon és világi elemeken alapszik, nem pedig Krisztuson” (Kol 2,8). Pár verssel később megint csak elítélő sorokat olvasunk: „Csak emberi parancsok és tanítások, amelyek a bölcsesség látszatát keltik az önkényes vallási gyakorlatokkal, az alázatoskodással és az önsanyargatással, de valójában nincs semmi értékük, csak a test kielégítésére szolgálnak” (Kol 2,22-23). A kereszt bölcsességével kapcsolatban írja Pál apostol: „Lerontom a bölcsék bölcsességét, s az okosak okosságát meghiúsítom. Hol marad a bölcs? Hol az írástudó? Hol az e világ szószólója? Nem megmutatta Isten, hogy a világ bölcsessége balgaság?” (1 Kor 1,19-20)

A korai egyház hitvédői felléptek a titkos tudást ígérő, pogány bölcséleti iskolák tévtanai ellen. Meggyőzően vallották, hogy az igaz tanítás Jézustól való, és a teljes kinyilatkoztatást az egyház birtokolja. Az apostolok által alapított egyház tanítása Jézustól ered, amire garancia az Isten szavait megőrző szájhagyomány, az újszövetségi iratok és az egyház kialakuló tanítóhivatala. A fiatal kereszténység a görög filozófia fogalmait tovább fejlesztette és a keresztény tanításhoz igazította. A görög filozófia pedig a kereszténységben tudott megújulni, tovább fejlődni. A keresztény kinyilatkoztatás és a görög bölcsélet kapcsolatára már az első századok atyái rámutattak.

A pogány filozófusból keresztény vértanúvá lett Szent Jusztinosz (kb 89-167) óriási szolgálatokat tett az üldözésektől gyötört, de hitében erősödő egyháznak. Megtalálta a görög bölcsélet keresztény értékelésének azon szempontjait, amelyekkel a filozófia eredményeinek fölhasználását a keresztény vallásban legitimálni tudta.⁴⁴ Az antik bölcséletben jártas, pallérozott elméjükre büszke pogányok kezdetben megvetően fordultak el az új tantól, híveinek „műveletlensége” miatt. Jusztinosz azonban bebizonyította, hogy a keresztények is otthonosak a filozófiai tanokban, sőt valójában a keresztény hit az igazi filozófia. Számos tévelygő, a pogány vallásokban csalódott embernek nyitott ezzel utat a kereszténység felé. Jusztinosz számára a kinyilatkoztatás alapján álló tanítás a valódi bölcsesség: „A filozófia valóban Istentől nekünk adományozott nagy, igen értékes ajándék számunkra, hozzá vezet bennünket, egyedül csak ez egyesít minket. Megbecsülést érdemel mindenki, aki szerinte él, aki a filozófiát követve alakítja gondolkodását.”⁴⁵ Az *I. Apológiában* Jusztinosz saját

⁴⁴ Vö. VANYÓ LÁSZLÓ, *Az ókeresztény egyház irodalma*, Bp. 1988. 19, 233-234, 241. old.

⁴⁵ SZENT JUSZTINOSZ, *Párbeszéd a zsidó Trifónnal* (ford. Ladocsi Gáspár), in *A II. századi görög apológiák*, Bp. 1984, II. 1.

megtéréséről így ír: „Magam is, ki Platón tanainak örvendtem, mikor hallottam a keresztények hányattatásairól, és láttam azt, hogy nem rettennek meg a haláltól, sem bármi mástól, amit mások rettenetesnek gondolnak, arra a meggyőződésre jutottam, nem lehetséges, hogy ők gonoszságban és élvezetvágyban élnek”.⁴⁶

A 160 körül keletkezett, *Párbeszéd a zsidó Trifonnal* című apológiájában a filozófia és a hit kapcsolatáról Jusztinosz pozitívan fogalmaz: „Így tehát a filozófiából nyert hasznot éppen olyan nagyra tartod, mint a törvényhozóktól vagy a prófétáktól valót – vettem közbe. – A filozófusok talán nem az Istenről beszélnek mindig – válaszolta –, nemde az egyetlen voltát és gondviselését kutatták? Vagy talán a filozófiának nem az a feladata, hogy az isteni természetet kutassa?”⁴⁷

Szent Jusztinosz vértanú apologétától származik a híres logoi szpermatikoi, eszmei magvak tan, amelyet a *II. Apológiában* fejtett ki. Művében elismeri, hogy a pogány filozófusok, Platón, a sztoikusok, a költők, történetírók is sok mindent helyesen megláttak, de tanításuk nem egyezik meg teljesen Krisztus tanításával: „Mert mindegyikük a magvakat elvető isteni Értelem egy része alapján észrevett valami hasonlót, és azt jól elmondta, de a nehezebb dolgokban már egymásnak ellentmondóan vélekedtek, amivel megmutatták, hogy nem birtokolták az átfogó tudományt és a megcáfolhatatlan ismeretet. 4. Mert minden, amit bárki helyesen mondott, az a miénk, keresztényeké, mivel mi Isten után a születetlen és kimondhatatlan Istentől való Igét (Értelmet) imádjuk és szeretjük, ki értünk emberré lett, hogy szenvedéseink részeseként gyógyítson minket. 5. Minden író az Értelem beleültetett magva révén láthatta valamelyest homályosan a dolgokat. 6. Mert más valaminek a csírája és a képességhez mért utánzás, és ismét más az, amikor a kegyelem alapján utánozzák azt, akiben részesednek.”⁴⁸

Jusztinosz, filozófus lévén, tisztában volt kora bölcséleti iskoláival, maga is keresgélt, de egyik iskolában sem találta meg azt, amit keresett. A *Párbeszéd a zsidó Trifonnal* című írásában olvashatunk arról, miként keresgélt az egyes filozófiai mestereknél és hogyan csalódott bennük: „II. 1. A filozófia valóban Istentől nekünk adományozott nagy, igen értékes ajándék számunkra, hozzá vezet bennünket, egyedül

⁴⁶ SZENT JUSZTINOSZ, *I. Apológia* (ford. Vanyó László), in *A II. századi görög apologéták*, Ókeresztény Írók, VIII. kötet, szerkesztette Vanyó László, Bp. 1984. XII. 1. 130. old.

⁴⁷ SZENT JUSZTINOSZ, *Párbeszéd a zsidó Trifonnal*, in *A II. századi görög apologéták*, Ókeresztény Írók, VIII. kötet (szerk. Vanyó László, ford. Ladocsi Gáspár), Bp. 1984. I. 3. 133-134. old.

⁴⁸ JUSZTINOSZ, *II. Apológia* (ford. Vanyó László), in *A II. századi görög apologéták*, Ókeresztény Írók, VIII. kötet (szerk. Vanyó László), Budapest, 1984. XIII. 2. 131. old.

csak ez egyesít vele minket. Megbecsülést érdemel mindenki, aki szerinte él, aki a filozófiát követve alakítja gondolkodását. Mi tehát valójában a filozófia? És miért küldetett az embereknek – bár sokak elől rejtve marad! Mert sem a platonikusok, sem a sztoikusok, sem a pitagóreusok nem mondhatják magukénak, mivelhogy ez a tudomány mindenképpen csak egy lehet. 2. De miért is van az, hogy hidra lett belőle? Éppen ezt akarom most elmondani.”⁴⁹. Az igazi filozófia Isten bölcsessége, vagyis a kereszténység. „egyedül csak ezt a filozófiát tartottam biztosnak és hasznosnak”⁵⁰. Kicsit később is egyértelműen hangsúlyozza: „III. 3. A filozófia és a józan értelem nélkül senkiben sem lehet meg az okosság. Ezért minden embernek szüksége van a filozófiára, amit a legnagyobb és legértékesebb műnek kell tartania, a többi mind másod- vagy harmadrendű, ha a filozófiától függenek, akkor elfogadhatók és tűrhetők, de ha a bölcsélet nem támogatja és nem kíséri ezeket, akkor közönségesek és terhesek azoknak, akiknek foglalkozniuk kell ezekkel. 4. Tehát a filozófia megadja a boldogságot? – összegezte szavamat. Valóban megadja – mondtam – és egyedül csak ez adja meg. Mi tehát a filozófia? – kérdezte – és miben áll a tőle kapott boldogság? Ha nincs ennek akadály, hogy elmondjad, mondd el! A filozófia – válaszoltam – a létező tudománya és az igazság megismerése. A boldogság pedig ennek a tudománynak és bölcsességnek a jutalma”⁵¹.

Tertullianus (160-230) a nyugati kereszténység egyik legkiválóbb teológusa Karthágóban született. Világi teológusként görögül és latinul is írt. Több híres monda kötődik munkásságához, így az, hogy az emberi lélek természeténél fogva keresztény („anima naturaliter christiana”, *Apol* 17. 6.), vagy a „mi köze Athénnek Jeruzsálemhez?” kifejezés, amellyel Tertullianus a filozófiai csűrös-csavarást ítélte el, nem hitünk értelemmel való igazolását. Nem akarta, hogy a kinyilatkoztatott igazságot a filozófusok a maguk szája íze szerint értelmezzék. Az ismert szövegrész Tertullianus *Pergátló kifogás az eretnekekkel szemben* című írásában található, a hetedik fejezetben, amelynek már a címe is beszédes: „Az eretnekségeket a filozófia látja el eszközökkel. Nekünk Jézus Krisztus óta nincs szükségünk kíváncsiságra, és az evangélium óta nincs szükségünk fürkészsre”. A világi bölcsességet elvető, Krisztus

⁴⁹ JUSZTINOSZ, *Párbeszéd a zsidó Trifónnal*, in *A II. századi görög apologeták*, Ókeresztény Írók, VIII. kötet (szerk. Vanyó László, ford. Ladocsi Gáspár), Bp, 1984. II. 1., 133-135. old.

⁵⁰ JUSZTINOSZ, *Párbeszéd a zsidó Trifónnal*, in *A II. századi görög apologeták*, Ókeresztény Írók, VIII. kötet (szerk. Vanyó László, ford. Ladocsi Gáspár), Bp, 1984. VIII. 1. 144. old.

⁵¹ JUSZTINOSZ, *Párbeszéd a zsidó Trifónnal*, in *A II. századi görög apologeták*, Ókeresztény Írók, VIII. kötet, (szerk. Vanyó László, ford. Ladocsi Gáspár), Bp, 1984. III. 3-4. 137. old.

bölcsességét hirdető szövegrész így folytatódik: „1. Ezek emberi és démoni tanítások, melyek az evilági bölcsesség szelleméből születtek azok számára, akiknek visket a fülük (vö. Kol 2,22; 1 Tim 4,1; 2 Tim 4,3). De az Úr ostobának nevezte az ilyen bölcsességet, és azt választotta, ami a világ szemében ostoba, hogy megszegyenítse magát a filozófiát is (vö. 1 Kor 1,27 és 3,19). 2. Mivel pedig a filozófia az evilági bölcsesség tárgya, vakmerően magyarázza az isteni természetet és az isteni tervet. Így magukat az eretnekségeket is a filozófia látja el eszközökkel [...] 5. Ugyanazokon a kérdéseken töprengenek az eretnekek és a filozófusok, és ugyanazokat a megfontolásokat bogozgatják. Honnét és miért van a rossz? Honnan és milyen módon lett az ember? Ugyanilyen az is, amit nemrég Valentinus tett fel: Honnét van az Isten? Vagyis az „enthümésziszből” és az „ektrómából”. 6. Szegény Arisztotelész! Dialektikára tanította őket, mely az építés és rombolás művészete, alakoskodó az állításokban, erőltetett a feltételezésekben, érthetetlen az érvelésben, vitákat támaszt, önmaga számára is alkalmatlan, mindent újra vizsgál, mert attól fél, teljesen elhanyagolt valamit. 7. Innen származnak azok a mítoszok, azok a vég nélküli genealógiák (vö. 1 Tim 1,4), azok a terméketlen kérdések és azok a görcs módjára tekergő beszédek (vö. 2 Tim 2,17), melyektől az apostol a Kolosszei levélben távol akar tartani minket, mikor nyíltan kimondja, hogy őrizkedjünk a filozófiától és annak haszontalan csábításától: „*Ügyeljünk, nehogy valaki filozófiával és annak haszontalan csábításával félrevezessen titeket az emberek hagyománya szerint*” (vö. Kol 2,8), mely ellentétben áll a Szentlélek gondviselésével. 8. Pál volt Athénban, és ottani találkozásai során megismerte azt az emberi bölcsességet, mely igényt tart az igazság birtoklására és megrontja az igazságot, s közben maga is sokféleképpen megoszlik eretnekségeiben, vagyis egymással kölcsönösen szembenálló szektáinak sokaságában. 9. Mi köze van hát Athénak Jeruzsálemhez? Mi köze az akadémiának az egyházhhoz? Mi köze az eretnekeknek a keresztényekhez? 10. A mi tanításunk Salamon csarnokából származik (vö. ApCsel 5,12) – az a része is, amely azt tanítja, hogy Istent a szív egyszerűségében kell keresni (vö. Bölcs 1,1). Erre gondoljanak azok, akik sztoikus, platonikus és dialektikus kereszténységet találtak ki! Nincs szükségünk kíváncsiságra Jézus Krisztus óta, sem kutatásra az evangélium óta. Mikor hiszünk,

nem érezzük szükségét annak, hogy másban higgyünk. Hiszen, ha már ezt hisszük, nincs semmi okunk, amiért másban kellene hinnünk.”⁵²

A híres „credo quia absurdum” kifejezést szintén Tertullianusnál találjuk. Valójában nem a filozófiai gondolkodás ellensége, hiszi a fogalmi gondolkodás számára abszurdnak tűnő valóság tartományt. A szöveget a *Krisztus testéről* című írásban olvashatjuk: „Isten fia megfeszített: nincs benne szégyen, hiszen szégyenletes. És az Isten fia meghalt: bizonytalannal hinnünk kell, hiszen abszurd. És eltemetvén, feltámadott, ez bizonyos, mert lehetetlen.”⁵³

Alexandriai Kelemen az evangéliumot nevezte „az igazi filozófiának”⁵⁴, és azt tartotta, a filozófia előkészület az evangéliumra: „Nálunk filozófusoknak azt nevezik, akik a mindent teremtő és tanító bölcsességet, azaz Isten Fia megismerését szeretik”⁵⁵.

A korai egyház nagy teológusai új bölcséleti fogalmakat is alkottak, vagy egyszerűen, régi pogány szerzők műveiből átvettek, náluk már meghonosodott szakkifejezéseket. Ezek közül számos meghatározás meghonosodott a keresztény teológiában is. Nem csupán a logosz kifejezést alkalmazták, teológiai írásaikban rendre használták a személy, a rossz fogalmát, vagy a semmiből való teremtés kifejezést. Az első évszázadok teológiai írásaiban megjelenik a hit által megvilágított értelem, az öntudat ténye és fontossága, a szabad akarat fogalma. Nüsszai Szent Gergely (335-394) püspök és egyházatya 335-ben, Kappadókiában született. Vanyó László patrisztikus teológus szerint a *három kappadókiai egyházatya*, Nagy Szent Bazil (330-379) és Nazianszoszi Szent Gergely (329/30-390) mellett ő a *filozófus*.⁵⁶ A filozófiai módszert a nüsszai püspök közös kiinduló alapnak tekintette, teológiai írásaiban filozófiai fogalmakat is használt, például a létesítő ok kifejezést: „Különböző eredeteket kellene feltételeznünk, ha a létesítő okon kívül mást is elgondolunk, amit a teremtés eszközével használ fel a hozzáértő Bölcsesség.”⁵⁷ Nüsszai Gergely többször is írja, hogy a rossz a jó hiánya, például a *Nagy kateketikus beszéd* hatodik fejezetében:

⁵² TERTULLIANUS, *Pergátló kifogás az eretnekekkel szemben (De praescriptione haereticorum)* (ford. Erdő Péter), in *Tertullianus művei*, Ókeresztény Írók XII. kötet (szerk. Vanyó László), Bp. 1986. VII. 1. 5. 9.

⁵³ TERTULLIANUS, *De Carne Christi (Krisztus testéről)*, V, 4. „Crucifixus est Dei Filius, non pudet, quia pudendum est; et mortuus est Dei Filius, prorsus credibile est, quia ineptum est; et sepultus resurrexit, certum est, quia impossibile.”

⁵⁴ ALAXANDRIAI KELEMEN, *Stromata (Szőnyegek)*, I. 18, 90.

⁵⁵ ALAXANDRIAI KELEMEN, *Stromata*, VI. 7, 55.

⁵⁶ Vö. VANYÓ LÁSZLÓ, *Az ókeresztény egyház és irodalma*, Bp. 1988. 617. old.

⁵⁷ NÜSSZAI SZENT GERGELY, *A lélekről és a feltámadásról* (ford. Vanyó László), in *Ókeresztény Írók*, 6. kötet, Bp. 1983. 625. old.

„A rossz önmagában nem létezik, hanem a jó hiányként fogható fel. Így mondhatjuk a vakságot a látás ellentétének, nem mintha a vakság valamilyen önmagában létező dolog lenne, hanem csak egy korábban meglevő képesség hiánya. Ilyen értelemben beszélünk a rosszról is, amit a jó hiányként fogunk fel: olyan, mint a fény eltűnése nyomán fellépő homály.”⁵⁸ A nüsszai püspök a semmiből való teremtést vallja, amikor arról ír, hogy „minden teremtményi létező rokon a változással, mert a teremtmény léte maga is egy változással kezdődik, amikor az isteni erő a semmiből létrehozza”⁵⁹. A *Nagy kateketikus beszéd* 39. fejezetében pedig az ember szabad akaratáról, döntési szabadságáról ír: „A létezőket két részre osztjuk, teremtettekre és teremtetlenekre. A teremtetlen természet változatlan és állandó, a teremtetett természet viszont változékony. Aki tehát megfontolja, mi hasznos számára, kinek a szülötte akar lenni, vajon a folyton változásokat mutatót, vagy a változatlan, szilárd, állandó és örökké jó természetet választja-e?”⁶⁰

A hit és ész összeegyeztetésének összefoglaló megoldását találjuk Szent Ágoston püspök (354-430) és egyháztanító műveiben. Ágoston gondolkodásában a bölcsélet a keresztény hit alátámasztására szolgál. A hit és az ész kapcsolatáról írta: „intellige ut credas, crede ut intelligas” = „érts, hogy higgy, higgy, hogy érts!”⁶¹. A kinyilatkoztatott igazságokról szerezhethünk ismereteket, az igazság teljesebb ismeretére a hit által megvilágított értelem vezet bennünket. Ágoston *A Szentháromságról* című írásában megfogalmazza híressé vált gondolatsorát, amellyel a kételyt akarta elűzni. Az első könyv tizedik fejezetének a címe is beszédes: „Az értelem biztosan tudja magáról ezt a három dolgot: ért, van és él.”⁶² A szkepszisnek nincs létjogosultsága, mert vannak biztos ismeretek, például öntudatunk bizonyossága, ahogyan Ágoston megfogalmazza, aki kételkedik, az él: „Ha kételkedik, emlékszik arra, hogy min kételkedik, azután tudja, hogy kételkedik, és ha kételkedik, azt is tudja,

⁵⁸ NÜSSZAI SZENT GERGELY, *Nagy kateketikus beszéd* (ford. Vanyó László), in Ókeresztény Írók, 6. Bp. 1983. 515-516. old.

⁵⁹ NÜSSZAI SZENT GERGELY, *Nagy kateketikus beszéd* (ford. Vanyó László), in Ókeresztény Írók, 6. Bp. 1983. 6. fejezet, 516. old.

⁶⁰ NÜSSZAI SZENT GERGELY, *Nagy kateketikus beszéd* (ford. Vanyó László), in Ókeresztény Írók, 6. Bp. 1983. 39. fejezet, 567. old.

⁶¹ AURELIUS AUGUSTINUS, *Sermo*, 43, 7, 9: CCL 41, 512 (PL 38, 258).

⁶² AURELIUS AUGUSTINUS, *A Szentháromságról* (ford. Gál Ferenc), in Ókeresztény Írók, 10. köt. Bp. 1985. X. könyv, 10. fej., 300. old.

hogy nem szabad elhamarkodott ítéletet mondani. Aki tehát valamin kételkedik, nem kételkedhet mindenben. Ha nem léteznék, nem is kételkedhetne.”⁶³

Ágoston az emberi megismerés kapcsán az öntudat tényére hivatkozott. Vérbeli bölcselőként fejtegette, hogy a gondolkodó értelem csak akkor lehet jelen önmaga előtt, ha önmagát gondolja. Hasonló ez ahhoz, amikor a szem külső dolgokra irányul, de önmagát nem látja. Amikor az értelem megismer egy dolgot, tudja, hogy mit jelent ismerni: „Nem más értelemről tudja, hogy tud, hanem saját magáról [...] Tehát bizonyos módon ismeri magát az, aki tudja magáról, hogy nem ismeri magát. Ha nem tudná, hogy nem ismeri magát, akkor nem törekedne arra, hogy megismerje.”⁶⁴ Éppen abból a tényből vezette le, hogy az emberi értelem ismeri önmagát, hogy aki keresi magát, és ebből rájön, hogy nem ismeretlen önmaga előtt. Ágoston azt a gondolatot is megfogalmazta, hogy az igazság örökké érvényes valóság, az ész az igazságot nem létrehozza, hanem rátalál: „non ratiocinatio facit, sed invenit = nem az értelem csinálja, hanem felfedezi”⁶⁵. Értelmi ismeretünk bizonyosságának forrása Isten örök eszméiben van, ezzel értelmünk érintkezésben áll, ezért minden igaz ismeret Isten örök eszméinek fényében (in rationibus aeternis) történik, isteni megvilágosítás eredménye. „Isten az értelem fénye, akiben és akitől és aki által lesz minden világos az értelem számára”⁶⁶ – tanítja Ágoston és hangsúlyozza, hogy amint létünk Istentől van, éppúgy az igazság megismeréséhez is Istenre, mint tanítóra van szükségünk.⁶⁷

Manlius Boethius (480-527) korának nagyműveltségű, konzulként politikusa és filozófusa volt. Kecskés Pál szerint: „magyarázatokkal ellátott fordításaiból ismerkedett meg legkorábban a Nyugat Arisztotelésszel s az arisztotelészi terminológiát (pl. actus, potentia) az ő latin fordítása állapította meg maradandóan”⁶⁸. *A filozófia vigasztalása* című művében a hit és az ész egymásra hangoltságát tanítja: „fidem, si poteris, rationemque coniunge”, azaz „ha teheted, kapcsolj össze a hitet az ésszel”⁶⁹. Főművében a megszemélyesített Filozófiával beszélget, akit orvosának

⁶³ AURELIUS AUGUSTINUS, *A Szentháromságról* (ford. Gál Ferenc), in Ókeresztény Írók, 10. köt. Bp. 1985. X. könyv, 10. fej. 14. pont, 301. old.

⁶⁴ AURELIUS AUGUSTINUS, *A Szentháromságról* (ford. Gál Ferenc), in Ókeresztény Írók, 10. köt. Bp. 1985. X. könyv, 3. fej. 5. pont, 291. old.

⁶⁵ AURELIUS AUGUSTINUS, *De vera religione* (Az igaz vallásról), 39. 73.

⁶⁶ AURELIUS AUGUSTINUS, *Soliloquia*, I. 1. 3.

⁶⁷ Vö. AURELIUS AUGUSTINUS, *De civitate Dei (Isten városáról)*, XI. 25.

⁶⁸ KECSKÉS PÁL, *A filozófia története főbb vonásaiban*, Bp. 1946. 198. old.

⁶⁹ BOETHIUS, *A filozófia vigasztalása*, PL 64. 1302.

nevez: „Feléje fordítottam hát szememet, tekintetemet rászégeztem, s ki mást pillantottam meg, mint felnevelőmet, akinek házában ifjúságomtól fogva otthonosan forgolódtam: Filozófiát!”⁷⁰ Boethius Istent a legfőbb jónak és boldogságnak nevezi: „Isten a boldogság maga”⁷¹. Mivel „a jónak és a boldogságnak a lényege egy és ugyanaz! [...] Az Isten lényege is sehol másutt, hanem magában a jóban található!”⁷² A jó, azaz Isten, „minden dolognak a végcélja”⁷³, és ő kormányozza a világot. Boethiustól maradt ránk a személy, latinul *persona* fogalmának klasszikus meghatározása: „*naturae rationalis individua substantia*”, azaz „értelmes természetű egyedi szubsztancia”⁷⁴.

Canterbury Szent Anzelm (1033-1109) a Felső-Itáliában született szerzetes és filozófus, később Canterbury érseke, egyház doktor híres megfogalmazása szerint „*fides quaerens intellectum* = a hit keresi a belátást”, ami a *Proslogion*, *Megszólítás* című műve eredeti címe volt. Ebben írja Anzelm: „*Neque enim quaero intelligere ut credam, sed credo ut intelligam*”, azaz „nem azért törekszem érteni, hogy higgyek, hanem hiszek, hogy értsek”⁷⁵. Anzelm érsek arra utal, hogy a hit nemcsak elfogadja a kinyilatkoztatott igazságot, hanem értelmünk keresi a hittel elfogadott igazságok értelmi belátását is vagyis, amit hittel elfogadunk értelmünkkel is szeretnénk az belátni. Szent Anzelm híres ontológiai istenérvéről később még lesz szó, ezért erre most nem térek ki.

Aquinói Szent Tamás (1225-1274) domonkos rendi szerzetes a hitigazságokat a filozófia módszerével is igyekezett bizonyítani. Világos megkülönböztetése szerint a filozófia az ember természetes végső céljával foglalkozik, a teológia pedig az ember természetfölötti céljával. Az Angyali Doktor bölcsellete teocentrikus, vallja, hogy a filozófia és a teológia, a hit és az értelem nem mondhat ellent egymásnak, „nagyobb az isteni fény által nyert bizonyosság, mint a természetes értelem fényének bizonyossága”⁷⁶, ugyanis „a kegyelem nem szünteti meg, hanem tökéletesíti a természetet”⁷⁷. Szilárdan állítja, hogyha a filozófusok tanításában valami hittel

⁷⁰ BOETHIUS, *A filozófia vigasztalása*, (ford. Hegyi György), Bp. 1970. 10. old.

⁷¹ BOETHIUS, *A filozófia vigasztalása*, (ford. Hegyi György), Bp. 1970. 76. old.

⁷² BOETHIUS, *A filozófia vigasztalása*, (ford. Hegyi György), Bp. 1970. 79. old.

⁷³ BOETHIUS, *A filozófia vigasztalása*, (ford. Hegyi György), Bp. 1970. 84. old.

⁷⁴ BOETHIUS, *Contra Eutychem et Nestorium*, 3. www.barnesandnoble.com/w/contra-eutychem-et-nestorium-boethius/

⁷⁵ SZENT ANZELM, *Proslogion (Megszólítás)*, 1.

⁷⁶ AQUINÓI SZENT TAMÁS, *Summa Theologiae*, II-II, 171, 5, 3.

⁷⁷ AQUINÓI SZENT TAMÁS, *Summa Theologiae*, I. 1. 8 ad 2, „*cum enim gratia non tollat naturam sed perficiat*”.

ellentétes dologra lelünk, annak oka a filozófia helytelen használata: „Ha pedig a filozófusok állításai között olyat találunk, ami ellentétes a hittel, az nem filozófia, hanem a filozófiának az ész hiányosságából fakadó hibás használata (*philosophiae abusus ex defectu rationis*)”⁷⁸. A *Summa contra Gentiles*⁷⁹ című munkájában Tamás a keresztény hit és az ész igazságainak összhangjáról értekezik, a hetedik fejezet címe szerint „*Arról, hogy a keresztény hit igazsága nem lehet ellentétes az ész igazságával*”. Ebben a részben Tamás szerint: „Bár a keresztény hit igazsága, amelyről beszéltünk, meghaladja az ész képességét, mindazonáltal az igazság, amelynek ismeretével az emberi ész természeténél fogva fel van ruházva, nem lehet ellentétes a keresztény hittel. Mert amivel az emberi ész természeténél fogva felruházott egyértelműen a legfőbb igaz, ezért lehetetlen számunkra, hogy az ilyen igazságokat hamisnak tartsuk. Éppúgy nem megengedhető, hogy tévesnek gondoljuk azt, amit a hit által fogadunk el, mivel az egy kétségtelenül isteni módon megerősített. Mivel, tehát csak a téves mond ellent az igaznak, amint az egyértelmű meghatározásaik vizsgálatából, lehetetlen, hogy egy hitigazság ellentétes kell legyen azokkal az elvekkkel, amelyeket az emberi ész, természeténél fogva ismer”⁸⁰.

Tamás a *Summa Theologiae* című összefoglaló műve elején azt írta, hogy „ez a tudomány nem azért kaphat valamit a filozófiai tudományoktól, mert arra rászorul, hanem azért, hogy az, amiről tárgyal, az emberi értelem számára világosabb legyen. Alapelveit ugyanis nem más tudományoktól kapja, hanem közvetlenül Istentől, kinyilatkoztatás által kapja. Ezért semmit sem kap a többi tudománytól, mint magasabb rendűtől, hanem felhasználja azokat, mint alacsonyabb rendűeket és szolgálóleányait [...] Azt pedig, hogy ilyen módon felhasználja a többi tudományt, nem a saját tökéletlensége vagy elégtelensége miatt teszi, hanem értelmünk tökéletlensége miatt, az ugyanis a többi tudomány által vizsgált, természetes ész által

⁷⁸ AQUINÓI SZENT TAMÁS, *Expositio super librum Boethii De trinitate*, q. II, art. III. (ford. Borbély Gábor).

⁷⁹ <http://dhsprory.org/thomas/ContraGentiles1.htm>

⁸⁰ AQUINÓI SZENT TAMÁS, *Summa Contra Gentiles*, I. 7. 1. „*Quod veritati fidei Christianae non contrariatur veritas rationis*, 1. *Quamvis autem praedicta veritas fidei Christianae humanae rationis capacitatem excedat, haec tamen quae ratio naturaliter indita habet, huic veritati contraria esse non possunt. Ea enim quae naturaliter rationi sunt insita, verissima esse constat: in tantum ut nec esse falsa sit possibile cogitare. Nec id quod fide tenetur, cum tam evidenter divinitus confirmatum sit, fas est credere esse falsum. Quia igitur solum falsum vero contrarium est, ut ex eorum definitionibus inspectis manifeste apparet, impossibile est illis principiis quae ratio naturaliter cognoscit, praedictam veritatem fidei contrariam esse.*”

megismerhető dolgokból könnyebben jut el ezen tudomány által ránk hagyott, észfeletti dolgok ismeretéhez”⁸¹.

3.) *Egyházi megnyilatkozások a filozófia és a teológia belső összefüggéséről. Bölcséleti fogalmak az Egyház hivatalos közleményeiben*

Az ontológiai kategóriákat a hivatalos egyházi megnyilatkozások is használták és ma is használják. Amikor a Niceai zsinat 325-ben fellépett az arianizmussal szemben, megfogalmazásában használta az egylényegű (lat. unius substantia, gör. homoouszia, ὁμοούσία) és szubsztancia (lat. substantia, gör. ouszia, οὐσία) filozófiai kifejezéseket: „az Atyának a szubsztanciájából” (gör: „τουτέστιν ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς”, latinul: „hoc est de substantia Patris) és „egylényegű az Atyával” (görögül: „ὁμοούσιον τῷ πατρὶ”, latinul: „unius substantiae cum Patre (quod graece dicunt homousion)”⁸². Az I. Konstantinápolyi zsinat görögül megírt hitvallási szövege úgy fogalmaz Krisztusról, hogy ő az Atyával egylényegű, a dokumentumban a „ὁμοούσιον τῷ πατρὶ”, latinul a „consubstantialem Patri” kifejezést találjuk. A Szentlélekkel kapcsolatban a zsinat hozzá teszi az „és a Fiútól származik” szavakat, görögül, „τὸ ἐκ τοῦ πατρὸς ἐκπορευόμενον”, latinul „qui ex Patre Filioque procedit”⁸³. Az Efezusi zsinat, 431-ben használja a phüszisz, φύσις, latinul natura, természet bölcséleti kifejezést. Alexandriai Szent Cirill levelet írt Nestorius konstantinápolyi püspöknek, amelyben használta a természet, a személy és a Logosz fogalmat is: „Azt nem mondjuk, hogy az Ige természete (gör. Λόγου φύσις, lat. Verbi naturam) saját átváltozása révén lett testté [...] azt állítjuk viszont, hogy az Ige személye szerint (gör. ὁ Λογος ἑαυτῷ καθ

⁸¹ AQUINÓI SZENT TAMÁS, *Summa Theologica*, I. q. I. a 5. ad 2: „haec scientia accipere potest aliquid a philosophicis disciplinis, non quod ex necessitate eis indigeat, sed ad maiorem manifestationem eorum quae in hac scientia traduntur. Non enim accipit sua principia ab aliis scientiis, sed immediate a Deo per revelationem. Et ideo non accipit ab aliis scientiis tanquam a superioribus, sed utitur eis tanquam inferioribus at ancillis; [...] Et hoc ipsum quod sic utitur eis, nos est propter defectum vel insufficientiam eius, sed propter defectum intellectus nostri, qui ex his quae per naturalem rationem, ex qua procedunt aliae scientiae cognoscuntur, facilius manuducitur in ea quae supra rationem, quae in hac scientia traduntur.”

⁸² I. Niceai zsinat (I. Egyetemes zsinat), *Niceai Hitvallás*, 325. június 19. DS 125. A latin és görög szöveg: DENZINGER – SCHÖNMETZER, *Enchiridion Symbolorum Definitionum et Declarationum de rebus fidei et morum*, Herder, Freiburg, 1965.

⁸³ I. Konstantinápolyi zsinat (II. Egyetemes zsinat), 381. május-július 30. *A Konstantinápolyi Hitvallás*, DS 150.

ὑποστασιν, lat. secundum hypostasim) egyesítvén magában az értelmes lélektől átlelkesített testet”⁸⁴.

Amikor a Niceai zsinat Jézus Krisztust Logosznak nevezte, évszázados hagyomány alapján járt el, és a keresztény egyház számára tisztázta a logosz szó jelentését. A logosz-tan mélyen gyökeredzik a filozófiában és a teológiában is. A görög logosz, latin verbum szó értelmes beszédet, fogalmat, igét jelent. Már Hérakleitosz, Platón, Arisztotelész is használja, gondolkodik az értelmén. A sztoikusok számára a logosz isteni erő, amelynek a lét, az értelmesség, a törvényszerűség köszönhető. Az újszövetségi Szentírásban, a János evangéliumában található Logosz fogalom egyértelműen Jézusra, a második isteni személyre vonatkozik: „Kezdetben volt az Ige, az Ige Istennél volt, és Isten volt az Ige, ő volt kezdetben Istennél” (Jn 1,1-2)⁸⁵. János első levelében Jézus az élet Igéje: „az élet Igéjét hirdetjük nektek” (1 Ján 1,1). A logosz-tan kidolgozásában nagy szerepe volt az Alexandriai Philónnak (Kr. e. 13. - Kr. u. 45/50), a hellenista zsidó filozófusnak, aki az isteni Bölcsesség ószövetségi fogalmát egyesítette a Logosz fogalmával. Az első századok atyái számára a Logosz a mindenség értelmes princípiuma. Antiochiai Szent Ignác, Jusztinosz vértanú és az apologéták is alkalmazták Krisztusra a Logosz nevet.

A IV. Lateráni (XII. egyetemes) zsinat, 1215-ben az albiak és a katharok ellen hozott határozatokban, a katolikus hit meghatározására, filozófiai fogalmakat használt: „egy igaz Isten van, aki örökkévaló, mérhetetlen és változatlan, felfoghatatlan, mindenható és kimondhatatlan [...] egyetlen szubsztancia, egyetlen lényeg [...] aki mindenható erejével az idők kezdetétől egyszerre a semmiből teremtette mindkét alkotását: a szellemit és a testit, vagyis az angyalit és evilágít”⁸⁶.

IX. Gergely pápa 1228. július 7-én levelet írt a párizsi teológusoknak, a teológiai kifejezések és hagyomány megtartásáról. Levelében óvott az egyháztól idegen tanításoktól, és védte az egyház jogát a helyes tanítás meghatározására, „mert a teológiát a szentek jóváhagyott hagyományai szerint kell előadni”⁸⁷. Bírálta azokat,

⁸⁴ Görögül: „ὅτι σάρκα ἐψυχωμένην ψυχῆ λογικῆ ἐνῶσας ὁ Λόγος ἑαυτῷ καθ' ὑποστασιν, latinul: asserimus autem Verbum, unita sibi secundum hypostasim carne animata rationali anima”, Efezusi zsinat (III. Egyetemes zsinat), 431. június 22. Alexandriai Szent Cirill Nestoriusnak címzett II. levele, *Isten Fiának megtestesülése*, DS 250.

⁸⁵ Görögül: „Ἐν ἀρχῆ ἦν ὁ λόγος, καὶ ὁ λόγος ἦν πρὸς τὸν θεόν, καὶ θεὸς ἦν ὁ λόγος. οὗτος ἦν ἐν ἀρχῆ πρὸς πόν θεόν”.

⁸⁶ IV. Lateráni zsinat, 1215. november 11-30. 1. fej. *A katolikus hit*, DS 800.

⁸⁷ IX. GERGELY PÁPA, „*Ab Aegyptilis argentea*” kezdetű levele a párizsi teológusoknak, 1228. július 7. DS 824.

akik az atyák tanítását profán újításokkal próbálták meghamisítani, a természetes ész a kinyilatkoztatás, a hit kárára előtérbe helyezni: „amíg a hitet igyekeznek a kelleténél jobban természetes észérvekkel alátámasztani, nemde azt valami módon haszontalanná és hiábavalóvá teszik? Mert ’annak a hitnek nincs érdeme, amelyiknek az emberi ész tapasztalatot szolgáltat’ (Nagy Szent Gergely pápa). Végül is az értelmes természet hisz, de a hit a saját erejénél fogva, kegyelmi belátással fogja fel a hívés tárgyait, a hit merészen és keményen behatol oda, ahová a természetes értelem nem képes elérni”⁸⁸.

IX. Pius pápa 1846. november 9-én kelt „*Qui pluribus*” kezdetű körlevelében elítélte racionalizmus tévedését, és azokat a filozófusokat, akik az emberi ész nevében elutasítják Istent, és Krisztus szent hitével szemben „vakmerően azt fecsegik, hogy a hit ellentmond az észnek. Ennél bizony esztelenebbet, istentelenebbet, sőt ami magával az ésszel inkább ellenkeznék, elképzelni vagy kiagyalni nem is lehet. Bár ugyanis a hit az ész fölött áll, a kettő között mégsem lehet igazi nézeteltérés vagy ellentmondás, mivel mind a kettő az igazságnak ugyanazon változhatatlan és örök forrásából, Istentől származik, Aki a legjobb és legnagyobb, és így egymást kölcsönösen segítik, amennyiben a helyes ész kimutatja, védi és oltalmazza a hitnek az igazságát, a hit pedig megszabadítja az ész minden tévedéstől, és csodálatosan megvilágítja az isteni dolgok ismerete által, sőt megerősíti és tökéletesíti”⁸⁹. A pápa körlevelében kifakad, és az isteni kinyilatkoztatás ellenségeinek nevezi azokat, akik „felmagasztalják az emberi haladást, és azt teljesen elhamarkodott és szentségtörő merészséggel be akarják vezetni a katolikus vallásba, mintha a vallás nem is Isten műve lenne, hanem emberi alkotás, vagy valamiféle filozófiai találmány, amit emberi módszerekkel tökéletesíteni lehet”⁹⁰. A pápa más tévedéseket is megnevez, amelyek az egyház isteni hatalmát támadják, de – mint írja – a polgári hatalom jogait is megtiporni igyekeznek. Tévedésben állnak „azok a titkos gyülekezetek, amelyek mind a szentség mind a közügy romlására és pusztulására felmerültek a sötétségből”⁹¹.

⁸⁸ IX. GERGELY PÁPA, „*Ab Aegyptilis argentea*” kezdetű levele a párizsi teológusoknak, 1228. július 7. DS 824.

⁸⁹ IX. PIUSZ PÁPA, „*Qui pluribus*” kezdetű körlevél, *A racionalizmus tévedéséről* című rész, 1846. november 9. DS 2776.

⁹⁰ IX. PIUSZ PÁPA, „*Qui pluribus*” kezdetű körlevél, *A racionalizmus tévedéséről* című rész, 1846. november 9. DS 2777.

⁹¹ IX. PIUSZ PÁPA, „*Qui pluribus*” kezdetű körlevél, *Annak az időnek a többi tévedése* című rész, 1846. november 9. DS 2783.

Ugyanezt akarják a „rendkívül fortélyos bibliatársulatok”⁹² – írja a pápa, amelyek az Úr megnyilatkozásait a maguk megítélése szerint értelmezik, ezzel elferdítik és tévedésekbe esnek.

Az I. Vatikáni (XX. egyetemes) zsinat 1870-ben megfogalmazta a régi igazságot, hogy Isten értelemmel biztosan felismerhető (vö. *Dei Filius*, 2. fejj. DS 3004), továbbá, hogy a hit és az ész soha nem mondhatnak egymásnak ellent, „inkább kölcsönösen segítik is egymást olyképpen, hogy a józan ész bebizonyítja a hit alapjait, s a hit fényétől megvilágosítja az isteni dolgok tudományának művelését előmozdítja”⁹³. A zsinat a megismerés kettős rendjéről azt írja, hogy az egyik a természetes észen alapul, a másik isteni hiten, „azok mellett, amire a természetes ész ki tud terjedni, a hit tárgyaként élénk vannak állítva az Istenben elrejtett misztériumok is, melyek egyedül isteni kinyilatkoztatás révén jöhetnek tudomásunkra”⁹⁴. Kicsit később: „Bár a hit az értelem fölött áll, mégsem lehet igazi ellentét a hit és az értelem között: ugyanaz az Isten, aki kinyilatkoztatja a titkokat és belénk önti a hitet, adta az emberi szellembe az értelem világosságát; Isten pedig nem tagadhatja meg önmagát, sem igazság nem mondhat ellent igazságnak.”⁹⁵

XIII. Leó pápa *Aeterni Patris* kezdetű, 1879. augusztus 4-én kelt körlevele a keresztény filozófia hasznáról és érvényességéről ír a hit megszilárdításában: „A filozófia segítségével lerakva a legszilárdabb alapokat, még megkívántatik a filozófia állandó és sokoldalú felhasználására, hogy a szent teológia felvegye és felöltse egy igazi tudomány természetét, minőségét és éleselmjűségét”⁹⁶. XIII. Leó pápa Aquinói Szent Tamás tekintélyét és a skolasztika módszerét becsüli leginkább: „a lehető legnagyobb igyekezettel buzdítunk, hogy a katolikus hit védelmére és dicsőségére, a társadalom javára, az összes tudományok gyarapodása végett Szent Tamás arany bölcsességét állítsátok vissza, és a lehető legszélesebb körben terjesszék”⁹⁷.

XII. Pius pápa 1950. augusztus 12-én kelt, *Humani Generis*, kezdetű körlevelében kora egyes filozófiai irányzatait bírálja és az egészséges filozófia elveit

⁹² IX. PIUSZ PÁPA, „*Qui pluribus*” kezdetű körlevél, *Annak az időnek a többi tévedése* rész, 1846. november 9. DS 2784.

⁹³ I. Vatikáni zsinat, *Dei Filius*, 4. fejezet, *A hit és az ész*, DS 3019.

⁹⁴ I. Vatikáni zsinat, *Dei Filius*, 4. fejezet, *A hit és az ész*, DS 3015.

⁹⁵ I. Vatikáni zsinat, *Dei Filius*, 4. fejezet, *A hit és az ész*, DS 3017.

⁹⁶ XIII. LEÓ PÁPA, *Aeterni Patris*, kezdetű körlevél, 1879. augusztus 4. *A filozófia érvényessége a hit megszilárdításában* rész, DS 3137.

⁹⁷ XIII. LEÓ PÁPA, *Aeterni Patris*, kezdetű körlevél, 1879. augusztus 4. *A filozófia érvényessége a hit megszilárdításában* rész, DS 3140.

fejtegeti. Isten ismeretével kapcsolatban az értelem saját erejéről így ír: „Bár az emberi értelem saját erőivel és saját természetes fényével képes eljutni az egyedüli és személyes Isten valódi és biztos megismeréséhez, aki gondviselésével fenntartja és kormányozza a világot, és képes eljutni a Teremtő által lelkünkbe vésett természeti törvény megismeréséhez is, mégis nem kevés azoknak az akadályoknak a száma, amelyek gátolják értelmünket abban, hogy ezzel a természetes képességünkkel hatásosan és gyümölcsözően éljünk”⁹⁸. A hosszú körlevél, *Az egészséges filozófiai elvei* című része figyelmeztet az igazságok rendszerére: „Semmiféle, az emberi értelem őszinte kutatásával felfedezett igazság nem lehet ellentétben a már megszerzett igazsággal [...] Ez oknál fogva a keresztény, akár bölcselelő, akár teológus, nem csatlakozik hirtelen és könnyedén minden újdonsághoz, amit napról-napra kigondolnak, hanem azokat igen nagy buzgalommal tanulmányoznia kell és igazságos mérlegelés alá kell vetnie, hogy ne veszítse el a már megszerzett igazságokat, vagy el ne rontsa azokat magának a hitnek veszélyére és kárára”⁹⁹. Az enciklika a növendékek oktatásában Aquinói Szent Tamás módszerét ajánlja, mert „az Aquinói módszere kiválik egyedülálló felsőbbbséggel, mind a növendékek oktatásában, mind az elrejtett igazságok kutatásában: tana harmonizál az isteni „kinyilatkoztatás”-sal, és igen hatásos arra, hogy a hit alapjait biztonságba helyezze, és hogy hasznosan és biztosan összegyűjtse az egészséges haladás gyümölcseit”¹⁰⁰.

II. Vatikáni (XXI. egyetemes) zsinat, amely 1962. október 12. és 1965. december 8-a között zajlott, a hit és tudás témában is megerősítette a korábbi zsinatok tanítását. A hit és a tudomány egymásra hangoltságával kapcsolatban a zsinat hangsúlyozza a teremtett dolgok önállóságát, valamint a tudományok és a művészet sajátos módszereit: „Ha valóban tudományosan és az erkölcsi elvek szemmel tartásával folyik a módszeres kutatás, akkor ez egyetlen ismeretághoz sem kerül soha igazi ellentétbe a hittel, hiszen a földi valóságok és a hit valóságai ugyanattól az Istentől erednek. Sőt azt, aki alázattal és állhatatosan igyekszik feltárni a természet rejtélyeit, tudtán kívül is mintegy az Isten keze vezérli”¹⁰¹. A papnevelésről szóló határozat kiemeli a filozófia tanításának fontosságát, „a filozófiai és teológiai

⁹⁸ *Humani generis* kezdetű körlevél, 1950. augusztus 12. *Isten ismerete* rész, DS 3875.

⁹⁹ XII. PIUSZ PÁPA, *Humani generis* kezdetű körlevél, 1950. augusztus 12. *Az egészséges filozófia elvei* rész, DS 3893.

¹⁰⁰ XII. PIUSZ PÁPA, *Humani generis* kezdetű körlevél, 1950. augusztus 12. *Az egészséges filozófia elvei* rész, DS 3894.

¹⁰¹ VI. PÁL pápa, *Gaudium et spes*, lelkipásztori konstitúció az egyház és a mai világ viszonyáról, 3. fej. 36. pont.

tárgyakat jobban egyeztessék, és egységesen arra irányítsák, hogy a növendékek lelkében mind jobban és jobban feltáruljon Krisztus misztériuma”¹⁰². Arra is rá kell a papnövendékek figyelmét irányítani, hogy „észre vegyék a filozófiai témák és az üdvösség misztériumai között fennálló kapcsolatokat; ezeket a misztériumokat a teológiában a hit felsőbb fényénél fogják tanulmányozni”¹⁰³.

Már volt szó II. János Pál, *Fides et ratio*, 1998. szeptember 14-én kelt enciklikájáról, amely magyarul 1999-ben jelent meg. Az azóta szentté avatott nagy pápa több indokot is felsorol, hogy kiemelje a filozófia fontosságát a dialógusban: „A keresztény filozófus, akit mindig az Isten Igéjéből származó megértés vezérel, miközben az ész fényénél és annak szabályai szerint érvel, képes olyan gondolatmenetet kibontani, mely azoknak is érthető és elfogadható lesz, akik az isteni kinyilatkoztatás által föltárt teljes igazságot még nem ismerik”¹⁰⁴.

Összefoglalásként annyit tennék hozzá, hogy a filozófia és a teológia, a hit és az ész szoros kapcsolata jól példázza, hogy a filozófiát is, végsősorban Jézus Krisztus igazolhatja, a mérték mindenkor a megtestesült Ige marad. Mint láttuk, a kinyilatkoztatás nem teszi fölöslegessé a bölcséletet, a filozófia pedig nem mondhat ellent a kinyilatkoztatott igazságnak. A bölcsesség szeretete nem teszi számomra kétségessé, hogy a megismerésben a tapasztalásból kiinduló emberi törekvés és fogalomalkotás eleve magában hordozza saját korlátait. Istent, akit megismerni és szeretni mindannyiunk legfőbb célja, csak úgy közelíthetjük meg, ha ő szól hozzánk, ha ő megmutatja magát nekünk, hiszen „ami megismerhető Istenből, az nyilvánvaló előttünk, mivel Isten nyilvánvalóvá tette számunkra” (Róm 1,19). Munkám ezen része néhány egyházi megnyilatkozáson keresztül a filozófia és a teológia kapcsolatának konkrét formáit óhajtotta felmutatni. Igyekeztem arra is rámutatni, hogy a teológiában ma is használt szakkifejezések jórésze a filozófiából származik, ami szintén a teológia és a filozófia összefonódását, egymásra támaszkodását igazolja.

Pauler Ákos maga is egész életében a hit és a tudás mezsgyéjén ballagott, amikor az örök igazságot kereste, és Szent Ágoston nyomán vallotta, hogy „primum enim verum est”¹⁰⁵, olyannyira, hogy badacsonyi sírján is ez a mondat áll. Amikor az *Aeterni Patris* körlevél (1879) megjelent, Pauler Ákos mindössze három esztendő

¹⁰² VI. PÁL pápa, *Optatam totius*, határozat a papnevelésről, V. 14. pont.

¹⁰³ VI. PÁL pápa, *Optatam totius*, határozat a papnevelésről, V. 15. pont.

¹⁰⁴ II. JÁNOS PÁL pápa, *Fides et ratio*, (ford. Diós István) Bp. 1999. 104. pont, 114. old.

¹⁰⁵ AURELIUS AUGUSTINUS, *De immortalitate animae (A lélek halhatatlanságáról)*, XII. 19. „Első pedig az igazság.”

volt, de a pápai megnyilatkozást már a középiskolában megismerte, vezérfonálynak tekintette. Pályája során fölfedezte az Abszolútumot, mint a lét- és értékteljességet. Bölcséleti vizsgálódásai Paulert végül szükségképpen Istenhez vezették. „Ami a logikában az ellentmondás elve, mint ősprincipium, az a metphysikában Isten, mint ősmozgató” – írta.¹⁰⁶ Másutt hozzátette, „az Abszolútum fogalma tehát egybeesik Isten vallási eszméjével s megfelel a teizmus tanításának, szemben a monizmussal vagy az ateizmussal [...] többé-kevésbé öntudatos Istenvágynak engedhetjük át magunkat. Ez a vallás útja, mely a vágy és szeretetből fakadó hitből meríti Isten létébe vetett meggyőződését”¹⁰⁷. Pauler számára a tudást, az értelmet a hit tette teljessé.

Elindulok, hát Pauler Ákos nyomában, megkísérlem föltárni „a legegyetemesebb osztályokról szóló tudomány”¹⁰⁸ pauleri útját, azt az utat, amely Istenhez vezet és amely út – ha őszinte bennünk a tudásvágy – talán nem is olyan rögzös, hiszen, a boldoguláshoz komoly támasszal rendelkezünk, ahogyan Pauler Ákos vallotta, „Isten az emberi lelket már úgy teremti, hogy benne a végtelennek és örökkévalónak, az Abszolútumnak valamiféle sejtelve él”¹⁰⁹.

4.) *Bevezetés egy magyar bölcséleti rendszerbe*

„Saját fölfedezésekkel, újításokkal, apróbbnál apróbb rendszerek hamaros előállításával nem dicsekedhetünk, s elégnék tartjuk magunk részéről, ha betalálhatók magunkat az idők tudalmába, meggyőződéseibe [...] A bölcsészet, mint tudomány nélkülünk is ott állana, ahol ma s lehet, hogy nincs hivatásunk e részben világraszóló szerepet vinni”¹¹⁰ – kesereg Erdélyi János (1814-1868), a magyar bölcsélet múltjának egyik első kutatója. Kornis Gyula (1885-1958) piarista bölcselő, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, Pauler-tanítvány, szintén nem tartja nagyra a magyar tudományos életet: „műveltségünk idegen kultúrák asszimilációja volt s a latin nyelv útján többnyire az egyetemes európai kultúrába volt beágyazva, természetes,

¹⁰⁶ PAULER ÁKOS, *Aristoteles*, Filozófiai könyvtár, Bp. 1922. 142. old.

¹⁰⁷ BEV 169a §. 192-193. old.

¹⁰⁸ BEV 8. §. 10. old.

¹⁰⁹ PAULER ÁKOS, *Metafizika* (a szerző kézirati hagyatékából sajtó alá rendezte Dékány István), Bp. 1937. 60. §, 73. old.

¹¹⁰ ERDÉLYI JÁNOS, *A bölcsészet Magyarországon*, in *Erdélyi János bölcsészeti dolgozatai* I. kötet, (szerk. Alexander Bernát és Bánóczy József), Filozófiai Írók Tára, Bp. 1885. 8-9. old.

hogy műveltségünk fogalmi, filozófiai lecsapódása is idegen nyomokon ment végbe”¹¹¹.

Azt Kornis Gyula is világosan látta, hogy magyar földön is termelt önálló bölcséleti rendszer. Az első megalkotója a protestáns Böhm Károly (1846-1911), aki a német idealizmus hagyományaiból és főként Fichtéből kiindulva építette föl a maga szubjektív idealista rendszerét. A másik filozófiai rendszer az örök értékek világát szemlélő objektív idealizmus. Megteremtője Pauler Ákos. Kornis Gyula 1922-ben publikált, Pauler Ákosról szóló tanulmányában azt írta, hogy Pauler óriási „szisztematikai érzéke és konstruktív ereje minden gondolatát a többivel állandóan a legzártabb logikai összefüggésben és egységben fejleszti tovább”. Pár sorral lejjebb még hozzáteszi, hogy „Pauler munkái különösen éreztetik, hogy a filozófia nem valami lajstromozó összefoglalás (amint a pozitivizmus hitte), hanem egységes világkép szerkesztése, a sokféleben annak az egységnek felismerése, mely a világot összetartja”¹¹².

„Mi az igazán új és eredeti Pauler bölcséletében? – teszi fel a kérdést Schütz Antal, a nagy hittudós és így felel rá – Pauler maradandó, székuláris értékeit valószínűleg nem azon a területen keresi majd, mely minket talán leginkább megigéz: a rendszer hiánytalan zártságában és páratlan architektonikájában, mely a három úgynevezett logikai, helyesebben logika-előtti alapelv motívumain építi föl nemcsak az alapfalakat, hanem még az utolsó oszlopfőt és kiugrót is. Hanem: a logikai alapelvek, a tiszta logika és a bölcséleti módszer szabatosabb kidolgozása, a szubjektív és objektív bölcselő mozzanatok egyensúlya és bölcsellettörténeti begyökereztetése nevezetesen az aristotelesi bölcsélet éltető idegének (a regressus in infinitum lehetetlensége a logikai, metafizikai és etikai területen) biztos kiboncolása és szerves továbbgondolása, – alighanem ez lesz az a gondolatmunka, mely Paulert beviszi a bölcsélet halhatatlanjai közé”¹¹³.

Halasy Nagy József is elismeri Pauler nagyságát, *Bevezetés a filozófiába* (1920¹; 1933³) című művének megjelenését eseményként kezeli, „valóban eseménynek kell mondanunk – írja – hogy tudományunknak ez a mély és nagy szellemi erőfeszítést igénylő rendszerezése aránylag rövid időn belül eljutott a

¹¹¹ KORNIS GYULA, *Új magyar filozófiai rendszer. Pauler Ákos filozófiája*, Különlennyomat a Minerva I. évfolyamából, Bp. 1922. 30. old.

¹¹² KORNIS GYULA, *Új magyar filozófiai rendszer. Pauler Ákos filozófiája*, Bp. 1922. 39. old.

¹¹³ SCHÜTZ ANTAL, *Pauler és a keresztény bölcsélet*, in *Pauler Ákos emlékkönyv* (A Magyar Filozófiai Társaság Könyvtára 6), Budapest 1934, 54-55. old.

harmadik kiadásig. Eddig több mint 6000 példány fogyott el belőle, amivel magyar filozófiai könyv még nem dicsekedhetik. Bizonyosága ez annak, hogy a magyar szellem mégsem oly idegen a filozófiától, mint sokan szeretik hirdetni, mert különben nem nyúlt volna ily módon Pauler műve felé. Pedig a szerző semmi kedvezést sem tesz az olvasó számára: nem fokozza le a problémákat, nem szűkíti meg a tág horizontokat, ellenben megbízható, nyugodt lépésű és bizalmat keltő kalauznak bizonyul a legmagasabb, nyaktörő csúcsokon is. A filozófia problematikájának ilyen világos, mély és áttekinthető rendszerezése a külföldi irodalmakban is ritkaság. Ezért keltett méltó feltűnést e Bevezetés német fordítása a filozófusok honában: Németországban is”¹¹⁴.

A Pauler-tanítvány, Brandenstein Béla szerint a hazai filozófiai gondolkodás nagy szakasza zárult le a mester halálával. „A magyar bölcséleti gondolkodás hősi előretörésének hatalmas fejezete záródott le Pauler Ákos június 29-én történt elhunytával. Ennek a fejezetnek az a magyar szellemi életben nem mindig tapasztalható érdekessége is van, hogy a nyugateurópai bölcséleti gondolkodás hasonló fellendülési korszakát nem egy hosszabb-rövidebb befogadási idő elteltével követi, hanem vele egyidejű, sőt azt nem egy tekintetben megelőzi: világos bizonyítékául annak, hogy itt korántsem csak átvétellel, hanem eredeti gondolkodási munkával és eredménnyel állunk szemben. Hogy ez így van, nagyrészt Paulernek köszönhető.”¹¹⁵ Brandenstein Béla határozottan vallja, hogy „Magyarországon a relativizmussal, szubjektivizmussal és pszichologizmussal szemben a bölcséleti abszolutizmust Pauler gondolkodása vitte diadalra; ez a gondolkodás, amely kezdetben maga is a relativizmus hullámai között vergődött, elsősorban a Brentano és Bolzano hatását magába olvasztó Husserl-féle logikai-fenomenológiai abszolutizmus útmutatására találta meg az abszolút igazság megdönthetetlen erejű szikláját és erre felkapaszkodva, egymás után bontakoztatta ki az érték, a lényeg és a lét abszolutista bölcséletét. Ennek eredményeként áll előttünk Pauler egész életén át fejlődő filozófiájának végül a Bevezetés a filozófiába idén megjelent harmadik kiadásában teljesen megérettnek tekinthető alakja”¹¹⁶.

¹¹⁴ HALASY NAGY JÓZSEF, *Ismertetések, bíraltok: PAULER ÁKOS: Bevezetés a filozófiába*. Harmadik javított és bővített kiadás. Bp. 1933. 161. old.

¹¹⁵ BRANDENSTEIN BÉLA, *Pauler Ákos és az Abszolútum* bölcselete, Napkelet, 1933. 08. 554. old.

¹¹⁶ BRANDENSTEIN BÉLA, *Pauler Ákos és az Abszolútum* bölcselete, Napkelet, 1933. 08. 555. old.

A Pauler Ákos lelkében fokozatosan elmélyülő vallásos hit Brandenstein számára is nagy érték, erről azt írja, hogy „a Paulerben mindjobban megerősödő és elmélyedő vallásos hit, valamint talán a keresztény irányú metafizika modern előretörése eredményezte Pauler gondolkodásában azt a befejező alakulást, amelynek eredménye a Bevezetés harmadik kiadásának legfőbb újdonságaként jelentkezik éppen a metafizikai Abszolútum elméletében”¹¹⁷. Brandenstein Béla arra utal, hogy az első kiadáshoz (1922) képest a harmadik és a rögvest utána napvilágot látó negyedik kiadás (1933) Abszolútum-tana jelentősen bővül, és Pauler Abszolútum-fogalma a keresztény metafizika Isten-fogalmában teljesedik ki. Brandenstein jól látja, hogy kialakulásában nagy szerepet játszik az aristotelesi Isten-eszme mellett a platonai legfőbb Jó, a Timaiosból ismert Teremtő, valamint az abszolút értékek bevonása. A kibontakozó metafizikai és vallási Abszolútum a pauleri bölcsélet végső lezárása.

Ahogy Brandenstein Béla írja: „Itt az Abszolútum fogalma — megint Pauler saját megállapítása szerint — egybeesik Isten vallási eszméjével s megfelel a teizmus tanításának, szemben a monizmussal vagy az ateizmussal. Azon az Istenismereten kívül, mondja tovább, melyre a metafizika jut, oly módon is közvetlen Istenélményben részesülhetünk, hogy a minden lény legmélyén lappangó többé-kevésbé öntudatos Istenvágyunk engedjük át magunkat. Ez a vallás útja, mely a vágy és szeretetből fakadó hitből meríti Isten létébe vetett meggyőződését. Mivel pedig a hit még alapvetőbb és hatalmasabb komponense lelki életünknek, mint a megismerés, tanítja Pauler, a vallási hit sokkal közvetlenebbül vezet Isten felismerésére, mint a filozófiai kutatás. Ám szellemünk mindenoldalú kifejllesztése mindkét út kiépítését kívánja s lelkiéletünk egységénél fogva arra van mindkettő hivatva, hogy egymást megerősítsék és támogassák”¹¹⁸.

Pauler Ákos tehát tekintélyes helyet foglal el kor- és pályatársai között. Bölcséleti rendszerét számon tartják külföldön, főbb művei német fordításban¹¹⁹ is napvilágot láttak. Művének nagy a jelentősége nemzeti kultúránkban. A maga nemes objektív idealizmusával, a világ és az élet harmonikus, egységes voltát hirdette. A lélekromboló relativizmussal szemben a logika fegyvereivel visszakövetelte az emberi szellem számára az abszolút értékeket, amelyekkel az egyén és az emberiség élete is

¹¹⁷ BRANDENSTEIN BÉLA, *Pauler Ákos és az Abszolútum* bölcsellete, Napkelet, 1933. 08. 556. old.

¹¹⁸ BRANDENSTEIN BÉLA, *Pauler Ákos és az Abszolútum* bölcsellete, Napkelet, 1933. 08. 556. old.

¹¹⁹ Például: *Grundlagen der Philosophie*, Berlin-Leipzig. 1925. W. de Gruyter. X. 348, 2 1. és *Logik. Versuch einer Theorie der Wahrheit*, Aus dem ungarischen übers, v. Joseph Somogyi. Berlin-Leipzig. 1929. W. de Gruyter. VIII, 294 1.

értékesebbé válhat. A hívő katolikus Pauler Ákos előtt föltárultak a keresztény kinyilatkoztatás és a modern tudományok igazságai, amelyek világánál a mindenség benső értelme, örök összefüggései tisztábban megnyilatkozhatnak.

Rendszerét szilárd alapokra, őserképekre építette, amelyek igazsága mással már nem bizonyítható evidencia – közvetlenül ismeri fel őket az értelem – ezért minden tudománynak megalapozói, végső lehetőségi feltételei. Az ősprincípiumokat az emberi elme nem teremti, hanem felfedezi. Ilyen az azonosság elve, principium identitatis, az összefüggés elve, principium cohaerentiae, és végül az osztályozás elve, principium classificationis. Lényegében ugyanazt az igazságot fejezik ki, más-más szempontból, érvényükben kölcsönösen felteszik egymást, egyik a másikban implikált. Minden létező legfelsőbb lényegét tekintve végül szükségszerűen e három logikai alapelvben gyökerezik, a létfokok és létmódok a maguk teljességében kibonthatók az alapelvekből, illetve visszavezethetők azokra. Az őszrelációkból adódik, hogy a dologhoz mindig tartozik valami, van végső előfeltétele, ami abszolút. Ezt fejezi ki a korrelativitás elve: nincsen relativum abszolútum nélkül.

Pauler Ákos pályája sikeresen alakult, hiszen egyetemi tanár volt, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, osztályvezetője, Corvin koszorú¹²⁰ tulajdonosa, ám életét, vérbeli bölcselőhöz méltón, állandó benső harcok és küzdelmek kísérték. Indulásakor nem tudott ellenállni a XIX/XX. század fordulóján oly nagyhatású agnosztikus filozófiáknak, veleszületett metafizikus hajlamait egy időre félresöpörte és meghajolt az un. természettudományos módszer tény-uralma előtt. Az igazság fáradhatatlan keresése, a világ logikus és érthető szerkezetének fölfedezése fokozatosan visszavezette őt a metafizika gondolkörébe. Mint említettem, eredeti, a teizmusig kitért filozófiai rendszere Platón, Arisztotelész, Szent Ágoston és Leibniz művének tovább építése, mindenestől keresztény bölcsélet, a kinyilatkoztatott igazság tudományos rendszerezése.¹²¹

¹²⁰ A Corvin-koszorú kitüntetést Horthy Miklós, Magyarország kormányzója alapította, 1930-ban. Azok kaphatták meg, akik a magyar tudomány, irodalom és művészet terén, valamint a magyar művelődés fellendítésében szereztek kimagasló érdemeket. A Corvin-koszorút egyszerre nem viselhette hatvannál több élő személy.

¹²¹ Lásd SCHÜTZ ANTAL, *Pauler és a keresztény bölcsélet*, in *Pauler emlékkönyv*, A Magyar Filozófiai Társaság Könyvtára, 6., Bp. 1934. 59. old.

Schütz Antal hittudós, a Pauler Ákos halála után, még 1933-ban tartott, Pauler-emlékülésen elmondott előadásában¹²² Paulerről azt állította, hogy ő „a legnagyobb, legeredetibb és legtermékenyebb – gondolatokban, nem könyvekben legtermékenyebb – bölcslő”¹²³. Schütz Antal három pontban foglalta össze a keresztény bölcselet iránti követelményeket. Ismeretelméleti-, metafizikai-, végül személyes követelményt támasztott és hangsúlyozta, hogy Pauler bölcselete maradéktalanul eleget tett mindhárom elvárásnak. Ismeretelméletileg az agnoszticizmus és a gnoszticizmus elkerülése a legfontosabb. Pauler nem esett egyik hibába sem. Részben mert a regressus ad infinitum lehetetlensége alapján, amely Arisztotelészt követve az ő bölcseletének is sarkköve, kimondta, hogy az Abszolútum a relatívumnak mindenben föltétele, a logika, a metafizika, az esztétika és az etika területén, valamint lehetőségi föltétele a bölcslő gondolkodásnak is. Másfelől, mindazt, ami hittitok és hittartalom, Pauler nem akarta bölcseleti észigazságokkal definiálni¹²⁴.

Másodjára, metafizikai szempontból az keresztény bölcslő, „aki nemcsak igazolja a föltétlen Valót, hanem azt is kimutatja, hogy az nemcsak posztulátum vagy idea, hanem a tudományos bölcseleti tételezésnek is tárgya”¹²⁵. Előadásában Schütz megemlíttette Pauler Ákos *Bevezetés a filozófiába* című könyvének 72. paragrafusát, amelyben bölcslőnk a hit alapvető szerepéről írt, „élni annyit tesz, mint hinni”¹²⁶, hiszen minden cselekvést a hit tesz lehetővé. Hit kell ahhoz, hogy föllálljak az íróasztalomtól és elmenjek az ajtóig, hinnem kell, hogy majd eljutok az ajtóig. Pauler ezt a paragrafust azzal zárja, hogy a vallás „nem múltó életnyilvánulat, de éppoly örök és elemi tényezője az emberi életnek, mint akár a megismerési törekvés”¹²⁷. A Schütz Antal által támasztott metafizikai követelmény szerint „keresztény bölcslő csak az lesz, aki nemcsak igazolja a föltétlen Valót, hanem kimutatja, hogy az nemcsak posztulátum vagy idea, hanem tudományos bölcseleti tételezésnek is tárgya”¹²⁸. Ennek Pauler az analogia entis módszerével tett eleget.¹²⁹ A léthasonlóság abból adódik, hogy

¹²² Az Aquinói Szent Tamás Társaság 1933. október 18-án tartott Pauler Ákos emlékülést. Ezen Schütz Antal mondta az elnöki megnyitóbeszédet. A beszéd megjelent írásban: *Pauler és a keresztény bölcselet*, in *Pauler emlékkönyv*, Bp. 1934. 54-61. old.

¹²³ SCHÜTZ ANTAL, *Pauler és a keresztény bölcselet*, in *Pauler Ákos emlékkönyv*, A Magyar Filozófiai Társaság Könyvtára, 6. köt. Bp. 1934. 55. old.

¹²⁴ Vö. SCHÜTZ ANTAL, *Pauler és a keresztény bölcselet*, in *Pauler Ákos emlékkönyv*, Bp. 1934. 57. old.

¹²⁵ SCHÜTZ ANTAL, *Pauler és a keresztény bölcselet*, in *Pauler Ákos emlékkönyv*, Bp. 1934. 57. old.

¹²⁶ BEV 72. §. 76. old.

¹²⁷ BEV 72. §. 76. old.

¹²⁸ SCHÜTZ ANTAL, *Pauler és a keresztény bölcselet*, in *Pauler Ákos emlékkönyv*, Bp. 1934. 57. old.

¹²⁹ Vö. BEV 168-169. §. 188-193. old.

a lét egyetemes fogalma minden létezőt megillet, az egyetemes léthatározmányok minden létezőre vonatkoznak. Továbbá, Isten és a világ kapcsolatáról analóg módon állíthatunk bármit is. A létanalógia metafizikai alapja, hogy az Abszolútum a maga valóságában meghatározza a relatívumot, a relatívum részesedett formában, de mégis hasonlít az Abszolútumra. Schütz Antal, Pauler, *Bevezetés a filozófiába* című könyvének harmadik kiadása 168. és 169. paragrafusát emeli ki: „Nem túlzás, ha azt mondom, hogy ilyen kis helyen, ennyi súlyos igazságot, ily világosan még nem írtak meg magyar nyelven – más nyelven is gyéren. Csak a legintenzívebb ihlet ritka órájában sikerül, még a világos gondolatszövés és tömör kifejezés olyan mesterének is mint Pauler, egy hosszú gondolatmunkában telt élet összes útjait és egy hatalmas rendszer összes szálait így egybefogni és ilyen aranycsúccsal tetézni. Nos ez a 168. és 169. § nem más, mint az *analogia entis filozófiája dióhéjban*.”¹³⁰ Schütz Antal hallgatóságával megosztott egy személyes emléket is. Elmesélte, hogy Pauler Ákos megkérdezte tőle, mi a véleménye az említett két paragrafusról. Schütz válaszát, „azt mondtam neki, hogy mindenestül bele tudnám illeszteni Dogmatikámba”¹³¹, Pauler igazi, benső örömmel nyugtázta.

Végül, Schütz Antalnak a keresztény bölcsellett szemben támasztott harmadik igénye személyes jellegű, etikai elvárás, amelynek – a nagy dogmatikus szerint – első követelése, hogy „a bölcselő levonja a keresztény tudományosságnak megfelelő ismeretelméleti álláspont etikai következtetését: A világnézetileg jelentős alapigazságok megismerésének és általában az igazság megismerésének más útja és forrása is van, mint a bölcselő elme”¹³². Pauler Ákos ennek is maximálisan megfelelt, lényegében élete legnagyobb részében katolikus hitben élt, emberként, tudósként a múlt értékeit méltányló, önmagát az elődök sorába illesztő filozófus-önismeret jellemezte: „A bölcséletnek nemcsak pro-fesszora volt, azaz katedrán-vallója, hanem con-fesszora is, vagyis étellel-vallója”¹³³ – mondta és írta Schütz Antal piarista szerzetes, a XX. század kiváló teológusa, dogmatika tanára, aki végül még hozzátette, hogy Pauler számára a bölcselkedés vége „a hívés kezdete lett, mert így túlnőtt a filozófián, azért eljutott oda, hová legszentebb vágya irányít minden igazi vérbeli

¹³⁰ SCHÜTZ ANTAL, *Pauler és e keresztény bölcsélet*, in *Pauler Ákos emlékkönyv*, Bp. 1934. 57. old.

¹³¹ SCHÜTZ ANTAL, *Pauler és e keresztény bölcsélet*, in *Pauler Ákos emlékkönyv*, Bp. 1934. 58. old.

¹³² SCHÜTZ ANTAL, *Pauler és e keresztény bölcsélet*, in *Pauler Ákos emlékkönyv*, Bp. 1934. 58. old.

¹³³ SCHÜTZ ANTAL, *Pauler és a keresztény bölcsélet*, in *Pauler Ákos emlékkönyv*, Bp. 1934. 60. old.

bölcselőt, mindenkit, aki igazán φιλό-σοφος, azaz a bölcsesség szerelmese: eljutott a bölcsességhez. Φιλόσοφος-nak indult és σόφος-nak érkezett meg”¹³⁴.

II. A PÁLYAKEZDŐ PAULER ÁKOS

1.) *Pauler Ákos életének főbb állomásai*

Pauler Ákos német eredetű, de teljesen magyarrá lett családban született, 1876. április 9-én, Budapesten. Nagyapja Pauler Tivadar (1816-1886) híres jogász, a Budapesti Tudományegyetem professzora, 1861/62-ben rektora majd kultusz- és igazságügy miniszter, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja¹³⁵. Badacsonyan jelentős szőlőbirtokot vásárolt, amelyet bővített is. Édesapja, Pauler Gyula (1841-1903) nagynevű, tudományában pozitivista szellemű történész, jogász, a Magyar Országos Levéltár első főlevéltárosa¹³⁶, a Magyar Tudományos Akadémia tagja. Az Árpád-kori magyar történelemmel kapcsolatos tudományos kutatások megalapozójának tekintik. Pauler Ákos édesanyja Lenhossék Georgina, aki 1894. augusztus 30-án, életének negyvennegyedik, házasságának huszonhatodik évében hunyt el, gyermeke, Pauler Ákos tizennyolc éves volt akkor¹³⁷. Lenhossék Georgina Lenhossék József (1818-1888) anatómus unokahúga volt. A Lenhossék orvos-dinasztiába tartozik Szent-Györgyi Albert (1893-1986) orvos, biokémikus, a C-vitamin felfedezője, Nobel-díjat tudós is, akinek Anyja Lenhossék Jozefin, anyai nagyapja a már említett Lenhossék József, orvos, anatómus. Pauler Ákos egyik leánytestvére Katalin, aki Bogyay Lajos katonatiszthez ment feleségül.¹³⁸ Másik leánytestvére Júlia, Vízkelety Ferencné, később Egry József festő felesége lett.

¹³⁴ SCHÜTZ ANTAL, *Pauler és e keresztény bölcsélet*, in *Pauler Ákos emlékkönyv*, Bp. 1934. 61. old.

¹³⁵ Főbb művei: *Jog- és államtudományok encyclopaediája*, Pest, 1871.; *Észjogi előtan*, Pest, 1873.; *Büntetőjogtan* (2 kötet), Pest, 1873.; *Adalékok a hazai jogtudomány történetéhez*, Bp. 1878.; *A Budapesti Magyar Királyi Tudományegyetem története*, (Első kötet. I. füzet, Bp, 1880.

¹³⁶ Róla nevezték el a Magyar Köztársaság által 1992-től adományozott levéltárosi díjat. A Pauler Gyula-díj azoknak a levéltárosoknak adományozható állami kitüntetés, akik hosszabb időn át kiemelkedő teljesítményt nyújtottak, és tevékenységükkel, kezdeményezéseikkel szakterületük fejlődését segítik elő.

¹³⁷ Édesapja, Pauler Gyula is viszonylag fiatalon, 62 évesen halt meg, 1903. július 8-án, Badacsonytomajon, bölcselőnk huszonhét éves korában.

¹³⁸ Bogyay Lajos és Pauler Katalin negyedik gyermeke Bogyay Tamás (1909 - München, 1994) művészettörténész. A családnak Badacsonyan szőlői voltak.

Pauler Ákos elődei között tehát az ország szellemi elitjének több kimagasló egyéniségét megtaláljuk, tehetségén, otthoni indíttatásán túl anyagi források is rendelkezésére álltak, hogy hajlamát követve tisztán a szemlélődésnek élhessen. A Budapesti Tudományegyetemen 1898-ban, 22 évesen doktorált, 1902-ben már magántanár Budapesten, 1906-tól a pozsonyi jogi akadémián etikát tanított. Itt eszmélt rá az etika megalapozatlanságára és megírta első etikai művét, *Az etikai megismerés természete* (1907) címmel. 1911-től, Böhm Károly utódként, Kolozsváron tanított, végül 1915-ben Budapestre került, a Budapesti Tudományegyetemre, ahol haláláig tartotta népszerű filozófia előadásait. A Magyar Tudományos Akadémia tagja, a Filozófiai Társaság elnöke volt.

Pauler Ákos nagy idők nagy tanúja volt. Amikor 1876-ban megszületett Ferenc József osztrák császár, magyar király uralkodott az Osztrák-Magyar Monarchiában, 1916. november 21-én bekövetkezett haláláig. A nyugodt évek után bölcselőnk felnőttként élte át az I. Világháborút, 1918-ban az Osztrák császárság és a Magyar Királyság államszövetségének felbomlását, októberben az őszirózsás forradalom kitörését, novemberben az első Magyar Népköztársaság, majd 1919-ben a Tanácsköztársaság kikiáltását. Rövidesen újabb fordulat következett, 1920. márciusától Horthy Miklós kormányzó vezette hazánkat, 1920. június 4-én aláírták a Trianoni békeszerződést, amely Magyarország területének nagyrészét elszakította az anyaországtól. A konszolidáció éveit gazdasági világválság követte. Hazánk háborúba sodródását, a II. Világháborút Pauler Ákos korai halála miatt már nem élhette meg. Soha nem nőtt meg és amikor 1933 június 29-én, ötvenhét évesen meghalt, lefelé fordított címerrel temették el, mert vele a család utolsó férfitagja hunyt el.

2.) Szellemi háttér, a pozitivizmus és a kriticizmus érvényesülése Európában

Amikor az ifjú Pauler eszmélkedik, Európa szerte túlteng a pozitivizmus, a bölcselők főként ismeretelméleti kérdésekkel fáradoznak. Újkantiánus iskolák működnek, hódít a biologizmus, Herbert Spencerrel teret nyer a szociológia. Divatos a természetfilozófia és ennek módszerével próbálják a bölcsélet nagy kérdéseit megválaszolni. A természet meghódítását, előfeltevésektől mentes, tárgyilagos ismeretét aprólékos, tudományos elemzésekkel, részletező vizsgálatok összegzésével kívánják véghez vinni. Úgy vélik, a jelenségeket a természeti erők összműködése

elégségesen magyarázza, és a dolgok szubsztanciás formái nem jelentenek sajátos minőségi többletet. A jelenséget elindító közvetlen ható-ok a fontos, nem a jelenség célja az egészben. Törvényszerűség helyett az okság, Galilei nyomán, a miért helyett a hogyan a kérdés. E kérdésre pedig nem a dologban rejlő és megnyilvánuló minőség, hanem egy fizikai törvény válaszol. Nem meglepő, hogy a metafizikai kérdések mellett az így gondolkodók túlnyomó többsége közönyösen megy el, meddő spekulációnak tartva a világ transzcendens megközelítését.

A hagyományos filozófiában a metafizika és az ismeretelmélet elválaszthatatlanok egymástól. Ezzel szemben, a kor divatos ismeretelmélete szintén a természettudományos kutatás hatása alatt áll, és ismeretünk kizárólagos tárgyának a tapasztalat tényeit fogadja el. Határtalan önbizalom és lapos agnoszticizmus keverednek különös módon a századvég, illetve a századforduló filozófiájában, az egymással legalább ebben rokon szenzualizmus, ontologizmus, materializmus, pszichologizmus, utilitarizmus, empirizmus, kriticismus, agnoszticizmus, és főként a pozitívizmus filozófiájában. Ezek az egymástól lényeges vagy járulékos vonatkozásban eltérő irányzatok abban legalábbis megegyeznek, hogy a tények mindenhatóságát hirdetik és a filozófiát mindenestül a pozitív tudományokhoz rendelik.

Az 1920-as években, még a katolikus egyetemeken tanító kollégák is meghátráltak a fenomenológia, az egzisztencializmus, a nyelvi analízis vagy a filozófia tisztán historikus tanulmányozása előtt – írja Joseph Donceel SJ, amerikai jezsuita a *A Maréchal Reader* (1970) című könyvében¹³⁹. Hozzáteszi, hogy az 1920-as években az eredeti és kreatív gondolkodók nehéz helyzetben voltak a Katolikus Egyházban, mert bár az „integrizmus” (sérthetetlenség) és az antimodernista fobia legrosszabb megnyilvánulásai elmúltak, a cenzúra nyers maradt, és új belátásokra nem buzdított¹⁴⁰. Mindehhez érdekes adalék Kiss János, magyar pap-filozófusnak, a *Religióban*, 1927-ben megjelent írása, amelyben Désire-Joseph Mercier¹⁴¹ belga bíborosról, halála alkalmából elmondott emlékbeszédét olvashatjuk. Mercier bíboros, Mechelen-Brüsszel érseke, Belgium prímása volt, 1926 januárjában halt meg. Kiss

¹³⁹ DONCEEL, JOSEPH SJ ed. és trans. *A Maréchal Reader*, New York, 1970. *Bevezetés*, XI. old.

¹⁴⁰ Vö. DONCEEL, JOSEPH SJ ed. és trans. *A Maréchal Reader*, New York, 1970. *Bevezetés*, X. old.

¹⁴¹ Mercier bíboros (1851-1926) Belgiumban a tomista bölcselet képviselője volt, filozófiát tanított a Leuveni Katolikus Egyetemen, 24 éven át, mielőtt prímás lett volna. Több filozófia tárgyú könyv szerzője. Kiss János az Aquinói Szent Tamás Társaság ülésén mondott Mercier bíborosról emlékbeszédet, 1927. május 18-án.

János bölcselelő Mercier bíboros filozófiai érdemeit ecsetelvén, a korabeli bölcséleti helyzetet így vázolta: „hogy lássuk a vállalkozásának nehézségét s értékeljük az általa elért eredményt, nézzük meg, mi volt akkoriban a helyzet Európában és részben Amerikában a bölcsélet szempontjából. Uralkodtak a következő rendszerek: Feuerbach anyagelvűsége [...] Hume és Condillac érzékelvűsége [...] Comte és Mill pozitivizmusa [...] Spinoza egyelvűsége [...] Kant Immánuel kriticizmusa és túlzó alanyisága, melynél fogva az emberi értelem semmi tárgyi dolgot meg nem ismerhet s ezért elméleti metafizika lehetetlen és így a metafizikát a gyakorlati élet fővénalapjára kell helyezni, az erkölcsiség a metafizika alapja és nem a metafizika az erkölcsiségé; Fichte, Schellig és Hegel túlzó idealizmusa, amely az összes valóságot az eszmében látja; Hegel állami mindenhatósága [...] Schopenhauer pesszimizmusa [...] Nietzsche erőszak elmélete [...] Marx történelmi anyagelvisége, mintha minden emberi cselekvést kizárólag anyagi szempont igazgatna”¹⁴². Ez volt az 1920-as években az európai filozófiai helyzet Kiss János katolikus pap, magyar bölcselelő szerint.

A pozitivizmus a valóság létalapjának mibenlétét megoldhatatlan kérdésnek tekinti, ezért az Abszolútum, a szubsztancia, a cél kérdését is kiküszöböli. A világot főként a természetből kívánja megérteni, a szellemi élet tényeivel – vallás¹⁴³, jog, erkölcs – kevésbé foglalkozik, illetve azokat szintén a természeti adottságokból magyarázza. A Prótagorasz által az ókorban elindított pozitivizmus, a „mindennek mértéke az ember”¹⁴⁴ féle szenzualista relativizmus szellemiségét más ókori előfutároktól (szofisták, epikureusok, szkeptikusok) eltekintve már a XVIII. században is megtaláljuk az angol és francia szenzualizmusban¹⁴⁵. Átfogó rendszerré August

¹⁴² KISS JÁNOS, *Mercier Dezső József mint bölcselelő*, Religio, 1927. 162-163. old.

¹⁴³ Élete végén Comte un. pozitív vallást alapított, amelynek tárgya az emberiség (Grand Etre), minden élő, meghalt és jövőbeni ember.

¹⁴⁴ A „Homo mensura” tételről van szó (lat. gör. anthróposz metron, ἄνθρωπος μέτρον). Prótagorasz szerint „minden dolognak mértéke az ember, a létezőknek is, amint vannak, a nem létezőknek is, amint nincsenek. Platón elutasítja Prótagorasz ismeretelméletét: „csodálom, hogy igazsága alapelveként nem azt hirdeti, hogy minden dolog mértéke a disznó vagy a kutyafejű majom, vagy egyéb, még furcsább állat, amelynek megvan az érzékelő képessége” (*Theaitétosz*, 161 c). Platón rámutat a tételben rejlő önellentmondásra, amikor azt írja, hogy „ami a legcifrább a dologban: ő maga is beismeri, hogy ellenfeleinek az ő véleményéről alkotott véleménye: hogy Prótagorasz nem hirdet igazat, valamiként igaz lehet, hiszen jóváhagyja, hogy mindenkinek a vélekedése létező dologra irányul” (*Theaitétosz*, 171 a). Arisztotelész véleménye szintén lesújtó: „ezen egyformán értheti a tudományos és az érzéki ismerettel rendelkező embert. Az egyik ugyanis a tudománynak, a másik meg az érzékelésnek van birtokában, s mindegyikről azt szokás állítani, hogy a tárgyak mértékei. Így, noha nem mond semmit, úgy látszik, mintha valami szerfölött nagyot mondana” (*Metafizika*, 1053 a-b).

¹⁴⁵ Vö. KECSKÉS PÁL, *A bölcsélet története*, Bp. 1943. 525. old.

Comte (1789-1857) fejlesztette, aki 1822-ben adta ki rendszere első foglalatát¹⁴⁶, a pozitivizmus elnevezés is tőle származik. Agnosztikus filozófiája azon a belátáson alapul, hogy csak a közvetlen adottságokat, jelenségeket, illetve egymáshoz való viszonyukat ismerhetjük meg. Tudásunk tehát viszonylagos, a dolgok lényegének és végcéljának ismerete mindenkor rejtve marad előttünk, ezért tudományos vizsgálat tárgyát sem képezheti. Annyi bizonyosságot mégis szerezhethetünk, amennyi a gyakorlati élethez szükséges. A tapasztalati megfigyelések tényeiből pedig eljuthatunk olyan egyetemes törvények ismeretére, amelyek a jelenségek közötti szükségképpen összefüggést föltájják. E törvények ismeretével befolyásolhatjuk vagy legalább előre láthatjuk a jelenségek lefolyását és következményeit.

A tapasztalatra korlátozódó pozitivisták különösen a szociológia, az etika és a pszichológia terén alkalmazták. A szociológia jelentős hatású képviselője Herbert Spencer¹⁴⁷ (1820-1903) angol filozófus, biológus, antropológus és szociológus, aki Comte-hoz hasonló rendszerező erejű gondolkodó. Nagy hatást keltett a mechanikus fejlődés gondolatának az egész valóságra való kiterjesztésével.

A pozitivizmus érdeme, hogy rámutat a tapasztalat jelentőségére, de hibája, hogy ismereteinket kizárólag érzetektől és képzetektől próbálja fölépíteni. Megragad egy-egy természettudományos hipotézist, és azt merészen általánosítva kiterjeszti a valóság egészére, amíg föl nem tűnik egy újabb hipotézis, amely az előzőt megsemmisíti. Nem látja, hogy a fogalom, ítélet, következtetés egyetemes érvényű logikai jelentés hordozói, és nem állhatnak elő az érzéki elemek, szemléletek pusztán összeillesztéséből, érvényükben nem függhetnek csupán az egyéni tudatállapottól. A pozitivizmus ismeretlenségének lényege voltaképpen pszichologizmus, a tudományos megismerés alapjául csak a lelki, személyes tapasztalatot veszi alapul. Azzal, hogy kizárja az egyetemes érvényű logikai törvényeket, lehetetlenné teszi a tapasztalati adatok egyetemes elvek szerinti rendszerezését, egyetemes szempontok szerinti tudományos egyesítését. A metafizikától való iszonya rövidlátóvá teszi, ezért nem érti, hogy a valóság mindig tágabb, mint a pusztán fizikai tartomány.

¹⁴⁶ COMTE, AUGUST (1789-1857) Főműve a *Cours de Philosophie positive, A pozitív filozófia tanfolyama*, 60 előadás, 6 kötetben, 1831-1842. között.

¹⁴⁷ Főműve a tíz könyvből álló, *A System of Synthetic Philosophy*, 1862-1893 között. *A system of philosophy. I. First principles* (1862); II., III. *Principles of biology* (1863-67); IV., V. *The principles of psychology*; VI-VIII. *Principles of sociology*; IX. X. *Principles of morality* (1897). Magyarul Lechner László (1841-1883) főgimnáziumi tanár, plébános, költő ismertette Spencer rendszerét a Magyar Philológiai Szemlében, de írt róla az Athenaeumban is.

Szólni kell a másik erősen ható bölcseleti irányzatról, a kriticizmusról is. Az eredetileg az értékek biztosítására újjáéledő újkantianizmus Pauler Ákos idejében részben Kant-filológiává laposodott. Számos tekintetben szembefordult Immanuel Kanttal (1724-1804), másrészt Kantnak főként azokat a gondolatait tolta előtérbe, amelyek negatív, antimetafizikus, agnosztikus természetüknél fogva jól illettek a pozitivizmus programjába. Gondolok, egyebek között a tudás határainak szigorú kijelölésére, tudásunk szubjektív meghatározottságára és minden sajátos metafizikai spekuláció elutasítására. Az újkantiánus filozófusok lemondanak „magának a dolognak” (Ding an sich) kanti fogalmáról, a bölcseletet úgyszólván ismeretelméletre redukálják, a megismerést örökösen bírálják és megkérdőjelezik. Fő gondjuk a pozitivizmus és a kriticizmus összehangolása.¹⁴⁸ Az állandó kritikától soha nem tud megvalósulni valamiféle előremutató szintézis vagy egységes világnézet. A transzcendentális filozófia jellegéből adódóan az újkantiánus mozgalom különböző ismeretelméleti irányokra oszlik. Két jelentősebb ága a marburgi (logisztikus), valamint a Rickert nevével fémjelzett badeni (értékelméleti) újkantiánus irány, amely később meg tud újulni.

A pozitivizmussal és a kriticizmussal szemben, meglátásom szerint egyértelmű, hogy a filozófia – ha filozófia akar maradni – a végső okok alapján kell törekedjen az egyetemes valóság-magyarázatra. Ez a természete szerint a végtelenre irányuló értelemnek a világ felfogására, rendszerezésére törekvő természetes igénye. Ha az ember elfordul a természetfölötti beállítottságú világ- és önértelmezéstől, ha erkölcsi életét nem transzcendens formákhoz igazítja, hanem a természet és a társadalom konkrét, gyakran változó és változtatható szabályaihoz, akkor sem önmagát, sem világát nem tudja megfelelően értelmezni.

3.) *Pauler, a metafizikus*

A családi indíttatás – pozitivistá szemléletű apa – és a kor divatja kezdetben mitsém befolyásolja az eredendően metafizikus hajlamú Pauler Ákost. Ifjúkorában határozott álláspontja az Arisztotelészen alapuló skolasztika. A befelé forduló, szemlélődő ifjú 15 éves korától újabb és újabb bölcseleti problémákon törli a fejét, gondolatait

¹⁴⁸ Rendszeres egyesítésükre tett kísérlet az empiriokriticizmus.

értekezésekben iparkodik rendszerezni, összefoglalni. Tizenhat éves, amikor *Néhány szó a determinizmusról* címmel tanulmányt ír.¹⁴⁹ Pár nappal később, október 13-án a naplójában azt írja: „Ma kezdtem meg s egyúttal be is végeztem *Philosophiai kutatás egységéről* című dolgozatomat”¹⁵⁰.

Alig 17 éves korára úgyszólván az összes klasszikus filozófust elolvassa és hihetetlen gondolatenergiával a legellentétebb fölfogásokat is többé-kevésbé megemészt. Tanulmányozza Lotze pszichológiáját, metafizikáját, Kant, Hume, Bacon, Spinoza, Schopenhauer műveit, Goethe Faustját. Már ekkor elolvassa Arisztotelész *Nikomachosi Ethika*, *Metafizika*, *De Anima*, *Analytica Priora*, *Analytica Posteriora*, *Magna Moralia* című opuszait, Platón műveit, Aquinói Szent Tamás summáit, ismeri Fichte, Diogenes Laertius és Hegel gondolatait. Filozófiai értekezéseket ír. Ilyen, például az 1892-ből való, *Néhány szó a determinizmusról* című írása, amelyben a szabadakaratról gondolkodik, valamint *A lélek immaterialitása*, *A végtelenség eszméje*, *A theizmus erkölcstani alapelve*, és mások. Gimnáziumi hittanára egy értekezés megírására kéri fel az ifjú Pauler. Naplójában így ír erről: „Ma Pokorny fölszólított, hogy írjak a vasárnap, XIII. Leó pápa jubileumára tartandó ünnepekre egy értekezést. Elfogadtam. Csináltam is már egy tervezetet, *XIII. Leó és a modern korszellem* című dolgozatra”¹⁵¹. Amikor Pokorny hittanárnak odaadja *A lélek immaterialitásáról* című dolgozatát, a hittanár azt mondja neki, „magának filozofiára kellene magát adnia”, Pauler azt írja a naplójába: „kicsit későn jött a tanács”¹⁵².

A nagy metafizikusnak készülő ifjú, amikor az Akadémia 1892-ben induló filozófiai folyóirata, az *Athaeneum* a kezébe kerül, hevesen tör ki annak pozitivistá szelleme miatt: „Ma reggel Pauer Imre küldte papának az *Athenaeum* kezdettől fogva megjelent számait. Nekem sehogysem tetszik annak a szelleme. A legpiszkosabb materialismus hirdetője. Hogy nem akarják belátni a psychophysiologia meddő voltát!”¹⁵³ A metafizikát tartja jogosultnak, erről azt írja a naplójába: „Lechner László visszaadta Kant tanulmányok című dolgozatomat. Igen dicséri és azt állítja, hogy még a pozitívizmus útjára fogok térni. Pedig ez ép ellenkezik szándékkal. Most, hogy

¹⁴⁹ PAULER ÁKOS, *Napló*, 1892. október 3. hétfő, I. 43. lap

¹⁵⁰ PAULER ÁKOS, *Napló*, 1892. október 13. csütörtök, I. 44. lap

¹⁵¹ PAULER ÁKOS, *Napló*, 1893. február 13. hétfő, I. 60. lap. XIII. Leó pápa, született Vincenzo Gioacchino Pecci püspökké szentelése volt 1843. február 17-én. A pápáról szóló dolgozatát Pauler Ákos az 1893. február 19-én, vasárnap megtartott, 50 éves jubileumi ünnepségen olvasta fel (*Napló*, 1893. I. 60. lap).

¹⁵² PAULER ÁKOS, *Napló*, 1892. december 20. kedd, I. 52. lap.

¹⁵³ PAULER ÁKOS, *Napló*, 1892. október 12. szerda, I. 44. lap.

Kanttal végeztem nyitva áll az út a metaphisicára, melyet művelni és jogait védeni egyik célja életemnek.”¹⁵⁴

Korai, kéziratban maradt műveinek címét vagy tárgyát naplójában is megörökíti, 1893. szeptemberében azt írja: „Bevégeztem a 'Philosophia' írását. Jelenlegi világnézetem alapjai vannak abban lerakva”¹⁵⁵. Novemberben: „Dolgoztam erősen a 'Lét és gondolkodás' című dolgozatomon”¹⁵⁶. Ezekben az írásokban számtalan bizonyítékot hoz föl, hogy a tapasztalatot túllépő ismeret valódiságát igazolja. Azt, hogy egy metafizikai tétel nem merő föltevés, hanem valós ismeret, amelyet az adott tárgyról szerez magának az értelem. „Az agnoszticizmus – állapítja meg – érzi ama veszteséget, mely a metafizikai tudás megvetésével úgy intellectuális, mint morális életünket érte, mert megbomlott mindkettőben a harmónia – vagy ami még nagyobb baj – a harmónia lehetőségének a reménye [...] Metafizika nélkül az ismeret ház marad tető nélkül, melyen sok szépséget találhatunk, de benne állandóan nem lakhat senki”¹⁵⁷.

4.) *Pauler Ákos bírálja a pozitivizmust és a kriticizmust*

A fiatal Pauler legádázabb ellenfelének a pozitivizmust tartja, amely a dogmatizmus megdöntésére maga is dogmatizmust űz. „Gyarló ismerettani bírálatot gyakorol a pozitivizmus napjainkban, hívei egyszerű tyrannizmushoz folyamodnak az ismeret határainak kiszabásában, de azért nem átallanak a legmagasabb metaphysikai problémákról kategorice nyilatkozni 'ismereteink' gyarlósága miatt.”¹⁵⁸ Értekezést ír *A metaphysika módszeréről* címmel és az elkészült művet határozott szándékkal Pauer Imrének küldi el, aki az Athaeneum alapító-szerkesztője. Az ifjú Pauler pontosan tudja, hogy az Athenaeum és Pauer nem az ő szellemében működik: „Őszintén szólva nem hiszem, hogy ki fogja adni. Ép ellenkező szellemben van írva, mint aminőt a

¹⁵⁴ PAULER ÁKOS, *Napló*, 1893. június 23. péntek, I. 79. lap.

¹⁵⁵ PAULER ÁKOS, *Napló*, 1893. szeptember 15. péntek, I. 91. lap.

¹⁵⁶ PAULER ÁKOS, *Napló*, 1893. november 2. csütörtök, I. 97. lap.

¹⁵⁷ PAULER ÁKOS, *Napló*, 1893. június 23.

¹⁵⁸ Idézi KORNIS GYULA, *Kezdet és vég*, in *Pauler Ákos emlékkönyv*, A Magyar Filozófiai Társaság Könyvtára, 6. kötet, Bp. 1934. 10. old.

folyóirat vall [...] ezeknek nagyon üdvös valami antipositivisticus cikk”¹⁵⁹ – írja a naplójában.

A kéziratban maradt, *A metaphysika módszeréről* című írásból Kornis Gyula idéz, a *Kezdet és Vég* című, Pauler Ákosról szóló írásában. Néhány jellemző gondolatot érdemes kiemelni ebből az írásból. Kornis Gyula azt írja, hogy Pauler ezen ifjúkori dolgozatában bírálja az igazság pozitivistikus meghatározását, miszerint az igazság abban áll, hogy a képzetek rendje megfelel a tünemények rendjének. A tudomány célja – a pozitivisták szerint – nem a dolgok lényegének ismerete, csakis tapasztalati viszonyaik kutatása. Mivel a metafizika az előbbire törekszik, lehetetlent kíván. Pauler igyekszik kimutatni, hogy a pozitivisták igazság-definíciója nem bizonyítja, hogy csak viszonyokat ismerünk meg lényege helyett, hanem eleve fölteszi azt. A régieknek ad igazat: „igaz az a tétel, amelyik megegyezik a tárgyával”¹⁶⁰. Ilyen ismeret pedig nemcsak a pozitív tudományok tárgyaira vonatkozhat. Az ismeret egy része „szükségképpen átlépi a közvetlen adottat s a tapasztalat alapján, bár nem egészen abból, megszerkeszti a metaphysika rendszerét”¹⁶¹. Ha kétségbe vonjuk, fejtegeti Pauler, hogy a fogalom megegyezhet tárgyával – a gondolati tartalom az érzéki valósággal – fönntartva a lényeges különbséget is, akkor ezzel az ismeret objektív voltát is kétségbe vonjuk.

Bölcselőnk rámutat, hogy a metafizika is objektív módszerrel dolgozik, így joggal bír tudományos igénnyel. A metafizikai tételek igazolása abban áll, „hogy a metafizikai következtetések az adott fogalmából indulnak ki” és olyat posztulálnak, ami nélkül a tárgy elgondolhatatlan. „Azon metafizikai postulatumok, melyeket ily módon nyertünk, épp oly bizonyosak, mint maga az érzékelhető tárgy: a tapasztalat.”¹⁶² Továbbá: „A metaphysikai következtetéseknel kilépünk az idő, a futó érzéki benyomások birodalmából s oly régiókba szállunk, melyeknek tárgya örök,

¹⁵⁹ PAULER ÁKOS, *Napló*, 1894. május 14. hétfő, I. 122. lap. Az írás valóban nem jelent meg, bár Pauler Ákos szerint Pauer Imre értesítette édesapját, hogy az írás a következő évben meg fog jelenni (*Napló*, 1894. június 24. I. 128. lap). Kornis Gyula Pauer Imre, az Athenaeum alapító főszerkesztője hagyatékából ismeri a kéziratban maradt tanulmányt: *Kezdet és vég*, in *Pauler Ákos emlékkönyv*, A Magyar Filozófiai Társaság Könyvtára, 6. kötet, Bp. 1934. 11. old.

¹⁶⁰ Vö. például AQUINÓI SZENT TAMÁS, „veritas est adaequatio rei et intellectus = az igazság a dolog és az ész megfelelése”, *Summa Theologiae*, I. 16. 1. c; és *De veritate*, I. 1. c.

¹⁶¹ PAULER ÁKOS, *A metaphysika módszeréről*, Bp. 1894. Kézirat. Idézi KORNIS GYULA, *Kezdet és vég*, in *Pauler Ákos emlékkönyv*, A Magyar Filozófiai Társaság Könyvtára, 6. kötet, Bp. 1934. 12. old.

¹⁶² PAULER ÁKOS, *A metaphysika módszeréről*, Bp. 1894. Kézirat. Idézi KORNIS GYULA, *Kezdet és vég*, in *Pauler Ákos emlékkönyv*, A Magyar Filozófiai Társaság Könyvtára, 6. kötet, Bp. 1934. 12. old.

mozdulatlan, mert alapjukat a világ tárgyainak lényegében, miségében bírják. Itt nem csalhat meg a jól megfogalmazott következtetés, mert alapját valami constansban, az adott világ miségében bírja, mely nem változik, nincs időben, s így szilárd alap ama reduktív igazolásra, melyet végezünk kell.”¹⁶³

Természetesen Pauler nemcsak az Athaeneumnak küld írást, hanem legelőször a skolasztikus Bölcséleti Folyóiratnak. Kiss János szerkesztő elfogadja és közli az érettségi évében lévő fiatalember, kriticizmust elemző dolgozatát, amelynek *Kant-tanulmányok*¹⁶⁴ a címe. A közlés óriási öröm, Pauler naplójában így ír erről: „Ma reggel a következő levelet kaptam:

Igen tisztelt Uram!

Nagyon köszönöm a választ. Ezt is meg a Kant tanulmányokat is a legközelebbi márcziusi füzetben közlöm. Az előbbi füzetben más dolgozatokat kellett hozni.

Kiváló tisztelettel, Dr. Kiss János

Tehát mindkét dolog – az utóbbi egy speculativ theologiai kérdéshez való hozzászólás – meg fog jelenni. Ez lesz tehát első működésem a tudományos irodalom terén. Adja Isten, hogy a munkálkodásomat minél tovább folytathassam!”¹⁶⁵ – lelkendezik az ifjú bölcselő naplójában.

Pauler nagyra értékeli Kantot és művét, amelynek címe, *A tiszta ész kritikája* (1781). A *Kant tanulmányok* elején így ír róla: „az emberi ész egyik legbámulatosabb produktuma. Ha materialiter sok tekintetben téves is, a formai törekvés: az emberi ész alapjainak vizsgálata, s ennek eredménye: a transcendentális kriticizmus alapeszméjének megalapítása — maga elég volna szerzőjét halhatatlanná tenni”¹⁶⁶.

Kant a tudomány valódi céljául a megismerő erő vizsgálatát tűzte ki, ami „világosan bizonyítja, hogy összes ismereteink csak a lehető tapasztalat határai között lehetségesek”¹⁶⁷. Az ifjú Pauler kétségbeejtőnek nevezi azt a tant, hogy a dolgok magukban teljesen ismeretlenek, mert ez, szerinte „zsákutcába juttatta a gondolkodókat, honnan csak két út maradt hátra: vagy elhagyni a mester által kijelölt

¹⁶³ PAULER ÁKOS, *A metaphysika módszeréről*, Bp. 1894. Kézirat. Idézi KORNIS GYULA, *Kezdet és vég*, in *Pauler Ákos emlékkönyv*, A Magyar Filozófiai Társaság Könyvtára, 6. kötet, Bp. 1934. 14-15. old.

¹⁶⁴ Pauler följegyzí a tanulmány befejezésének napját: 1893. június 12. hétfő, I. 77. lap. Az írást megmutatja Lechner Lászlónak, filozófia tanárának, aki dicséri: „született philosophus” vagyok, írja naplójában (1893. június 14. szerda, I. 77. lap).

¹⁶⁵ PAULER ÁKOS, *Napló*, 1894. január 14. vasárnap, I. 107. lap

¹⁶⁶ PAULER ÁKOS, *Kant-tanulmányok*, Bölcséleti Folyóirat, 1894. 6. old.

¹⁶⁷ PAULER ÁKOS, *Kant-tanulmányok*, Bölcséleti Folyóirat, 1894. 7. old.

csapást s kiindulni ismét onnan, ahol Kant kezdte vizsgálódásait, vagy pedig reformálni kell a Ding an sich-ről szóló tant, a noumenon és phaenomenon évezredes problémájának e megoldását”¹⁶⁸.

Pauler szerint a kriticizmus azon „kétségbeejtő tanítása”, miszerint a dolgok önmagukban teljesen ismeretlenek, „zsákutcába juttatta a gondolkodást [...] Szemmel látható, hogy a kriticizmus a Kant által kijelölt irányban sehogy sem fejlődhetett”¹⁶⁹. Kicsit később: „A kriticizmus ezen fejlődésképtelensége — ha szabad ezen kifejezéssel élnem — maga gyanút támaszt alaptanainak igazsága és hasznavehetősége ellen”¹⁷⁰. Sorba veszi a kanti kriticizmussal foglalkozó bölcseleők, Herbart, Hegel, Locke ellenvetéseit. Arra jut, hogy az ellenvetések nem tarthatók, mert az emberi ismeret alapjait vizsgáló törekvést vizsgálni jogos és méltányos. Bírálja a pozitivizmust, amelynek korabeli hívei „nem átallanak a legmagasabb metaphysikai problémákról kategorice nyilatkozni”¹⁷¹, miközben ismereteink gyarlóságáról értekeznek.

A közel tizennyolc éves Pauler Ákos nemcsak Kantot idézi magabiztosan, hanem Platón is. Kant szerint a tapasztalat nem adhat egyetemes fogalmat vagy ítéletet, világos, hogy az a prioritást az általános érvényű ítélet adja. Az ifjú bölcsele Kant *Prolegomena* című művéből hoz, saját fordítású idézetet: „a tapasztalathoz nem elégséges, mint némelyek képzelik, hogy észrevevéseket összehasonlítsunk s egy tudatban az ítélet által egybekapcsoljunk, ebből nem származik az ítélet egyetemes érvénye és szükségképisége, melynél fogva egyedül lehet objektív érvényű a tapasztalat”¹⁷². Pauler ekkor még bírálja Platón, azt veti a szemére, hogy a tapasztalat gyengeségét a velünk született eszme tanával próbálja megoldani. Platón, *Állam* című párbeszédéből is saját fordításában idéz: „ha valaki csinál egy ágyat, vajon megcsinálja-e az ágynak eszméjét? Nem, az csak egy ágyat csinál”¹⁷³. Pauler szerint Kant és Platón is téved, „ugyanazon gondolatmenet, a tapasztalati ismeret ugyanazon félreismerése”¹⁷⁴ található meg náluk. Úgy látja, a hasonlóan téves gondolatmenet

¹⁶⁸ PAULER ÁKOS, *Kant-tanulmányok*, Bölcséleti Folyóirat, 1894. 7. old.

¹⁶⁹ PAULER ÁKOS, *Kant-tanulmányok*, Bölcséleti Folyóirat, 1894. 7. old.

¹⁷⁰ PAULER ÁKOS, *Kant-tanulmányok*, Bölcséleti Folyóirat, 1894. 8. old.

¹⁷¹ PAULER ÁKOS, *Kant-tanulmányok*, Bölcséleti Folyóirat, 1894. 11. old.

¹⁷² KANT, IMMANUEL, *Prolegomena. Minden leendő metafizikához*, 1783. 20. §. Idézi PAULER ÁKOS, *Kant-tanulmányok*, Bölcséleti Folyóirat, 1894. 16. old.

¹⁷³ PLATÓN, *Állam*, 596 b. Szabó Miklós fordításában: „nyilván egyetlen mesterember sem magát az ideát készíti el”. Pár sorral később: „És az asztalos? Hát nem éppen az imént mondtad-e, hogy ő sem az ideát valósítja meg, amit pedig az ágy lényegének tartunk, hanem csak egy ágyat készít” *Állam*, 597 a.

¹⁷⁴ PAULER ÁKOS, *Kant-tanulmányok*, Bölcséleti Folyóirat, 1894. 17. old.

mindkettőjüknél hasonló téves következtetést eredményez, „Platón látván a tapasztalat e gyengeségét, minden eszmét velünkszületettnek állított — ami Kant nyelvén nem egyéb, mint az általános érvényű ítéletek aprioritása”¹⁷⁵.

Az általánosítás problémájának megoldására Arisztotelészt hívja segítségül, aki az *Analytica Posteriorban* (1. I. c. 31. 88.) azt tanítja, hogy az általános az indukcióból származik. Ezúttal is saját fordításában idéz, „több egyes tüneményből az általános világossá lesz”¹⁷⁶. Arisztotelész tanát helyeselve, hozzáteszi, „így mintegy szemekkel ismerjük meg, vagyis a posteriori az általános tételeket [...] lehetetlen az általánosnak nem inductióból származnia”¹⁷⁷.

Pauler a kanti szintetikus a priori ítéleteket is bírálja, pedig „Kant transzcendentális idealizmusának gyökere a synthetikus a priori ítéletek tana”¹⁷⁸. Az analitikus és szintetikus ítéletek kanti elméletét viszont nagyra tartja: „Hibás alapon áll az a priori ítéletek tana, s így maga a productum sem lehet helyes. Ezek alapján az előbbi vizsgálat feljogosít bennünket az egész transcendentalis analytika tévességének kimondására. De a tudományos búvárkodás célja nem az értékeset a selejtessel együtt kivetni. S így nem engedhetjük, hogy az analtikai és synthetikai ítéletek tanai szintén hamisaknak deklaráltassanak, annál is inkább, mert ez a doctrina még nagy jövővel bírhat”¹⁷⁹.

Érdekes a *Kant-tanulmányok* transzcendentális sematizmust bíráló része, amelyben Pauler kiválóan érvényesíti Szent Tamás gondolatait. Maga Kant főművének idevágó részét „a legszárazabbnak és legunalmasabbnak” nevezi, Pauler viszont a legérdekfeszítőbbnek találja, mert az objektum és a szubjektum viszonyáról szól, arról, hogy mily módon megy át az értelem a tapasztalatba, az elmélet a létbe. A közvetítő közegnek egyszerre kell értelminek és érzékinek lennie. Kant szerint ilyen séma (rendező elv) az időmeghatározás, mert csak az idő foglal magába minden létezőt, értelmet és érzéket is. Az ifjú Pauler fölveti a kérdést, miként kerül a séma alá a tapasztalat? A maga részéről a skolasztikusok eljárását helyesli, „akik egy valódi, speciális funkciót (intellectus agens) vettek fel, amely átváltoztatja az érzéki – tapasztalati – létet elméletivé”¹⁸⁰. Skolasztikus meggyőződéssel állítja, „hogy a régi

¹⁷⁵ PAULER ÁKOS, *Kant-tanulmányok*, Bölcséleti Folyóirat, 1894. 17. old.

¹⁷⁶ ARISZTOTELESZ, *Analytica Posterior* 1. I. c. 31. 88 a. 5. Idézi PAULER ÁKOS, *Kant-tanulmányok*, Bölcséleti Folyóirat, 1894. 18. old.

¹⁷⁷ PAULER ÁKOS, *Kant-tanulmányok*, Bölcséleti Folyóirat, 1894. 18. old.

¹⁷⁸ PAULER ÁKOS, *Kant-tanulmányok*, Bölcséleti Folyóirat, 1894. 25. old.

¹⁷⁹ PAULER ÁKOS, *Kant-tanulmányok*, Bölcséleti Folyóirat, 1894. 21-22. old.

¹⁸⁰ PAULER ÁKOS, *Kant-tanulmányok*, Bölcséleti Folyóirat, 1894. 36. old.

bölcsélet annyiszor kigúnyolt tana az intellectus agens-ről, melyet napjainkban is néha félreértenek, szükséges az ismeret problémájának megoldására. S ha a scholasztikusok az intellectus agens-t a teremtetlen – isteni – fény közvetlen származékának mondták, ezzel azt akarták kifejezni, hogy csak eztáltal lehetséges a subjectum és objectum közötti jelenlegi viszony, szóval a mi világunk, mely visszatükrözése az isteni értelemben létező örök eszméknek”¹⁸¹.

A metafizika iránti szeretete, az igazság tisztelete és őszinte keresése vezérli Paulert ifjúkori műveinek megalkotásában, amelyekben már egészen kifejlett módon tárul elénk a későbbi nagy gondolkodó filozófiai-lelki alkata, teoretikus magatartásának alapvető vonásai, éles logikája, dialektikus hajlama, értelmének fölényes és spekulatív ereje, valamint alapos és hatalmas tárgyismerete.

A *Kant-tanulmányok* című írással együtt a tizennyolc éves Pauler Ákosnak egy másik munkája is napvilágot lát a Bölcséleti folyóirat ugyanazon számában, 1894-ben. A rövid írás egy hozzászólás, amely a Bölcséleti Folyóirat által rendezett konferencia kapcsán keletkezett, és *Elvezet e a világ Isten fogalmára?* a címe. Ebben Pauler Ákos a „theocentrismus” és a metafizika kapcsolatát érinti az istenbizonyítást, Isten és a világ kapcsolata mibenlétét illetően, mégpedig Aquinói Szent Tamás istenérvei nyomán. Rámutat, hogy „az istenbizonyítékok a világ megértésére szükséges utak. Ismeretileg tehát méltán nevezhetjük az isteneszmét a világ fogalma postulatumának. Mint ily postulatum igenis magyarázhatja a világot, mert ebben már nincs ama nehézség, ami a világban van, s amiért ép kellett e postulatumra jutnunk: nincs meg benne a végtelen ok-sor nonsense, mert hisz a primus motornál vagyunk”¹⁸². Ezért nem fölösleges az első ok fölvevése, „mert ezáltal a világ egyik legnagyobb problémáját: a változások sorát megmagyaráztuk. Ebből az is kitűnik, hogy nem szükséges, de nem is lehet levezetni Istenből a világot, egyszerűen azért, mert a világ előbb adatik, mint Isten, s ez utóbbi az első ismereti postulatuma. Isten fogalmára csak a világ által jutunk, s ezáltal annak relatio lényegét megismerjük, de absolut fogalmát nem bírjuk”¹⁸³.

Az eddigiekből kiderült, hogy az ifjú Pauler Ákos mélyen metafizikus hajlamú, és életcélja a metafizika művelése. Érettségi után, 1894. szeptemberében megkezdí egyetemi tanulmányait. Alig néhány hónap egyetemi lét után egy pozitivistá, kriticista

¹⁸¹ PAULER ÁKOS, *Kant-tanulmányok*, Bölcséleti Folyóirat, 1894. 37. old.

¹⁸² PAULER ÁKOS, *Elvezet e a világ Isten fogalmára?* Bölcséleti Folyóirat, 1894. 274. old.

¹⁸³ PAULER ÁKOS, *Elvezet e a világ Isten fogalmára?* Bölcséleti Folyóirat, 1894. 274-275. old.

Pauler áll előttünk. A metafizikus hajlamait félresöpörő Pauler Ákos meghajol a tények uralma előtt, és saját korának problémáit kora nyelvén és módszereivel iparkodik megoldani. Megtörténik a nagy átformálódás. A következő fejezetben Pauler Ákos metafizika ellenes éveit tekintem át, művein keresztül.

III. PAULER ÁKOS SZEMBEFORDULÁSA A TRANSZCENDENS ESZMÉKKEL

1.) *A kortárs magyar bölcséleti élet*¹⁸⁴

¹⁸⁴ Amikor az ifjú Pauler Ákos eszmélkedik, hazánkban igazán pezsgő az élet, és nemcsak a bölcséletben. Akkoriban, 1896-ban, készül el, a budapesti Szabadság híd (korábbi néven Ferenc József híd), 1898 és 1903 között épül meg, a Genfben merénylet áldozatául esett Erzsébet királynéről elnevezett Erzsébet híd. A Magyar Királyi Operaház ünnepélyes megnyitása 1884. szeptemberében történik. Új tudományok születnek. Ez időben működik Rómer Flóris (1815-1889) tudós bencés pap, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, a magyar régészet atyja, sőt a művészettörténészek is szakmájuk elindítójának tekintik. Megemlítendő Fraknoi Vilmos (1843-1924.) történetíró, váradi kanonok, címzetes püspök, a Magyar Tudományos Akadémia titkára. Fináczy Ernő (1860–1935) pedagógus, egyetemi tanár, a magyarországi neveléstörténeti kutatások jelentős személyisége, az MTA tagja.

Ekkoriban működött báró Eötvös Loránd Ágoston (1848-1919) magyar fizikus, akinek egyik legismertebb alkotása a nevét viselő torziós inga. Egyetemi tanár, vallás- és közoktatási miniszter, akadémikus, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke, a Matematikai és Fizikai Társulat alapító elnöke. 1891-ben többedmagával megalapította a Matematikai és Fizikai Társulatot, valamint Matematikai és Fizikai Lapok címen folyóiratot indított el. Édesapja báró Eötvös József író, politikus. Élt még Jókai Mór, a nagy író, országgyűlési képviselő, aki 1904. május 5-én Budapesten halt meg.

A Múcsarnok 1895-ben épült fel, 1900-1906 között készült el a Szépművészeti Múzeum, 1895-ben pályázatot írtak ki Hősök terei Milleniumi emlékmű terveire, amellyel a magyar honfoglalás ezeréves jubileumának kívántak emléket állítani. Különböző okok miatt végül 1906-ra készült el. 1904–1908 között épült fel a Vajdahunyad-vár. Híres építész volt Ybl Miklós (1814-1891), akinek a fő műve az 1873-1884. között épült Magyar Állami Operaház tervezése. Ybl Miklós folytatta a Szent István-bazilika építését, amelyet Vaszary Kolos bíboros, esztergomi érsek 1905-ben szentelt fel. Ismert volt Lotz Károly (1833-1904) festőművész, a magyar falfestészet jelentős képviselője, aki a Magyar Nemzeti Múzeum, a Pesti Vigadó, a Magyar Tudományos Akadémia, a Magyar Állami Operaház, a Szent István-bazilika és az Országház falfestményeit alkotta meg. Monumentális történelmi és mitológiai tárgyú képek fűződnek nevéhez. A falkép-festészet kiemelkedő alakja volt Székely Bertalan (1835-1910.), ő festette a Budavári Nagyboldogasszony-templom több freskóját, másokkal a tihanyi apátság freskóit. Benczúr Gyula (1844-1920) festőművész, a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti tagja, Hunyadi László búcsúja, 1866-ban, a Budavár visszavétele című alkotása 1896-ban, a Krisztus az Olajfák hegyén 1919-ben készült el. A magyar festészet nagy alakja volt Zichy Mihály (1827-1906) festő, grafikus, az illusztrálás mestere és úttörője. Számos más mellett ő illusztrálta Madách Imre, *Az ember tragédiája* című művét, és készített rajzokat Arany János balladáihoz. Halála után Szentpétervárról hozták haza.

Munkácsy Mihály (1868-1900) festőművész, nemzetközileg is elismert mester volt. Rippl-Rónai József (1861-1927) festő- és grafikusművész, Szinyei Merse Pál (1845-1920) festő, a Majális (1873), vagy a Lilaruhás nő (1874) megalkotója. Ekkor élt és festett Csontváry Kosztka Tivadar festőművész, aki 1919-ben Budapesten halt meg. A Magányos cédrust és a Zarándoklás a cédrusfához című festményét 1907-ben festette. A magyar zenei élet és a táncművészet is virágzott, színházi lapok indultak, kiemelt színházak épültek, Budapesten a Népszínház (1875), a Somossy Orfeum (ma Operettszínház, 1894), a Vígszínház (1896). A filmezést is a XIX. század végén találták ki, 1896-ban Budapesten is vetítettek

Amikor Pauler Ákos a metafizika módszeréről írott értekezését, 1894. májusában befejezi, közvetlenül az érettségi előtt áll. A sikeres vizsga után megkezdí tanulmányait a Budapesti Tudományegyetemen, ahol filozófiát és klasszika-filológiát hallgat, eltelve a vágygal, hogy már csak a bölcseletnek éljen. A bölcseleti karon vezető tanárok Pauer Imre és Medveczky Frigyes, valamint Alexander Bernát. Pauler naplójából kiderül, hogy az 1894/5-ös tanév első félévében az egyetemen milyen tárgyakat hallgat. Ennek tanúsága szerint az első félévben fölvette a római régiségek tárgyat, az etikát, amelyet Pauer Imre tanított, a bevezetés a filozófiába tantárgyat, amelyet Medveczky Frigyes adott elő. Szintén Medveczky Frigyes tanította a logikát és ismeretelméletet, és a bevezetés a filozófiába tantárgyat. Hegedűs István Arisztotelész, *Poetika* című művéről tartott külön-előadást. Pauer Imre Herbert Spencerről tartott külön-előadást. A lelkes Pauler Horatiusról is hallgatott órákat. Tanította még Buday tanár úr is¹⁸⁵.

Ha megismerjük Pauler Ákos, különböző habitusú bölcselet kortársait, talán jobban meg tudjuk érteni a váratlan és meglepően gyorsan lezajló átváltozást, amely egyetemi tanulmányai alatt történt bölcseletünkkel. A magyar kulturális élet és az egyéb tudományok mellett a korban pezsgő volt a magyar filozófiai élet is. A világi bölcseletet főleg a pozitivizmus ragadta meg, a hazánkban működő hittudományi karokon tanító egyházi gondolkodók a tomizmust tekintették vezérfonalnak. A korban számos, bölcselettel is foglalkozó folyóirat jelent meg, társulatok alakultak, a gondolkodók felolvasó esteken mutatták be kutatásaik eredményeit. Pauler hamar megtalálta a helyét, beilleszkedett a kortárs bölcselet köze, majd kimagaslott közülük. Munkássága pozitivistá filozófusként is elismert volt (1894-től nagyjából 1915-ig) és később, metafizikusként (úgy 1915-után egészen haláláig, 1933-ig) is ő volt az, akire a filozófus szakma föltekintett.

Már említettem, hogy a magyar filozófia mindvégig szorosán kötődött az európai és főként a német filozófiához, mégsem volt annak csupán szolgai követője. Az idegen hatások és divatok között is iparkodott megőrizni jellemző sajátosságait, ha igazán jelentős filozófusunk valóban kevés akadt is. Kecskés Pál szerint a magyar bölcseleti karaktert „az igazság megismerhetőségébe vetett bizalom” jellemezte, a józan ész logikájának használata. Ezért az érzések és intuíciók homályos világa,

filmet, a vetítések során tudományos-ismeretterjesztő és szórakoztató műsorszámokat mutattak be. És még hosszan lehetne sorolni ...

¹⁸⁵ Vö. PAULER ÁKOS, *Napló*, 1895. január 26. szombat, I. 153. lap

agnosztikus relativizmusa nem tudott mély gyökeret verni a hazai bölcséleti életben. „Igazságkereső szenvedélye visszariad a szkepszis nyomasztó sötéttségétől s a pozitívizmus hasznossági szempontokból kiinduló relativizmusával sem tud megbarátkozni. A szélsőséges irányokkal szemben tartózkodó, az ellentétek kibékítésére törekvő magatartásának mélyebben fekvő oka bölcselkedésének erősen etikai jellegében rejlik.”¹⁸⁶ A teljesség igénye nélkül bemutatok néhány kortárs magyar bölcselőt. Ők mind hatottak Pauler Ákosra, aki jól ismerte elődeit majd tanítványait is.

Eredeti Böhm Károly (1846-1911) bölcséleti rendszere, amely kialakult formájában szubjektív idealizmus. Sokan tartják őt Pauler Ákos mesterének. Személyesen csak 1905-ben ismerkedtek meg, a Filozófiai Társaság egyik felolvasó ülésén. Pauler ezt be is jegyezte a naplójába: „délelőtt megismerkedtem Böhm Károllyal: igen kedves ember”¹⁸⁷.

Annyi bizonyos, hogy értékelméleti vizsgálódásai és eredményei később befolyásolják Pauler gondolkodását. Pauler bizonyos bírálatok mellett az értékelmélet terén nagyra becsüli Böhm munkásságát és megvallja, hogy saját axiológiai álláspontja sokat köszönhet a magyar pályatársnak: „Böhm Károly értékelmélete bölcséleti rendszerének legmélyebb és legérettebb terméke, melynek a mi axiológiai álláspontunk is sokat köszönhet, sok tekintetben úttörő munkát végzett vele”¹⁸⁸. Néhány sorral alább kritikát is megfogalmaz: „Bármennyire is méltányoljuk a nagy magyar bölcselő értéktanának egyes tételeit, azt túl kell haladnunk, ha az axiológia további kiépítésére törekszünk”¹⁸⁹.

Böhm életműve, *Az ember és világa* címmel három kötetben¹⁹⁰ 1883-tól jelenik meg. További három kötet posztumusz lát napvilágot. Ungvári Zrínyi Imre azt írja, Böhm Károlynál „a szellemi értékek az egyedüli önértékek. Megjelenési formájuk szerint az ismeret, a cselekvés és a szemlélés értékei, amelyek egyegy központi érték kategória, az igaz, a jó és a szép körül csoportosíthatók”¹⁹¹. Könyvsorozatában Böhm külön tárgyalja az értelemben megmutatkozó logikai érték, az érzelmi síkban

¹⁸⁶ KECSKÉS PÁL, *A bölcsélet története főbb vonásaiban*, Bp. 1943². 680. old.

¹⁸⁷ PAULER ÁKOS, *Napló*, 1905. április 2. vasárnap, II. 155. lap.

¹⁸⁸ BEV 261 §. 295. old.

¹⁸⁹ BEV 261. §. 296. old.

¹⁹⁰ I. *Dialektika vagy alapfilozófia*, II. *A szellem élete (lélektan)*, III. *Axiológia vagy Értéktan*, IV. *A logikai érték tana*, V. *Az erkölcsi érték tana*, VI. *Az esztétikai érték tana*, 1883-1942. között. A három utolsó kötetet Bartók György posztumusz adta ki. Az I-III. kötetért Böhm Károly 1911-ben a MTA nagyjutalmát kapta meg.

¹⁹¹ UNGVÁRY ZRÍNYI IMRE, *Böhm Károly értékelmélete in Böhm Károly és a „Kolozsvári iskola”* (szerk. Laczkó Sándor, Tonk Márton), Kolozsvár – Szeged, 2000. 180. old.

fölfogható esztétikai érték, valamint a jó megnyilvánulásaként, az etikai érték tanát. Böhm Károly 1896-tól a kolozsvári egyetemen tanított, ahol iskolát teremtett. Halála után, 1911-től Pauler Ákos lett az utóda. Böhm Károly és Baráth Ferenc (1844-1904) 1882-ben önálló, évente négyszer megjelenő filozófiai folyóiratot indítottak, Magyar Philosophiai Szemle címmel.

Már volt szó Kiss János (1857-1930) katolikus papról, egyetemi tanárról, aki a Magyar Tudományos Akadémia tagja, a Szent István Társulat igazgatója, 1891-től a Budapesti Tudományegyetem Hittudományi Karának bölcseleti magántanára, 1898-tól rendkívüli, majd 1904-től nyilvános rendes tanára. A karnak kétszer is dékánja, az 1912/13-as tanévben rektora. Bár Kiss János közölte először az ifjú Pauler Ákos írását és ezzel elindította őt a tudományos életben, később nem játszott szerepet az életében. Pauler a Bölcseleti Folyóiratban sem publikált soha többet. Pedig Kiss János elismert személyiség volt, amikor 1913-ban leköszönt rektori hivataláról, a Budapesti Tudományegyetem diáksága és tanárai, ünnepi vacsorával búcsúztatták. Az eseményről a Magyar Hírlap is tudósított¹⁹². Kiss János kezdeményezésére alakult meg, 1892-ben az Aquinói Szent Tamás Társaság, amely a bölcselettudomány, akkoriban fellendülő neotomista mozgalomának volt a legfontosabb fóruma. A szerkesztők Szent Tamás szellemében a modern tudományos eredmények és a keresztény bölcselet összeegyeztetésére, illetve a katolikus bölcselet továbbfejlesztésére törekedtek. A Bölcseleti Folyóirat¹⁹³ 1886-ban indult el, Kiss

¹⁹² „A budapesti egyetem ifjúsága hétfőn este a tavalyi rektor, Kiss János és az új rektor, K. Kováts Gyula tiszteletére, az egyetemi énekkarok közreműködésével vacsorát rendezett a Mensa Academica nagy étkezőtermében. A vacsorán, mint vendég a műegyetem rektora Rados Gusztáv is jelen volt. A felköszöntők sorát Vida Gyula, a Bethlen Gábor-kör elnöke nyitotta meg, ki Kiss János pápai prelátust, az egyetem lelépett rektorát köszöntötte föl. Kiss János válaszul a hazafiság erényét magasztalta és kiemelte, hogy ennek a hazafiságnak a felekezeti ellentétekre is enyhítő hatással kell lenni. Hindy Zoltán az egyetemi kórházegylet és az általános egyetemi segítőegyesület alelnöke, Kováts Gyula Rector Magnificus köszöntötte föl. Azzal kezdte, hogy nemrégiben az új rektort, mint harmincéves professzort ünnepelték. Most meg a rektort, mint ilyet ünnepeljük. Az ifjúság új rektorától, aki az egyetemi szabályokat olyan jól ismeri, magára nézve is csak a legjobbat remélheti. A rektor igen érdekesen válaszolt. Professzorsága éveiből mondott el egyet-mást. Majd az egyetemi önkormányzatról beszélt, mely nélkül az igazi egyetemi életet el sem lehet képzelni. Elmondotta, hogy nálunk hogyan fejlődött ki az 1848-ban proklamált tanszabadság alapul vételével az egyetemi önkormányzat és hogy erre nézve a mai állapot mennyire nem kielégítő. Szükséges azonban, hogy az egyetemi élet keretében a fiatalság is tegye meg a maga kötelességét és ne másutt keressen ügyes-bajos dolgaiban orvoslást, mint magán az egyetemen. Hangsúlyozta a rektor, hogy a fiatalság tanulmányi tekintetben egyetemi éveit minél jobban törekedjék kihasználni és pedig úgy is, hogy minél nagyobb általános műveltségre tegyen szert. Az egyetemet a világért se fogja úgy föl, mint szakiskolák külsőleges összefoglalását. [...] A rektor beszédét, mely közvetlenségével igen jól hatott, nagy lelkesedéssel fogadták. Percekig tapsolták és éljenztek a rektort s mindjárt a Gaudeamus igitur el is énekelték. [...] A társaságot cigányzene is szórakoztatta és csak éjfél után kezdett oszladozni. A távozó rektort nagy lelkesedéssel búcsúztatták.” Budapesti Hírlap, 1913. okt. 22. 10. old.

¹⁹³ Emlékezetes, Pauler 1893-ban itt jelentkezett először írásával, a *Kant*-tanulmányok-kal.

János és Palmer Mátyás teológia tanárok szerkesztésében. A pozitívizmus ellenes lap Temesváron megjelenő első számát a szerkesztők Simor János úrnak, a római szentegyház bíboros főpapjának, esztergomi érseknek, a keresztény szellemű bölcsseleltudomány lelkes pártfogójának ajánlották, abból az alkalomból, hogy aranymiséjét 1886. október 28-án mutatta be. Beköszöntőjében Kiss János egyértelművé tette, hogy a folyóirat XIII. Leó pápa *Aeterni Patris* kezdetű körlevelének szellemét követi: „Az egyház feje kimondotta, hogy a scholastikában van az üdv, és szavára az egész keresztény világ, az összes keresztény tudósok e bölcséletben keresik az üdvöt, az előhaladást. Minket is az egyház fejének szava lelkesít, jelen folyóiratunk is az „Aeterni Patris”-nak köszöni létrejöttét s annak szellemében fog bölcselkedni”¹⁹⁴.

Kiss János 1930. augusztus 13-án hunyt el, temetése a budapesti Kerepesi úti temetőben a főváros tudományos életének eseménye volt. A Budapesti Hírlap tudósított a temetésről: „Nagy részvét kísérte utolsó útjára pénteken délután a Kerepesi-temetőben Kiss János prelátnak, egyetemi tanárnak. A temetésen úgyszólván teljes számban jelentek meg a Pázmány Péter Tudományegyetem hittudományi fakultásának tagjai, Mihályfi Ákos, Martin Aurél, Baranyay Jusztin, Aisleitner József, Tóth Tihamér, Irányi János egyetemi tanárok. [...] A gyászszertartást Glattfelder Gyula Csanádi püspök végezte nagy papi segédlettel. A sírnál Schütz Antal egyetemi tanár a Szent István Akadémia és az Aquinói Szent Tamás Társaság nevében, amelynek a megboldogult alapítója volt, mondott búcsúbeszédet, míg a hittudományi kar részéről Trikál József, a bölcsészet professzora búcsúztatta Kiss Jánost és méltatta őt, mint filozófust.”¹⁹⁵

Az adott időszakban ismert személyiség volt Prohászka Ottokár (1858-1927) katolikus pap, 1905-től haláláig székesfehérvári püspök. Prohászka Ottokár egyházi író, nagyhatású szónok, a Magyar Tudományos Akadémiának 1909-től levelező, 1920-tól rendes tagja, számos mű szerzője¹⁹⁶. A Szent István Társulat 1928-1929 között tizenhat kötetben adta ki összes művét¹⁹⁷. Prohászka püspök 1927 áprilisában

¹⁹⁴ KISS JÁNOS, Bölcséleti Folyóirat, 1886. *Bevezető gondolatok*, 15. old.

¹⁹⁵ Budapesti Hírlap, 1930. aug. 23. szombat.

¹⁹⁶ *A diadalmas világnézet*, Esztergom, 1903, *Modern katolicizmus*, 1907, *Az intellectualismus túlhajtásai*, 1910. stb.

¹⁹⁷ A kötetek sorrendje: 1.) *Isten és a világ*; 2-3.) *Keresztény bűnbánat és bűnbocsánat*; 4.) *Föld*; 5.) *Diadalmas világnézet*; 6-7.) *Elmélkedés az evangéliumról*; 8.) *Magasságok felé*; 9.) *Világosság a sötétségben*; 10.) *Korunk lelke*; 11.) *Kultúra és terror*; 12.) *Ész és hit*; 13.) *Ünnepnapok*; 14.) *Élet igéi*; 15.) *Élővizek forrása és élet kenyere*; 16.) *Útirajzok és naplók*.

hunyt el¹⁹⁸, néhány hónappal később, június 2-án Csernoch János esztergomi érsek, bíboros hercegprímás a Szent István Társulat közgyűlésén elmondott elnöki megnyitójában meleg szavakkal emlékezett püspöktársára, akit nagy apostolnak és zseniálisnak nevezett. „Prohászka methodusa és célja pedig mindig az, hogy az evangéliumi életet pezsdítse fel és fokozza a lelkekben”¹⁹⁹ – hangoztatta Csernoch hercegprímás, aki Prohászka a XX. század Pázmány Péterének nevezte, mondván, „a fojtogató közönyösségből és lankasztó kételkedésből Prohászka lelki fuvallata ébresztette fel a magyar intelligenciát”²⁰⁰. A prímás elmondta, Prohászka tisztán látta, hogy „magyar földön is a racionalizmus, a liberalizmus, a jozefinizmus és egyéb, a lelkiséget elsorvasztó irányok még nagyobb pusztítást vittek végbe a lelkekben és hogy a Széchényi István által emlegetett nagy magyar parlag a hitélet terén igazán parlag még csak”²⁰¹. Drámai, hogy miközben Prohászka Ottokár püspök 1927 áprilisában meghalt, Csernoch János bíboros, hercegprímás június 2-án méltatta őt, még ugyanebben a hónapban, 25-én maga a prímás is elhunyt²⁰².

Pauler Ákosnál csupán három évvel korábban született Trikál József (1873-1950), katolikus pap, kanonok, filozófus, egyetemi tanár. A Budapesti Tudományegyetem Hittudományi Karán 1914-től filozófiát tanított, 1904-től,

¹⁹⁸ Prohászka püspök április 2-án hunyt el, temetéséről a 8 Órai Újság terjedelmes tudósításban számolt be. Néhány sort idézek: „A templomban Szmracsányi Lajos érsek mondott gyászmisét fényes papi segédlettel, majd Schütz Antal dr. budapesti egyetemi tanár tartott magasan szárnyaló búcsúbeszédet, — Keresztény testvéreim — mondta, — elhunyt testvérünkben az Úristen géniuszt rendelt. Ritka kivétel volt, ritka kivétel az, hogy az ész, a kéz, a szív, alkotó erő olyan harmonikusan adassák meg valakinek. Bizonyosságot adott élete Isten kegyelmének evangéliumáról.” 8 Órai Újság, 1927. április 7. csütörtök, 5. old.

¹⁹⁹ CSERNOCH JÁNOS elnöki megnyitó beszéde a Szent István Társulat LXXII-ik közgyűlésén, 1927. június 2-án, *Katolikus Szemle*, 1927. 325. old.

²⁰⁰ CSERNOCH JÁNOS elnöki megnyitó beszéde a Szent István Társulat LXXII-ik közgyűlésén, 1927. június 2-án, in *Katolikus Szemle*, 1927. 327. old.

²⁰¹ CSERNOCH JÁNOS elnöki megnyitó beszéde a Szent István Társulat LXXII-ik közgyűlésén, 1927. június 2-án, in *Katolikus Szemle*, 1927. 324. old.

²⁰² A Budapesti Hírlap 1927. október 19-i száma, *A katolikus nagygyűlés berekesztése* című írása egy cikkben emlékezik Csernoch János esztergomi érsekre és Prohászka Ottokár püspökre. Gróf Klebersberg Kuno kultuszminiszter a katolikus nagygyűlésen óriási tisztelettel emlékezett Csernoch János hercegprímásra. Többek között azt mondta: „Noha, Csernoch különösen a budapesti egyházközségek létrehozásával, mint szervező is nagyot alkotott és mint szónok is mindenkor hatalmas volt, főereje mindenkor vezető képességében rejlett.” A nagygyűlésen Prohászka Ottokárra Schütz Antal emlékezett: „Ma egy éve még itt állott – mondotta – és töretlen szellemi erővel varázsolta elénk jelen helyzetünk diagnózisát és prognózisát. És ma hiába várjuk ide fejedelmi alakját, e falak nem visszhangozzák többé szavának felejthetetlen erejét. Még mindig nem tudjuk kimérni az úrt, mely utána maradt, elárvult lelkünk tétován jár benne és kérdezzük fájdalomunkban: mi volt nekünk Prohászka és mi lesz nekünk Prohászka? – mert nélküle nem akarunk, nem tudunk ellenni.” Budapesti Hírlap, *A katolikus nagygyűlés berekesztése* című tudósítása, 1927. október 19. (237. sz.), 6. old.

Prohászka Ottokárral együtt az Új Magyar Sion²⁰³ szerkesztője, 1932-33. között az egyetem rektora is volt²⁰⁴. A Hittudományi Kar küldése alapján, 1939–45 között a felsőház tagja. A Magyar Katolikus Lexikon szerint Trikál József nagy adakozó volt, vagyonából 10.000 pengőt adott a szegény és menekült egyetemi hallgatók segélyezésére. Szülővárosában, Balassagyarmaton templomot, szaléziánus rendházat és konviktust építtetett, játszótérnek telket vásárolt, 1939-ig jótékony célokra 90.000 pengőt adományozott²⁰⁵. Trikál József nagyra értékelte Pauler Ákost, *Bevezetés a filozófiába* című könyvéről azt írta, hogy az „a magyar bölcseleti irodalomnak nagy nyeresége”, néhány bekezdéssel később azzal zárta bírálatát, hogy örömmel üdvözlí a könyv megjelenését: „érezem, hogy bölcseleti karunkra új bölcseleti szellem költözik be. Oly bölcseleti Szellem, amely a múlt nagy gondolkodóit szervesen összefűzi korunk egészséges bölcseleti törekvéseivel. A tiszta logikától az értékelméletig olyan az út, mint Platótól Husserlig, Külpeig vagy Geysorig és ez nagyon örvendetes, mikor Németországban is az egyetemi tanárok követelik a klasszikus bölcselethez való visszatérést”²⁰⁶.

Szintén említettem már a kortárs Schütz Antal (1880-1953) piarista szerzetest, egyetemi tanárt, aki 1916-tól nyugdíjazásáig, 1946-ig a Budapesti Tudományegyetem Hittudományi Karán a dogmatika tanára, 1925-től a Magyar Tudományos Akadémia levelező, később rendes tagja volt. Személyét, tudását Pauler Ákos nagyra becsülte, a nála négy évvel fiatalabb Schütz Antal elismerése különösen jól esett neki. A vágyott elismerést meg is kapta a piarista hittudóstól, a *Bevezetés a filozófiába* harmadik

²⁰³ A kiadvány hányódások után 2007-től Magyar Sion. Új Folyam címmel ismét megjelenik. A beköszöntőben Erdő Péter bíboros, prímás írja: „Visszatekintve erre a régi örökségre, a legrangosabb és legértékesebb részének éppen az az időszak tűnik, amikor a Magyar Sion tudományos folyóiratként működött. Ezért Knauz Nándornak, Fraknoi Vilmosnak és társaiknak kezdeti szándékához kívánunk visszatérni, akik az itt folyó tudományos kutatásoknak teremtettek fórumot ezzel az időszaki kiadvánnyal [...] Örömmel közöljük hazai és külföldi szerzők tanulmányait, nagyon szívesen látjuk a határon túli magyar szerzők írásait is, akiknek a munkássága nélkülözhetetlen ahhoz, hogy valóban reális és teljes képünk legyen ennek a régióknak az egyházi és kulturális történetéről, jelenlegi szellemi, teológiai, lelkipásztori valóságáról. Adja Isten, hogy a Magyar Sion Új folyama jól teljesítse a folyóirat eredeti küldetését, legyen hitnek és tudománynak találkozóhelye, legyen messziről látható, hegyre épült város, amely utat mutat mindazoknak, akik a múlt és a jelen valóságában az igazságnak megfelelően akarnak tájékozódni, és őszintén törekszenek azoknak az értékeknek a megismerésére és életre váltására, amelyeket a Gondviselés ránk bízott. Esztergom, 2007. Remete Szent Antal napján, Erdő Péter bíboros, prímás, érsek”

²⁰⁴ TRIKÁL JÓZSEF főbb művei: *Duns Scotus voluntarizmusa és a modern realizmus*, Bp. 1907; *William James bölcselete*, Bp. 1912; *Bevezetés a középkor keresztény bölcseletébe*, Bp. 1913; *A jelenségből a valóságba*, Bp. 1928; *Az okkultizmus bölcseleti szempontból*, Bp. 1931; *Az új ember*, Bp. 1932.

²⁰⁵ Vö. Magyar Katolikus Lexikon Trikál József szócikke.

²⁰⁶ TRIKÁL JÓZSEF, *Könyvismertetések és bírálatok*, Katolikus Szemle, Bp. 1920. 633. old.

kiadásának egyes részeivel kapcsolatban, amint erről már írtam²⁰⁷. Schütz Antal korábban írt Pauler, *Az etikai megismerés természete* (1907) című, Pauler gondolkodásában fordulatot jelentő könyvéről. Recenziójában Schütz bírálta a könyv némely megközelítését, megjegyezte, hogy Pauler a kanti erkölcsstan alaptévedéseitől nem tudott megszabadulni. Kifogásolta, hogy a kifejezések sokszor homályosak, a szerző túl sok idegen szót használ. Mindent egybevetve azonban dicsérte is, rámutatott, hogy „Pauler értekezésének kiváló érdeme az erkölcsi elvek fönségének és örök érvényének hangsúlyozása, az erkölcsi jellem biztos rajza, a hedonizmus és utilitarizmus sikeres cáfolata”²⁰⁸.

Már a Paulernél fiatalabb korosztályhoz tartozott Várkonyi Hildebrand (1888-1971) bencés szerzetes pap²⁰⁹, filozófus, egyetemi tanár, szintén tagja a Magyar Tudományos Akadémiának, pedagógiával, neveléslélektannal foglalkozott, de logikát is tanított. Még fiatalabb Prohászka Lajos (1897–1963) pedagógus, kultúrfilozófus, a magyar neveléstudomány egyik jeles egyénisége, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja. 1915-től tanult a Budapesti Tudományegyetem görög–latin–filozófia szakán, Tanárai közt volt, Pauler Ákos mellett, Alexander Bernát, és Fináczy Ernő.

Megemlítem még Horváth Sándor (1884-1956) spekulatív elméjű domonkos szerzetest, egyetemi tanárt, akinek relációelméleti alapvetése²¹⁰ Pauler Ákos szerint is figyelemreméltó²¹¹. De jelentős a szellemtudományos érdeklődésű és szintén Pauler tanítvány Kornis Gyula (1885-1958), piarista szerzetes pap, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, aki pszichológiával és történetfilozófiával is fáradozott. Mint Pauler Ákos tanítvány, Kornis Gyula sokat foglalkozott mesterével, tanulmányaira magam is építék jelen dolgozatomban. Ő mondott beszédet Pauler

²⁰⁷ Vö. BEV 168-169. §.

²⁰⁸ SCHÜTZ ANTAL, *Könyvismertetések és bírálatok*, Katolikus Szemle, Bp. 1908. 838. old.

²⁰⁹ Várkonyi *Hildebrand Dezső* (1888–1971) filozófus, egyetemi tanár, bencés szerzetes-pap. A bencés rendbe 1906-ban lépett be, 1911-ben tett ünnepélyes fogadalmat. Még abban az évben pappá szentelték. 1923–27 között a logika és a logikatörténet magántanára volt a pécsi egyetemen. 1935-ben neveléstudományt tanított a szegedi Ferenc József Tudományegyetemen. 1940-1945 között a neveléslélektan tanára volt Kolozsváron. 1945-1948 között a Budapesti Műegyetem közgazdasági karán a pedagógia tanszéket vezette. 1948-ban elhagyta a rendet és megnősült. 1948-1954 között, nyugdíjazásáig a Budapesti Tudományegyetem lélektani tanszékén tanított. A Magyar Tudományos Akadémia tagja volt 1927-től. Néhány műve: *Az intuíció a régi és az új filozófiában*, Bp. 1913. – *Aquinói Szent Tamás filozófiája*, Bp. 1923. – *A pszichológia alapvetése*. Bp. 1926. – *Az inductio filozófiája*, Bp. 1927. – *A lélektan mai állása*, Bp. 1928. – *A lélektan kifejlődése és jelentősége*, Bp. 1930.

²¹⁰ Vö. *Methaphysik der Relationen*, 1914. Még művei: *A Szentlélek hárfája. Prohászka Tanulmányok*, 1927.

²¹¹ BEV 231. §. 266. old.

temetésén, búcsúztató szavaiból már idéztem, most egy másik gondolatot emelek ki. Kornis Gyula azt mondta, a „szellemed nagyságának és fölényének legszebb tanúsága, egyben érdeme, hogy akkor, amikor századunk eleje óta a rendszeralkotó filozófiai véna világszerte elapadt [...] Tebenned megvolt a bátorság és tehetség, hogy egységes rendszert alkoss, amelyben minden gondolatot a másikkal a zárt logikai összefüggés kemény cementje tart össze”²¹².

Pauler tanítvány Halasy Nagy József (1885-1976) egyetemi tanár, a bölcelet történetének tanulmányozója is. Nagyrabecsülte Pauler Ákost, a *Bevezetés* Halasy Nagy féle recenziójával már foglalkoztam, most ebből az írásból is kiemelnék egy másik mondatot, amelyben Halasy Nagy azt írja a könyvről, hogy „a platóni idealizmusnak ez az egyik legszebb hajtása ma már a tanítványok révén is lényeges alkatrésze lett a magyar szellemi életnek. Ebben az új kiadásban Pauler a réginél még jobban kidomborítja a vallás felé hajló problémákat: rámutat arra a közös forrásra, az Abszolútumra, amely egyaránt élte a vallást és a filozófiát”²¹³.

Pauler Ákos tanítványa volt báró Brandenstein Béla²¹⁴ (1901-1989), aki mestere halála után átvette helyét és a Budapesti Tudományegyetem tanszékvezető filozófia professzora, valamint az ország legnagyobb filozófiai tekintélye lett. Rendszerének összefoglalása először németül jelent meg, *Grundlegung der Philosophie* (1927), majd magyarul *Bölceleti alapvetés* (1934) címen. Világfelfogása szintén teisztikus, Istenhez emelő rendszer, amely kiindulópontjához fenomenológiai módszert használ. Metafizikus világlátásának és a szellemi lét valóságának következetes védelmére új okságelméletet dolgozott ki, amely az immanens és a tranziens okságot kizárva egyedül a transzcendens okságot ismeri el. Következtetése szerint voltaképp minden ok értelmes valóság, személyes szellem. Filozófiája problémák alapos kimunkálása, a logikusság kényszerítő erejével kibontakozó végső megoldás. Teista alapelveit rendszere minden területén (etikájában, esztétikájában is) programszerűen érvényesíti. Brandenstein Béla többször is foglalkozott mesterével,

²¹² KORNIS GYULA, PAULER ÁKOS. *Búcsúztató beszéd a ravatalánál 1933 július 1-én*, Athenaeum, 1933. 91-92. old.

²¹³ HALASY NAGY JÓZSEF, *Ismertetések, bírálatok*, Athenaeum, 1933. 161. old.

²¹⁴ BRANDENSTEIN BÉLA főbb művei: *Bölceleti alapvetés*, Budapest 1935; *Az ember a mindenségben, I-III*, Bp. 1936-1937; *Etika*, Bp. 1938; *A filozófia mai hivatásáról*, Athenaeum 2 (1942) 127-141; *A lét forrásai*, Bp. 1940; *A megismerés öskérdései*, Bp. 1938; *Művészetfilozófia*, Bp. 1930; *Tanulmányok: Mégegyszer az okság elvéről*, Theologia 2 (1939) 75-79. old; *Az okság elvéről*, Theologia 1-2 (1938) 146-153. old; *Pauler Ákos emlékezete*, Athenaeum 6 (1933) 202-231. old; *Pauler Ákos és az abszolútum bölcelete*, Napkelet 8 (1933); *Philosophia perennis*, Bölceleti Közlemények 6 (1940). 1945-ben Németországba távozott Magyarországról.

akiről azt írta, hogy „először határozott pozitívista, azután előbb az értékelméleti idealizmus alakjában, majd ennek az aristoteles-leibnizi metafizikával való kiegészítésével metafizikai korszaka bontakozik ki, amely végül pregnáns módon misztikus szálakkal átszőtt teológiai korba megy át”²¹⁵ és gondolkodása ebben teljesen lezáródik.

A skolasztikus szellemiségű kortárs magyar bölcselek mellett jócskán akadtak pozitívista, kriticista filozófusok is.²¹⁶ A kor nagyhatású filozófus tekintélye volt a pozitívista Pauer Imre (1845-1930), aki a logikában és a pszichológiában Wundt gondolatait visszhangozta, etikája pedig erősen determinisztikus volt. Pauer Imre Rudolf 1860-ban belépett a csornai premontrei rendbe. Szenczy Ferenc püspök 1867-ben Szombathelyen pappá szentelte. Pár év múlva, 1875-től a pozsonyi jogakadémián a filozófia tanára, 1886-tól pedig a Budapesti Tudományegyetem bölcsészeti karán a filozófia nyilvános rendkívüli tanára, 1889-től rendes tanára volt. A Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja 1874-től, majd 1889-től rendes tag, 1890-ben osztálytitkára lett. Pauer Imre 1925-ben vonult nyugalomba, azután Vácon élt, és ott is hunyt el 1930. június 4-én, 85 éves korában. Mivel irodalmi működése miatt támadások érték, hogy rendjét ez ne feshélyezze, bejelentette a rendből való kilépését, de ezt a szándékát Kunc prépost ajánlatára megváltoztatta. Végül, 1895-ben minden egyházi ténykedés alól felmentést kapott. Rendi működésére, majd a felmentésére vonatkozó pontos adatokat Fazakas Zoltán Márton, a Csornai Premontrei Apátság apátja kérésre, rendi iratok alapján, 2016-ban közölte velem²¹⁷.

²¹⁵ BÁRÓ BRANDENSTEIN BÉLA, *Pauler Ákos emlékezete*, in *Pauler Ákos Emlékkönyv*, Bp. 1934. 49. old.

²¹⁶ Ilyen Posch Jenő (1859-1923) főgimnáziumi tanár, filozófiai író, pedagógus, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja (1920-tól). Cikkei az Athenaeumban (*Az idő elmélete*, 1894), a Magyar Paedagogiában (*Időelmélet és közhiedelmek*, 1898); az Egyetemes Philológiai Közönyben (*Vörösmarty «Julius Caesar» fordításáról*, 1902) jelentek meg, de írt a Magyar Philosophiai Társaság Közleményeibe is.

²¹⁷ Fazakas Zoltán Márton csornai apát szíves közlése, 2016-ban: „Kunc prépost felterjesztésére a római Szentszék kegyelméből a S. Congr. Episcoporum et Regularium 5673. - 1. n. r. 1895. VI. 12-én kelt határozománya értelmében minden egyházi ténykedés alól felmentést, világi ruházódásra, bajusz és szakáll viselésére engedélyt nyert. Előzőleg 1892 októberében végrendelkezésre is kapott engedélyt.

A Congregatio határozatát Kunc prépost 1895. IX.18-án kelt levelében közli vele hivatalosan, amelyről különben már előzőleg értesült. A prépost többek között ezt írja: „Örülök, hogy a római dispensatio eredményével meg vagy elégedve, így mint egészen világi mégis a rendnek tagja vagy, ami nekem szolgál nagy öröömre.”

Minden év július 11-én csendes napot tartozott tartani, naponta a rózsafüzér egy tizedét kellett elimádkoznia a breviárium helyett. 1894-ben vett részt utoljára rendi káptalanon, később minden összeköttetést megszakított a Renddel. Ennek ellenére Kunc prépost életében szerepelt a névtárban, sőt az 1906. évi prépost-választásra is meghívták. A meghívás elől kitért azzal a megokolással, hogy mivel a Rendnek szolgálatot nem tesz, jogával sem kíván élni. 1907 óta nem szerepelt a névtárakban. A VKM is mint premontreit tartotta számon. Miniszteri tanácsosi kineveztetése előtt megkérdezték a préposttól,

Halasy Nagy József, *A filozófia* című könyvében Pauer Imrét felszínes tudású, érdemtelenül fölértékelt személynek tartja²¹⁸. Ugyanott hozzáteszi: „Egyébként a pozitivizmussal kacérkodott, már amennyire ezt egy katolikus papi ember botránkozás nélkül megtehetette”.

Pauer filozófiai munkássága főleg a logika és a lélektan területére terjedt ki²¹⁹. Pauer Imre alapította a kezdetben pozitivistá szellemiségű Athenaeumot, az 1892-ben indult filozófiai és államtudományi folyóiratot, amelyet a Magyar Tudományos Akadémia adott ki. A beköszönő számban Pauer Imre így írt: „A legelső feladat, a melyet meg kell oldani: hogy sikerüljön az összes használhatatlannak bizonyult anyagot kiselejtezni és helyébe olyan anyagot gyűjteni össze és bocsátani a tudomány rendelkezésére, amely az újabb tervezet szerint kifogástalanul alkalmas az új épület felépítésére. Az «Athenaeum» erre a nagy munkára vállalkozik. Ehhez hívja meg a tudomány azon munkásait, a kiknek vérében van az igazság szeretete s a kik nem félnek tőle, hogy gyanúsíttatni és rágalmaztatni fognak, ha ki merik mondani meggyőződésüket.”²²⁰

Pauler Ákosra nagy hatással volt pozitivistá tanára, főleg ő lehetett az az egyetemi tanára, aki két hónap alatt pozitivistává varázsolta az addig metafizikus elkötelezettségű ifjút. Pauler kereste a társaságát, rendszeresen látogatta, Pauer pedig szívesen fogadta és ahol tudta, segítette, támogatta tanítványát. Kapcsolatukról több naplóbéli bejegyzés is tanúskodik. *Az ismerettan kritikai története napjainkig* (1897) című tanulmányát Pauler benyújtotta az Akadémia Lukács Krisztina-féle pályázatára és nyert is, kitüntetést kapott érte. Örömet megosztotta naplójával is: „Az óra végén Pauer fölállt, s azt mondta, hogy felhívja a hallgatóság figyelmét azon kitüntetésre mely egyik társukat érte. Pauler Ákos egy filozófiai munkáját az akadémia dicsérettel tüntette ki. Éljenzés. Azután bementem hozzá megköszönni”²²¹. Egy pár nappal későbbi bejegyzésében Pauler Ákos visszatér az akadémiai dolgozatra, ezúttal is Pauer Imre segíti: „Pauer által kikaptam az Akadémiából Alexander és Böhm

hogy nincs-e ellene kifogása, ha kitüntetik ezzel a címmel. Öregkorában, nyugalmi éveiben Hanauer Árpád István váci püspök volt állítólag a gyóntatója, mások szerint egyik kegyesrendi atya. Gyászjelentésében is mint premontrai rendi kanonok, nyugalmazott nyilvános rendes egyetemi tanár szerepelt. Hanauer Árpád István megyéspüspök temette.”

²¹⁸ HALASY NAGY JÓZSEF, *A filozófia*, Pantheon, Bp. 1944. 304. old.

²¹⁹ Például: *A filozófia történelme* (I – II. Bp. 1868 – 69); *Bevezetés a filozófiai tudományokba* (I – III., Bp. 1870 – 71); *Az etikai determinizmus elmélete* (Bp. 1890); *A lélektan alaptanai* (Bp. 1900).

²²⁰ PAUER IMRE, *A filozófiai kutatás újabb segédeszközei*, Athenaeum (1892) 18-19. old.

²²¹ PAULER ÁKOS, *Napló*, 1897. május 7. péntek, I. 212. lap.

bírálatának másolatát. Sok tanulságos van benne, amit majd az átdolgozásnál fölhasználhatok, de számos helyen teljesen félreértették álláspontomat”²²². Egy másik tanulmányát, *Az ismeretelmélet lélektani alapjairól* (1897) című értekezést Pauler elviszi Pauer Imrének, hogy tanára elolvashassa azt. Erről is a naplóból értesülünk: „elmentem az Akadémiába azon célból, hogy Pauer kezébe jusson *Az ismeretelmélet lélektani alapjairól* című értekezésem”²²³. Pauler *A biológiai elv jelentősége az aestztikában* (1898) című tanulmányát is elküldi Pauernek²²⁴, aki munkát is ajánl bölcselőnknek, az Athenaeum folyóiratban kellene külföldi folyóiratok írásait ismertetnie: „természetesen vállalkoztam”²²⁵ – írja naplójában. Kapcsolatuk tartósnak bizonyul, Pauer Imre évekkal később is segíti őt. A pozsonyi jogi akadémián betöltött tanári állását is neki köszönheti: „Ma megemléttette Pauer, hogy megkaphatnám a pozsonyi jogakadémián a filozófia tanszéket. Majd meggondolom a dolgot”²²⁶. Meggondolja és 1905. április 13-án a Kultuszminisztériumban beadja folyamodványát a pozsonyi jogakadémia tanári állására, amelyet el is nyer, a kinevezéséről szóló hivatalos közlemény december 12-én jelenik meg.²²⁷

A kezdetben újkantiánus Medveczky Frigyes (1856-1914) a másik filozófia professzor, akit Pauler Ákos éveken át hallgat az egyetemen. Medveczky szintén a Magyar Tudományos Akadémia tagja²²⁸. Eleinte ismeretelméleti kérdésekkel foglalkozott, majd figyelme Pascalra irányult. Munkássága a társadalmi eszmék fejlődéstörténete és a szociális pedagógia terén valóban úttörő. Vele nem volt Paulernek olyan közeli a kapcsolata, mint Pauer Imrével, de amikor Medveczky meghalt, Pauler Ákos tisztelgő emlékbeszédet mondott a mester-pályatárs sírjánál: „a vérbeli philosophus oly harcokat vív magában, melyről a szaktudósnak csak ritkán van sejtelme. Hiszen bölcselővé ép az válik, kit a világ és az élet nagy problémái jobban érdekelnek, mert inkább nyugtalanítanak, mint másokat. Ép ezért mérhetetlen lelki kín tölti be mindaddig, míg sikerül határozott világnézetet kivívnia magának s e gyötrelm

²²² PAULER ÁKOS, *Napló*, 1897. május 10. hétfő, I. 212. lap.

²²³ PAULER ÁKOS, *Napló*, 1897. május 31. hétfő, I. 213. lap.

²²⁴ Vö. PAULER ÁKOS, *Napló*, 1898. április 24. vasárnap, I. 236. lap.

²²⁵ PAULER ÁKOS, *Napló*, 1897. november 15. hétfő, I. 222.

²²⁶ PAULER ÁKOS, *Napló*, 1904. február 20. péntek, II. 154. lap.

²²⁷ Vö. PAULER ÁKOS, *Napló*, 1905. április 13. II. 155. lap, és 1905. december 12. II. 168. lap.

²²⁸ Akadémiai székfoglalójának címe: *Tanulmányok Pascal-ról*. Először fölolvasta a Magyar Tudományos Akadémia 1908. június 1-én megtartott ülésén. Nyomtatásban 1910-ben jelent meg.

alig csökken, ha e világképben időnként ingatagságot vesz észre, mely annak folytonos újraépítésére ösztönzi”²²⁹.

Pauler Ákos harmadik egyetemi tanára Alexander Bernát (1850-1927) volt, aki filozófiatörténetet adott elő, vonzó, közkedvelt stílusban. Sokoldalú gondolkodásának Kant volt a középpontja, műveit magyarra fordította. Bánóczi Józseffel (1849-1926) a *Tiszta ész kritikáját*, majd egyedül a *Prologomenákat*. Bánóczi József filozófus, tanár, kritikus, a Budapesti Tudományegyetem filozófia tanára, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja volt. Fő területe a bölcselettörténet és az irodalomtörténet volt. Bölcseleti műszavakat alkotott, amelyek közül számos ma is használatos.

Pauler Ákosnak csupán néhány magyar kortársát említettem meg, hogy bemutathassan azt a közeget, amelyben az ifjú Pauler eszmélkedik és dolgozik. Az évek során sok tanítványra tesz szert, számos hazai bölcseletre gyakorol hatást, őrá azonban a magyarok közül kevesen hatnak. Gondolkodását kezdetben főleg Pauer Imre befolyásolja, majd némileg Böhm Károly is. Évekkel később, amikor majd kezd visszatérni a metafizika rendszerébe Schütz Antal lesz számára fontos.

2.) Pauler elutasítja a metafizikát

Az ifjú Pauler Ákos az egyetemen a főntebb is említett, metafizikától idegenkedő professzorokat hallgatta éveken át, olyan időkben, amikor az akadémiai bölcselet élenjárói „a pozitivizmus és a kriticizmus szintéziséről álmodoztak”²³⁰, amikor August Comte, Herbert Spencer és velük a biológia, a szociológia a legdivatosabbak, amikor a spekulációktól idegenkedő hűvös és józan scientizmus látszik a filozófia lényegének lenni. Talán mindezek együttesen okozói annak, hogy az eredendően metafizikus hajlamú, kezdetben skolasztikus érzelmű Pauler – nem akarván mindjárt a pályája elején elszigetelődni – valóra váltja középiskolai filozófiatanára, Lechner László jóslatát²³¹. Mire a Budapesti Tudományegyetemen befejezi tanulmányait valódi pozitivistá bölcseletővé válik, és így lesz rövid időn belül a hivatalos akadémiai bölcselet büszkeségévé. A tények bűvölete bő tíz esztendőre bilincseli le Pauler gondolkodását.

²²⁹ PAULER ÁKOS, *Medveczky Frigyes emlékezete*, Budapesti Szemle, 170. kötet, 484-486. szám, 1917. 54. old.

²³⁰ HALASY NAGY JÓZSEF, *A filozófia*, Pantheon, Bp. 1944. 306. old.

²³¹ A pozitivistá Lechner László filozófia tanár azt állította, hogy a hetedik gimnazista Pauler a pozitivizmus útjára fog lépni. Lásd *Napló*, 1893. június 23. péntek, I. 79. lap.

Vérbeli filozófusként, életét az igazság folytonos keresésében tölti, szilárdan hisz az igazság léteben, a létezés nagy titkainak megfejthetőségében. A bölcsesség szeretete lassan-lassan visszavezéri őt a metafizika Platón és Arisztotelész által megalapozott építményébe, ahol ő is megtalálja a lét végső forrását, a mindenség eredetét és összetartó erőit.

Egyenlőre azonban, Szent Tamás helyét Comte veszi át, Taine, Spencer, Stuart Mill, Guyot, Wundt tanulmányokba mélyed. Naplójában megörökíti, hogy Kiss Jánostól, a Bölcséleti Folyóirat szerkesztőjétől, 1895. decemberében, fölkérést kap: „Tegnap levelet kaptam dr. Kiss Jánostól, melyben felkért, hogy a „Bölcséleti Folyóirat” 10 éves jubileuma alkalmából ismertessem annak működését a Budapesti Szemlében. Egyúttal kérdi, ajánlhat e rendes tagnak az aquinói Tamás Társaságba [...] kénytelen voltam visszautasítani. Levélben megírtam, hogy nem vagyok híve a thomistica filozófiának, és legnagyobb sajnálatomra nem fogadhatom el a kétféle megismerést.”²³² Nem is olyan régen, 1894. januárjában még boldogan másolta a naplójába Kiss János levelét, amelyben a szerkesztő jelezte²³³, hogy két írását is közli, és valóban, a Bölcséleti Folyóiratban jelent meg először az ifjú bölcselő írása nyomtatásban. Több írása azután ebben a folyóiratban nem is jelent meg, naplója pedig nem ad eligazítást a nagyjából huszonkét hónap alatt történt nagy átváltozásról.

Pauler nem bírálja immár nagy hévvel a kanti criticizmust, hanem miként a többi filozófustársak, inkább összhangba iparkodik hozni a Comte-i pozitivizmussal. Műveiben egymás mellett, olykor egymástól szinte elválaszthatatlanul jelenik meg a criticista tanokkal átszőtt relativista és pszichologista-biologista, agnosztikus pozitivizmus, amely mögött mindenkor a transzcendens filozófia iránti ellenszenv húzódik meg. Érdeemes Pauler álláspontjának egy-egy jellemző megfogalmazására rámutatni, ahogyan az korai írásaiban megmutatkozik.

3.) A pozitivizmus és criticizmus érvényesülése Pauler gondolkodásában

„A pozitivizmus nem új rendszer [...] hanem új szempont”²³⁴ – vallja Pauler Ákos az 1897-ben megjelent, *Az ismeretelmélet lélektani alapjairól* című tanulmányában.

²³² PAULER ÁKOS, *Napló*, 1895. december 5. csütörtök, I. 176. lap

²³³ Vö. PAULER ÁKOS, *Napló*, 1894. január 14. vasárnap, I. 107. lap

²³⁴ PAULER ÁKOS, *Az ismeretelmélet lélektani alapjairól*, Athenaeum, 1897. 549. old.

Többé már nem a metafizika az alapvető tudomány, hanem az ismeretelmélet és annak is csak a megismerés lelki folyamatait, mint tényeket vizsgáló formája. Hangsúlyozza, hogy a metafizikával a hosszú századok alatt sem fejlődött megismerésünk. Ezért „az elme sem méltóságából, sem hatalmából nem veszített azáltal, hogy a metaphysikai ismerésről lemondott”²³⁵. Pauler most a tudomány megváltó erejében hisz, védi az ész, az emberi értelem méltóságát, amely azonban ismeri a saját korlátait. Világos határt von a pozitív tudományok és a metafizika között, kifejtve, hogy a metafizika gondolatilag jut előre, a pozitív tudomány pedig föltalál, ugyanis a metafizika „az adott realitást bizonyos a priori szerkesztett s a lehető tapasztalat körébe nem foglalható mozzanattal iparkodik megmagyarázni, addig a positivista az empirikus valóságból indulva ki, abból akarja kianyalsálni azon tényeket, melyek egész világképünk alakulásába belejátszanak”²³⁶. A korábban harcosan metafizikus bölcse az Athenaeumban, az ismeretelmélet lélektani alapvetéséről értekezve meggyőzően hirdeti, hogy „tudományról csak a lehető tapasztalat körében lehet szó”²³⁷. Minden fogalmunk, a tudat fogalma és maga a létezés is empirikus eredetű és nem logikai fogalom. A lehetséges tapasztalat körét túllépő képzetek, vagyis tapasztalat fölötti valóságok csupán „a tapasztalat tényeiből kritikátlanul alkotott mythologiai képzetek”²³⁸. Ha túllépjük a tapasztalás körét, nem kaphatunk mást, csupán „mythologiai képzetek” sorát. „Ily módon valamit *belegondoltunk* a valóságba, de mitsem *kaptunk* tőle”²³⁹. A teológusok és a metafizikusok – boncolgatja Pauler – azon erőlködnek, hogy elvonásaikkal „üres taglalásaikkal”²⁴⁰ valami új elemet hozzanak a fogalmaikba, pedig az elvonás nem ad gyökeresen új elemet eszméinkbe. Metafizikai illúzió azt hinni, hogy megismerésünk túlléphet a tapasztalaton: „el kell ismernünk azt a paradox tételt, hogy maga az *ismerettan is tapasztalati tudomány*, mert az <ismerésnek>-nek nevezett tudat-processusokat elemezi tekintettel azon általános föltételekre, melyek között azok létrejöttek”²⁴¹. A tanulmány 548. oldalán pedig azt írja, hogy „az elmét éppen a metaphysikus alázza meg” – álláspontját egy hasonlattal teszi még keményebbé – amiként a természettudományt nem a kémia, hanem az alkímia alacsonyította le.

²³⁵ PAULER ÁKOS, *Az ismeretelmélet lélektani alapjairól*, Athenaeum, 1897. 548. old.

²³⁶ PAULER ÁKOS, *Az ismeretelmélet lélektani alapjairól*, Athenaeum, 1897. 529-530. old.

²³⁷ PAULER ÁKOS, *Az ismeretelmélet lélektani alapjairól*, Athenaeum, 1897. 530. old.

²³⁸ PAULER ÁKOS, *Az ismeretelmélet lélektani alapjairól*, Athenaeum, 1897. 530. old.

²³⁹ PAULER ÁKOS, *Az ismeretelmélet lélektani alapjairól*, Athenaeum, 1897. 530. old.

²⁴⁰ PAULER ÁKOS, *Az ismeretelmélet lélektani alapjairól*, Athenaeum, 1897. 531. old.

²⁴¹ PAULER ÁKOS, *Az ismeretelmélet lélektani alapjairól*, Athenaeum, 1897. 533. old.

Bírálja a metafizikát azért is, mert a fizikai tárgyakban az érzékeinktől függetlenül létező, abszolút állagot, vagyis a szubsztancia meglétét és megismerhetőségét vallja. Az állag, vagy szubsztancia, más szóval a noumenom „nem valóság, hanem egy összefoglaló kategória”²⁴² taglalja Pauler Ákos, majd hozzá teszi, hogy a megismerés azonban csak a tényekre vonatkozik, mert a „megismerés a realitást alkotó tények kiderítésében és e tények között fönnálló összefüggések: törvények fölmutatásában áll”²⁴³. A megismerés természete „megállapítható tisztán lélektani alapon is, ha azon föltételeket kutatjuk, amelyek között képzeink realiter bővülnek”²⁴⁴. Más szavakkal, a tudatélet vizsgálata ismerettani tételek megfogalmazásához vezethet. Fölmerül a nehézség, vajon mi biztosítja a tételek szükségszerűségét és általánosságát, hiszen minden tudomány szilárd alapját általános, szükségszerű tételek alkotják. A kérdést, „honnan van magának az októrvénynek általánossága”²⁴⁵, Pauler 1897-ben, 21 évesen, Kant nyomán válaszolja meg: „az októrvény objektív érvénye is biztosítva van a mi lehető tudat-világunkban”²⁴⁶.

Összefoglalóan megállapítható, hogy Pauler Ákos *Az ismeretelmélet lélektani alapjairól* című tanulmányában a metafizikus gondolkodást kétségbeesett ragaszkodásnak tartja, amellyel az ember egy szebb világot remél. A mesés múltban az aranykorhoz, a paradicsomhoz, a jövőben pedig Isten országához, a túlvilághoz hasonlítja a metafizikus gondolkodás fényes illúzióit. Sok időnek kell még eltelnie – adja meg a kegyelemdöfést – hogy az emberek „többre becsüljék a rideg, néha kérlelhetetlen igazságot a fényes illúzióknál”²⁴⁷. Mintha nem is ugyanaz, a néhány hónapja még a metafizikát életre szólóan védelmezni törekvő gondolkodó állna előttünk.

Egy évvel később, 1898-ban, 22 évesen Pauler megvédi a doktori disszertációját²⁴⁸. A jeles eseményt a naplójába is bejegyzi: „Ma 10 órakor lettem a doktorátust summa cum laude. A dolog különösen philosophiából nem úgy ment mint szerettem volna, de ha vége jó minden jó”²⁴⁹. A dolgozat címe, *A természetphilosophia*

²⁴² PAULER ÁKOS, *Az ismeretelmélet lélektani alapjairól*, Athenaeum, 1897. 537. old.

²⁴³ PAULER ÁKOS, *Az ismeretelmélet lélektani alapjairól*, Athenaeum, 1897. 529. old.

²⁴⁴ PAULER ÁKOS, *Az ismeretelmélet lélektani alapjairól*, Athenaeum, 1897. 537. old.

²⁴⁵ PAULER ÁKOS, *Az ismeretelmélet lélektani alapjairól*, Athenaeum, 1897. 539. old.

²⁴⁶ PAULER ÁKOS, *Az ismeretelmélet lélektani alapjairól*, Athenaeum, 1897. 539. old.

²⁴⁷ PAULER ÁKOS, *Az ismeretelmélet lélektani alapjairól*, Athenaeum, 1897. 551. old.

²⁴⁸ A doktori bizottság tagjai voltak: Fröhlich Izidor dékán, Lubrich Ágost pedagógia, Beöthy Zsolt esztétika, Medveczky Frigyes filozófia. Pauler Ákos doktorrá avatása 1898. június 4-én, szombaton, ½ 2-kor történt. Vö. *Napló*, I. 240. lap.

²⁴⁹ PAULER ÁKOS, *Napló*, 1898. június 2. csütörtök, I. 239. lap.

fogalmáról és feladatairól, benne örömmel konstatálja, hogy a pozitív természettudomány szerencsésen átvészelte „minden tudomány >gyermekbetegségét<, a teológiai és metafizikai stádiumot, feladatául immár nem a tapasztalat fölötti >lényegek<, >szubsztanciák< és >erők< megismerését tekinti, hanem egyedül a természeti jelenségek *törvényeit*, kapcsolataik objektív megnyilvánulásmódjait”²⁵⁰. Egy-egy elkésett metafizikus kivételével, minden komoly gondolkodó belátja, hogy a természetet csak önmagából lehet megérteni és tudományosan magyarázni, nem pedig a lehető tapasztalat körén kívül gondolt noumenonnal. Elveti a változhatatlan lét nézetét: „Szerencsére azonban ez a metaphysikai előítélet kezd hanyatlani; a valóság kritériumául kezdik azt tekinteni, ami egyedül igazolható: hogy t. i. a realitás nem az örökké állandó, de az örökké változó”²⁵¹.

Pauler szembefordul a skolasztikus intentio-tannal is, amikor azt fejtegeti, hogy alany és tárgy korrelativitásának tétele szerint sem alanytól független tárgy, sem tárgytól független alany nem létezik, csak relatív alany és relatív tárgy: „A valóság érzetkomplexus, tehát csak az alanyi szemponthoz viszonyítva bír értelemmel, s viszont az alany elvonva a tapasztalati tartalomtól üres forma mely, mint ilyen, valóságban nincsen sehhol [...] Én és Nem Én, alany és tárgy nem külön valóságok, nem önálló realitások, hanem szempontjai egyazon oszthatatlanul adott tapasztalati tartalomnak.”²⁵² Vagyis együtt adják a valóság képzetét, és mivel az egység csak a tapasztalásban realizálható, a reális világról csak tapasztalás útján nyerhetünk bizonyosságot. A filozófia, a természettudományok, sőt az erkölcsi tudományok is azóta váltak jelentőssé, amióta akár öntudatosan, akár csak öntudatlanul, de alkalmazzák azt az elvet, hogy „tényt csak egyszerűbb ténnyel, jelenséget csak jelenséggel lehet magyarázni s nem elvont entitásokkal. Szóval, amióta törvények, de nem metaphysikai lények ismeretére törekszenek”²⁵³. Pauler törvényen „a jelenségek bizonyos szempontból történő kapcsolatának szabályszerűségét”²⁵⁴ érti és meggyőződése, hogy „csak a törvény az, amit ismeretünk termel, de nem a lényeg”²⁵⁵. A tudomány nem beszél a platóni nouszról, abszolút szubsztanciákról, hanem az

²⁵⁰ PAULER ÁKOS, *A természetfilozófia fogalmáról és feladatairól*, Bp. 1898. 2. §. 3. old.

²⁵¹ PAULER ÁKOS, *A természetfilozófia fogalmáról és feladatairól*, Bp. 1898. 4. §. 9. old.

²⁵² PAULER ÁKOS, *A természetfilozófia fogalmáról és feladatairól*, Bp. 1898. 5. §. 10-11. old.

²⁵³ PAULER ÁKOS, *A természetfilozófia fogalmáról és feladatairól*, Bp. 1898. 4. §. 9. old.

²⁵⁴ PAULER ÁKOS, *A természetfilozófia fogalmáról és feladatairól*, Bp. 1898. 25. §. 57. old.

²⁵⁵ PAULER ÁKOS, *A természetfilozófia fogalmáról és feladatairól*, Bp. 1898. 26. §. 61. old.

általános emberi tudatban, a normális szervezet által mutatott jelenségekről és ezek törvényeiről. A tudományos filozófiának is ehhez kell alkalmazkodnia²⁵⁶. A filozófia feladata minden korban a „tudományos világnézet”²⁵⁷ megalkotása. De nem kritikátlan elvonásokkal, hanem a pozitív tudomány elveinek megfelelően csak a tapasztalásból merített reális fogalmakkal. „A valóságot előre kiszámíthatjuk, mert ép csak az lehet nekünk valóság, ami tudatunk föltételeiben megjelenhet, miután valóság és lehető empirikus úton adott tudattartalom azonos fogalmak”²⁵⁸ – írja Pauler Ákos 1898-ban.

Hasonló szellemiséget mutat *A pozitív paedagogia alapelveiről* című, 1902-ben keletkezett tanulmánya, amelyben azt fejtegeti, hogy a növendékeknek csak akkor lehet helyes világnézete, ha előbb a természettudományokkal foglalkoznak, s csak azután a szellemi tudományokkal. Az írásban Pauler az érzelem és az akarat primátusát hangsúlyozza az értelemmel szemben, és őszintén reméli, hogy a pozitív gondolkodás át fogja hatni és alakítani a világot, és kifejleszti az igazi hitet és erkölcsöt, amely nem transzcendens fikciókban, hanem az egészséges szervezetben gyökerezik: „talán szabad remélnünk, hogy ha nem is oly értelemben, mint Comte hitte, de a pozitív gondolkodás mégis át fogja alakítani a világot, új nevelési eszmény, új, egészségesebb emberképzés fölállítása által, amely majd kifejleszti az új nemzedékekben az igazi hitet és erkölcsöt, mely nem kívülről kapott transzcendens fictiókban, de magában az egészséges szervezetben gyökerezik”²⁵⁹. Pauler vágya „a pozitív tudomány lassú térhódítása”²⁶⁰, kora tanügyét barbárnak tartja, mert „az nem egységes, egészséges didaktika, hanem a régi theologico-metaphysikai és a derengő pozitív világnézet léleknélküli vegyülete”²⁶¹.

4.) *A pszichologizmus és biologizmus hatása Pauler műveiben*

Ebben az időben Pauler Ákosnál feltűnik „a pozitivizmus biológiai iránya is, mely Spencer nyomán mind a filozófiát, mind a szaktudományokat (a szociológiát, pszichológiát is) áthatja”²⁶². Az *Athaeneum* című folyóiratban, 1898-ban tanulmányt

²⁵⁶ Vö. BRANDENSTEIN BÉLA, *Pauler Ákos emlékezete*, in *Pauler Ákos emlékkönyv*, Bp. 1934. 27. old.

²⁵⁷ PAULER ÁKOS, *A természetfilozófia fogalmáról és feladatairól*, Bp. 1898. 10. §. 22. old.

²⁵⁸ PAULER ÁKOS, *A természetfilozófia fogalmáról és feladatairól*, Bp. 1898. 13 §. 28. old.

²⁵⁹ PAULER ÁKOS, *A pozitív paedagogia alapelveiről*, Magyar Paedagogia, 1902. 11. old.

²⁶⁰ PAULER ÁKOS, *A pozitív paedagogia alapelveiről*, Magyar Paedagogia, 1902. 108. old.

²⁶¹ PAULER ÁKOS, *A pozitív paedagogia alapelveiről*, Magyar Paedagogia, 1902. 109. old.

²⁶² KORNIS GYULA, *Új magyar filozófiai rendszer. Pauler Ákos filozófiája*, Bp. 1922, 32-33. old.

ír a biológiai elv jelentőségéről az esztétikában, annak igazolására, hogy az esztétikai jelenségek valóságos életfolyamatok, valamennyi tudatjelenség csak életprocesszus, mert a tudat és az élet ugyanannak az egységes és oszthatatlan tapasztalati tartalomnak különböző jelölése. Azt vizsgálja, hogy „a biológiai szempont átvitele az esztétikai kutatás mezejére mily kihatással van a pozitív esztétikai vizsgálódásra, nevezetesen, hogy e szempont ismeretelméleti értékesítése folytán milyen új világításban jelenik meg az esztétika a pozitív tudományok rendszerében”²⁶³. Kant nagyságát az esztétikában éppen felfogásának pozitivisztikus mivoltában, a szépség szubjektivitásának tanában látja, „melynél fogva a szép objective absolut lényegében kifejezhetetlen, definiálhatatlan. A szép minden meghatározása csak azt mondhatja, hogy mi a szép reánk való hatásában, de nem absolut, az alanytól, a subjectiv vonatkozásból elvont lényegében”²⁶⁴.

Pauler Ákos, aki pár éve, a *Kant tanulmányok* című dolgozatában (1894, Bölcséleti Folyóirat) még elítélte a noumenon megismerhetetlenségének kanti tanát, 1898-ban már a megismerés viszonylagosságát bizonygatja, „nem tudjuk elérni azt a noumenont [...] mert nincsen absolut ismerésünk”²⁶⁵ – fogalmaz és hozzáfűzi: „Az ismerés relativitásának tana azt is kifejezi, hogy a valóságot, a tapasztalat tartalmát csak mint bizonyos viszonyok összességét ismerjük, vagy a mint régebben mondták: a tárgyakat nem úgy ismerjük a mint absolute vannak, hanem a mint nekünk megjelennek, hozzánk viszonyban állanak”²⁶⁶.

Ennélfogva az abszolút szép és jó is pusztán eszmék, ideálok, amelyeket a valóság soha el nem érhet. Pauler szerint „az objective, a magánvalóként (Ding an sich) kifejezhető szép, vagyis a szépség absolut alapja nem érhető el az ismerés számára, hanem csak, mint eszme fixirozható. Ez képezi nézetünk szerint legmélyebb alapját azon, a kriticizmus által legkifejezettebben képviselt tannak, melyet a szép subjectivitásának nevezünk”²⁶⁷. Pauler határozott álláspontja szerint az esztétikában kizárólag a tisztán pszichológiai álláspont jogosult. A metafizikai transzcendens az esztétika számára értelmetlen, meddő törekvés. Arról értekeznek, hogy Hegel és Platon szerint a szép az eszme átsugárzása az anyagon, ez azonban nem fejezi ki a szép lényegét, mert azt semmiféle meghatározás sem fejezheti ki. „A metaphysikai

²⁶³ PAULER ÁKOS, *A biológiai elv jelentősége az esztétikában*, Athaeneum, 1898. 338. old.

²⁶⁴ PAULER ÁKOS, *A biológiai elv jelentősége az esztétikában*, Athaeneum, 1898. 345. old.

²⁶⁵ PAULER ÁKOS, *A biológiai elv jelentősége az esztétikában*, Athaeneum, 1898. 346. old.

²⁶⁶ PAULER ÁKOS, *A biológiai elv jelentősége az esztétikában*, Athaeneum, 1898. 346. old.

²⁶⁷ PAULER ÁKOS, *A biológiai elv jelentősége az esztétikában*, Athaeneum, 1898. 346. old.

gondolkodás nem veszi észre – hangsúlyozza Pauler – hogy a 'szép' egy üres elvonás, melynek reális alapja az empirikus, viszonylagos föltételek között megjelenő s az emberi egyének tudatában fölmerülő érzés, mely, mint tapasztalatilag adott s bizonyos idegfunctiókhoz kötött tudatdispositio merül föl a valóságban. A 'szép' a valóságban pszichikai tényhalmaz, melyet ennél fogva nemcsak elsősorban (mint ezt a félmetaphysikusok gondolják), hanem kizárólag, mint ilyet kell és lehet a tudományos aesthetikában vizsgálnunk. A régi gondolkozás nem látta, hogy a szépet vagyis a szép érzését, mint a valóság minden jelenségét végelemzésben csak leírni lehet, illetve megjelenésének és fejlődésének törvényeit meghatározni nem pedig levezetni. A szépet érezni kell és csak érzéssel: 'szívünkkel' lehet megérteni, s az aesthetika csakúgy mint minden tudomány kizárólag a már tapasztalatilag adott elemeket (esetünkben a közvetlen tapasztalásban fölmerült érzelmi dispositiókat) vizsgálhatja, de nem láthat ez elemek keletkezésébe: a szép absolut genesisébe"²⁶⁸.

Az emberi tudatról szóló tant Pauler mindenestül pszichológiának tartja, mégpedig szoros értelemben vett lélektannak, amely anyagát és törvényeit a tényekből meríti, ahogyan azok a tapasztalásban előfordulnak. „Csak heuristikus szempontból tagolhatjuk azt elvonásunkban logikává, erkölcstanná, esztétika- és társadalomtanná, és más szellemi tudományok osztályaira”²⁶⁹.

Pauler ebben az időben a természetfilozófia lényegét az élet fogalmában keresi, és szerinte „a biológiai szempont egyúttal az egész filozófiának s minden tudománynak direktívája, mely ismeretünk minden ágát, mint egyazon életteljes törzs hajtását mutatja be. Az emberi tudásnak tehát egy feladata van: az élet problémája s célja ennek nagy törvényeit föl kutatni s kiterjeszteni ismeretünk minden mezejére”²⁷⁰. Az élet célja maga az élet, minden küzdelem haszna épp a küzdelem közben kibontakozó élet, amely eredetében „sokkal nagyobb a rejtély, semhogy a teológusok antropomorfizmusai és üres posztulátumai valaha is megfejtenék”²⁷¹. Tudomány, erkölcs, vallás, társadalom, állam és ezek folyton változó jelenségei mind életjelenségek, és nem csupán átvitt értelemben. A jelenségeket pszichológiai processzusok alapozzák meg, és mindaddig érthetetlenek maradnak, míg az élet szempontjait nem alkalmazzák rájuk.

²⁶⁸ PAULER ÁKOS, *A biológiai elv jelentősége az aesthetikában*, Athenaeum, 1898. 344-345. old.

²⁶⁹ PAULER ÁKOS, *A természetfilozófia fogalmáról és feladatairól*, Bp. 1898. 47. §, 102. old.

²⁷⁰ PAULER ÁKOS, *A természetfilozófia fogalmáról és feladatairól*, Bp. 1898. 49. §, 110. old.

²⁷¹ PAULER ÁKOS, *A természetfilozófia fogalmáról és feladatairól*, Bp. 1898. 115. old.

A biológiai fölfogásban a célszerűséget tehát a létért való küzdelem elve²⁷² helyettesíti. A cél fölismerése ugyanis semmit nem magyaráz, és nem tesz érthetővé, erre csak az ok képes, vagyis komplikáltabb jelenségek elemiekre való visszavezetése. Pauler a tanulmány más részén is egyértelműen megállapítja a biológiai fölfogás esendőségét: az csupán „szempont, mely termékeny ugyan, mert helyes, de egymaga nem magyarázata a jelenségeknek”²⁷³.

Ezekben az években Pauler Ákos számára minden relatív. Ezt a világfelfogást kiterjeszti a fiatalság nevelésére is. *A pozitív paedagogia elveiről* (1902) című tanulmányában arra int, hogy ezt a tanulók számára is világossá kell tenni: „Végelemzésben meg kell értetni a növendékkel azt a nagy igazságot, mely az ébredő pozitív gondolkodással még csak dereng a mai philosophusok elméjében: hogy az ismerés és a tudomány csak egyik legmagasabb formája a létért való küzdelemnek, amely kiéri a küzdő emberiségben azon tüneményekkel való összeütközés közben, a melyekkel útjában találkozik. Világunk képe és a tudomány tehát sohasem lehet abszolút, mint a metaphysika hitte, de minden ízében relatív.”²⁷⁴

Pozitivista, biológiai elvre épülő világfelfogásában Pauler Ákost még jobban megerősítik a Budapesti Tudományegyetem befejezése utáni, 1898/99-es évben lipcsei és 1900/01-ben a párizsi egyetemeken szerzett további tapasztalatai²⁷⁵.

5.) Pauler Ákos valláshoz való viszonya pozitivista szemléletén belül

A kezdetben mélyen vallásos Pauler, a csupán érzéki tapasztalásokat értékelő, pozitivista korszakában az isteneszmétől is eltávolodik, a pozitív filozófiát nem tudván a transzcendens hittel összeegyeztetni. Álláspontja szerint „az abszolút lét kívül esik a

²⁷² Vö. PAULER ÁKOS, *A természetfilozófia fogalmáról és feladatairól*, Bp. 1898. 32. §. 72. old.

²⁷³ PAULER ÁKOS, *A természetfilozófia fogalmáról és feladatairól*, Bp. 1898. 48. §. 105. old.

²⁷⁴ PAULER ÁKOS, *A pozitív paedagogia elveiről*, Magyar Paedagogia, 1902. 116. old.

²⁷⁵ 1898/99-es tanévet Pauler Németországban, Lipcsében töltötte ösztöndíjas hallgatóként, nagyrészt az orvosi fakultáson. Főleg Wundtot (akinek pszichológiai intézetében dolgozott), a pszichiáter Flechsiget és a fiziológus Heringet hallgatta. Vö. KORNIS GYULA, *Kezdet és vég*, in *Pauler Ákos emlékkönyv*, Bp. 1934. 18. old.

1899/1900-ban Pauler önkéntes volt a honvédhuszároknál, tiszti vizsgát tett 1900. szeptember 24-én, Budapesten.

1900/01-es tanévben Pauler a párizsi Sorbonne egyetemen volt ösztöndíjas hallgató. Kornis Gyula szerint Faguet-et, Buissont, Leroy Benaucut, és a pszichopathológus Pierre Janet előadásait látogatta. Vö. KORNIS GYULA, *Kezdet és vég*, in *Pauler Ákos emlékkönyv*, Bp. 1934. 19. old.

tudomány körén”²⁷⁶, „a theizmus fogalmai nem magyarázó elvek, fölvetésükre nincsen logikai alap, s nem tekinthetjük őket tudományos képzetnek”²⁷⁷. A valóság keletkezésének kérdése pedig végképp nem tudományos probléma nála: „természet tudomány és teológia, tapasztalás és metaphysika végelemzésben összeegyeztethetlen fogalmak, mert az előbbi viszonylagos jelenségeken alapuló törvényekkel, ez utóbbi pedig entitásokkal magyaráz”²⁷⁸. Az isteneszmét maga az ember alkotta, Pauler ebben az isteneszmében nem lát semmiféle transzcendens elemet, mert az „sohasem valamely transzcendens lény, hanem az emberi szellem symboluma, mely azt megalkotta. A lehető tapasztalatot áthágni akaró képzeink tehát végelemzésben pseudotranszcendensnek bizonyulnak”²⁷⁹.

A középiskolás korában még nagyra értékelt teista bölcséleti tanokat is bírálja, a hit és a tudás keveredését látja benne. A skolasztikus tanítás, Pauler álláspontja szerint, azt állítja, hogy a létező valóság csupán árnyékvilág, „a teremtő az ens realissimum. Sőt a tapasztalati tartalom irrealitása annyira megy, hogy a világnak létben való tartása (a conservatio in esse) folytonos teremtésnek mondatik”²⁸⁰. A teremtés fogalma megfoghatatlan, ugyanis „valami ismeretlennel nem lehet az ismertet magyarázni, a teremtés oly X, s a postulált legfelsőbb lény oly megfoghatatlan, hogy a valóságot semmivel sem teszi érthetőbbé, vele egy jelenséget sem tudunk megmagyarázni”²⁸¹.

A vallásos érzelmekről Pauler általában úgy vélekedik, hogy azok az „anthropomorphistikus természetmagyarázat és a félelem ölen nőnek nagyokká, melyhez a fejlődés magasabb fokán erkölcsi érzelmek is associálódnak s termelik a legelvontabb, a legszebb istenideálokat”²⁸². Az antropomorf isteneszme – ebben az időben – Pauler számára használhatatlan, mert vele a valóságot nem lehet megmagyarázni, az istenfogalom egyszerűen szubjektív termék²⁸³, „benne tulajdonkép csak nagyobbított embert és nagyobbított emberi funkciókat láthatunk, de nem valóban absolut lényt és absolut tevékenységet”²⁸⁴.

²⁷⁶ PAULER ÁKOS, *A biológiai elv jelentősége az aesthetikában*, Athenaeum, 1898. 346. old.

²⁷⁷ PAULER ÁKOS, *A természetfilozófia fogalmáról és feladatairól*, Bp. 1898. 23. §, 53. old.

²⁷⁸ PAULER ÁKOS, *A természetfilozófia fogalmáról és feladatairól*, Bp. 1898. 23. §, 55. old.

²⁷⁹ PAULER ÁKOS, *A természetfilozófia fogalmáról és feladatairól*, Bp. 1898. 8. §. 17-18. old.

²⁸⁰ PAULER ÁKOS, *A természetfilozófia fogalmáról és feladatairól*, Bp. 1898. 23. §. 52. old.

²⁸¹ PAULER ÁKOS, *A természetfilozófia fogalmáról és feladatairól*, Bp. 1898. 23. §. 53-54. old.

²⁸² PAULER ÁKOS, *A természetfilozófia fogalmáról és feladatairól*, Bp. 1898. 32. §. 74. old.

²⁸³ Vö. PAULER ÁKOS, *A természetfilozófia fogalmáról és feladatairól*, Bp. 1898. 35. §. 83. old.

²⁸⁴ PAULER ÁKOS, *A természetfilozófia fogalmáról és feladatairól*, Bp. 1898. 35. §. 84. old.

Pauler rámutat valláserkölcsei oktatás hiányaira és veszélyeire, ezek között szerinte „a legnagyobb az, hogy a vallási hit elenyészésével az illető minden erkölcsi támaszát elveszti és kínzó, sőt végzetes erkölcsi skepsisnek válik áldozatává. Napjainkban, midőn a theologiai gondolkodás úgyszólván mindennap veszít uralmából, e bajon már segíteni kell; az erkölcsiséget nem az emberek metaphysikai nézeteire, hanem az organikus jellemképzésre kell alapítanunk, mert csak így nyerünk számára biztos és el nem múló alapot.”²⁸⁵ A valláserkölcsei oktatás további hátránya, magyarázza Pauler Ákos, hogy felekezeti, így nem egyesít, hanem elválaszt, gyűlöletet szít: „Ezért válik lassanként közszükségletté, a mint a tudomány, a nevelés és a társadalmi intézmények lassanként elhagyják a theologiai és metaphysikai gondolkodást, hogy azt a pozitívvel cseréljék föl, a laikus vagyis a tisztán emberi (polgári) erkölcsstan oktatása, mely például Franciaországban, mint e sorok Írójának volt alkalma meggyőződnie, nagyon szép sikerrel folyik.”²⁸⁶

Az 1892-től vezetett naplójába Pauler rendszerint bejegyezte, ha szentmisén vett részt, sokszor hétköznapi is, és legtöbbször azt is rögzítette, kivel és melyik templomban. Az egyetemi évek alatt az ilyen jellegű beírások egyre csak ritkulnak, 1897-98 táján már alig-alig olvasunk efféle bejegyzést. Főleg édesanyja és a nagymama halála napján, születés- és névnapján vesz részt misén, és aznap családtagjaival a temetőbe is kimegy. Az 1898/99-es évben, pedig, amikor Pauler Lipcsében Wundtot hallgatja, a vasárnapnál délelőtt a sörözés, délután pedig séta a fő program. Egyszer sem említi, hogy misén is részt vett volna, és ez így marad a hazatérte utáni években is²⁸⁷. Úgy tűnik, ezekben az években, bölcselőnk magánéletében is eltávolodott a transzcendenstől.

Fölvillantottam a metafizikától egyetemi éve alatt elforduló Pauler Ákos kriticista, pozitivist, pszichologista, biologista nézeteit és annak következményét, az isteneszmétől való elfordulását is. Pauler ezekben az években a tudományos filozófia bűvkörében él, gondolkodását jól összefoglalja a doktori disszertációjában a törvényről alkotott definíciója. Azt írja, hogy törvény alatt „a jelenségek bizonyos

²⁸⁵ PAULER ÁKOS, *A pozitív paedagogia elveiről*, Magyar Paedagogia, 1902. 18. old.

²⁸⁶ PAULER ÁKOS, *A pozitív paedagogia elveiről*, Magyar Paedagogia, 1902. 19. old.

²⁸⁷ A lipcsei tanulmányi év alatt, 1898/99-ben a naplóban nem szerepel egyetlen vasárnapi szentmise látogatás sem. Éppen úgy az 1899/1900-ban végzett a tiszti iskola alatt sem. Sem párizsi tanulmányai folyamán. Kivételnek számít az 1898. október 5-én, szerdán született bejegyzés tartalma: „Reggel Nagymamáért való misén, a Mátyástemplomban. Du. a temetőben papával.” I. 251. lap. Vagy az 1905. május 1-én, hétfőn tett bejegyzés: „De a bazilikában Nagypapáért mondott misén.” II. 156. lap.

szempontból történő kapcsolatának szabályszerűségét értjük”²⁸⁸. Ebből is kivehető, hogy az említett irányzatok közös töről fakadnak, közös kiindulópontjuk, hogy ismeretünk tárgya a tapasztalható valóság, és az emberi tudásnak egy feladata van, az élet problémája, a jelenségek rendszerezése. Végkicsengésük is csak egy lehet: a valóság lényegében nem megismerhető, a lényeg, vagyis a noumenom csupán ideál, amely „létezőnek gondolva képtelenség, de mint határfogalom, mint szempont, becses szolgálatokat tehet”²⁸⁹.

Hosszú utat kell még Pauler Ákosnak megtennie, amíg újra rátalál az Abszolútumra, mire felismeri Istent, mint lét- és értékteljességet, a világban érvényesülő szépség – igazság – jóság létrehozóját és megalapozóját.

IV. PAULER ÁKOS LOGIZMUSÁNAK KIALAKULÁSA

A sikeres disszertáció, valamint külföldi egyetemeken való továbbképzés után Pauler továbbra is szorgalmasan tanul és érleli jövődő rendszerét. Azt tisztán látja, hogy a filozófia elsősorban rendszert, rendszerben való gondolkodást jelent, de ezt eleinte még úgy képzei el, ahogyan Comte és Spencer, akik a pozitív tudományok összefűzéséből, egymás mellé illesztéséből kíséreltek meg valamiféle egységes bölcséletet elővarázsolni. Ezmélkedései közben Pauler bizonyosan már a kilencszázas évek elején olvassa Edmund Husserl (1859-1938) *Logische Untersuchungen, Logikai vizsgálódások* (1900) című művének első kötetét, amely fordulópont a kor bölcséletében. Husserl művében a pszichologizmust – az ismeret érvényét az elgondolásra alapító felfogást – megsemmisítő bírálatnak veti alá. E kritikai kötet, eleinte inkább csak közvetve, Pauler Ákosra is döntő hatású. Bár szándéka szerint továbbra is a pozitívizmus és kriticizmus összeegyeztetésén fáradozik, valójában figyelme mind inkább logikai kérdések felé terelődik, és ez szükségszerűen meghozza majd gondolkodásában a kedvező fordulatot. A változások egy-egy mozzanatát ezúttal is érintjük.

²⁸⁸ PAULER ÁKOS, *A természetfilozófia fogalmáról és feladatairól*, Bp. 1898. 25. §. 57. old.

²⁸⁹ PAULER ÁKOS, *A természetfilozófia fogalmáról és feladatairól*, Bp. 1898. 50. §. 111. old.

1.) *Átmenet Pauler Ákos pszichologista gondolkodásából logicista felfogásába*

Pauler logikai kérdések felé való fordulásának világos nyomait tükrözi az *Ismeretelméleti kategóriák problémája*²⁹⁰ (1904) című, 126 oldalas akadémiai értekezése, amelyben a pozitív tudományok elvont rendszerét építi föl, lényegében a tudományok Comte-féle hierarchiájának megfelelően²⁹¹. A pozitívizmust és a transzcendentális idealizmust kívánja összeegyeztetni, a mű túlnyomó része mégis inkább kantianus jellegű. Pauler gyakorta hivatkozik Kant korszakalkotó rendszerére, amelyben behatóan foglalkozik a pozitív tudományok alapfogalmaival, kategóriáival, illetve a kategóriák rendszerével.

A tanulmány érdekessége, hogy Pauler „rámutat az igazságnak, mint sajátosan logikai szférának a fennállására”²⁹². Erre alighanem Husserl említett művének tanulmányozása ébresztette rá, de egyelőre nem látja tisztán e felfedezés horderejét. Megkezdte élete küzdelmét a pszichologizmus ellen és egyre közelebb kerül a logicista felfogáshoz. Azt tisztán látja, hogy minden megismerésben két, egymásra vissza nem vezethető szempontot kell megkülönböztetnünk, a lélektanit és a logikait, mint az egységes megismerési folyamat különböző dimenzióit. A lélektani folyamatban az oksági viszonyra derül fény, az ismerési és a megelőző pszichikai mozzanatok között. De ugyanazon ismeret érvényét (a benne kifejezett igazságot vagy tévedést) az ismeret logikai előzményének fölfedezésével, vagyis a logikai kapcsolat birtokában határozhatjuk meg. Mindezt Pauler úgy fogalmazza meg, hogy „a lélektan az okság elvével, a logika a principium rationis sufficientis segítségével magyaráz”²⁹³.

Ám hiába fogadja el, hogy az ismeret tartalmi, jelentésbeli mozzanatait meg kell különböztetni a lélektani folyamattól, amelyben az ismeret tudatosul, még nem tudja a kettőt gyökeresen szétválasztani egymástól: „bármennyire különbözzék is az ismerés lélektani folyamata annak logikai, érvényességi mozzanatától, e kettőt nem lehet elválasztani, mert olyan igazság, mely önmagában léteznék, voltaképp mystikus fölvetés, amely nem magyaráz semmit, sőt ellentmond mindannak, amit az igazság megismeréséről tudunk. Mert bizonyos, hogy miután az igazságot csak az általunk

²⁹⁰ PAULER ÁKOS, *Az ismeretelméleti kategóriák problémája*, MTA Értekezések a bölcséleti tudományok köréből, Bp. 1904. 126 old. Pauler a tanulmányt a MTA II. osztályának 1903. február 9-én tartott ülésén olvasta fel.

²⁹¹ Vö. PAULER ÁKOS, *Az ismeretelméleti kategóriák problémája*, MTA Értekezések a bölcséleti tudományok köréből, Bp. 1904. 82. old.

²⁹² HALASY NAGY JÓZSEF, *Pauler Ákos 1876-1933*, Bp. 1933. 10. old.

²⁹³ PAULER ÁKOS, *Az ismeretelméleti kategóriák problémája*, Bp. 1904. 10. old.

adott formulázásban ismerhetjük, minden igazság, amelyet megismerhetünk, szükségképpen viszonylagos és szigorúan véve az abszolút igazság fogalma ellentmondást zár magába”²⁹⁴.

Azt tehát Pauler számára világos, hogy tudásunknak vannak olyan tartalmi mozzanatai, amelyeket elménk nem alakít, mint ahogyan ismeretünkről ezt a kriticismus tanítja, hanem eredeti adottságukban felfogja azokat. Vannak értékek, amelyek függetlenek a megismerő lelki alkatától. Az igazságot még nem meri közéjük sorolni, bár az értékekhez való hasonlóságát hangsúlyozza.

Noha az igazság fogalmát csupán félig sikerül kiemelnie a pszichológiai síkból, nagy jelentőségű, hogy a szép és a jó tekintetében kész abszolutisztikus álláspontot elfogadni, és ezen értékeszméket az értékelés lelki – relatív – mozzanataitól radikálisan függetleníteni. A szép és a jó, szép és jó marad, bárhonnan valók is az érzelmek, amelyekben megjelennek: „Rafael képei szépek maradnak és mitsem veszítenek benső értékükből, ha az esztétikai gyönyört akár Darwinnal a nemi életből származtatom, vagy Platónnal égi eredetűnek is vallom. A szép benső értéke, vagyis maga a szépség, époly független a szép értékének időbeli föltételeitől, vagy a róla alkotott elméletektől, ahogy, mint láttuk, a logikai igazság lényegére nézve független a lélektantól.”²⁹⁵ Pauler Ákos szerint így vagyunk az erkölcsi értékekkel is: „Az önfeláldozás nemes marad, vagyis valódi értéke nem érintetik az által, ha akár a létért való küzdelemből származtatjuk [...] akár isteni eredetűnek valljuk”.²⁹⁶

Az 1904-ben keletkezett tanulmány végkicsengése szerint Pauler metafizika ellenessége még mindig erős: „Tanulmányunk végeredménye tehát, hogy a pozitív ismerés egymástól radikálisan különböző és bár metaphysikailag felbonthatatlan, de egymásból sem levezethető alapfogalmakból indul ki. A kritikai philosophiának tehát le kell mondania mindennemű metaphysikai monismusról, ha a valóságot és nem szegényes fictiókat akar megismerni. És ez a világnézet bár sok szép metaphysikai illusio temetőjét jelenti, de azért többet ér, mert igazabb.”²⁹⁷

²⁹⁴ PAULER ÁKOS, *Az ismeretelméleti kategóriák problémája*, Bp. 1904. 9. old.

²⁹⁵ PAULER ÁKOS, *Az ismeretelméleti kategóriák problémája*, Bp. 1904. 48-49. old.

²⁹⁶ PAULER ÁKOS, *Az ismeretelméleti kategóriák problémája*, Bp. 1904. 48. old.

²⁹⁷ PAULER ÁKOS, *Az ismeretelméleti kategóriák problémája*, Bp. 1904. 125. old.

2.) Pauler értékelméleti vizsgálódásainak elmélyülése, etikai idealizmusának kialakulása

Pauler Ákos felfogásának fokozatos megváltozása nem csupán elszigetelt lelki átalakulás eredménye. Bizonyos általános jellegű változásokra is utal, amelyek a századforduló filozófiáját is érintik. A pozitivizmus és a kriticismus a XX. század elejére, úgy tűnik, túljut a csúcson. Herbert Spencer halála (1903) voltaképpen a 'ténybűvölet' hanyatlásának a kezdete. A Kant-centenárium (1904) ünnepélyében az újkantianizmus is mintegy kiéli magát, újabb híveket már nemigen szerez magának. A régiiek pedig elszigetelődnek, a háttérben gondozzák elméleteiket. Életképes az újkantianizmus badeni szárnya, mert a meddő ismeretkritikán túl konstruktív tudott maradni. Wilhelm Windelband²⁹⁸ (1848-1915) és Heinrich Rickert (1863-1936) értékelméleti irányzatáról van szó, amelynek jelszavát, „*Kant verstehen, heisst über ihn hinausgehen!*”²⁹⁹ előbb-utóbb Pauler is magáévá teszi. Olvassa Rickert kijelentését, miszerint „az értékek nem valóságok, sem fizikai, sem pszichikai értelemben. A lényeg az érvényességük, nem a tényszerűségük”³⁰⁰. Windelband és Rickert, ahogyan Pauler írja, jelentékeny eredményei bizonyítják, hogy „a fenomenológiai kutatás az új problémák és szempontok kimeríthetetlen tárházát nyújtja a bölcselő számára”³⁰¹. Pauler Ákosnak meggyőződése, hogy szükség van egy előfeltevémentses alaptudományra, ez adja a fenomenológiai szempont jelentőségét és ennek felismerését látja Rehmke, Husserl, Meinong és Windelband vizsgálódásaiban is.

A badeni újkantiánusok úgy vélik, a szaktudományok a valóságot kisajátították. Ezért a filozófiára hárul a feladat, hogy a figyelmet azokra az elvekre irányítsa, amelyek már nem reális valóságok, de előfeltételei minden valóságnak: *az*

²⁹⁸ Pauler Ákos hivatkozik Windelbandra, aki szerinte helyes nyomon jár, amikor a filozófiát a végső előfeltevések tudományának mondja. Vö. BEV 8. §. 10. old. Hivatkozik rá akkor is, amikor az általános értékelméletet a filozófiai kutatás szerves alkotórészének tekinti. Windelband érdemének tartja, hogy öntudatosá tette „az ontológiai és az értékelméleti szempont lényeges különbözőségét s készítette elő az általános értékelmélet modern kialakulását”. BEV 259. §. 290. old.

²⁹⁹ Az Otto Liebmann által 1865-ben megfogalmazott újkantiánus jelszót: „Vissza kell Kanthoz térni!” Windelband toldotta meg ezzel a mondattal: „*Kantot megérteni annyi, mint őt meghaladni!*”

³⁰⁰ RICKERT, HEINRICH, *Kulturwissenschaft und Naturwissenschaft*, Stuttgart, 1986. 89. old. 1899. „Werte sind keine Wirklichkeiten, weder physische noch psychische. Ihr Wesen besteht in ihrer Geltung, nicht in ihrer Tatsächlichkeit.”

³⁰¹ BEV 214. §. 250. old.

*értékek világára*³⁰². A badeni újkantiánusok Rudolf Hermann Lotze (1817-1881) nézetét követték, amely szerint az értékek lényege nem a létezés, hanem az *érvényesség*. Említettem, hogy a metafizikát, mint tudományt ők is elutasítják, a „Ding an sich” részükre nem létezik. Elfogadják viszont az ismeret tartalmának tapasztalati adottságát, ugyanakkor a transzcendentális idealizmust követve vallják, hogy a tárgyi világot az alany alakítja ki, az örök érvényű értékekre tekintettel. Az értékelmélet rendszerét Rickert dolgozza ki, aki az egész és az egymáshoz viszonyuló részek korrelációjának (relacionizmus) tanával akarja a relativizmust leküzdeni. Az értékelmélet a magyar bölcselek körében is követőkre talált. Ennek ékes példája Böhm Károly, hosszú fejlődési fázisokon keresztül kialakult szubjektív idealizmusa is, amelynek legeredetibb és legnagyobb hatású része éppen az értékelmélete. Kecskés Pál szerint Böhm értékelmélete „a pszichológiai vizsgálódásokon túlhaladva, az idealista német értékelméletet megelőzte”³⁰³.

A badeni újkantiánusok és Böhm Károly (1846-1911) nyomán Pauler Ákost is egyre jobban lekötik az értékelméleti vizsgálódások. A rendszeres modern értékelmélet megalkotásában Böhm Károlyt, aki „hazánk mély bölcseleje”³⁰⁴, Pauler üttörőnek tekinti.³⁰⁵ Ahogyan a legtöbb filozófus, Pauler sem elégedik meg a pusztán szaktudományos kutatásokkal, hanem etikus személyiségként, a bölcselekedésben az erkölcsi felemelkedés útját is keresi. A szigorú logikai alapvetés mellett magas célokat, erkölcsi eszményeket tűz maga elé, s ezeket akarja szolgálni. Az abszolút értékekre tekintő világfelfogása egyértelműen megmutatkozik *Az etikai megismerés természete* (1907) című, 235 oldalas könyvében, amelyet – noha még mindig bizonyos kriticista színezettel – a platonizmus szellemisége hat át. „Az értékelméleti elemzés is arra tanít,

³⁰² Maga Kant is hajlott ebbe az irányba, amikor a szabad ember nagyságát abban látta, hogy világát az eszmék szerint alakítja.

³⁰³ KECSKÉS PÁL, *A bölcselet története*, Bp. 1943. 657. old.

³⁰⁴ BEV 260. §. 290. old.

³⁰⁵ Pauler foglalkozik Böhm *Az Ember és világa. Philosophiai Kutatások*, (1883-1906) című művének gondolataival. A szubjektív idealizmus talaján álló Böhm szerint a világ az Én öntudatlan produktuma, általunk kivetített kép, különben nem lehetne a tudatunkban. Jól jellemzi Böhm gondolkodását az a három kérdés, amelyet az *Ember és világa* első kötete előszavában önmagának tesz fel: „1. Mi legyen a philosophia biztos kiinduló pontja? Úgy találtam, hogy biztos rám nézve csak én vagyok és belső állapotaim, s elfogadtam a subiectivistikus álláspontot. 2. Miért igazak a tanok, melyeket a subiectivismus állít? Kényszerűségük s elkerülhetetlenségük miatt, nem pedig azért, mert a külvilágot lepik. 3. Miben rejlik e kényszerűségük alapja? Abban, hogy nélkülük semmiféle ismeret nem lehet, minthogy ezen functiókban rejlenek, a tapasztalati tárgy keletkezésének is feltétele. Eddig teljesen Kanthoz csatlakoztam, legfeljebb világosabban fejeztem ki azt s érthetőbben, amit mély értelmű műve scholastikus öltözetben nyújtott. Ezen túl kezdődött az én saját munkám, mellyel Kant elméletét megtoldottam minden ponton”. BÖHM KÁROLY, *Az ember és világa*, I. *Dialektika vagy alaphilosophia. Előszó*, XIX. Hága, 2003. (1883.)

amit erkölcsi hitünk sugall, hogy az emberiség nem vív teljesen meddő harcokat, hanem abszolút értékű ideálokat közelít meg küzdelmeiben³⁰⁶ – olvashatjuk. Az idealista fordulat nagy jelentőségű, mert néhány év múlva Pauler éppen az érték- és igazságfogalom mentén fogja megközelíteni és elérni a relativumokat megalapozó, végső Abszolútumot: Istent. Egyenlőre abban bízunk, hogy „az emberiség végleg levetve a valóság nyűgét, szabadon emelkedhetik az ideálok napsugaras, örök honába³⁰⁷”.

Pauler tehát egyértelműen felveszi a harcot a pszichologizmus és minden relativizmus ellen³⁰⁸, most már a logika mellett az értékelmélet, etikával foglalkozó területén is. Meglátása szerint minden fogalomalkotásunk végső soron bizonyos értékmegismerésben gyökerezik, mivel a logika az általános értékelmélet egy része: „az értékfogalom a legaprioribb valamennyi lehető fogalmunk között³⁰⁹ – írja. Óriási előrelépést jelent, hogy a jóság és a szépség mellett immár az igazságot is abszolútnak ismeri el: „az igazság tehát abszolút értéket képvisel, fel is található benne annak kritériumai: önértékű és absolute meg kell valósulnia³¹⁰ – fogalmaz bölcselőnk. Egyértelműen vallja, hogy a jóság, a szépség és az igazság, a három értékeszme önértéke azt is jelenti, hogy nélkülük a relatív értékeknek nincs semmiféle értékük.

„Az igazi értéket olyasvalaminek határozhatjuk meg, aminek lennie kell, vagyis aminek föltétlenül meg kell valósulnia³¹¹, tehát az igazi érték, Pauler szerint, nem azt van hivatva kifejezni, ami van, hanem aminek lennie kellene. Az érték megvalósulása azt jelenti, hogy bizonyos tapasztalati mozzanatok realizálódnak, amelyek az igaz, a jó és a szép eszméihez viszonyítva értékek. Így az igazságot a helyes emberi gondolkodással, a jót az etikus cselekedettel realizálhatjuk, a szép pedig az önértékű szemléleti tartalom által válik valósággá³¹². A valóban abszolút értékeszme, azaz „sajátos ideális tartalom³¹³ csak az, amire az értékítélet vonatkozik. Ennek megfelelően alakul az értékítéletek száma is. A három értékítélet³¹⁴ azt fejezi ki, hogy valami az igaz, a jó és a szép eszméiből fakadó kívánalmaknak megfelel-e, tehát az

³⁰⁶ PAULER ÁKOS, *Az etikai megismerés természete*, Bp. 1907. 135. old.

³⁰⁷ PAULER ÁKOS, *Az etikai megismerés természete*, Bp. 1907. 234. old.

³⁰⁸ Pozitivizmusának becses maradványa hatalmas tárgyismerete marad.

³⁰⁹ PAULER ÁKOS, *Az etikai megismerés természete*, Bp. 1907. 140. old.

³¹⁰ PAULER ÁKOS, *Az etikai megismerés természete*, Bp. 1907. 130. old.

³¹¹ PAULER ÁKOS, *Az etikai megismerés természete*, Bp. 1907. 129. old. Vö. pl. 33. old.

³¹² Vö. PAULER ÁKOS, *Az etikai megismerés természete*, Bp. 1907. 128-131. old.

³¹³ PAULER ÁKOS, *Az etikai megismerés természete*, Bp. 1907. 7. old.

³¹⁴ A pauleri három értékítélet: logikai, etikai, és esztétikai. A logikai értékítélet érvényességet, az etikai és esztétikai értékítélet önértéket jelent. Vö. *Az etikai megismerés természete*, 9-10. old.

ilyen típusú ítéletek nemcsak konstatálnak³¹⁵, hanem mérnek is. A sajátos mérés az értékelésben fejeződik ki, egyetemes elismerésre tart igényt, és soha nem szubjektív. Innen van normatív jellege, amelyet a tényítéletek soha nem tartalmazhatnak. Minden ítélet közös vonása, hogy olyasmit jelent, ami független az ítélesei aktustól. Pauler szerint az ítélet, mint folyamat – ahogyan írja – pszichikai tünemény, ami az egyén tudatában megy végbe, és ettől megkülönböztetendő az ítélet intencionális, logikai tartalma. Ami szép, igaz, jó, az megmarad annak, akárki mondja is ki, vagy senki nem mondja. Pauler azonban hangsúlyozza, hogy ezek nem valami felsőbbrendű realitások, mert a lét kategóriája rájuk egyáltalán nem alkalmazható. Bölcselőnk erről így ír: „dogmatikus eljárás, ha az értékeszméket valamiféle felsőbbrendű realitásoknak tartják némelyek, mert hisz az értékeszmékre a lét kategóriája egyáltalán nem alkalmazható. Az ítélesei aktustól való függetlenségük ugyanis nem realitásukat, hanem valódi értékességüket jelenti, melyet az ítélet kifejezhet, de nem teremt és nem is szüntethet meg”³¹⁶.

Ebben a művében Pauler elzárkózik úgymond, a „logikai érvényesség és a lét összezavarása”³¹⁷ elől. Radikálisan megkülönbözteti a lét és az érték fogalmát, mert ezek „úgyszólván két különböző dimenzióban mozognak”³¹⁸. Az érvényesség és a lét között sajátos dualizmust lát, amely azonban megszűnik magában a megismerés tényében, ugyanis, „ha valami tényleg létező dolgot megismerünk, akkor ítéletünk érvényessége ép azt teszi, hogy az ismereti tárgy létezik. Ész és valóság, érvényesség és lét dualismusa feloldódik a realitás megismerésének lényegében, vagyis a tapasztalásban”³¹⁹.

Bár értékelméleti vizsgálódásai szükségképpen elvezetik az antik bölcséletben oly jelentős legfőbb jó fogalmához, a metafizikai vagy teológiai elemeket az etikai megfontolásoktól mégis merőben idegennek tartja. Következétesen kitart álláspontja mellett, miszerint, noha a jó abszolút, „az erkölcsi értékesség nem igazolható semmilyen kívül álló mozzanatból, hanem csakis önmagából”³²⁰. Legfőbb jónak azt

³¹⁵ Minden tudattartalomról kétféle ítéletet alkothatunk olyat, amely a tudattartalmat konstatálja (megállapítja) és olyat, amely a konstatált tudattartalmat értékeli. Az értékítélet a konstatáló ítélet fölött áll, gyakorlatilag ugyanazt fejezi ki, csak más vonatkozásban. Ez a 'más vonatkozás' az értékítélet specifikuma. Vö. *Az etikai megismerés természete*, 6. old.

³¹⁶ PAULER ÁKOS, *Az etikai megismerés természete*, Bp. 1907. 7. old.

³¹⁷ PAULER ÁKOS, *Az etikai megismerés természete*, Bp. 1907. 19. old.

³¹⁸ PAULER ÁKOS, *Az etikai megismerés természete*, Bp. 1907. 19. old.

³¹⁹ PAULER ÁKOS, *Az etikai megismerés természete*, Bp. 1907. 20. old.

³²⁰ PAULER ÁKOS, *Az etikai megismerés természete*, Bp. 1907. 49. old.

nevezi, amire a helyes értékelés alapján elsősorban és mindenekfölött törekednünk kell, ugyanakkor „a legfőbb jó nem felel meg teljesen az abszolút érték fogalmának [...] legfőbb jónak csak azon abszolút értéket fogjuk nevezni, melynek megvalósítása feltétele minden egyéb érték realizálásának”³²¹. A legfőbb jó – teszi hozzá Pauler – nem „azon némelyek által keresett hipotetikus értéket jelenti, melyből minden egyéb érték levezethető volna – hisz ilyen értéket nem ismerünk [...] hanem jelenti azon értékeket, melyre mindenekelőtt kell törekednünk, mert csak általa válhat valósággá a többi érték is. A legfőbb jó tehát a helyes moralitás, az igazi erkölcsiség”³²².

Még mindig elutasítja a metafizikát azzal, hogy az „erkölcsi idealizmus”³²³ nem kívánja meg az érzékfölötti metafizikához való visszatérést, amelyet a kritikai ismeretelmélet már – úgymond – kizárt a komoly bölcselkedés köréből: „az erkölcsi idealizmus nem kívánja, hogy az érzékfölötti metaphysika ábrándjaihoz térjünk vissza, amelyeket a kritikai ismeretelmélet kizárt a komoly bölcselkedés köréből”³²⁴. Az erkölcsi idealizmusnak „nem ontológiai, hanem egyedül értékelméleti alapra van szüksége, mert ontológiai alap nélkül is biztosított ideáljainak a tapasztalati valóságtól való függetlensége és örökkévalósága”³²⁵ azzal, hogy az értékesség kívül áll a létezésen, így: nem mulandó.

Paulernek ez a megfontolása érthetővé teszi, hogy szerinte a kriticizmus, amely a valóságok megismerését a lehető tapasztalat körére korlátozza, nem áll úgy ellentétben az erkölcsi idealizmussal (az erkölcsi eszmények örökkévaló voltával), ahogyan azt a „dogmatikus ontologizmus”³²⁶ hívei hirdetik, akik összekeverik az érték és a lét fogalmát, és „az eszmény abszolút és örökkévaló voltát csak a transzcendens ismerés lehetőségével gondolják biztosítottnak”³²⁷.

Természetesen Pauler az igazság értékeszméjét (ideáját) megvalósító észfunkciót is kivonja a lét kategóriája alól. Azt tisztán látja, hogy van valami magasabb rendű, mint az egyéni, empirikus ész és ez nem más, mint a tiszta ész, amely az egyén fölötti regulatív tényező, az érvényes észelvek³²⁸ összessége: „az ész, mint

³²¹ PAULER ÁKOS, *Az etikai megismerés természete*, Bp. 1907. 141. old.

³²² PAULER ÁKOS, *Az etikai megismerés természete*, Bp. 1907. 141. old.

³²³ PAULER ÁKOS, *Az etikai megismerés természete*, Bp. 1907. 234. old.

³²⁴ PAULER ÁKOS, *Az etikai megismerés természete*, Bp. 1907. 135. old.

³²⁵ PAULER ÁKOS, *Az etikai megismerés természete*, Bp. 1907. 135. old.

³²⁶ PAULER ÁKOS, *Az etikai megismerés természete*, Bp. 1907. 135. old.

³²⁷ PAULER ÁKOS, *Az etikai megismerés természete*, Bp. 1907. 135. old.

³²⁸ Észelv: tiszta ész, vagy tiszta érvényesség.

ilyen nem létezik, hanem érvényes”³²⁹. Nem valami világ fölött lebegő realitás, hanem „logikai előfeltétele minden entitás, minden létező fogalmának”³³⁰.

A jelentős eredmények mellett Pauler még mindig megjavíthatónak véli Kant kriticizmusának „mély tanát az ész autonómiájáról”³³¹, amelyet a kanti transzcendentális idealizmus maradandó értékének tekint. Örül az érvényesség szférája felfedezésének, ami a valóság logikai primátusát jelenti és ehhez később is ragaszkodik. Bár idézi és értékeli Arisztotelészt, a világ-egészből öntudatlanul elvont istenfogalmát olyan tévedésnek minősíti, amelyet a dogmatikus metafizika követ el, tág kaput nyitva az ész szubsztancializálásának³³². Bírálja Aquinói Szent Tamást is, aki szerint „minden dolog az által igaz, hogy megfelel azon ész eszméjének, melytől függ”³³³. Tamás *Summa Theologiae* című művét latinul, fordítás nélkül idézi, hogy bizonyítsa, Tamás dogmatikus metafizikát űz, és helytelenül hozza egy szempont alá az igazság és a lét fogalmát, az örök igazság érvényét az istenség örökkévalóságára akarja építeni.³³⁴ Érett, teista rendszerében Pauler maga is ezt tanítja, az 1900-as évek második felében azonban még nem fogadja el.

3.) Franz Brentano szellemi befolyása

Nemcsak az említett eltolódások – a pozitivizmus és a kriticizmus csillagának leáldozása, az érték problémák előtérbe kerülése – befolyásolták Pauler Ákos gondolkodását. Fejlődésében döntő jelentőségű volt a Franz Clemens Brentano³³⁵ (1838-1917) német filozófussal, pszichológussal, katolikus pappal való találkozása 1910 tavaszán. Brentano korábban Bécsben volt filozófiaprofesszor, majd miután,

³²⁹ PAULER ÁKOS, *Az etikai megismerés természete*, Bp. 1907. 17. old.

³³⁰ PAULER ÁKOS, *Az etikai megismerés természete*, Bp. 1907. 14. old.

³³¹ PAULER ÁKOS, *Az etikai megismerés természete*, Bp. 1907. 14. old.

³³² Vö. PAULER ÁKOS, *Az etikai megismerés természete*, Bp. 1907. 15-16. old.

³³³ PAULER ÁKOS, *Az etikai megismerés természete*, Bp. 1907. 17. old.

³³⁴ „Si nullus interllectus esset aeternus, nulla veritas esset aeterna. Sed quia solus intellectus divinus est aeternus, in ipso solo veritas aeternitatem habet = Ha egyetlen értelem sem volna örök, egyetlen igazság sem lenne örök. Mivel azonban egyedül az isteni ész örök, az igazság egyedül őbenne örök” (*Summa Theologiae*, I. q 16. a. 7.). A szöveget csak latinul idézi PAULER ÁKOS, *Az etikai megismerés természete* c könyvében, a 18. oldalon.

³³⁵ Franz Brentanót 1864-ben szentelték pappá. 1866-ban habilitált, *Psychologie des Aristoteles, insbesondere seine Lehre vom Nous Poietikos* című dolgozattal. Néhány műve: *Von der mannigfachen Bedeutung des Seienden nach Aristoteles*, Freiburg i. Breisgau, 1862; *Die Psychologie des Aristoteles insbesondere seine Lehre vom νόος ποιητικός*, Mainz, 1867; *Psychologie vom empirischen Standpunkte*, 1874; *Aristoteles und seine Weltanschauung*, Leipzig, 1911; *Aristoteles Lehre vom Ursprung des menschliches Geistes*, Leipzig, 1911; *Az erkölcsi ismeret eredete* (ford. Mezei Balázs), Bp. 1994.

1873-ban kilépett az egyházi rendből³³⁶, Olaszországba költözött. Ekkoriban a világtól visszavonultan Firenzében élt, tanítványai gyakran látogatták őt, és élénk volt a tudományos levelezése is. Kecskés Pál szerint igazi antik bölcs, aki sokkal inkább személyes lényével, szavaival hatott, semmint írásaival. Beszéde maga a letisztult bölcsesség.³³⁷ Szilárdan hitte, hogy Kant és követői tévúton járnak, mert az emberi ész képes a metafizika legnagyobb kérdéseit is megoldani csak módszeresen és türelemmel kell nyomoznia. Hirdette, hogy Isten léte a tapasztalatból kiindulva bizonyítható, mint bármely természeti törvény.

Naplójának tanúsága szerint, Pauler Ákos 1910 március 23-án érkezett Firenzébe. A március 30-i bejegyzés szerint azon a szerdai napon ülésezett a firenzei filozófiai társaság. „Megismerkedtem Brentanoval, aki hosszasan és szívélyesen elbeszélgetett velem”³³⁸ – olvassuk a naplóban. Az április 9-i bejegyzésből megtudjuk, hogy Pauler meglátogatta az idős Brentanot (II. 268.), akivel ismét jól elbeszélgettek, teát ittak, majd április 18-án, hétfőn ismét találkoztak, együtt sétáltak, beszélgettek és teáztak is (II. 269.). Halasy Nagy József szerint, Pauler a Brentanoval történt találkozás, és a személyes beszélgetések nyomán kezdte megérteni a filozófia lényegét, „amely abban áll, hogy tapasztalati ismereteink előfeltételeit nyomozzuk”³³⁹.

Pauler 1918-ban az Athenaeumban emlékezik meg az 1917-ben Zürichben elhunyt Brentanóról: „Benne és általa az antik gondolkodás legérettebb iránya: az aristotelesi világ- és életfelfogás válik ismét eleven és termékeny erővé korunkban. Egyéni szuggesztivitása, gondolkodásának ritka ereje mellett páratlan hatásának titka is ebben van. Tanításaiban a görög szellem soha el nem múló ifjúsága, csodás világossága, nyugodt, optimizmusa és termékeny racionalizmusa bontakozik ki egész hódító erejében. Tanulmányozásuk által ismét a hellén gondolkodók követőivé, vagyis igazibb filozófusokká válunk.”³⁴⁰

³³⁶ Az Encyclopaedia Britannica (<https://www.britannica.com/biography/Franz-Brentano>) azt írja, hogy Brentano nem tudta elfogadni az I. Vatikáni zsinat (XX. Egyetemes zsinat) által kihirdetett pápai tévedhetetlenség hittételét, miszerint: „A római pápa, amikor tanítói székéről beszél, azaz, amikor az összes keresztények pásztorának és tanítójának a feladatát teljesítve legfelsőbb apostoli akaratának nyilvánításával meghatározza, hogy egy hitbeli vagy erkölcsi tanítást az egyetemes Egyháznak tartania kell, minthogy Isten mellette áll, amint ezt neki Szent Péter személyén át megígérte, azzal a tévedhetetlenséggel bír, amellyel az isteni Megváltó a hitre vagy az erkölcsökre vonatkozó tanítás meghatározására nézve Egyházát felkészültté akarta tenni; ezért a római pápa ilyen határozatai nem az Egyház beleegyezése miatt, hanem önmagukban megmásíthatatlanok”. DS 3074; „*Pastor aeternus*” kezdetű I. Hittani rendelkezés Krisztus Egyházáról, 4. fejt. 1870. július 18. IX. Pius pápasága alatt.

³³⁷ Vö. KECSKÉS PÁL, *A bölcsélet története*, Bp.1943. 594-595. old.

³³⁸ PAULER ÁKOS, *Napló*, 1910. március 30. II. 267.

³³⁹ HALASY NAGY JÓZSEF, *Pauler Ákos 1876-1933*, Bp. 1933. 15. old.

³⁴⁰ PAULER ÁKOS, *F. Brentano. 1837-1917*. Athenaeum, 1918. 77-78. old.

Pauler korszakalkotónak tartja Brentano azon tanítását, hogy a megismerés elsősorban nem a megismert tárgy tartalmazása, hanem a megismerő ráirányulása a megismerendő tárgyra³⁴¹. Brentano munkássága nagy jelentőségű volt a lélektan terén is. Pszichikai vizsgálódásai segítették a fenomenológia kialakulását azzal, hogy rámutatott a tudat intencionális jellegére. Főlelevenítette a skolasztikus bölcelet intentio-tanát, és ezzel éles határvonalat húzott a pszichikai aktusok és tartalmak közé. Örül, hogy Brentano, „a nagy bölcselő itt Aristoteles és a skolaszticizmus ismeretelméleti beállítottságát juttatja ismét érvényre”³⁴². Pauler Ákos azt írja, ahogyan ő érti a fenomenológiai kutatást, az Bolzanoval kezdődött el. Bölcselőnk tanul abból, hogy Brentano, a „skolasztikus képzettséggel bíró katolikus teológus”³⁴³ azt tanítja, a pszichológiai kutatásban a lelki élet tudományos magyarázatát a pszichikai jelenségek teljes és előítélet-mentes leírásával kell kezdeni. Pauler hangsúlyozza, hogy Brentanonál még nem vált külön a leíró pszichológia a fenomenológiától, a döntő lépést, Pauler szerint, Brentano tanítványai, Husserl és Meinong teszik meg, ők „a modern fenomenológiai kutatás valódi megalapítói”³⁴⁴. Valóban, Brentano befolyásolással volt Edmund Husserl³⁴⁵ német filozófusra, aki a fenomenológiát a lélektantól önállósította. Hirdette a platonizmus azon tételét, hogy minden kifejezésnek megfelel egy ideális jelentés, amely a kifejező jeltől, például szótól és a megfelelő reális vagy irreális tárgytól különböző. Az élmények, tárgyak változnak, a jelentés önmagával azonos marad. A fogalom vagy tétel jelentése a létezésétől független ideális fennállás és ezzel tudományosan a tiszta logika foglalkozik. Nyíri Kristóf, *A Monarchia szellemi életéről. Filozófiatörténeti tanulmányok* (1980) című könyvében azt írja, hogy Brentano elismert tanár volt, „1874-től 1894-ig a bécsi egyetemen – ahol Sigmund Freud és Tomáš Masaryk hallgatták – tartott szenzáció számba menő előadásokat”³⁴⁶. Alexius Meinong (1853-1920) tárgyelmélete – Pauler Ákos megközelítésében – ugyanarra törekszik, mint Husserl fenomenológiája, vagyis „a dolgokról, azok általános sajátosságairól kíván vizsgálatot folytatni, mielőtt azok létezőkre s nemlétezőkre differenciálódna”³⁴⁷. A gondolat hatással van

³⁴¹ Vö. BEV 85. §. 104. old.

³⁴² BEV 85. §. 104. old.

³⁴³ BEV 212. §. 246. old.

³⁴⁴ BEV 212. §. 247. old.

³⁴⁵ Pauler Edmund Husserl (1859-1938) *Logische Untersuchungen (Logikai vizsgálódások, 1900)* című könyvének hatására is érdeklődéssel fordult Brentano felé.

³⁴⁶ NYÍRI KRISTÓF, *A Monarchia szellemi életéről. Filozófiatörténeti tanulmányok*, Bp. 1980. 54. old.

³⁴⁷ BEV 213. §. 248. old.

bölcselőnkre, aki a maga rendszerében az ideológiát nevezi általános tárgyelméletnek, és ez a bölcséleti tudomány a dolgot csak, mint ideát tekinti, ahogyan Pauler fogalmaz, az ideológia a „dolog” általános elméletét állapítja meg³⁴⁸.

Husserl a tiszta logika tanával Brentanon keresztül voltaképpen Bernard Bolzano³⁴⁹ (1781-1848) jeles, a maga korában érdemtelenül félretolt matematikus, filozófus, katolikus pap szellemiségéhez nyúl vissza. Bolzano a Leibniz által kidolgozott arisztotelizmust képviseli és fejleszti tovább. Sokan tartják őt tökéletesen elvont szellemnek, igazi matematikus elmének. Filozófiáján apriorizmus uralkodik, de nem szubjektív, hanem az ideális tárgyakra vonatkoztatott objektív apriorizmus. Bolzano is megkülönbözteti a pszichikai funkciót a logikai tartalomtól és a tartalomnak a gondoltságtól független fennállást tulajdonít. Csaknem teljesen feledésbe merült filozófiájára századunk elején Husserl és a vele rokon fenomenológiai irányok hívják föl a figyelmet. Bolzanot a logikai tárgyakat az elgondoltságtól független fennállásukban vizsgáló tiszta logika megteremtőjének, „atyjának” nevezik. Pauler szerint Bolzano „egyik legeredetibb tétele, hogy végtelen sok igazság áll fenn”³⁵⁰. Maga Bolzano úgy fogalmaz, hogy „végtelen sok igazság van, mert a véges számú igazságok halmaza önellentmondást zár magába”³⁵¹. Bölcselőnk Bolzanot a XIX. század legnagyobb logikai kutatójának tartja³⁵², nagyra becsüli *Wissenschaftslehre* című négykötetes művét (1837), mert abban merül fel először teljes öntudatossággal „az önmagában megálló, a mindennemű gondoltságtól is független igazság fogalma”³⁵³, amelyet Bolzano magánvaló igazságnak, (*Wahrheit an sich*) nevez. Bolzano használja a magánvaló tétel (*Satz an sich*) és a magánvaló képzet (*Vorstellung an sich*) fogalmát. Pauler azért is becsüli Bolzanot, mert szerinte ő indította el az igazság szerkezetének vizsgálatát. Amint írja, „Platonon kívül nálánál még senki sem látta tisztábban, hogy az igazságok összessége mozdulatlan

³⁴⁸ Vö. BEV 6. §. 9. old.

³⁴⁹ A Standford Encyclopedia of Philosophy (<https://plato.stanford.edu/entries/bolzano/>) szerint Bolzano az Ausztriához tartozó Prágában, Bohemia fővárosában született, apja olasz származású, anyja német nyelvű volt. Münchenben lépett a szemináriumba, 1805-ben szentelték pappá. A prágai egyetemen katolikus vallástudományt tanított, kiváló logikus és matematikus volt. Számos kétséggel küzdött a kereszténységgel kapcsolatban, liberális és pacifista volt, a szocializmust támogatta. Hosszas huzavona után, külső nyomásra, a Katolikus Egyház, 1820 elején eltiltotta a nyilvános prédikálástól és a publikálástól.

³⁵⁰ BEV 85. §. 103. old.

³⁵¹ BOLZANO, BERNARD, *Wissenschaftslehre*, 32. §. 1837.

³⁵² Vö. BEV 85. §. 102. old.

³⁵³ BEV 85. §. 102. old.

rendszer”³⁵⁴. Az igazság örök volta, rendszere és szerkezete Pauler kialakuló rendszerében is központi helyet kap. Pauler a Brentanóval történt találkozás után eszmél rá Husserl törekvéseinek igazi mivoltára és tudatosan benne Bolzano valódi jelentősége.

Bolzano, Brentano, valamint Husserl lassan meghozzák az alapvető változást Pauler Ákos gondolkodásában, meghatározzák fordulatát az örök igazságok platóni világába. Ez a fordulat már jóval könnyebben megy, mint az előbbiek, mert teljességgel megfelel Pauler Ákos eredeti lelki alkatának. Mindenekelőtt soha nem elégítette őt ki a tények bűvölete, nem boldogította az a felfogás, hogy világunkat, magas eszményeinket mi magunk teremtjük és emeljük magunk fölé. Így látja tanítványa Kornis Gyula is, aki szerint Pauler soha nem szűnt meg bízni az igazságban, amelyet az ember nem teremt, de megismer, elfogad, tudomásul vesz.³⁵⁵ Miként Bolzano vagy Brentano, Pauler is bíz az emberi észben, a mindenség logikus – ésszel megismerhető – voltában. A következő években erkölcsi idealizmusa után kialakul logikai idealizmusa is.

4.) *A logikai alapelvek eredeti megfogalmazása*

Pauler Ákos éveken át logikai problémákkal foglalkozik. Tanulmányozza Bolzano *Wissenschaftslehre I-IV*. (1837) című könyvét, újra olvassa Husserl művét, a *Logikai vizsgálódásokat*. Behatóan foglalkozik matematikai kérdésekkel, Georg Cantor (1845-1918), Gottlob Frege (1848-1925), Richard Dedekind (1831–1916) halmazelméleti műveit elemzi. Brentano és Bolzano a tiszta logika terén inkább csak általánosságban mozogtak³⁵⁶, míg Pauler vállalkozik rá, hogy mesterei gondolatait alapul véve, a logisztikus felfogás valamennyi következményét a végső részletekig levonva, a tiszta logika egységes rendszerét következetesen kiépítse. A logizmus végleges álláspontja lesz, szemben a pszichologizmussal. Ahogyan írja: „A logizmus mind öntudatosabb és határozottabb kialakulása és térfoglalása napjaink gondolkodásában, szemben a pszichologizmussal, melyet a közelmúltban még nagyrészt öntudatlanul vallott a

³⁵⁴ BEV 85. §. 104. old.

³⁵⁵ Vö. KORNIS GYULA, *Kezdet és vég*, in *Pauler Ákos emlékkönyv*, MFT Könyvtára, Bp. 1934. 20-21. old.

³⁵⁶ Vö. PAULER ÁKOS, *A logikai alapelvek elméletéhez*, MTA, Bp. 1911. 5. old.

legtöbb bölcselő: nem egyéb, mint a logika mind szabatosabb elválása a lélektantól”³⁵⁷. A kettő közötti alapvető különbség abból adódik, hogy míg „a lélektan constatál, a logika kritizál”³⁵⁸.

A tiszta logika nem gondolkodik, semmi köze az emberi gondolkodáshoz, hanem minden lehető gondolkodás helyességét, objektív előfeltételeit feltáró, az igazság legáltalánosabb formai feltételeiről szóló tudomány, az igazság elmélete. Tárgyai, Bolzano nyomán³⁵⁹ a magán-való tétélelemek – a későbbi logizmák – és a magán-való szillogisztikus tételviszonyok. A gyakorlati vagy normatív logika, a logika második formája, a tiszta logika tárgyaiból, mint minden lehető gondolkodás követelményeiből folyó imperatívuszokat állapítja meg a megismerés számára.

Említettem, hogy a Bolzano részéről inkább csak programszerű logista törekvéseket Pauler határozott logikai tárgyon kívánja megvalósítani és ez nem lehet más, mint a logikai alapelvek köre. A logikai alapelvek a priori föltételei mind a szubjektum, mind az objektum fogalmának. Pauler igazat ad Bolzanonak abban, hogy az alapelvekben egyetemes rendelmélet rejlik, a valóság a logikához igazodik, a valóság következménye és nem alapja a logikai elvek érvényének. Akadémiai székfoglalójában, *A logikai alapelvek elméletéhez* (1911) címen értekezik. Tanulmányában Pauler arra vállalkozik, hogy megállapítsa a logikai alapelvek jelentőségét a tudományos kutatás különböző területén. Határozott logista törekvései ellenére még mindig a kriticizmus hívének vallja magát. Kantot „végig gondolt Aristoteles”³⁶⁰ – nek nevezi. Igaz, különbséget tesz Kant terminusai és tanításának lényege között. A lényeg az észelvek abszolút a prioritásának tanában, vagyis abban a belátásban keresi, amely szerint ezek érvényét már minden megismerés vagy magyarázat felteszi, tehát az észelvek (logikai elvek) tovább nem magyarázhatók. A kriticizmus eszerint, alapjában véve nem egyéb, mint a tiszta ész autonómiájának első tudatos megfogalmazása, és ennek természetes kifejezését látja Pauler az általa elgondolt tiszta logikában³⁶¹. A különböző tételek igazságának legáltalánosabb formai feltételeivel foglalkozó logikát tiszta logikának nevezi, míg az ebből adódó követelményekkel a gyakorlati logika foglalkozik. A tiszta logika, Pauler

³⁵⁷ PAULER ÁKOS, *A logikai alapelvek elméletéhez*, Bp. 1911. 5. old.

³⁵⁸ PAULER ÁKOS, *A logikai alapelvek elméletéhez*, MTA, Bp. 1911. 5-6. old.

³⁵⁹ Vö. BOLZANO, *Wissenschaftslehre*, 1837, Satz an sich = magánvaló tétel, I. kötet, 77. old. Vorstellung an sich = magán-való fogalom, I. kötet, 216. old. Ez utóbbi kifejezést Pauler tétélelemnek mondja, lásd: *A logikai alapelvek elméletéhez* című művében. Bp. 1911. 9. old.

³⁶⁰ PAULER ÁKOS, *A logikai alapelvek elméletéhez*, MTA, Bp. 1911. 64. old.

³⁶¹ Vö. PAULER ÁKOS, *A logikai alapelvek elméletéhez*, MTA, Bp. 1911. 35-36. old.

megfogalmazásában az érvényességi viszonyokat tanulmányozza, és „a philosophiai tudományok közül ép a logikai alapelvekkel foglalkozik”³⁶².

Másoktól eltérően, Pauler Ákos három logikai alapelvet³⁶³ tart valódi alapelvnek, az azonosság-, az összefüggés- és az osztályozás elvét. Kiindulópont az azonosság elve: „minden dolog valamely tekintetben azonos önmagával”³⁶⁴. Ez egy olyan elv, amely evidens, amelynek igaz voltában nem lehet kételkedni, hiszen az alapelv igazságának tagadása is felteszi az elv helyességét, érvényét. Az logikai alapelv nem bizonyítható, azaz nem lehet még egyetemesebb tételre visszavezetni. Ahogyan Pauler fogalmaz, „itt elemi belátásról – ha úgy tetszik: intuitióról – van szó, amelynek tartalma más elvből nem vezethető le és nem bizonyítható s innen van, hogy ellenkezőleg: minden lehető levezetés és bizonyítás már felteszi az érvényét”³⁶⁵.

Az ellentmondás elvét Pauler nem tartja önálló princípiumnak, hanem az azonosság elve negatív kifejezésének, a harmadik kizárásának elve pedig csupán következménye az előbbi kettőnek. Így a második alapelv az összefüggés elve: „minden dolog összefügg más dolgokkal”³⁶⁶. Körébe tartozik az elégséges alap elve. Pauler Ákos szerint Bolzano az első, aki a minden igazság összefüggésének elvét megfogalmazza, amikor rámutat, hogy minden igazság része egy másik igazságnak, hogy egy igazság sok más igazságból vezethető le, és az igazságok alap és következmény viszonyban állnak egymással³⁶⁷.

Végül, Pauler számára a harmadik logikai alapelv az osztályozás elve: „minden dolog osztályozható, vagyis valami osztályhoz tartozik”³⁶⁸. Egy osztályhoz kétféleképpen lehet tartozni, vagy mint az osztály főfogalma, vagy mint alárendelt mozzanata. Ide tartozik a dictum de omni et nullo elve is, amelyről Pauler azt írja,

³⁶² PAULER ÁKOS, *A logikai alapelvek elméletéhez*, MTA, Bp. 1911. 33. old.

³⁶³ Öt elfogadott alapelv: 1. Azonosság elve (principium identitatis), minden dolog önmagával azonos; 2. Ellentmondás elve (principium contradictionis), egy dolog nem lehet azonos a neki ellentmondó dologgal; 3. A közép kizárásának elve (principium exclusi tertii vel medii), két ellenmondó dolog között nincs harmadik lehetőség, azaz bármely dolog vagy A vagy non-A, vagy: A és non-A között nincs harmadik lehetőség; 4. Az alárendelés elve: Dictum de omni et nullo, ami áll az általános fogalomra, az áll a neki alárendelt fogalomra is, amennyiben alá tartozik (ami áll az emberre általában, az áll a négerre is); 5. Elégséges megokolás elve (principium rationis sufficientis), minden igazságnak logikai alappal kell bírnia, vagy semmi sincs értelmes megalapozottság nélkül. Leibniz szerint: „egy tény nem lehet valóságos, vagy létező, és egy kijelentés nem lehet igaz, ha nincs elégséges alapja annak, hogy miért van így és nem másképp” (*Monadologia*, 32). A témáról és még több logikai alapelvről lásd: BOLBERITZ PÁL, *Bevezetés a logikába*, Bp. 1981.110-111. old.

³⁶⁴ PAULER ÁKOS, *A logikai alapelvek elméletéhez*, MTA, Bp. 1911. 14. old.

³⁶⁵ PAULER ÁKOS, *A logikai alapelvek elméletéhez*, MTA, Bp. 1911. 15. old.

³⁶⁶ PAULER ÁKOS, *A logikai alapelvek elméletéhez*, MTA, Bp. 1911. 19. old.

³⁶⁷ Vö. BOLZANO, BERNARD, *Wissenschaftslehre*, II. Kötet, 1837. 203. §.

³⁶⁸ PAULER ÁKOS, *A logikai alapelvek elméletéhez*, MTA, Bp. 1911. 22. old.

hogy valójában nem is logikai alapelv, hanem már következtetés. A második alapelv az első, a harmadik az első és a második érvényét teszi föl³⁶⁹. A logikai alapelvek tanát Pauler a következő években tovább mélyíti, az alapelvek kiterjesztésének útját, amely egészen a logikai- és metafizikai alapelvek azonosságának megállapításáig vezet, részletesen be fogom mutatni.

A metafizikától való idegenkedése az 1910-es évek elején még mindig jelentős. Igazolja ezt azt is, hogy Pauler a logikai alapelvek bizonyosságát határozottan elváltja a „vítés és ingatag”³⁷⁰ metafizikai spekulációktól, az igazság teológiai megfogalmazásától. Dogmatikusnak tartja mindazokat, akik akár a jelenben, akár a múltban „az istenség létezésétől akarták az igazság érvényét és érvényének lehetőségét függővé tenni, miközben nem vették észre, hogy az istenfogalom, mint bármely fogalom helyességének, vagyis logikusságának tudatát már a logikai alapelvek érvényességéből meríti. Ily módon e metafizikai elméletek már felteszik azt, amit bizonyítani akarnak s így valójában nem magyaráznak semmit”³⁷¹. Pauler dicséri Kantot, aki világosan látta, hogy a valóság végső magyarázó elveit nem lehet „valamely transcendens istenség létéből levezetni és igazolni, mert minden transcendens fogalom már felteszi ez elvek érvényét”³⁷². Kant tisztán látta, hogy „a tapasztalatban adott valóságot sem lehet valami nem adott és nem adható transcendens lényből vagy lényekből megmagyarázni”³⁷³. Pauler ennek kapcsán az írja, hogy „a transcendens metaphysika üres körbeforgása”³⁷⁴ nem ad az emberi észnek semmi újat. Még éveknek kell eltelnie, mire Pauler a metafizikát megtanulja becsülni, eredményeit elfogadni.

Fontos mozzanat viszont, hogy Pauler az egyik fiataalkori művében³⁷⁵ homályosan már érintett speciális filozófiai módszert most határozottan megfogalmazza a redukcióban³⁷⁶, amelyet megkülönböztet a többi tudomány módszerétől. A logikai alapelveket csak az indukciótól és a dedukciótól alapjában különböző módon, a redukció módszerével lehet megállapítani. A logikai alapelveket

³⁶⁹ PAULER ÁKOS, *A logikai alapelvek elméletéhez*, MTA, Bp. 1911. 13-15. old.

³⁷⁰ PAULER ÁKOS, *A logikai alapelvek elméletéhez*, MTA, Bp. 1911. 11. old.

³⁷¹ PAULER ÁKOS, *A logikai alapelvek elméletéhez*, MTA, Bp. 1911. 11. old.

³⁷² PAULER ÁKOS, *A logikai alapelvek elméletéhez*, Bp. 1911. 63. old.

³⁷³ PAULER ÁKOS, *A logikai alapelvek elméletéhez*, Bp. 1911. 63. old.

³⁷⁴ PAULER ÁKOS, *A logikai alapelvek elméletéhez*, Bp. 1911. 63-64. old.

³⁷⁵ PAULER ÁKOS, *A metafizika módszeréről*, Bp. 1894. 15. old.

³⁷⁶ A kifejezést Christoph W. Sigwart használja, aki a módszer jelentőségét különösen a logikai és a matematikai axiómák feltalálására nézve ismeri föl, a *Logika* (1911) című művében.

úgy találjuk meg, ha ismereteink helyességének legvégső előfeltevéseit kutatjuk. Bármely igaz ismeretből kiindulva egyre egyetemesebb igazságok felé haladunk, tovább és tovább, amíg végső, másból már levezethetetlen elvi előfeltevésekre bukkanunk, és ezek a logikai alapelvek. A redukció különbözik az egyesből az általánosra következtető indukciótól és az általánosról az egyesre következtető dedukciótól, Pauler megfogalmazásában a redukció „valamely tétel érvényességéről következtet annak logikai előfeltételeire”³⁷⁷.

Pauler Ákos gondolkodásában tehát a jelentős előrelépést a logikai alapelvek hármasságának fölvázolása, valamint a redukció, mint a filozófia sajátos módszerének felfedezése jelenti. Az 1911-es akadémiai székfoglalóban még csak röviden érintett, sajátosan bölcséleti módszert, a redukciót Pauler Ákos következő években részletesebben is kifejti, e módszer teszi majd lehetővé rendszerének az Abszolútumra való irányultságát. Valójában e két tényezőre építi majd, néhány év múlva bölcséletének eredeti rendszerét, amelynek különlegessége éppen a logikai alapelvek érvényének a valóság egészére való kiterjesztéséből adódik abból, hogy a reduktív eljárással a valóságot a logikai alapelvekre, mint végső gyökerekre vezeti vissza.

A logika teljes rendszere bontakozik ki Pauler Ákos 46 oldalas tanulmányában, *A fogalom problémája a tiszta logikában* (1915) című, akadémiai értekezésében. Az értekezést Pauler azért írta, hogy kora logikai harcában, amely a logizmus és a pszichologizmus között zajlott, eligazítást adjon. Úgy fogalmaz, hogy a nominalizmus és a realizmus középkori vitája valójában a logizmus és a pszichologizmus küzdelme, „az igazság természetének, vagyis fennállási módjának kérdése”³⁷⁸. Tanulmányának céljaként azt jelöli meg, hogy „a logizmus következményeit a fogalom elméletére nézve levonjuk, amely irányban tudunkkal rendszeres kísérlet eddig egyáltalán nem történt”³⁷⁹. Már a tanulmány elején leszögezi, hogy „a logika feltétlenül autonóm tudomány [...] nem lehet a lélektanra vagy az ismeretelméletre építeni [...] mert lélektan és ismeretelmélet egyaránt már megállapítások összességei, melyek, ha az érvényesség igényével lépnek fel, már felteszik a logikai elvek érvényét s így az utóbbi nem vezethető le belőlük”³⁸⁰. A logika autonómiájának tanát Pauler logikai

³⁷⁷ PAULER ÁKOS, *A logikai alapelvek elméletéhez*, MTA, Bp. 1911. 14. old.

³⁷⁸ PAULER ÁKOS, *A fogalom problémája a tiszta logikában*, Bp. 1915. 5. old.

³⁷⁹ PAULER ÁKOS, *A fogalom problémája a tiszta logikában*, Bp. 1915. 5. old.

³⁸⁰ PAULER ÁKOS, *A fogalom problémája a tiszta logikában*, Bp. 1915. 6. old.

idealizmusnak nevezi, „jelenti azon tant, mely szerint a logikai principiumok érvényessége, a végső formai feltétele minden lehető tétel érvényességének. Minden egyéb tudomány tehát: lélektan, ismeretelmélet, metaphysika, biológia, társadalomtan stb. már felteszi a logikai elvek érvényességét s így egyikök sem szolgálhat az utóbbi alapjául”³⁸¹. Pauler szerint a tiszta logika egyetemes rendelmélet, klasszikus úttörője Platón, Arisztotelész, Kant és Bolzano.

Látható, hogy bölcseleink a metafizikát ekkoriban, 1915-ben járunk, még mindig nem tartja összeegyeztethetőnek a tiszta logikával. Ezt még egy idézettel is alá tudom támasztani. Pauler egyértelművé teszi, hogy a tiszta logika feladatát csak úgy oldhatja meg, ha „az összes logikai képleteket mindennemű szellemi aktustól vagy metaphysikai tényálladéktól függetlenül határozza meg, úgy mibenlétükben, mint általános törvényszerűségek szempontjából”³⁸².

A logika, Pauler megközelítésében tiszta logika, az igazság formális határozmányairól szóló tudomány, amelynek problémaköre három részben közelíthető meg. Az igazság bizonyos elemekből áll, az elemek viszonya, azaz maga az igazság, tételben nyilvánul meg, továbbá, a tételek egymással viszonyban állnak. Bölcseleink azt írja, hogy a három problémakör közül „jelen tanulmányunkban a fogalom mibenlétével és egyetemes határozmányával fogunk foglalkozni”³⁸³. Elhatározását úgy valósítja meg, hogy először a fogalom mibenlétét tisztázza, majd a fogalom alkotómozzanatait és azok viszonyait, végső gyökereket vizsgálja.

A tanulmány legfőbb értéke, egyrészt a kiállítás a logizmus mellett, valamint a pszichologizmus álláspontjának elvetése³⁸⁴, másrészt az, hogy az írásban megtaláljuk platonizmusának első egyértelmű megnyilvánulását is. Erről azt írja: „Valójában az, amit mi fogalomnak nevezünk a tiszta logikában, nem egyéb, mint a platonikus idea, s azt hisszük, hogy a plátói idea nélkül sem a megismerést, sem világunkat az ő ezerféle keletkezés és elmúlásával, sem értékeléseinket nem érthetjük meg”³⁸⁵. Platónra hivatkozik a fogalom rendszertani helyének meghatározásakor is. Minden fogalomnak van köre, amire a fogalom vonatkozik, és relációja, ami azokat a kapcsolatokat jelenti, amelyekben a fogalom más fogalmakkal áll. Pauler Bolzanora utal, aki szerint minden

³⁸¹ PAULER ÁKOS, *A fogalom problémája a tiszta logikában*, Bp. 1915. 6. old.

³⁸² PAULER ÁKOS, *A fogalom problémája a tiszta logikában*, Bp. 1915. 7. old.

³⁸³ PAULER ÁKOS, *A fogalom problémája a tiszta logikában*, Bp. 1915. 7. old.

³⁸⁴ PAULER ÁKOS, *A fogalom problémája a tiszta logikában*, Bp. 1915. 35. old.

³⁸⁵ PAULER ÁKOS, *A fogalom problémája a tiszta logikában*, Bp. 1915. 39. old. Vö. HALASY NAGY JÓZSEF, *Pauler Ákos*, Bp. 1933. 18. old.

igazság összefügg minden más igazsággal, és éppen így, minden fogalom kapcsolatban áll minden más fogalommal, azaz a fogalmak „egy nagy hálózatot alkotnak: e hálózatban azon pont, mely valamely fogalmat megillet, annak rendszertani helyét alkotja”³⁸⁶. A rendszertani hely hangsúlyozása adja a fogalom elméletének a teljességet, a befejezettséget, és új szempontból világítja meg a tiszta logika és a gyakorlati logika álláspontjának különbözőségét. A gyakorlati logika szempontjából a fogalom rendszertani helye változó, mozgását tudásunk fejlődése határozza meg. A tiszta logika értelmében vett rendszertani hely „az öröktől fogva mozdulatlan s egyazon pontot foglalja el a tőlünk függetlenül fennálló igazságok rendszerében”³⁸⁷. Pauler megfogalmazásában a „rendszertani hely fogalma történetileg először nyilván Platón eszmetanában jelenik meg: ez a platóni ideák ’mozdulatlansága’ és rangsora” – azután még hozzátézi – „melyet Aristoteles nagy mértékben félreértett”.³⁸⁸ Ettől kezdve, a fiatalabb korban még bíralt Platón hatása meghatározóvá válik bölcseleink számára.

Nyilvánvaló, hogy 1915 táján megkezdődött Pauler Ákos szellemi fejlődésének utolsó szakasza, amelynek csúcsa kibontakozó teizmusa lesz. Ennek immár egyértelmű bizonyítéka az először 1920-ban megjelenő, *Bevezetés a filozófiába* című főműve, amelyben bölcseleti rendszerét ismerteti. A mű Abszolútummal foglalkozó részét a következő években megjelenő második, harmadik és negyedik kiadásában, 1920 és 1933 között, jelentősen bővítette, elmélyítette. Mielőtt szemrevételeznénk Pauler rendszerének körvonalait, bölcseletének Abszolútumra való irányultságát, egy táblázatot közölnék, amely bizonyítja, hogy bölcseleink rendszerének minden mozzanatát az általa fölállított három logikai alapelvhez rendeli.

³⁸⁶ PAULER ÁKOS, *A fogalom problémája a tiszta logikában*, Bp. 1915. 37-38. old.

³⁸⁷ PAULER ÁKOS, *A fogalom problémája a tiszta logikában*, Bp. 1915. 38. old.

³⁸⁸ PAULER ÁKOS, *A fogalom problémája a tiszta logikában*, Bp. 1915. 38. old.

ÁBRA:

Kornis Gyula alkotta táblázat, amelyben a tanítvány összefoglalja mindazt, amit Pauler Ákos a logikai alapelvekre vezet vissza.³⁸⁹

Logikai alapelvek	Principium identitatis	Principium cohaerentiae	Principium classificationis
Módszerek	indukció	dedukció	redukció
Tudományok	valóságtudomány	matematika	filozófia
Ítéletek fajtái	analitikus	szintetikus	autotétikus
Igazságformák	logizma	tétel	szillogizmus
Fogalomviszonyok	inherencia	koordináció	szubordináció
Logikai rendszer formák	definíció	explicáció	klasszifikáció
Definíció mozzanat	definiálandó fogalom	genus proximum	differentia specifica
Explicáció fajtái	azonosító	összefüggést jelző	osztályozó magyarázó
A tudományok problematikája	elemek	viszonyok	kategóriák
Érzékelés mozzanata	analízis	szintézis	kiemelő aktus
Kategóriák	egész és rész	reláció	ráció és konzekvencia
Önértékek	szépség	igazság	jóság
Értékismerés fajtái	intuitív	diszkurzív	praktikus megismerés
Egység-fajok	esztétikai	logikai	teleologikus egység
Lelki tevékenység	érzékelés	gondolkodás	törekvés
Ontológiai elvek	principium individuationis	a szubsztanciák egyetemes összefüggésének elve	a szubsztanciák fajtái (osztályai)

³⁸⁹ KORNIS GYULA, *Új magyar filozófiai rendszer*, Bp. 1922. 84. old.

V. AZ ABSZOLÚTUMRA IRÁNYULTSÁG PAULER ÁKOS BÖLCSELETÉBEN

1.) A filozófia mibenléte Paulernél

Pauler Ákos eredeti bölcseleti rendszerének középpontja a szubjektumtól függetlenül fennálló igazság, amely objektív érték. Láttuk, hogy logikájában „az igazság általános természetét, vagyis az igazság egyetemes határozmányait s a gondolkodásunk számára ebből folyó normákat”³⁹⁰ vizsgálja, vagy hogy az etika szükségességét az igazság megvalósításából származtatja, a szépséget pedig mint az igazság individuális megjelenését szemléli.

Az igazság tiszta értékelméleti sorrendben előfeltétele a jónak, a szépnek, „azáltal jó és szép valami, hogy a jóságát és szépségét kifejező tétel igaz s csak azáltal létezik a létező, mert a létezését jelentő tétel igaz”³⁹¹. Ebben a már említett platonizmusa is megnyilvánul. Platón ezzel kapcsolatban azt írja, „s ami kevésbé részesül az igazságban, nem részesül-e kevésbé a létezésben is?”³⁹² Pauler érett gondolkodásának legjellemzőbb vonása a szubjektivizmus elutasítása, az alanytól a tárgy felé fordulás, ezért rendszere logikai vagy objektív idealizmus. Kialakulását másoknál jobban befolyásolta a szubjektív idealista Böhm Károly értékelmélete, Bolzano tiszta logikája, Husserl fenomenológiája, Meinong tárgyelmélete. Alapvető jelentőségű Arisztotelész és Leibniz logikája, valamint metafizikája. Az arisztotelészi szubsztancia-fogalom, a potencia és aktus, a forma és anyag eszméje, az istenség, mint első mozgató utáni vágyódás³⁹³, a mindenség dinamikus felfogása mind helyt kap Pauler kiérlelt rendszerében. Éppúgy a logikai és pszichológiai sorrend függetlenségének elmélete, a logikai elvek visszavezethetlenségének és közvetlen belátásának tana, amelyet „a végtelen regressus lehetetlensége elvének”³⁹⁴ mond. Bizonyos módosulásokkal beépíti rendszerébe Leibniz igazság- és tudományelméletét

³⁹⁰ BEV 2. §. 6. old.

³⁹¹ BEV 253. §. 284. old.

³⁹² PLATÓN, *Állam* (ford. Szabó Miklós) 585 c. Platón gondolatát Arisztotelész is magáévá tette: „mindennek annyi része van a létezésben, amennyi része az igazságban” ARISZTOTELÉSZ, *Metafizika*, 993 b.

³⁹³ Vö. KORNIS GYULA, *Új magyar filozófiai rendszer*, in *Pauler emlékkönyv*, Bp. 1934. 38-39. old. Megemlítem, hogy ez a momentum (az istenség utáni vágyódás) Halasy Nagy József szerint „a platonni erosz pauleri változata”. Vö. *Pauler platonizmusa* című írása, Bp. 1934. 84-85. old.

³⁹⁴ BEV 29. §. 33. old.

is, valamint a szubsztancia törekvő, öntevékeny és szellemi lényként való felfogását (principium individuationis). Leibniz felé a legnagyobb szeretettel és megértéssel fordul, mert „bár csak körvonalazott, de mély és teljes világnézete a legjelentősebb lépés, mely Szent Ágoston óta az emberi gondolkodás fejlődésében történt”³⁹⁵ – vallja bölcseink.

Paulert szoros szellemi szálak fűzik Platónhoz, világképének mintája a platóni idealizmus. Határtalanul tiszteli Platont, aki fölfedezte a gondolkodás lényegét, miszerint minden egyedi ismeret csak bizonyos egyetemes előfeltevések alapján jöhet létre: „Mihelyt gondolkodunk, máris platonizálunk”, írja, és magyarázatként hozzáteszi: „megismerni annyi, mint egyetemes tartalmakra támaszkodni”, vagyis „a platonizálás ahelyett, hogy meghamisítaná a valóságot, annak legbensőbb természetét tárja föl előttünk”³⁹⁶. Platonikus gondolatból merít objektivizmusa, amely szerint „az igazság tartalmait Platónnal *ideáknak* nevezzük”³⁹⁷. Elfogadja, hogy a megismerés lényegében a platóni anamnézisz, a visszaemlékezés ugyanaz, mint az ágostoni illuminatio, megvilágosítás és amit Pauler maga ráébredésnek (egersis) mond³⁹⁸. Platón tanításában a lélek mivolta szerint az ideákhoz hasonló, velük rokon. Mielőtt a halandó testet magára vette, az ideák világában tartózkodva, az ideákat szemlélte. A szellemi látást elnyomta az érzékiség. Az érzékiségtől való megtisztulás teszi lehetővé a visszaemlékezést. Az anamnézisz visszakapcsolja a lelket az ideához. Platón szerint a megismerés visszaemlékezés: „tanulásunk nem egyéb, mint visszaemlékezés, eszerint is feltétlenül valamilyen előző időben kellett megtanulnunk, amire most visszaemlékezünk”³⁹⁹. Mítoszával Platón az emberi megismerés a priori elemeinek eredetét magyarázza. Ugyanerről Arisztotelész is tud: „minden tanítás és tanulás, amennyiben gondolkodáson alapszik, már bírt ismeretek által történik”⁴⁰⁰ – írja.

Szent Ágoston szerint pedig az igazság számunkra Isten megvilágosításának köszönhetően adott. Az Istennel való találkozás világosítja meg (illuminatio) elménket, ajándékoz meg a belátással: „Ne keresd kívül, önmagadon belül van az igazság [...] az igazi fényvel fogsz találkozni, amely megvilágosít minden embert”⁴⁰¹.

³⁹⁵ BEV 20. §. 24. old.

³⁹⁶ BEV 196. §. 234. old.

³⁹⁷ BEV 44. §. 46. old.

³⁹⁸ Vö. BEV 65. §. 67. old. Ezt a gondolatot később még bővebben kifejtem.

³⁹⁹ PLATÓN, *Phaidón* (ford. Kerényi Grácia), 72 e.

⁴⁰⁰ ARISZTOTELÉSZ, *Analytica Posterior*, I. 1.

⁴⁰¹ AUGUSTINUS, *De vera religione* (Az igaz vallásról), 39, 72 és 73.

Ugyanez Aquinói Szent Tamás megfogalmazásában: „Intellectus autem seu mens hominis est quasi lux illuminata luce divini Verbi = az emberi ész vagy szellem, az isteni Ige fénye által megvilágított fény”⁴⁰². Az illumináció nem természetfeletti adomány, hanem a szellem ‘természete’, a priori kapcsolata az igazzal, a jóval, a léttel, Istennel.

A szigorú logikai és logisztikus egységben megvalósuló filozófiai rendszerét Pauler a már említett, először 1920-ban megjelenő, *Bevezetés a filozófiába* című könyvében ismerteti. A könyvet korábbi etikai, logikai vizsgálódásait felölelő műveinek⁴⁰³ szellemét, gondolati fejlődése szerint kiegészíti, kikristályosodott formában érvényesíti. Jelen dolgozatban (hacsak külön nem jelzem) a *Bevezetés*, 1933-ban napvilágot látott kiadását használom, annak jelentős újdonságai miatt. Ilyen újdonság például, Pauler Abszolútum-tanának jelentős bővülése, teizmusának elmélyülése.

A mindenség egységes szerkezetéről, hierarchikus tagozódásáról való elméletét Pauler Ákos következetesen a maga felállította alapra építi, a megállapításokból és ítéletekből visszakövetkeztet a mozzanatok logikai előzményeire, a végső alapelvekre. Rendszerében részletesen tárgyalja a bölcséleti diszciplínák mibenlétét, viszonyait és osztályait, meghatározza a filozófia helyét, módszerét a többi tudományhoz képest.

Pauler három alapvető tudományt ismer. Először a valóság tudományokat, amelyeknek tárgya időben adott és a tapasztalati adottságokkal foglalkoznak (természettudományok, lélektan, történelem stb.). Másodszor a matematikát, amely a legelvontabb tudomány, fogalmai, ítéletei nem a valóságból származnak – például, nem létezik tökéletesen egyenes vonal vagy kiterjedés nélküli pont – hanem a valóság tudományos megismerésének előfeltételei. Végül a filozófiát, amely „azon osztályokat vizsgáló tudomány, melynek fennállása előfeltétele a szaktudományoknak: a legegységesebb osztályokról szóló tudomány”.⁴⁰⁴ Ezért megalapozója, logikai előfeltétele minden más tudománynak. A szaktudományok kutatásai abból az előzetes feltevésből indulnak ki, hogy képesek bizonyos igazságokat megismerni, hogy „az igaz állítások megkülönböztethetők a téves állításoktól s így lehet szó az igazságnak

⁴⁰² AQUINÓI SZENT TAMÁS, *Summa Theologiae*, III, 5. 4. ad 2.

⁴⁰³ Elsősorban *Az etikai megismerés természete* (1907), *A logikai alapelvek elméletéhez* (1911), *A fogalom problémája a tiszta logikában* (1915) című művekre gondolok.

⁴⁰⁴ BEV 8. §. 10. old.

valamely egyetemes és változatlan természetéről, illetőleg határozmányairól”⁴⁰⁵. A bölcséletet Pauler tudományos filozófiának nevezi, és öt alaptudományra osztja föl. A logika az igazság általános természetével foglalkozik, és megállapítja a gondolkodás számára ebből folyó normákat is. Alaptudomány, mert az igazság fogalma minden szaktudomány szükségképpen előfeltétele, kifejezi, hogy „van igazság s hogy azt megismerhetjük, legalább bizonyos mértékben”⁴⁰⁶. Az etika a végső erkölcsi előfeltevéseket kutatja, feladata, hogy „az azokból folyó normákat és eszményeket tudományos módszerességgel kifejtse”⁴⁰⁷. Az esztétika az igazságok harmonikus elrendeződésével foglalkozik, az alkotások önértékűségével. A létező egyetemes határozmányaival a metafizika foglalkozik. Pauler szerint ezzel még nem merítettük ki a szaktudományos kutatás összes előfeltevéését, mert a logika, az etika, az esztétika és a metafizika bizonyos tárgyakkal foglalkozik. Ezzel szemben az ideológia tárgya a *dolog* (tárgy, res, aliquid), mint idea⁴⁰⁸, amely a legegységesebb mozzanat, és mindent jelent, ami egyáltalán *valami*. Nélküle „a dolog alosztályaival foglalkozó logika, etika, esztétika és metafizika sincs a legmélyebb gyökerében, előfeltevéseiben megalapozva”⁴⁰⁹. A logika az igazság mibenlétével, a helyes gondolkodás szabályaival, az etika az erkölcsi jóval, az esztétika az alkotás értékével, s végül a metafizika a létezővel általában foglalkozik.

A szaktudományok tapasztalásaikkor előfeltevésekre építenek, például a tény fogalmára, amelyet szükséges megkülönböztetni a nem-ténytől. A tények egységes rendszert alkotnak és csak olyan új tapasztalat számíthat tényként való elfogadtatásra, amely nem áll ellentétben más tényekkel, tehát azok összességébe beilleszthető. Így például, ha tény az ember halandósága, akkor nem létezhet olyan tény, amely az emberi halhatatlanságot verifikálná. Világos, hogy a tapasztalati igazolás voltaképpen „beillesztési kísérlet”⁴¹⁰ – magyarázza Pauler – amely elővételezi a tények együttesének harmonikus voltát, bizonyítja a mindenség ellentmondásmentességét és a logikai princípiumoknak való alávetettségét.

A szaktudományok, amikor saját rendszerüket igaz tételekből és következtetésekből felépítik, a logika szabályai szerint járnak el, hacsak öntudatlanul

⁴⁰⁵ BEV 2. §. 6. old.

⁴⁰⁶ BEV 3. §. 6. old.

⁴⁰⁷ BEV 3. §. 6. old.

⁴⁰⁸ Ezért az ideológiát voltaképpen idealógiának kellene mondanunk.

⁴⁰⁹ BEV 6. §. 9. old.

⁴¹⁰ BEV 5. §. 7. old.

is, elfogadják a logikai alapelvek érvényét. Hogy ez mégsem magától értetődő, az megismerésünk sorrendjének kettősségén alapul, az időbeni elsőség és a logikai sorrend szerinti elsőség közötti különbségen. Előbb ismerjük meg, ugyanis az egyest (időbeli elsőség), de a logikai sorrend szerint alapvetőbb az egyetemes mozzanat és valójában ez adja a megállapítások érvényét. Pauler Ákos azt vallja, hogy „a logikai sorrend szempontjából nem a filozófia alapszik a szaktudományon, hanem a szaktudomány a filozófián”⁴¹¹. A tudományos tapasztalat a filozófiára épít, és mindez „azon nagyhorderejű arisztotelészi megkülönböztetésen épül fel, melyet a megismerésünk sorrendjében való időbeli elsőség (πρότερον πρὸς ἡμᾶς vagy πρότερον τῆ φύσει) között kell tennünk [...] megismerésünk sorrendjében alapvetőbb az egyes, a logikai sorrend szerint azonban alapvetőbb az egyetemes”⁴¹².

Bármely tétel, bármely szaktudományos következtetés csak akkor lehet igaz, ha nem mond ellent önmagának (azonosság elve), ha az, ami és nem más (ellentmondás elve), és így tovább. Ha ezt tagadjuk, megszűnik az igazság és nem-igazság közötti különbség, ami egyben a létezés értelmetlenségét is jelentené. Minden tudományos tapasztalás a tapasztalástól független, azt megelőző – a priori – ítéletekre épít és ez bizonyítja, hogy a logika, az etika, az esztétika, a metafizika és az ideológia, vagyis a bölcséleti alaptudományok nélkül a szaktudományok saját fogalmaik, ítéleteik alapját sem látnák tisztán.

2.) *A filozófia módszere: a redukció*

Rendszerében Pauler kiemelkedő tere biztosít a filozófia helyes módszere kérdésének. A valóság előfeltevéseit kutató filozófiai megismerés önálló és sajátosan pauleri módszere a következményről az előzményre való visszakövetkeztető redukció, amellyel Pauler voltaképp iskolát teremt, nagyszámú tanítványai közül sokan éppen a redukció módszerét veszik át⁴¹³ tőle. Megállapítja, hogy az indukció a részlegesből

⁴¹¹ BEV 17. §. 19. old.

⁴¹² BEV 17. § 19. old.

⁴¹³ Ilyen tanítvány, például Mátrai László (1909-1983), filozófus-esztéta, aki 1945 után elfogadta a marxizmust, az MTA tagjaként elismert volt, élete utolsó éveiben Pauler Ákos hagyatékát kutatta. Azután Varga Béla (1886-1942) unitárius püspök, filozófus, kolozsvári egyetemi tanár, az MTA levelező tagja, akinek nemcsak reduktív módszere, hanem lét- és fennállástana is Pauler eszméin alapul, és a három logikai alapelvet is átvette Paulertől. Megemlítené báró Brandenstein Béla (1901-1989) visszakövetkeztető eljárása, amelyet a Pauler-tanítvány bölcselő reduktívnek és regresszívnek is nevez.

kiindulva halad az egyetemes felé, lényege az analízis. A dedukció az egészből indul ki és halad a részleges felé, lényege a szintézis. Végül, a redukció „a következményről az előzményre következtet”⁴¹⁴. A redukció egyre általánosabb tételekre, ismeretekre jut, végül, a visszakövetkeztetési módszerrel olyan alapelvekhez jutunk, amelyeket már nem lehet még egyetemesebb princípiumokra visszavezetni. Pauler csak a redukciót tekinti sajátos filozófiai módszernek. Az indukciót a leíró tudományok használják, a szemlélet adatait vizsgálva. Az indukció általánosít, a sokaságot rendszerezve halad az egység felé, okokat kíván földeríteni, eleve elismerve a logikai alapelvek érvényét. Ez Pauler szerint, a filozófiában prekoncepciót jelentene. A dedukciót a matematika sajátos módszerének tekinti. A deduktív módszer szintézisen alapuló kifejtésben áll, szűkebben értelmezve, az általánosból az egyes felé való irányultságot, az egyetemes törvények kifejtését jelenti. A tiszta dedukció akkor érvényesül, ha a használt fogalmak érvényükben függetlenek a valóságtól, az értelem szintetikus tevékenységgel fedezi föl azokat.

A filozófiai eljárást, a redukciót⁴¹⁵ (rezolúció) Pauler ezektől merőben eltérőnek tartja. A reduktív módszerű filozófia bármely fogalom vagy tétel érvényét a végső előfeltevésekhez képest állapítja meg, ismétlem, a következményekből tekint vissza a logikai előzményekre. Más szavakkal: a tapasztalati adottságokból tekint vissza azokra az elvekre, amelyek érvényét a szemlélet fölteszi. Pauler Ákos megfogalmazásában: „az inductiv általánosítás a valóság síkjában mozog, a reductiv általánosítás pedig az igazságok rendszerének síkjában halad előre [...] az inductio valóságokat, a reductio érvényességeket keres: az előbbi tehát okokat, az utóbbi ratiokat iparkodik megállapítani”⁴¹⁶. A logika esetében az a kérdés, hogy az igazság mely egyetemes elveit kell szem előtt tartani, hogy eldönthető legyen, vajon az adott állítás vagy tagadás igaz-e? Így, például, a logikai alapelvekre úgy bukkanunk, hogy „bármely igazságból kiindulva minden igazság egyetemes határozmányaira

Ott van Mannheim Károly (1893-1947) szociológus, aki 1919-től külföldön élt. Még itthon írt ismeretelméleti írásaira hatott a pauleri tiszta logika és a reduktív módszer. Noszlopi László (1901-1991) pedig főként etikai és pszichológiai témájú munkáiban érvényesítette a redukciót. Persze, a következménytől az előfeltétel felé haladó gondolkodás, más-más formában, úgyszólván minden metafizikai indítású bölcséleti rendszerben megtalálható.

⁴¹⁴ PAULER ÁKOS, *Logika. Az igazság elméletének alapvonalai*, Bp. 1925. 206. old.

⁴¹⁵ A redukciót, mint a filozófia sajátos módszerét Pauler már megfogalmazta *A logikai alapelvek elméletéhez* (1911) című értekezésében. Ott csak Christoph W. Sigwartot (1830-1904), a *Bevezetés a filozófiába* című művében Szent Bonaventurát (1221-1274) is említi a redukció felfedezőjeként. Vö. BEV 15. §. 16. old.

⁴¹⁶ PAULER ÁKOS, *Logika. Az igazság elméletének alapvonalai*, Bp. 1925. 207. old.

következtetünk”⁴¹⁷. Az etika tekintetében azt kell kérdezni, vajon az emberi cselekedetek mely általános értékelése teszi eldönthetővé az adott cselekedetek rangsorát? Az esztétika az egyetemes esztétikai elvek figyelembevételével ítéli szépnek vagy rútnak az adott dolgot. A metafizika visszakövetkeztet azon princípiumokra, amelyek a létezők egyetemes határozmányaira vonatkoznak. Végül az ideológia a „dolog” egyetemes határozmányait kifejező elvekre következtet vissza. Arra keresi a választ, hogy bármely felmerülő tartalom a dolognak, a tárgynak milyen „egyetemes határozmányait kifejező elvek érvényét teszi fel”⁴¹⁸.

Pauler Ákos hangsúlyozza, hogy a visszakövetkeztetések kiindulópontja mindenkor a tapasztalati adottság. A logikai visszakövetkeztetés kiindulópontja a gondolkodás (állítás, tagadás) ténye, az etika is bizonyos konkrét cselekedetek megítéléséből indul ki, az esztétika valós élményekre támaszkodik. A metafizika és az ideológia is tapasztalati adottságokból indul ki, elismerve, hogy vannak ismereteink, amelyekről tapasztalással szerzünk tudomást. Összefoglalva, a bölcelet módszerének lényege, hogy az adott tapasztalati adottságokból visszakövetkeztethetünk azokra az elvekre, tételekre, amelyek érvényét a konkrét tapasztalati adottságok felteszik. A redukció több mint a következtetés egy fajtája, valójában a filozófia önálló kutatási módszere. Pauler rámutat, hogy már Bolzano azt tanította, „csak olyan igazságok vannak, melyek az alap és következmény viszonyában állanak egymással”⁴¹⁹.

Bölcelőnk megállapítása szerint a redukció fő jellemzője, hogy „nem a valóságok, hanem az igazságok logikai síkján mozog”⁴²⁰ (ontológiai helyett érvényességi szempont), tehát nem a tapasztalati világban valósággal működő okok (indukció), hanem „merő logikai előzmények (rációk) után kutat”⁴²¹. Ítéleteit felfedezi, mint végső elveket, míg a dedukció, a valóságtól függetlenül, megkonstruálja azokat. Természetesen a redukció nem végtelen folyamat, célja olyan autonóm tételek megállapítása, „melyek érvénye egyedül önmagán nyugszik”⁴²², vagyis további indoklás nélkül is evidens, magától értetődő. E tételeket Pauler autonóm tételeknek nevezi, megkülönböztetve a heteronóm tételektől, amelyeknek logikai előzményeit kutatva jutunk el az autonóm tételek rendszeréhez.

⁴¹⁷ PAULER ÁKOS, *Logika. Az igazság elméletének alapvonalai*, Bp. 1925. 210. old.

⁴¹⁸ BEV 15. §. 16. old.

⁴¹⁹ BOLZANO, BERNARD, *Wissenschaftslehre (Tudománytan)*, II. kötet, 1837. 203. §.

⁴²⁰ BEV 15. §. 17. old.

⁴²¹ BEV 15. §. 17. old.

⁴²² BEV 16. §. 17. old.

Az autonóm tételek elérése nemcsak célja, de egyúttal határa is a filozófiai kutatásnak, amelyen túl már a vizsgálódás már nem haladhat, és nem is kell haladnia. A redukció útján fölfedezett autonóm tételek a legbizonyosabbak, minden egyéb, azaz heteronóm tétel érvénye ezek érvényétől függ: „Így jutunk – magyarázza Pauler – arra a paradox tételre, hogy az összes tudományos megállapítások közül, ha egyszer fölfedeztük őket, a filozófiai tételek bírnak a legnagyobb fokú bizonyossággal. Mert hiszen a szaktudományok megállapításai mind heteronóm tételek, melyek végül a legalapvetőbb filozófiai belátásokra, azaz filozófiai alaptételekre támaszkodnak”⁴²³. A reduktív módszert alkalmazó bölcséleti tudományt tehát addig kell folytatni, amíg olyan igazságokra nem bukkanunk, amelyeknek érvénye egyedül már csak önmagán nyugszik. A heteronóm tételekkel szemben ezek autonóm tételek, autonóm igazságok.

Az autonóm tételeket tehát már nem lehet elemibb, ősbibb mozzanatokra visszavezetni, igazságukat értelmi belátással valljuk. Ilyen mozzanatok a logikában az alapelvek, az etikában és az esztétikában az alapértékek, a metafizikában az őstények, az ideológiában pedig az elemi adottságok. Így, ha egy igazság formai előfeltevéseit nyomozzuk, először „logikai törvényekre bukkanunk, majd ezek előfeltevéseit is tovább kutatva, végül a logikai alapelveket fedezzük fel, aminő az azonosság principiuma”⁴²⁴. Ezt a tételt már nem lehet egyetemesebb elvre visszavezetni, bizonyítani – hangsúlyozza Pauler – mert minden bizonyítás logikai művelet, és így felteszi a logikai alapelvek, közöttük az azonosság elvének érvényét. Az autonóm törvények felfedezése a tudományos bölcsélet célja, és nemcsak a logikában, hanem az etikában, az esztétikában, a metafizikában és az ideológiában is.

Pauler elmarasztalja az indukciót vagy dedukciót alkalmazó filozófusokat. Különösen Descartes kettőskönyvelését tartja lesújtónak. Descartes, ugyanis saját rendszerében olykor reduktív, máskor deduktív módon jár el. Kiindulása a *cogito ergo sum*, tipikus redukció, mert arra rábukkan a gondolkodás, a végső előfeltevéseket kutatva. Hanem az *ontológiai istenérv*, miszerint Isten fogalmából következik a léte, tipikus dedukció, mert „Isten fogalma nem eredménye, hanem kiindulópontja a következtetésnek”⁴²⁵ – érvel Pauler és bizonyos benne, hogy Descartes módszer-váltásaival maga rántotta ki filozófiája alól a biztos talajt.

⁴²³ BEV 16. §. 18. old.

⁴²⁴ BEV 16. § 17. old.

⁴²⁵ BEV 185. §. 211. old.

Elismerve a redukciót, mint teljesen önálló módszert, valamint a filozófiában való termékeny alkalmazását, azt gondolom, a redukció nem tekinthető a filozófia kizárólagos módszerének, mert nem minden bölcséleti vizsgálat redukzív természetű, és számos szaktudomány is él a redukzív módszerrel⁴²⁶. Így például, a fenomenológia sem redukzív módszerű bölcséleti tudomány. Maga Pauler is úgy fogalmaz, hogy „a fenomenológia lényegileg leírás, tehát deskriptív tudomány”⁴²⁷. A valóságtudományok pedig lépten-nyomon használják a redukciót, amikor hipotéziseiket fölállítják. Persze a filozófiai redukció végső, önmagukban evidens tételekhez akar eljutni, míg a valóságtudományos redukció csupán bizonyos tényeket, okokat, feltételeket nyomoz, mint előzményeket. Máskülönben is aggályosnak tűnik, a gondolkodó szellem és a valóság sokszínűségére tekintettel, a vegytiszta induktív, deduktív módszer egymástól való radikális elkülöníthetősége, nem különben a preconcepciómentes filozofálás lehetősége. Megfontolandóbbnak látszik az alkalmazott módszernek az elérendő cél függvényében történő megválasztása, és akár a folyamaton belüli megmásítása is, legyen szó bármely tudományról. A *Bevezetés a filozófiába* című művében Pauler azt írja, hogy Szókratész, amikor rávilágít a szubjektumtól függetlenül is fennálló igazságra, „öntudatlanul is redukzív módszer szerint jár el”⁴²⁸. Ugyanott, Platónnal kapcsolatban azt tartja, hogy Platón ideatanában, amikor az igazságok örök rendszeréről gondolkodik, valójában „az eszmék közvetlen megismerésén felépülő dedukciót tartja az egyetlen célravezető módszernek”⁴²⁹. Arisztotelészről pedig Pauler azt írja, hogy amikor az igazság határozmányait vizsgálja, „az indukció munkáját teszi öntudatossá”⁴³⁰. Hiába a három különböző módszer, Pauler ezzel együtt is mindhárom bölcselőt nagyra értékeli.

Kornis Gyula, Pauler Ákos tanítványa és nagy tisztelője szintén nem fogadja el, hogy a redukció lenne a bölcsélet kizárólagos módszere. Ő sem ért egyet az indukció kizárásával a bölcséleti módszerek közül. Pauler szerint az indukció maga is logikai művelet, azaz felteszi a logikai alapelvek érvényét, ezért nem tudja azokat megalapozni. Ahogyan Pauler fogalmaz, „indukciót kezdeni már annyit tesz, mint feltenni, hogy a valóságban az 'egész'-nek e fajai vannak meg, tehát annyit tesz, mint

⁴²⁶ Hasonlóképpen vélekedik Pauler Ákos egyik tanítványa és jó ismerője, KORNIS GYULA: *Új magyar filozófiai rendszer*, Bp. 1922. 47-51. old.

⁴²⁷ BEV 200. §. 236. old.

⁴²⁸ BEV 77. §. 86. old.

⁴²⁹ BEV 77. §. 86. old.

⁴³⁰ BEV 77. §. 86. old.

már elismerni a valóságos dolgok bizonyos egyetemes határozmányait, vagyis azt jelenti, hogy már állást foglaltunk egy bizonyos metafizikai rendszer mellett, ha öntudatlanul is”⁴³¹. Kornis Gyula szerint a redukció éppen úgy felteszi a logikai elvek érvényét, akár csak az indukció, tehát az indukció ezen az alapon nem rekeszthető ki a bölcséleti módszerek közül.⁴³² Ugyanebben a tanulmányában Kornis azt is írja, hogy a XIX. századi német idealizmus óta Pauler volt az első, aki a filozófiának önálló, sajátos módszert tulajdonított.

Végül, mintegy összefoglalásként, megerősítésként még azt tenném hozzá, hogy a pauleri redukció első lépése egy állítás vagy tagadás érvényének logikai előfeltételére való következtetés. A lépéseket tovább kell folytatni, újabb és újabb feltételekre következtetve, míg csak az alapelvekig el nem jutunk. Ezért hangsúlyozza Pauler, hogy a reductív módszer nem egyéb „mint a logikai relativumból a megfelelő logikai absolutumra való következtetés”, majd hozzáteszi, „reductiót folytatni annyit tesz, mint a relativumból az absolutumra következtetni, mint a relativumból visszakövetkeztetés által kiolvasni a megfelelő absolutumot”. Ennek alapján állítja, hogy „philosophálni annyit tesz, mint az adott relativumokhoz a megfelelő absolutumot keresni. Ennyiben a reductív módszer alkalmazása nem egyéb, mint a correlativitás elvének következetes keresztülvitele valamely tárgykörre nézve”⁴³³.

Pauler Ákos az általa felállított öt bölcséleti tudományt, a logikát, az etikát, az esztétikát, a metafizikát és az ideológiát is a redukció módszerével kutatja. Lássuk ezek rendszerét, és az Abszolútumra irányultságukat.

3.) A logika

Vizsgálódásaiban Pauler, tehát a legegységesebb igazságok után kutat, amelyek minden igazság formai kellékeit, és egyúttal minden dolog legegységesebb határozmányait is kifejezik. A sokféle igazság mind meg kell feleljen bizonyos formai feltételnek, és éppen ezen formai feltételek feltárása, rendszerezése a logika sajátos feladata – hangsúlyozza bölcselőnk. Hagyományos megfogalmazásban, a logika a helyes gondolkodás szabályait összefoglaló tudomány. Pauler azonban rámutat, hogy

⁴³¹ BEV 13. §. 14. old.

⁴³² KORNIS GYULA, *Új magyar filozófiai rendszer. Pauler Ákos filozófiája*, Bp. 1922. 47. old.

⁴³³ PAULER ÁKOS, *Logika. Az igazság elméletének alapvonalai*, Bp. 1925. 211. old.

ezzel a meghatározással „már feltesszük a 'helyes gondolkodás' fogalmát anélkül, hogy azt meghatároznók”⁴³⁴. A helyes gondolkodás az igazságot fejezi ki – magyarázza Pauler – ennél fogva először is az igazság természetét kell feltárni, azokat a mozzanatokot kell bemutatni, amelyek minden igazságban közösek. Például, minden igazságra áll, hogy nem mond ellent önmagának, és nincs ellentétben más igazságokkal. Pauler Ákos logika-meghatározása szerint „a logika az igazság formális, egyetemes határozmányairól szóló tudomány, melynek az igazság strukturáját és fennállásának módját kell vizsgálnia”⁴³⁵.

A logika gondolkodásunk helyességének előfeltételeit kutatva, a szubjektív emberi gondolkodástól elszakad – vallja Pauler Ákos, aki az 1910-es évek elején a logika és a lélektan szétválasztásán fáradozik. Más pályatársak is tesznek ez irányba lépéseket, sőt, ahogyan Pauler fogalmaz, a mozgalom, valójában Bolzano 1837-ben megjelent logikai művével⁴³⁶ indult el. Bolzanot kezdetben nem értékelték megfelelően, másrészt Bolzano a logika és a lélektan szétválasztásában általánosságban gondolkodott. Pauler a tiszta logikától megkülönbözteti az alkalmazott logikát, amely a tiszta logika tanulságait vonja le, és a helyes gondolkodás szabályairól szóló tudomány. A logika problémáit tüzetesen vizsgálja, az itt megállapított eredményekre épül minden további gondolata, az Abszolútummal kapcsolatos meglátásai is. Pauler hangsúlyozza, hogy „a tiszta logikai szempontnak voltaképpen már semmi köze sincs a gondolkodáshoz, mint élményhez [...] hanem minden lehető gondolkodás helyességének már nem subjectív feltételeiről”⁴³⁷ szól. A logisztikus felfogás korábban inkább negatív irányban, a pszichologizmus bírálatában merült ki, míg Pauler pozitíve építi föl a tiszta logika rendszerét, mint az igazság általános természetének elméletét. Rendszerében a logisztikus irányt következetesen, a legapróbb részletekig kiépíti.

⁴³⁴ PAULER ÁKOS, *Logika. Az igazság elméletének alapvonalai*, Bp. 1925. 1. old.

⁴³⁵ PAULER ÁKOS, *Logika. Az igazság elméletének alapvonalai*, Bp. 1925. 2. old.

⁴³⁶ BOLZANO, BERNARD, *Wissenschaftslehre*, I-IV. (Tudománytan), 1837.

⁴³⁷ PAULER ÁKOS, *A logikai alapelvek elméletéhez*, Bp. 1911. 6. old.

3. 1.) *A logikai alapelvek rendszere Paulernél*

Az igazság legegyetemesebb formai előfeltételeit vizsgálva, a reduktív módszer alkalmazásával, Pauler a logikai alapelvekhez jut. Minden igazság előfeltevései minden lehető tárgyra vonatkoznak, minden tárgyra érvényesek kell legyenek, és minden tárgynak „legelemibb kellékei lesznek”⁴³⁸. Minden igazság végső előfeltételei a legegyetemesebb igazságok kell legyenek, olyan igazságok, amelyek érvényét minden más igazság eleve felteszi. Pauler meggyőzően mutat rá, hogy a legegyetemesebb igazságok, természetesen minden igazságra vonatkoznak. Ilyen igazság, csak ismételni tudom, hogy minden dolog azonos önmagával vagy, hogy viszonyban áll más igazságokkal. A végső alapelveket nem lehet bebizonyítani, hiszen a bizonyítás azt jelenti, hogy egy igazságot egy még egyetemesebb igazságra vezetünk vissza, továbbá a bizonyítás, az állítás vagy tagadás, maga is logikai művelet, tehát felteszi a logikai alapelvek érvényét. Erről Pauler így ír: „Nyilvánvaló tehát, hogy az igazság alaki ismérveit kutatva, a logikai alapelveket nyomozzuk, azaz a legegyetemesebb, már nem bizonyítható, magától értetődő igazságokat iparkodunk megformulázni s rendszerüket megállapítani.”⁴³⁹

A *Metafizika* című művében pedig azt írja, hogy a valóság szerkezetében a három logikai alapelv tükröződik vissza. A logikai alapelvek ismerete nem a tapasztalásból származik, „amit mindennél jobban az bizonyít, hogy a tapasztalás már felteszi ez elvek érvényét, mert tapasztalati adottságnak csak azt fogadjuk el, ami megfelel az azonosság elvének, azaz ami nem önellentmondó, továbbá, ami beilleszthető a valóság képébe, azaz amire már áll, hogy viszonyok csomópontja, s hogy osztályokba sorolható, legalább is azon osztályba, amelyet épp a valóságok alkotnak”⁴⁴⁰. Továbbá – fejtegeti Pauler – nincs igazság tárgy nélkül, amelyre vonatkozik, amelyről állít vagy tagad valamit. Ezért „minden logikai alapelv, amellet, hogy az igazság tiszta logikai természetéről, azaz struktúrájáról mond valamit, egyúttal ama tárgyak struktúráját is jellemzi, amelyekre érvényes. Más szóval: a tiszta logikai alapelv egyúttal ontológiai alapelv; nemcsak az igazság, hanem a tárgy természetét általában határozza meg. Miután pedig a metafizikai tárgy is osztozik minden tárgy struktúrájában, a logikai alapelv egyúttal metafizikai alapelv s minden az előbbin

⁴³⁸ PAULER ÁKOS, *Logika. Az igazság elméletének alapvonalai*, Bp. 1925. 23. old.

⁴³⁹ BEV 23. §. 26. old.

⁴⁴⁰ PAULER ÁKOS, *Metafizika*, Bp. 1938. 6. §. 8. old.

felépülő logikai struktúra egyúttal metafizikai struktúrákat: a létezők szerkezetét is elárulja”⁴⁴¹.

A logikai alapelvek rendszerét Pauler Ákos először az 1911-ben publikált, *A logikai alapelvek elméletéhez* című akadémiai székfoglalójában ismertette. A 64 oldalas tanulmánnyal, amelyben az alapelveket még csak röviden mutatta be, már foglalkoztam, rávilágítottam Pauler logizmusa kialakulásának eme fontos állomására. A következő években az alapelvek jelentősége egyre csak nő bölcseleink filozófiájában. Mutatja ezt *A fogalom problémája a tiszta logikában* (1915) és a *Bevezetés a filozófiába* (1920), majd az 1925-ben megjelenő *Logika. Az igazság elméletének alapvonalai* című munka, ezekben a logikai alapelvek rendszere kibontakozik.

Már említettem, hogy Pauler az általánosan elfogadott alapelvből saját rendszerében hármát ismer el valódi logikai alapelvnek, mert ezek voltaképpen magukba foglalják a többi alapelvet is. Ezek az azonosság- az összefüggés- és az osztályozás elve, amelyek ebben a sorrendben sorozatot alkotnak, minden következő elv felteszi a megelőző elv érvényét, sőt bennfoglaltan a megelőzőeket⁴⁴² is. „Nem nehéz belátni – magyarázza Pauler – hogy osztályba tartozni és valamely sorozat tagjának lenni ugyanazt jelenti”⁴⁴³.

3. 2.) Az azonosság elve

„Ha bármit igaznak vagy tévesnek tartunk, ez állításunkkal, illetőleg tagadásunkkal már feltesszük bizonyos formális igazsághatározmányok érvényességét”⁴⁴⁴ – határozza meg Pauler a logikai alapelvek jelentőségét. Számára az első logikai alapelv az „A est A”, azaz „minden dolog csak önmagával azonos”⁴⁴⁵ (principium identitatis), vagyis az azonosság elve. Pauler meggyőzően állítja, hogy ez az alapelv minden

⁴⁴¹ PAULER ÁKOS, *A tiszta logika metafizikai vonatkozásai*, in *Tanulmányok az ideológia köréből*, Bp. 1938. 184. old.

⁴⁴² Vö. PAULER ÁKOS, *Logika. Az igazság elméletének alapvonalai*, Bp. 1925. 32. old.

⁴⁴³ PAULER ÁKOS, *Logika. Az igazság elméletének alapvonalai*, Bp. 1925. 33. old

⁴⁴⁴ PAULER ÁKOS, *Logikai és ontológiai alapelv*, in *Tanulmányok az ideológia köréből*, Bp. 1938. 181. old.

⁴⁴⁵ BEV 24. §. 27. old. Lásd még: PAULER ÁKOS, *Logika. Az igazság elméletének alapvonalai*, Bp. 1925. 25. old. Korábban Pauler ezt némileg másként fogalmazta meg: „minden dolog bizonyos tekintetben azonos önmagával”, *A logikai alapelvek elméletéhez*, Bp. 1911. 14. old.

igazságra érvényes, minden igazság formai kellékét fejezi ki. Ha egy fogalom, egy tétel vagy egy következtetés nem azonos önmagával, ellentmond önmagának, akkor értelmetlen, nem igaz, illetve nem is létezhet, „fából vaskarika”⁴⁴⁶. Az azonosság elve magától értetődő igazság, igazolni, még egyetemesebb igazsággal bizonyítani lehetetlen, hiszen a bizonyítás, mint logikai művelet, maga is az azonosság elvére épít. A principium identitatis „minden dolog leegyetemesebb határozmányait”⁴⁴⁷ is kifejezi. Minden további elv az azonosság elvére épül, felteszi azt. Ez azonban nem zárja ki, hogy a többi valódi logikai alapelv az azonosság elvéhez képest valami új mozzanatot is tartalmazzon. Pauler ezt úgy fogalmazza meg, hogy „a logikai alapelvek nemcsak alkothatnak sorozatot, de alkotniok is kell. Mert, ha nem lehetne őket olyképen rendezni, hogy az egyik felteszi a másikat, bár vele szemben többletet tartalmaz, – akkor nem alkotnának különbözőségük dacára sem egységes rendszert”⁴⁴⁸. Az azonosság elve tehát az első logikai alapelv, amit minden igazság feltesz.

Pauler szerint nem önálló alapelv az ellentmondás elve (principium contradictionis), amely azt az igazságot fejezi ki, hogy egy dolog nem lehet azonos a neki ellentmondó dologgal, azaz $A \text{ non est non-}A$. Ez az elv bennfoglalt az azonosság elvében, annak negatív formája. A közép kizárásának elve (principium exclusi tertii vel medii) szintén nem önálló elv, hanem bennfoglalt az azonosság elvében, annak egyik következménye. Pauler úgy érvel, hogyha igaz az azonosság elve és annak negatív formája, az ellentmondás elve, vagyis minden dolog vagy A , vagy $\text{non-}A$, akkor nincs harmadik lehetőség. A közép kizárásának elve azt a következtetést vonja le, hogy „mivel a mindenség A -ból és $\text{non-}A$ -ból áll, lehetetlen, hogy bármely dolog máshova tartozzék, mint eme két osztály egyikébe”⁴⁴⁹.

3. 2. 1.) Az azonosság elve, mint alapvető létmegértés

Az azonosság elve, ahogyan azt Pauler Ákos is hangsúlyozta, logikai és egyben metafizikai alapelv is. Azt fejezi ki, hogy minden dolog azonos önmagával, mint

⁴⁴⁶ BEV 23. §. 26. old.

⁴⁴⁷ BEV 23. §. 26. old.

⁴⁴⁸ PAULER ÁKOS, *Logika. Az igazság elméletének alapvonalai*, Bp. 1925. 26. old.

⁴⁴⁹ BEV 25. §. 28. old.

létezővel, vagyis a dolgoknak önmagukkal való azonosságát állapítja meg ($A=A$), ezzel kifejezi, hogy az igazság nem lehet önellentmondó. Mint metafizikai elv és mint skolasztikus tanítás, amelyet bölcseleink is magáévá tett, azt mondja ki, hogy a létező, mint megismert és a létező önnön mivoltában egy és ugyanaz. Ha a létező alany, akkor a magánvaló létezőt jelenti, ha állítmány, akkor a megismert létezőt. A valódi lét és az elgondolt lét elvileg megegyeznek. Az azonosság elve (a minden tudatos cselekvésünket kísérő éntudatban) a megismerés és a lét azonosságáról fölvilanó tudást fejezi ki. A létnek és a valóságnak az azonosság elve által kifejezett viszonya magyarázza, miért éri el az értelem a tárgyak magánvaló létét, ha egyszer saját törvénye szerint alkotja meg azokat: a gondolkodás törvénye és a lét törvénye azonos. Úgy is kifejezhető, hogy a lét törvényei egyszersmind a gondolkodás törvényei is (lásd *lex mentis est lex entis*). A logikai és az ontológiai rend — metafizikai szinten — azonos, a lét törvényei és a gondolkodás törvényei megegyeznek. Ezt a metafizikai elvet Parmenidész óta, aki szerint „a lét és a gondolkodás ugyanaz”⁴⁵⁰, többen is megfogalmazták. Aquinói Szent Tamás például imígyen, „intellectus in actu est intellectum in actu, a tényleges megértés azonos a ténylegesen megértettel”⁴⁵¹.

Weissmahr Béla és Pierre Scheuer, a magyar és a belga jezsuita filozófus hasonlóképpen közelíti meg az azonosság elvét is. Mindketten tisztán látják, hogy a principium identitatis „lényegi belátásokat hordoz a metafizika számára”⁴⁵². A filozófia történetén végighúzódik az egység és sokaság problémája, a létezők azonossága és különbözősége a létben. Az azonosság elve azt fejezi ki, hogy a valóságos és az elgondolt lét azonos. A téma megértéséhez Weissmahr Béla *A szellem valósága* című könyvében egy lehetséges megoldást is bemutat, például egy, Pierre Scheuerre, *Metafizikai jegyzetek* című írásából vett, viszonylag terjedelmes idézetben mutatja be Scheuer nézetét az azonosság elvének fontosságáról: „Hogyan jön az, hogy az intellektus, amely a dolgokat a saját törvényeihez asszimilálja, mégis eléri a dolgok magában való természetét? Sőt, hogy a megismerés annál objektívebb, minél immanensebb és minél függetlenebb a megismert dolgoktól? A választ az azonosság elve adja meg.

Evidens, hogy a metafizika nem fedezhet fel egy még magasabb principiumot. A létről a priori semmi egyebet nem mondhatunk ki annál, hogy a lét van. E formula

⁴⁵⁰ DIELS, I. 238.

⁴⁵¹ AQUINÓI SZENT TAMÁS, *Summa contra Gentiles*, II. 98; és *Summa Theologiae*, I. 85. 1.

⁴⁵² WEISSMAHR BÉLA, *A szellem valósága* (ford. Szombath Attila), Bp. 2009. 216. old.

nem tautologikus. A lét terminus iménti, kétféle említése közt ott találjuk azt a formális különbséget, amely az alanyt az állítmánytól elválasztja. Alanyként ens supponit pro re ut est intellectualiter apprehensa (a létező úgy képviseli a dolgot, ahogyan azt az intellektus megragadta). A reális lét azonos az intelligibilis léttel. Ugyanaz azt mondani, hogy a valóságosnak a gondolkodáshoz kell idomulnia, mint – megfordítva, azt, hogy a gondolkodásnak kell a valóságoshoz idomulnia.

Minthogy az azonosság elve az ítélet formája, bármiféle megismerés zajlik is, azzal együtt ez is állításra kerül. Az elv objektív érvényességére vonatkozó kérdést még a módszertani kétely formájában sem lehet feltenni.”⁴⁵³ Scheuer, aki azzal zárja az azonosság elvéhez kapcsolódó gondolatait, hogy azt a pontot kell megtalálni, ahol a valós és a megértő azonosak. E pont pedig az aktusokat végrehajtó én: „Minden gondolkodó létező számára az én az első konkrét elv. Az énben az ember a valós és az érthető aktív azonosságaként fedezi fel önmagát, végtelenként, aki suo modo (mindent a maga módján) átfog.”⁴⁵⁴

Scheuer számára, tehát az én és a nem-én eredeti egységét az első elv, az azonosság elve fejezi ki. A metafizika az azonosság elvénél magasabb elvet nem találhat, írja, tehát Scheuer is⁴⁵⁵ és hozzáteszi, hogy Isten léte bennfoglalt az azonosság elvében: „a gondolkodás posztulálja az azonosságot a lét és az érthető között, tehát lehetetlen, hogy a lét ne legyen azonos az érthetővel, aki Isten [...] Az az azonosság, amelyet a megismerés magában foglal, tökéletesen megvalósul a Létben, Istenben [...] Egyedül Isten szükségszerű Önmagában, az Ő léte bennfoglalt az azonosság elvében, amely szintetikus elv [...] A tökéletes azonosságot egyedül Isten valósítja meg [...] Az aktus-potencia összetettségű létező nem önmaga által realizálja az azonosságot, önmaga által semmije sincs, ami kielégítené a gondolkodást: más által van. Létezik valaki más, aki a lét teljessége.”⁴⁵⁶

⁴⁵³ WEISSMAHR BÉLA, *A szellem valósága* (ford. Szombath Attila), Bp. 2009. 215. oldalon idézi a belga bölcselet. Az idézet helye: SCHEUER, PIERRE, *Notes de Métaphysique*, in *Nouvelle Revue Théologique* 53 (1926). Angolul: *Notes on Metaphysics*, in *An interior Metaphysics. The Philosophical Synthesis of Pierre Scheuer, S.J.* (ed. Daniel J. Shine, S.J.) Weston, Massachusetts, 1966. 45-46. old.

⁴⁵⁴ WEISSMAHR BÉLA, *A szellem valósága* (ford. Szombath Attila), Bp. 2009. 216. old. Weissmahr Béla itt ismét Scheuer, *Metafizikai jegyzetek* című tanulmányából idéz: *Notes on Metaphysics*, in *An interior Metaphysics. The Philosophical Synthesis of Pierre Scheuer, S.J.* (ed. Daniel J. Shine, S.J.) Weston, Massachusetts, 1966. 47. old.

⁴⁵⁵ SCHEUER, PIERRE, *Notes on Methaphysics*, in *An interior Metaphysics. The Philosophical Synthesis of Pierre Scheuer, S.J.* (ed. Daniel J. Shine, S.J.) Weston, Massachusetts, 1966. 45. old.

⁴⁵⁶ SCHEUER, PIERRE, *Notes de Métaphysique*, *Nouvelle Revue Théologique* 53 (1926) 519. old.

Az öntudattal kapcsolatos megfontolásokra Scheuert, Immanuel Kant mellett, nagyrészt Johann Gottlieb Fichte (1762-1814) vezette. Fichte, *A tudománytan alapjai* (1794) című művében az $A=A$ tételből, mint az empirikus tudat kétségbevonhatatlan tételéből indult ki, majd lépésről-lépésre elkülönítette minden empirikus határozmánytól, „egészen addig, amíg tisztán az marad vissza, amitől már semmit sem lehet elvonatkoztatni, amitől már semmit nem lehet elkülöníteni”⁴⁵⁷. Így előáll az eredeti tétel föltétlen érvényességének alapjaként az egyetemes érvénnyel önmagát tételező én, „amely egyszerre cselekvője és terméke a cselekvésnek”⁴⁵⁸. Fichte „aktív cselekvésnek”-nek (Tathandlung) mondja, azt az önmagát megvalósító tettet, amelyet az „én vagyok én” tétel fejez ki.⁴⁵⁹ Ez a tétel Fichte szerint föltétlenül érvényes ítéletet mond ki: az én, mint önmagát tételező (alany) teljesen azonos az énnel, mint létezővel (tárgy), s ez azt jelenti, hogy az én azért van, mert önmagát tételezte. „A filozófia alaptétele: úgy, amint az én van, saját magában, szükségképpen előáll benne egy rajta kívüli lét, az utóbbinak az alapja az előbbiben van, attól függ. Az én-tudat (Selbstbewusstsein) és tudata valaminek (Bewusstsein) az, ami nem magunk vagyunk, szükségképpen össze van kötve, az előbit, mint feltételezőt, az utóbit, mint feltételezettet kell tekinteni”⁴⁶⁰.

Az eddigiekhez még hozzátenném, hogy Joseph Maréchal SJ (1878-1944), belga jezsuita szerzetes szintén az öntudat egységéből indult ki. „Az öntudat tartalma olyasvalami, ami ontológiailag egyaránt tartozik az énhez és a nem-énhez, azaz kapcsolatot teremt a valós szubjektum és a valós objektum között”⁴⁶¹. A következő oldalon hozzáteszi: „A metafizikai kritika magába kell foglalja az elméleti és a gyakorlati ész egyaránt [...] spekuláció és tevékenység folyamatos interakcióban állanak, mindkettő előkészíti az utat a másik számára”⁴⁶².

Ha a metafizika lehetséges, akkor kezdő pontjaként abszolút és objektív állítást kell birtokoljon. Kérdés, hogy találkozunk-e öntudatunkban ilyen állítással? Maréchal

⁴⁵⁷ FICHTE, JOHANN GOTTLIEB, *Grundlage der gesamten Wissenschaftslehre von 1794*, in R. Lauth, H. Jacob (szerk.), *J. G. Fichte - Gesamtausgabe I, 2*, Stuttgart, Bad Cannstatt 1965, 256. old.

⁴⁵⁸ FICHTE, JOHANN GOTTLIEB, *Grundlage der gesamten Wissenschaftslehre von 1794*, 259. old.

⁴⁵⁹ A témához lásd: ROKAY ZOLTÁN, *Johann Gottlieb Fichte (1762-1814) élete és műve*, Óbecse, 2013.

⁴⁶⁰ FICHTE, JOHANN GOTTLIEB, *Második bevezetés a tudománytanba* (ford. Kopasz Gábor) Debrecen, 1941, 32. old. A témához lásd még: ROKAY ZOLTÁN, *Johann Gottlieb Fichte (1762-1814) élete és műve*, Óbecse, 2013.

⁴⁶¹ MARÉCHAL, JOSEPH, *Le thomisme devant la philosophie critique*, Cahier V, *Tomizmus a kritikai filozófia előtt*, (1926) Bruxelles, Paris, 1949, 69. old.

⁴⁶² MARÉCHAL, JOSEPH, *Le thomisme devant la philosophie critique*, *Tomizmus a kritikai filozófia előtt*, (1926) Bruxelles, Paris, 1949, 70. old.

meglátása szerint az értelmi, az intellektuális ismeret mivolta megnyilvánul minden állításban. Az állítást, az értelmi ítéletet elemezve megállapítja, hogy minden állításban bennfoglaltan megtalálható az a még alapvetőbb állítás, hogy a kimondott ítélet igaz. Az objektív igazság e háttérben lévő, kifejezetten meg nem fogalmazott állítása szükségszerűen jelen van, akkor is, ha valaki kifejezetten tagadja az objektív megismerés lehetőségét. Ez bizonyíték arra, hogy minden értelmi ismeretben legalább valami jelen van, ami szükségszerűen igaz. S ez a tény csakis úgy értelmezhető, hogy az értelem (az ember, mint szellemi lény, azaz szubjektum) és az értelem tárgya (objektum) már az értelmi ítéletet megelőzően (a priori) valamiként összefüggenek, egymásra hangoltak. Az első elv, az azonosság elve alkalmazásán keresztül az abszolútum felcsillan öntudatunk feldolgozatlan adataiban és felemeli azokat az objektív ismeret szintjére.

Az értelemnek az igazságra való hangoltságát Maréchal célratörő dinamizmusként írja le, s végső fokon, mint az abszolút létezőre – Istenre – irányuló dinamizmust értelmezi. Valójában csak egy tökéletes egység van, ahol a lét és a lényeg teljesen azonos: Istenben. Isten léte bennfoglalt az azonosság elvében. Az a szükségszerűség, amely az embert arra készíti, hogy a transzcendentálist állítsa nem pusztán pszichikai szükségszerűség (amint Kant állította), hanem logikai is. Kant szerint Isten létét csak tapasztalatunk tárgyainak állítását követően állítjuk. Maréchal kimutatja, hogy az első elv sosem a tárgyaktól függetlenül, hanem a tárgyakkal együtt adatik nekünk. Szerinte Isten állítása nem rákövetkező aktus, hanem minden állításunk bennfoglalt alkotórésze.⁴⁶³

A metafizika és ezzel az istentan megalapozásához nélkülözhetetlen fenti belátások fölvázolása után, szabadjon hozzátennem, hogy Aquinói Szent Tamás is állította, hogy Istent, bennfoglaltan megismerjük minden megismerésben: „omnia cognoscentia cognoscunt implicite Deum in quolibet cognitio”⁴⁶⁴ – írta az Angyali Doktor, aki az öntudat önmaga számára való jelenlétét, önmagához való visszatérését is tanította, amikor a *reditio completa*, tökéletes vagy teljes visszatérés fogalmat használta, „existere reditione completa nihil aliud est, nisi rem subsistere in se ipsa = tökéletes visszatérésként létezni nem más, mint az, hogy a dolog önmagában áll”⁴⁶⁵.

⁴⁶³ Vö. MARÉCHAL, JOSEPH, *Le thomisme devant la philosophie critique, Tomizmus a kritikai filozófia előtt*, (1926) Bruxelles, Paris, 1949, 153. old.

⁴⁶⁴ AQUINÓI SZENT TAMÁS, *De veritate (Az igazságról)*, XXII. 2. 1. „Minden megismerő, minden megismerésben, bennfoglaltan Istent ismeri meg.”

⁴⁶⁵ AQUINÓI SZENT TAMÁS, *Liber de causes (Könyv az okokról)*, lect. 15.

Legvégül Karl Rahner SJ gondolatait idézném föl, Isten a priori és a posteriori megismerésével kapcsolatban. Rahner Isten a posteriori, a tapasztalásból kiinduló megismerése mögött kimutatja Isten a priori, azaz transzcendentális, a háttérben mindig meglévő és felszínre hozható ismeretét.⁴⁶⁶ Amit Isten transzcendentális megismerésének (megtapasztalásának) nevezünk, az a posteriori annyiban, hogy csak akkor következik be, ha az ember kapcsolatba lép a világgal. Isten megtapasztalását a konkrét valósággal való kategoriális találkozás közvetíti, és ezen még a kinyilatkoztatás ténye sem változtat, mert annak is emberi fogalmakkal kell élnie.

Isten megismerése mégis transzcendentális – folytatja Rahner – mert Istenről való alaptapasztalatunk az, hogy eredendően rá vagyunk irányítva az abszolút titokra. Az explicit, fogalmi ismeretünk, amelyre általában gondolunk, ha Isten megismeréséről beszélünk, voltaképp annak tudatosítása, hogy rá vagyunk irányítva erre a titokra. Ez az eredeti tapasztalat nem másítja meg Isten-ismeretünk a posteriori voltát, de azt nem szabad úgy értelmezni, hogy megismerésünk tárgyaként Isten kívülről belénk véshető volna. Egyes ismereteink ugyan a véges dolgokra irányulnak, de feltételezik, hogy értelmünk horizontja az abszolútum, mert bármely dolog csak erre az abszolútumra vonatkoztatva, a tőle való eltérésben ismerhető fel.⁴⁶⁷ Végtelenre irányuló dinamizmusunkat lépésről-lépésre, az anyagi világ megismerése által valósíthatjuk meg. Önmagunkat és valamiként az abszolútumot is a részleges világon keresztül tudjuk birtokba venni. Isten nem ismeretlen számunkra: önmagunk megtapasztalása elválaszthatatlan Isten megtapasztalásától. Dolgozatom korábbi részében már rávilágítottam, hogy Rahner a transzcendentális öntapasztalásban látja az istenbizonyítás útját.⁴⁶⁸ A nem tematikus, de mégis mindig meglévő és ható tapasztalat – Istennek az a megismerése, amely mindig megvan bennünk, akkor is, ha egyáltalán nem gondolunk rá és nem foglalkozunk vele – az állandó alap, amelyből kinő Isten tematikus ismerete, amelyet azután a vallási cselekvésben valóra váltunk.

Rahner transzcendentálisnak nevezi „a megismerő szubjektum, szubjektumra jellemző, nem tematikus és minden szellemi megismerő aktusban benne lévő, szükségszerű és elkerülhetetlen tudását önmagáról, és nyitottságát minden lehetséges

⁴⁶⁶ Vö. RAHNER, KARL, *A hit alapjai. Bevezetés a kereszténység fogalmába* (ford. Endreffy Zoltán), Bp. 1983. 68-72. old.

⁴⁶⁷ Ez platonikus gondolat...

⁴⁶⁸ Vö. RAHNER, KARL, *Selbsterfahrung und Gotteserfahrung, in Schriften zur Theologie*, X. (1972) 133-144. old.

valóság korlátlan horizontjára”⁴⁶⁹. Ez a tapasztalat tehát előzetes létismeret és minden konkrét tapasztalat feltétele. Megtalálható a tiszta megismerés, az akarat és a szabadság területén egyaránt. Sajátossága, hogy sohasem gondolható el tulajdon mivoltában, hanem mindig csak kifejezett ismeretünk háttérében. Ennélfogva csak közvetve beszélhetünk arról is, amire ez a tapasztalat irányul.

A transzcendentális tapasztalatban, hangsúlyozza Karl Rahner, tehát Istenről szerzünk, nem tematikus, anonim tudást. Az emberi transzcendencia mindig a szent titokra irányul. A világ léte némán is Istenről beszél, Isten azonban számunkra a megtérésben lesz valóban személy, akkor, ha hívására hittel felelünk.

Elgondolását Rahner az előrenyúlás, Vorgriff fogalmával is megvilágítja. Az előrenyúlás a szellem lehatárolatlan mozgásának iránya a végtelen létre. Legvégső célja Isten. A végtelent nem önmagában mutatja meg, csak igenli. Ez az irányulás teszi lehetővé az alany és a tárgy szétválását, a tárgyiasító ismeretet, és ezzel együtt alanyiságunk tudatát. *Az Ige hallgatója* című művében Rahner úgy fogalmaz, hogy „az előrenyúlás mint olyan, ennélfogva nem egy tárgy a priori tudása, hanem egy a posteriori adott érzéki tárgy befogadásának az ember lényegével adott és ebben az értelemben a priori horizontja, valamely a posteriori jelenség megismerésének a priori feltétele. Nem önmagában álló odanyúlás a léthez, mert csak a jelenség megragadásában lehetséges”⁴⁷⁰.

Hasonló kifejezést Aquinói Szent Tamás is használ, amikor arról ír, hogy szellemünk a végtelen létteljességre törekszik, a megismert dolgot szellemi lendületének elért és túlhaladott mozzanataként fogja fel. Megfogalmazásában az excessus, túllépés, túlhaladás, felülmúlás fogalom jelenik meg. Bármit ismerünk meg, tudunk arról, hogy a megismert tárgy több mint amennyit érzékeltünk és fogalmilag megragadtunk belőle. Isten megismerésével kapcsolatban írja: „Deum autem [...] cognoscimus ut causam, et per excessum, et per remotionem = Istent pedig [...] mint okot ismerjük meg, a felülmúlás és az eltávolítás által”⁴⁷¹ Tamás ezzel az istenismeret per eminentiam és per negationem módjára is utal.

⁴⁶⁹ RAHNER, KARL, *A hit alapjai. Bevezetés a kereszténység fogalmába* (ford. Endreffy Zoltán), Bp. 1983. 36-37. old.

⁴⁷⁰ RAHNER, KARL, *Az Ige hallgatója. Vallásfilozófiai alapvetés*, IV. 11. fejelet. (ford. Gáspár Csaba László), Bp. 1991. A rahneri Vorgriff (előrenyúlás) fogalomról később még lesz szó.

⁴⁷¹ AQUINÓI SZENT TAMÁS, *Summa Theologiae*, I. 84. 7. ad 3. A tamási excessus fogalomra még vissza kell térnem.

Az azonosság elve, mint logikai és metafizikai alapelv, Pauler Ákos bölcséletének is egyik fő támasza, metafizikájának megalapozója, alapvető létmegértésének záloga. Az azonosság elvét érintő, fenti rövid eszmefuttatás ékes bizonyítéka annak, hogy tanításával Pauler méltó módon illeszkedik a nyugati filozófia legnemesebb metafizikai hagyományához. Más úton haladva jut el ugyanarra a felismerésre, mint az idealizmus és a transzcendentális tomizmus említett képviselői. Persze, az alap, Platón, Arisztotelész, Szent Ágoston és Szent Tamás közös kincs, és a közös vonások hangsúlyozása, metafizikával szemben bizalmatlan korunkban megerősítő hatású lehet.

3. 3.) Az összefüggés elve

A második valódi logikai alapelv, Pauler Ákos rendszerében, az összefüggés elve (*principium cohaerentiae*), vagyis, hogy „minden dolog összefügg minden más dologgal”⁴⁷². Bölcselőnk összefüggés alatt ért „bármely viszonyt, amelyben két vagy több dolog állhat egymással”⁴⁷³. Összefüggés lehet a különbség, a hasonlóság, vagy az ellentét is. Az összefüggés elve is felteszi az azonosság elvének érvényét, de valamely többletet is tartalmaz. Ez a többlet, Pauler Ákos értelmezésében az, hogy érvénye legalább két dolgot tesz fel, míg az azonosság elve egyetlen egy dologra is vonatkozhat. Férj és feleség viszonya, összefüggése csak akkor állhat fenn, ha a férj férj, a feleség feleség, és nem más. Az összefüggés logikai alapelvének tagadása önellentmondó, mert tagadása is felteszi az alapelv érvényét. Azt állítani, hogy nem minden dolog függ össze minden más dologgal, azt jelenti, hogy „vannak oly dolgok, amelyek különböznek az egymással összefüggő dolgoktól. Ezzel elismertük, hogy a dolgok két csoportja között a különbözőség viszonya, más szóval, összefüggése áll fenn, vagyis az összefüggés elvének érvényét tagadó tétel is már az összefüggés princípiumának érvényét teszi fel”⁴⁷⁴. Ahogyan már említettem az összefüggés logikai alapelve nem szerepel az általánosan elfogadott logikai alapelvek között. Pauler azt írja, hogy az igazságok szükségszerű összefüggésének gondolata a Leibniz nyomán

⁴⁷² BEV 26. §. 29. old.

⁴⁷³ BEV 26. §. 29. old.

⁴⁷⁴ BEV 26. §. 29. old.

megfogalmazott elégséges alap (principium rationis sufficientis) elvében jelenik meg, valamint Bolzano tanításában arról, hogy az igazságok egy nagy rendszert alkotnak⁴⁷⁵.

A pauleri meggyőződés szerint, a második logikai alapelv így magában foglalja az elégséges alap (principium rationis sufficientis) elvét is. Ez az elv abban az egyetemes elvben gyökerezik, azt fejezi ki, hogy „minden igazság megfelelő logikai alappal bír”⁴⁷⁶. Pauler szerint ez azt jelenti, hogy az elégséges alap elve nem logikai alapelv, hanem az összefüggés elvének egy következménye, korolláriuma. Azt fejezi ki, hogy minden igaz tétel a logicitás következtében összefügg egymással.

3. 4.) Az osztályozás elve

Végül, a harmadik valódi logikai alapelv az osztályozás elve (principium classificationis), ami azt jelenti, hogy „minden dolog valamely osztály tagja, akár mint osztály fogalom, akár mint osztálytag”⁴⁷⁷. Az osztályozás logikai alapelve egyetemes elv, nem bizonyítható, vagyis nem vezethető vissza még egyetemesebb elvre, tagadása pedig önellentmondó. Ezt Pauler úgy magyarázza, hogyha tagadjuk, hogy minden dolog valamely osztály tagja, akkor ezzel elismertük, hogy azok a dolgok, amelyekre nem érvényes az osztályozás elve, önálló osztályt alkotnak, az osztályba nem tartozók osztályát. Az osztály fogalmához nem szükséges, hogy több osztály legyen, létezhet egytagú osztály is, ahol az osztály és az osztálytag egybeesik. Az Abszolútum is egy egytagú osztály tagja, az Abszolútumban egybeesik az egyes és az egyetemes. Az osztályozás elve arra is rávilágít, hogy minden egyeshez valamiféle egyetemesség kell, hogy tartozzon, valamint szükséges, hogy legyen egy legfelsőbb osztály. Pauler világosan tárgyalja, hogy „az egyetemesség tehát époly constitutív eleme a létező dolgoknak, mint az egyes dolgok: ép ezt fejezi ki az osztályozás principiuma. Ennek érvénye más szóval tehát azt jelenti, hogy az egyetemesség époly elemi, tovább nem levezethető adottság, mint az egyes dolog: csak együtt adnak tárgyat”⁴⁷⁸.

Az osztályozás elvének érvénye alá tartozik a dictum de omni et nullo elv, amely Pauler szerint nem logikai alapelv. Ami áll az általános fogalomra, az áll a neki

⁴⁷⁵ Vö. PAULER ÁKOS, *Logika. Az igazság elméletének alapvonalai*, Bp. 1925. 28. old.

⁴⁷⁶ PAULER ÁKOS, *Logika. Az igazság elméletének alapvonalai*, Bp. 1925. 28. old.

⁴⁷⁷ BEV 27. §. 29. old.

⁴⁷⁸ PAULER ÁKOS, *Logika. Az igazság elméletének alapvonalai*, Bp. 1925. 31. old.

alárendelt fogalomra is, amennyiben alá tartozik (például, ami áll az emberre, általában, az áll a négerre is) mondja ki az elv, amely felteszi, hogy a dolgok az osztály és az osztálytag viszonyában állnak egymással vagyis, hogy minden dolog valamely osztály tagja. Az osztály tagjai egy bizonyos közös minőség alapján tartoznak össze, például megemlíthető a páros számok, a nők vagy a férfiak osztálya.

Pauler szerint az osztályozás elvének igazságát Platón fogalmazta meg először, amikor arról írt, hogy az egyes, individuális ember mellett létezik az ember ideája, amely egyetemes mozzanat. Platón megértette, hogy minden egyeshez tartozik valamely egyetemes vonás is, tehát az egyetemesség szükségszerű eleme a létező dolgoknak, és az osztályozás elve éppen ezt az igazságot fejezi ki. Ahogyan Pauler fogalmaz, „az osztályozás elvének igazságát voltaképpen Platón látta meg először. Midőn azt tanítja, hogy az egyes embereken kívül létezik az embernek az 'ideája', mely tehát egyetemes, változatlan, nem érzékelhető, akkor voltaképpen azt az igazságot pillantja meg, hogy az egyes dolgot mindig kiegészíti amaz egyetemesség, melynek körébe, mint osztály alá, az tartozik”⁴⁷⁹. Maga Platón úgy fogalmaz, hogy „a sok jelenségről azt mondjuk, hogy látjuk, nem pedig, hogy ésszel fogjuk fel, az ideákról pedig, hogy ésszel fogjuk fel, nem pedig látjuk őket”⁴⁸⁰.

Összefoglalva, azt kell mondani, hogy a „*dolog*” fogalmában eleve adott az önmagával való azonosság, a viszonyban állás más dolgokkal (akár a különbözőség révén is), és azt, hogy minden dologhoz tartozik valami osztály. Ebből adódik a pauleri három logikai alapelv, elsőnek az azonosság elve, majd az összefüggés- és az osztályozás elve. Ezek valóban végső princípiumok, amelyek érvényükben egymásra támaszkodnak, vagyis ősrelációk. Sorozatot alkotnak, amelyben a következő mindig implikált az előzőben és valami többletet is tartalmaz. Pauler Ákos tisztában van azzal, hogy az általa háromra szűkített logikai alapelv megfogalmazásával eltér a szokásos rendszertől, ennek okát abban látja, hogy bár csupán három valódi logikai alapelv mutatható ki, de ezeket „az eddigi kutatás csak részben és csak tökéletlenül ismert fel”⁴⁸¹.

⁴⁷⁹ PAULER ÁKOS, *Logika. Az igazság elméletének alapvonalai*, Bp. 1925. 30. old.

⁴⁸⁰ PLATÓN, *Az állam*, (ford. Szabó Miklós), 507 b-c.

⁴⁸¹ PAULER ÁKOS, *Logika. Az igazság elméletének alapvonalai*, Bp. 1925. 32. old.

3. 5.) *A korrelativitás tétele: nincs relativum absolutum nélkül*

A három logikai alapelvhez Pauer hozzátartozik egy negyedik elvet, amelyet nem is elvnek, hanem tételnek nevez és így fogalmaz meg: „minden relatív dolog (s így minden relatív létező) abszolút dolgot s így abszolút létezőt tesz fel”⁴⁸². Megemlítem, hogy Pauer tanulmányt írt az Athenaeum című folyóiratba, *A correlativitas elve* (1915. 43-56. old.) címmel vagyis ott nem ragaszkodott a tétel kifejezéshez. Az elvről, vagyis a tételről az Athenaeumban azt írja, hogy „semmilyen téren sem állhat fenn relativum absolutum nélkül. E tételt a correlativitas elvének fogjuk nevezni s legáltalánosabb formában úgy tartjuk kifejezhetőnek, hogy 'relativum' és 'absolutum' minden téren egymás nélkül meg nem álló correlatív dolgok”⁴⁸³.

A tétel a három logikai alapelv folyománya és kifejezi, hogy a dologhoz mindig tartozik valami, ami fogalmát kiegészíti, van első tagja, amelytől a sor többi tagja függ, és van végső előfeltétele, amely abszolút. A korrelativitás (kölcönösség, kölcsönös megfelelés) tétele tehát adott a logikai alapelvekben, azoknak közös és legfontosabb korolláriuma (következése). Pauer kimondja: „minden dologhoz, mint feltételezethez valami feltétlen tartozik”, vagyis „nincs relativum absolutum nélkül”⁴⁸⁴. A korrelativitás tételének (corollarium correlativitatis) érvénye mindhárom logikai alapelvhez hozzátartozik, de azokkal nem egyenrangú alapp princípium. Magában a korrelativitás elvében is rejlik egy további tétel, amely nagy jelentőségű. Arról van szó, hogy bármely relatívum föltételeit nyomozva végül szükségképpen olyan első tagra kell bukkannunk, amelynek már nincs további föltétele, tehát abszolút, és ezt Pauer az Arisztotelész által fölfedezett „végtelen regresszus lehetetlenségének elvének”⁴⁸⁵ mondja. Valóban, Arisztotelész a *Metafizika* címen ránk maradt művében többször is foglalkozik a témával. A harmadik könyvben azt írja, „nyilvánvaló, hogy van valami első ok és hogy a létezők oka se sorban, se fajtában nem végtelen”⁴⁸⁶.

A témát folytatva, Arisztotelész kijelenti, hogy „lefelé sem lehet a végtelenbe menni”⁴⁸⁷. Majd hozzá teszi, hogy van végső cél, és ha „van egy ilyen végső cél, akkor

⁴⁸² PAULER ÁKOS, *Logikai és ontológiai alapelv*, in *Tanulmányok az ideológia köréből*, Bp. 1938. 185. old.

⁴⁸³ PAULER ÁKOS, *A correlativitas elve*, Athenaeum, 1915. 43. old.

⁴⁸⁴ BEV 28. §. 32. old. Lásd még: PAULER ÁKOS, *Logika. Az igazság elméletének alapvonalai*, Bp. 1925. 34. old.

⁴⁸⁵ BEV 29. §. 33. old.

⁴⁸⁶ ARISZTOTELÉSZ, *Metafizika* (ford. Halasy Nagy József), 994a.

⁴⁸⁷ ARISZTOTELÉSZ, *Metafizika* (ford. Halasy Nagy József), 2002. 994a.

nem lehet végtelen a sor. Vagy ha a sor végtelen, akkor nincsen cél”⁴⁸⁸. Az *Analytica Posterior*-ban Arisztotelész szintén érinti a végtelen regresszus lehetetlensége elvét. Bármely relatívum feltételeit vizsgálva végül egy olyan első tagra kell bukkannunk – taglalja – amelynek már nincs további feltétele, tehát ebben a vonatkozásban abszolút. A feltételezett dologra nézve a feltételek száma sohasem lehet végtelen. Vagy: regresszív irányban nem lehetséges relatívumokból álló végtelen sor. „A végtelent nem lehet végigjárni”, azaz „minden tudománynak bizonyításon kell alapulnia, de a közvetlen alaptételek nem bizonyíthatók”⁴⁸⁹. Ezen arisztotelészi meglátásnak bölcselőnkre nagy a hatása.

Bár a tételek tartalmilag különböznek, abban megegyeznek, hogy a logikai követelményeknek alávetettek, azok révén összefüggő, egységes rendszert alkotnak. Vagyis minden igaz tétel, a logicitás következtében összefügg egymással.

Pauler számára a három alapelvből és korolláriumukból adódik minden tudomány alaproblematikája: 1. az elemek (azonosság), 2. a relációk (összefüggés), 3. az osztályok (osztályozás), 4. az Abszolútum kérdése (korrelativitás; nincs relatívum abszolútum nélkül)⁴⁹⁰.

A logikai alapelveknek több corollariuma (következménye, folyománya) is van, Pauler Ákos ezeket is sorra veszi: 1. a sorozatszerűség alaptétele (corollarium seriarum); 2. a correlativitas alaptétele (corollarium correlativitatis); 3. a rendszerezés alaptétele (corollarium systematis); 4. az egyenlőség alaptétele (corollarium aequalitatis).⁴⁹¹ A legalapvetőbb a relatívum és abszolútum kapcsolatát kifejező correlativitas tétele. Kifejezi, hogy a logikai alapelvek sorozatot alkotnak, amiként „minden dolog valamely sorozatnak tagja”⁴⁹², továbbá, jelzi, hogy „nincs oly sorozat, melyben ne volna első tag (azaz absolutum) s ne volnának ettől az első tagtól függő következő tagok (azaz relativumok)”⁴⁹³. Ennek a megfontolásnak az összegzése a „nincs relativum absolutum nélkül”⁴⁹⁴ tétel.

⁴⁸⁸ ARISZTOTELÉSZ, *Metafizika* (ford. Halasy Nagy József), 994b.

⁴⁸⁹ ARISZTOTELÉSZ, *Analytica Posterior*, I. 5.

⁴⁹⁰ Vö. BEV 32.§. 36. old.

⁴⁹¹ PAULER ÁKOS, *Logika. Az igazság elméletének alapvonalai*, Bp. 1925. 32. old.

⁴⁹² PAULER ÁKOS, *Logika. Az igazság elméletének alapvonalai*, Bp. 1925. 34. old.

⁴⁹³ PAULER ÁKOS, *Logika. Az igazság elméletének alapvonalai*, Bp. 1925. 34. old.

⁴⁹⁴ PAULER ÁKOS, *Logika. Az igazság elméletének alapvonalai*, Bp. 1925. 34. old.

ÁBRA

A mindenség egységes szerkezetének alapja Pauler Ákos szerint

Azonosság elve principium identitatis	Elemek
Összefüggés elve principium cohaerentiae	Relációk
Osztályozás elve principium classificationis	Osztályozás
Korrelativitás tétele corollarium correlativitatis	Abszolútum kérdése nincsen relatívum abszolútum nélkül

Pauler minden irányban összefüggő, zárt szerkezetű rendszerét a három logikai alapelv és korolláriumuk tartja össze, amit olykor szemére is vetnek, mesterkéltnek tartanak⁴⁹⁵, holott csak arról van szó, hogy Pauler megérti: a valóság logikus. A logicitás következtében az igazságok egységes rendszert alkotnak. A világmindenség legbensőbb lényegét tekintve végül szükségszerűen a három logikai alapelvben gyökerezik, a létfokok, és létmódok a maguk teljességében kibonthatók az alapelvekből és visszavezethetők azokra. Mivel a három alapelv végső, „tovább már nem elemezhető, logikailag egymástól nem függő tétel”⁴⁹⁶, abszolútnak nevezhetjük mindhármát. A tiszta logikai alapelv egyben ontológiai alapelv is – hangsúlyozza Pauler Ákos – mert „nincs igazság tárgy nélkül, melyre vonatkozik, melyről állít – tagad valamit”⁴⁹⁷. Mivel „a metafizikai tárgy is osztozik minden tárgy struktúrájában, a logikai alapelv egyúttal metafizikai alapelv s minden az előbbin felépülő logikai struktúra egyúttal metafizikai struktúrákat: a létezők szerkezetét is elárulja”⁴⁹⁸. Végelemzésben – hangsúlyozza Pauler – „a logikai alapelvek rendszerét felismerve a létező világ legegységesebb határozmányait is megismerjük; a tiszta logika az egyetemes tárgyelméletnek (ontológiának) és ezen belül a metafizikának alapelveit is

⁴⁹⁵ Kornis Gyula azt írja, hogy Pauler Ákos saját rendszerében „valamennyi legkisebb gondolatát is egymásközt a logika vaskapcsaival iparkodik összetartani. Ez persze sokszor nem megy minden mesterkéltég és erőszak nélkül”. KORNIS GYULA, *Új magyar filozófiai rendszer. Pauler Ákos filozófiája*, Bp. 1922. 84. old.

⁴⁹⁶ PAULER ÁKOS, *A tiszta logika metafizikai vonatkozásai*, in *Tanulmányok az ideológia köréből*, Bp. 1938. 182. old.

⁴⁹⁷ PAULER ÁKOS, *A tiszta logika metafizikai vonatkozásai*, in *Tanulmányok az ideológia köréből*, Bp. 1938. 184. old.

⁴⁹⁸ PAULER ÁKOS, *A tiszta logika metafizikai vonatkozásai*, in *Tanulmányok az ideológia köréből*, Bp. 1938. 184. old.

megismerteti”⁴⁹⁹. Másutt, a *Bevezetés a filozófiába* című könyvben Pauler így összegzi gondolatait: „A három logikai alapelv fölfedezése azonban kezünkbe adta minden logikai struktúra végső gyökerét”⁵⁰⁰.

3. 6.) Tiszta logika

A logika a helyes gondolkodás szabályainak tudománya. A tiszta logika nem az igazság megismerésének feltételeivel, hanem az igazság általános természetével foglalkozik, „függetlenül attól, hogy ez igazságokat mily körülmények között ismerhetjük, illetőleg nem ismerhetjük meg”⁵⁰¹ – hangsúlyozza Pauler, aki kísérletet tesz a tiszta logika fogalmainak minden pszichológiai mozzanattól mentes meghatározására. A valóság triadikus szerkezetének megfelelően alakítja a tiszta logika alapfogalmait is. Ezek: a logizma – a tétel – a szillogizmus, és ezek mind beilleszthetők az azonosság – összefüggés – osztályozás logikai alapelveibe. Sőt, a tiszta logikában is felmerül az Abszolútum kérdése, amikor felbukkan a kérdés, hogy a logizma, a tétel és a szillogizmus igazsága milyen, tovább már nem igazolható momentumon alapul. A tiszta logika első problémája az igazság elemeinek kérdése, hogy „mily formális határozmányokkal bírnak azok a mozzanatok, amelyekből, mint végső alkotórészekből áll minden igazság”⁵⁰². A tiszta logika második kérdése, hogy a logizmák milyen vonatkozásban alkotnak igazságot, erre a tétel (thesis) elmélete felel⁵⁰³. Végül a tiszta logika harmadik alapkérdése, hogy a tételek mely viszonya ad új igazságot. Ezzel a szillogizmus foglalkozik, ami nem azonos a következtetés tanával, hiszen az az alkalmazott logika tárgya – hangsúlyozza bölcselnök.

A tiszta logikai értelemben vett logizma vagy fogalom nem gondolati összefoglalást jelent, hanem olyan jelentéselemet, amely az emberi gondolkodástól függetlenül is fennálló igaz tétel eleme. A logizma azt jelenti, hogy a dolog micsoda önmagában, ahogyan Pauler Ákos megfogalmazza, „logizmának nevezzük a tiszta

⁴⁹⁹ PAULER ÁKOS, *A tiszta logika metafizikai vonatkozásai*, in *Tanulmányok az ideológia köréből*, Bp. 1938. 185. old.

⁵⁰⁰ BEV 31. old.

⁵⁰¹ PAULER ÁKOS, *Logika. Az igazság elméletének alapvonalai*, Bp. 1925. 65. old.

⁵⁰² BEV 34. §. 38. old.

⁵⁰³ A tiszta logikai értelemben vett tétel vagy thesis az alkalmazott logikában az ítéletnek felel meg. Vö. BEV 34. §. 38. old.

logikai értelemben vett fogalmat, azaz valamely igaz tétel elemi alkotórészét”⁵⁰⁴. Például, a ’minden ember halandó’ tételben az elemek: a minden – az ember – a halandó. Látjuk, hogy a logizma önmagában is értelmes – nemcsak tételként – és ez azt jelenti, hogy amit jelöl az, ami: azonos önmagával (azonosság elve). A logizma fennállása abban áll, amiben az igazság, az érvényességben – állítja Pauler – vagyis a logizma ennyiben érvényességi mozzanat. Bölcselőnk arra a megállapításra jut, hogy a logizma sok tekintetben megegyezik a platóni ideával. A logizmák összessége mozdulatlan és változatlan, összefüggő rendszert és hierarchiát alkot, akárcsak Platón ideavilága. Platón az ideák világáról azt tanította, hogy azok túl vannak a létezőn, ugyanakkor alapjai is a létező világnak. Ezzel Platón azt is tanította, hogy az igazságok rendszere előfeltétele a létező világnak, Pauler megfogalmazásában, „mely tehát valóban azáltal létezik, hogy létezése igazságot fejez ki, amennyiben ’részesedik’ az eszmék örök világában”⁵⁰⁵. Álláspontját Pauler maga is platonizmusnak tartja, ahogyan írja, „semmi kifogásunk sincs tehát az ellen, ha álláspontunkat ’platonizmusnak’ minősítik, sőt magunk is hangsúlyozzuk e történeti kapcsolatot: a logizmat a plátói ideával azonosítva mutatunk rá arra az abszolútumra, melyet a logizma elmélete is szükségképpen nyomoz”⁵⁰⁶.

A tétel, amely a második logikai alapelvnek, az összefüggés elvének (*principium cohaerentiae*) megfelelő tiszta logikai alakulat, logizmákból álló igazság, mint például ’a madár repül’, ’a Nap égítést’, egyben mindig logizmaviszony⁵⁰⁷. Lényege, hogy az alany jelentését az állítmány kiegészíti, valamely meghatározott szempont szerint. A viszonyt a copula fejezi ki. A tiszta logikai értelemben vett tétel nem azonos az ítélettel, ami az alkalmazott logika körébe tartozik. Az ítélet az ember gondolati tevékenysége – magyarázza Pauler – időben zajlik, és elválaszthatatlan az emberi lélektől. A tétel viszont „azon érvényesség, melyet az ítéletnek többé-kevésbé sikerül kifejeznie, tehát oly mozzanat, melynek szerkezetéről és tartalmáról attól függetlenül is szólhatunk, vajjon valaki gondolja-e azt vagy sem?”⁵⁰⁸ Természetesen a tétel elméletében is felmerül az abszolútum problémája. Ez abban áll, hogy meg kell állapítani az összefüggést a tétel és a logikai abszolútum, azaz a logikai alapelvek között. Ebből a szempontból Pauler a tételeket autonóm és heteronóm tételekre osztja.

⁵⁰⁴ BEV 35. §. 38. old.

⁵⁰⁵ PAULER ÁKOS, *Logika. Az igazság elméletének alapvonalai*, Bp. 1925. 65. old.

⁵⁰⁶ PAULER ÁKOS, *Logika. Az igazság elméletének alapvonalai*, Bp. 1925. 65. old.

⁵⁰⁷ BEV 38. §. 41. old. De nem minden logizmaviszony egyúttal tétel – teszi hozzá Pauler.

⁵⁰⁸ PAULER ÁKOS, *Logika. Az igazság elméletének alapvonalai*, Bp. 1925. 65. old.

Az autonóm tételek érvényük alapját egyedül önmagukban bírják, a heteronóm tételek érvénye más tételek érvényére támaszkodik. Pauler számára csupán a logikai alapelvek autonóm tételek, corollariumaik már heteronóm típusúak⁵⁰⁹.

Tételekből álló igazság (tételviszony) a szillogizmus, amely a logikai alapelvek közül az osztályozás elvének (principium classificationis) felel meg. Szillogizmus például, a 'Minden ember halandó – Péter ember – Péter halandó' tételek összefüggése. A szillogizmus tehát tételekből, a tételek pedig logizmákból állnak, továbbá, ha egy logizma egy alosztály tagja, akkor tagja annak az osztálynak is amelybe az alosztály tartozik.

A tiszta logika megalapítója – hangsúlyozza Pauler – Bolzano, aki az igazság fennállásáról és szerkezetéről értekezik a *Wissenschaftslehre* című, négy kötetes művében⁵¹⁰. Miként arról már volt szó. Pauler nagyra tartja Bolzano azon tételét, hogy „végtelen számú igazság van, mert bármely tétel megfelelő limitatív tétellel való kiegészítést kíván a végtlenségig”⁵¹¹. Bolzanot olvasva Pauler az igazság fennállásával kapcsolatban fogalmazta meg és nagyhorderejűnek tartotta, hogy „minden igazságban van egyetemesség”⁵¹². Arról is írtam már, hogy Pauler Bolzanótól tanulta a létet és az érvényességet megkülönböztetni. Bolzano nyomán fogalmazta meg, hogy „az igazság nemcsak létező, de nemlétező tárgyakra is vonatkozhat”⁵¹³, továbbá azt is, hogy „az érvényesség oly fennállási módja az igazságnak, mely időtlen, sőt örökkévaló, mert időtlenül mindig megvolt és meglesz [...] fennállása független az azt felismerő emberek számától és gondolkodásától”⁵¹⁴. A létező dolgoknak, legalábbis egy része változó és az időben van. Ezért Pauler szerint „létezőnek azt mondjuk, ami hatást fejt ki, azaz a tapasztalatban feltáruló valóságban szüntelenül változást idéz elő”⁵¹⁵. A

⁵⁰⁹ Vö. PAULER ÁKOS, *Logika. Az igazság elméletének alapvonalai*, Bp. 1925. 97. old.

⁵¹⁰ A végtelen számú igazságról Bolzano először a *Wissenschaftslehre (Tudománytan)* című művében (1937. 32. §.) értekezik. Pauler szerint e tétel érvényességét Bolzano csupán egyetlen szempontból vette észre, holott bölcselőnk szerint háromféle megközelítés is igazolja a tétel helyességét. „Először az, hogy bármely igazság egy végtelen igazságsor kiindulópontja, azáltal, hogy az igazság igazságát kifejező tétel is igaz.” PAULER ÁKOS, *Logika. Az igazság elméletének alapvonalai*, Bp. 1925. 12. old. Másodszer, azért is végtelen számú igazság áll fenn, mert „a csak egy igazság fennállását kifejező tétel csak akkor lehet igaz, ha egyúttal ama tétel is igaz, hogy az egy igazságon kívül más igazság nincs”. PAULER ÁKOS, *Logika*, 12. old. Harmadjára végtelen számú igazság van azért is, mert „bármely igazság nemcsak negatív, de megfelelő limitatív igazságot is kíván kiegészítőjéül, ami szintén végtelen sok igazság fennállását kívánja”. PAULER ÁKOS, *Logika*, 13. old.

⁵¹¹ BOLZANO, BERNARD, *Wissenschaftslehre*, Sulzbach, 1837. 32. §.

⁵¹² PAULER ÁKOS, *Logika. Az igazság elméletének alapvonalai*, Bp. 1925. 13. old.

⁵¹³ PAULER ÁKOS, *Logika. Az igazság elméletének alapvonalai*, Bp. 1925. 13. old. Vö. BOLZANO, BERNARD, *Wissenschaftslehre*, Sulzbach, 1837. 67. §.

⁵¹⁴ BEV 30. §. 34. old.

⁵¹⁵ PAULER ÁKOS, *Logika. Az igazság elméletének alapvonalai*, Bp. 1925. 8. old.

létezését saját létünkéből kiindulva tudjuk megérteni, ugyanis én magam „állandó tényezője vagyok a valóság változásainak [...] a létezés számunkra szüntelen hatáskifejtést, azaz változáselőidézést, azaz causalis értelemben vett változásforrást jelent”⁵¹⁶. Ezzel szemben az érvényesség nem fejt ki hatást, tehát nem forrása tevékenységnek, változásnak. Azután Pauler tovább magyarázza, hogy az érvényesség, azaz az igazság mégis okoz változásokat, a létező világ folyamatai körében. Arisztotelészre hivatkozva, Pauler azt tartja, hogy „az igazság úgy mozgat, mint a szeretett dolog azt, amely őt szereti: de nem azáltal, hogy maga tevékenységet fejtene ki. Az érvényesség vagyis az igazság pusztá subsistentiájával, illetőleg azáltal, hogy az igazságot felismerjük, kelti fel az utána való változásokat, tehát egészen már értelemben forrása bizonyos változásoknak, mint a létező, mely tevékenysége által módosítja a világfolyamatot”⁵¹⁷.

3. 7.) *Alkalmazott logika*

Az alkalmazott logika a megismerés, tudatunk igaz tartalmakkal való gyarapodásának legáltalánosabb feltételeit kutatja. Alapkérdése, hogy melyek a megismerés legáltalánosabb feltételei. A megismerés szubjektív feltételeivel foglalkozó gondolkodástánból (fogalom – ítélet – következtetés), valamint az objektív feltételeket kutató ismeretelméletből áll. A módszertan (methodológia) olyan eljárás, amellyel a megismerendő tárgy sajátosságainak megfelelően választjuk kutatásunk irányát. Pauler Ákos zárt rendszerében a módszertant is a három logikai alapelv határozza meg: „Új ismereteket szerezni ugyanis annyit tesz, mint új igazságot tudatosítani, illetőleg annak igazságát felismerni, hogy mi a dolog önmagában (analysis), vagy micsoda más dolgokhoz való vonatkozásában (synthesis) vagy micsoda logikai előfeltevéseihez viszonyítva (autothesis)”⁵¹⁸.

Megismerésünk eredetéről Pauler Ákos elmondja, hogy az nem alapulhat pusztán a tapasztaláson, mert a tapasztalás már logikai művelet és – hacsak nem tematizáltan is – fölteszi a logikai elvek érvényét. A megismerést a tapasztalat indítja el (időbeni prioritás), de végeredményben több mint amennyit a tapasztalat igazolhat

⁵¹⁶ PAULER ÁKOS, *Logika. Az igazság elméletének alapvonalai*, Bp. 1925. 8. old.

⁵¹⁷ PAULER ÁKOS, *Logika. Az igazság elméletének alapvonalai*, Bp. 1925. 9. old.

⁵¹⁸ BEV 54. §. 55. old.

(logikai prioritás): „Valamennyi filozófiai tudomány képes arra, hogy olyan dolgokat is megismerjen, melyek tér és időn kívül állnak s így a lehető tapasztalás körén kívül fekszenek.”⁵¹⁹

Arra a kérdésre, hogy mi teszi a tárgyat megismerhetővé, Pauler azt válaszolja, hogy alany és tárgy kölcsönhatásban állnak egymással, az alany a megismerésben ráirányul a tárgyra (intencionalitás), mint tőle különbözőre és a megismerésben e különbség megszűnik. Alany és tárgy egyaránt logikusak (azonosan struktúráltak), mindkettő a logikai alapelveknek alávetettek. Ez teszi lehetővé a megismerést.

A megismerés határát a három megismerési funkciónk, analízis – szintézis – autotézis jelöli ki. Az első szerint az ismerhető meg tudományosan, ami elemezhető (analizálható). Így az analízis (indukció) határa a tudományos megismerés határa is. A filozófiai megismerés lehető körét is bizonyos értelemben megszabja (korlátozza) az, hogy érvénye és tartalma az empiriából indul ki. A szintézis (dedukció) határa, a matematikai megismerés korlátja, a vizsgált relációk oly fokú bonyolultsága, amelyet szintézissel már nem tudunk átlátni. A redukció határát a három logikai alapelv jelenti, bár itt inkább arról van szó, Pauler szerint, hogy közvetlenül belátjuk a logikai alapelvek evidenciáját, öntörvényűségüket. A megismerő tevékenységének célja a változatlanul fennálló igazságrendszer minél teljesebb megismerése. Pauler nem győzi hangsúlyozni, hogy az igazság az Abszolútum egyik aspektusa, ezért megismerő tevékenységünk „a végtelenség és az örökkévalóság felé való törekvésnek egy formája”⁵²⁰. A cselekvést nem egyedül a megismerésre való törekvés biztosítja, sokkal inkább a hit teszi lehetővé: „Hit nélkül képtelenség cselekedni, cselekvés nélkül nem lehet élni: élni annyit tesz, mint hinni”.⁵²¹ Pauler Ákos a logikai problémák áttekintését azzal zárja, hogy a „vallás tehát nem múló életnyilvánulat, de éppoly örök és elemi tényezője az emberi léleknek, mint akár a megismerési törekvés”⁵²². A végső, örök alapelvek keresése az Abszolútumhoz, Istenhez vezetik bölcselőnket.

A pauleri logika kutatásának végpontja tehát az Abszolútum, amelyet Pauler vallásos módon Istenként határoz meg. Korának bölcselőit nem köti annyira a ma oly fontosnak látszó különbségtétel a filozófia és a teológia vagy a szaktudományok között. Schütz Antal, *A bölcsélet elemei* című könyvében, a filozófiai témák

⁵¹⁹ BEV 47. §. 49. old.

⁵²⁰ BEV 60. § 59. old.

⁵²¹ BEV 72. §. 76. old.

⁵²² BEV 72. §. 76. old.

tárgyalásakor szintén értekezik Istenről, nem csinál gondot a váltásokból. Vallásos megközelítés és bölcséleti megfogalmazás nála is jól megférnek egy oldalon, sőt egy bekezdésben is. A tényleges és a képességi létet traktáló Schütz Antal az actus purust Istennek nevezi. Amint írja, „a rangsornak legalján van egy létiség, amelyben, mint olyanban nincs semmi ténylegesség; mintegy a megtestesült képességiség: az őanyag. A másik póluson van egy való, amelyben semmi képességiség nincs; maga a létteljesség, a szín-lét, actus purus: Isten”⁵²³. Az anyag és forma lételvek kapcsán a nagy hittudós azt írja, hogy „ilyen viszonyban vannak magánvaló és járulék, abszolút és modális lét, lényeg és létezés [...] szentségi elem és szentségi szó”⁵²⁴.

A filozófia és a teológia merevnek tűnő szétválasztása, vagy a kizárólag a természetes ész fényénél való filozofálás elve napjainkban sem lett szigorúan vett követelmény. Legalábbis erre utal, például, Karl Rahner, aki azt tanítja, hogy „elméleti, gyakorlati és didaktikai szempontból, jogos magában a teológiában filozofálni, a 'filozófiának' pedig nem kell aggályoskodnia, hogy állandóan átlép a teológia voltaképpeni területére.”⁵²⁵.

A logika rész lezárásaként, táblázatban mutatom meg, hogyan foglalta össze Pauler a logikai tudományok rendszerét. A tudományos logika számára alapvető fontosságú volt, hiszen ennek segítségével, a redukció módszerének alkalmazásával jutott el az igazság olyan formális határozmányaihoz, amelyeknél egyetemesebbre és alapvetőbbre már nem lehet bukkanni. Az igazság fennállása minden tudomány előfeltétele, ezért a logika, Pauler szerint, nem lehet szaktudomány, amely a valóság bizonyos részével foglalkozik, hanem vérbeli filozófiai tudomány, mert minden tudomány előfeltételét kutatja: az igazság természetét. Ahogyan már volt róla szó, a szaktudományok és matematika is a logika eredményeire támaszkodnak, a logika a matematikánál is tágabb körű tudomány. Már maga a tudományos tapasztalatgyűjtés is logikus lépésekből áll, akárcsak a matematikai következtetések. Erről Pauler több helyen is ír, például a *Logika* című könyvében is⁵²⁶.

⁵²³ SCHÜTZ ANTAL, *A bölcsélet elemei*, Bp. 1940. 313. old.

⁵²⁴ SCHÜTZ ANTAL, *A bölcsélet elemei*, Bp. 1940. 313. old.

⁵²⁵ RAHNER, KARL, *A hit alapjai. Bevezetés a kereszténység fogalmába* (ford. Endreffy Zoltán), Bp. 1983. 27. old.

⁵²⁶ PAULER ÁKOS, *Logika. Az igazság elméletének alapjai*, Bp. 1925. 6. old.

LOGIKA

(A logika az igazság formális, egyetemes határozmányairól szóló tudomány, amelynek az igazság struktúráját és fennállásának módját kell vizsgálnia.⁵²⁷)

Tiszta logika (az igazság formai határozmányaival foglalkozik)	Alkalmazott logika (a megismerés általános feltételeire vonatkozó szabályokat, tanulságokat vonja le)	
1. az igazság subsistentiájának, fennállásának tana (az igazság hyparchológiája) 2. az igazság szerkezetének tana (az igazság statikája)	Gondolkodástan (a megismerés alanyi feltétele a helyes gondolkodás, ennek szabályait fejt ki a gondolkodástan) 1. <i>alaktan</i> (az igazság megragadására alkalmas gondolkodási alakokkal foglalkozik) 2. <i>tudománytan</i> (episztemologia, kutatja, hogy a gondolkodási alakok segítségével miképpen tehetünk szert rendszeres megismerésre) a) <i>tudományrendszertan</i> (systematika): a tudomány mibenlétével és felosztásával foglalkozik b) <i>módszertan</i> (methodologia): a tudományos kutatás követendő módszereivel foglalkozik	Ismeretkritika (kriteriologia, amely a megismerés tárgyi feltételeit vizsgálja)

ÁBRA: A logikai tudományok rendszere Pauler Ákosnál

A logika által megfogalmazott igazságok változatlanok, és ami változatlan az egyúttal időtlen is – folytatja Pauler Ákos az érvelését, mert az idő a változás formája. Szent Ágoston ismert gondolatát is segítségül hívja, hogy „az érvényesség tehát időtlen permanentiát jelent s igaz az a tartalom, melynek fennállása ily érvényességgel bír. Az időtlen permanentiát pedig örökkévalóságnak nevezzük: bármely igazságot megismerve, valami örökkévalót ismerünk meg: qui novit veritatem, novit

⁵²⁷ Vö. PAULER ÁKOS, *Logika. Az igazság elméletének alapjai*, Bp. 1925. 2-3. old.

aeternitatem – állapította meg ugyancsak Szent Ágoston”⁵²⁸. A logikus gondolkodás végül az Abszolútumhoz vezet el bennünket.

4.) Az etika

Az etika az emberi cselekedetek értékéről szóló tudomány, a végső előfeltevéseket kutató tudományos bölcsélet azon ága, amelyik az emberi cselekedeteket értékeli, végső normákat, eszményeket fogalmaz meg és foglal rendszerbe. Alapkérdése, hogy melyik cselekvés a legértékesebb. Alapelve: tedd a jót és kerüld a rosszat.

A főbb problémák itt is a valóság logicitásából következnek és a logikai alapelvekre vezethetők vissza: a cselekvés fenomenológiája (elemek), az etikai értékek (relációk), az etikai normák és eszmények (osztályok), az etikai megismerés végső tárgya és alapja (az Abszolútum kérdése). Először azt kell kutatni, mi a cselekvés általában, majd azt, hogy mi teszi a cselekvést általában értékessé, végül azt kell kérdezni, milyen szabályok (normák) szerint kell cselekednünk, hogy tetteink értékesek legyenek. Pauler szerint „az első kérdésre az etika empirikus-lélektani, azaz ontológiai alapvetése van hivatva válaszolni. A második problémát az etika értékelméleti részének kell megoldania. A harmadikat pedig az etika normatív irányú kiépítése fogja nyugvópontra juttatni”⁵²⁹.

Pauler rámutat, hogy a cselekvés a cselekvő alany akaratában gyökerezik, szándékos, öntudatos és céltudatos kell legyen. A cselekedet akkor szándékos, ha külső és belső kényszertől mentes, az öntudatosság annak tudatát jelenti, hogy én cselekszem, a céltudatosság pedig a cél ismeretét és annak értékességét fejezi ki. A szándékosság, az öntudatosság és a céltudatosság „a morális cselekvésnek csak formai kellékei, mert hiszen a cselekvés minőségére nézve még mitsem árulnak el”⁵³⁰, mivel egy erkölcstelen tett is lehet öntudatos, szándékos és céltudatos – szögezi le Pauler Ákos – majd hozzáteszi, ahhoz, hogy az erkölcstelen cselekvést meg tudjuk különböztetni az erkölcsös cselekedettől, az erkölcsös tettek bizonyos tartalmi vonásait is meg kell állapítanunk. Fontos vonás az erkölcsös cselekedet célja és

⁵²⁸ Idézi PAULER ÁKOS, *Logika. Az igazság elméletének alapjai*, Bp. 1925. 7. old. Vö. AURELIUS AUGUSTINUS (SZENT ÁGOSTON), *Vallomások*, 7. X. 16. „Aki ismeri az igazságot, ismeri az örökkévalóságot.”

⁵²⁹ BEV 86. §. 106. old.

⁵³⁰ BEV 87. §. 107. old.

indítéka. A cselekvés akkor értékes, ha mind a cél, mind az indíték erkölcsileg tiszta, nemes. Nem szabad csupán a cselekvés céljára koncentrálnunk, mert akkor „el kellene fogadnunk, hogy 'a cél szentesíti az eszközöket', s a helyes cél érdekében a hazugság s a gyilkosság is megengedhető volna”⁵³¹. Ugyanígy, a cselekvés indítéka sem lehet önmagában értékes. Pauler példája szerint akkor a szánalomból elkövetett csalás, sikkasztás sem volna kifogásolható. Bölcselőnk az erkölcsileg nemes szándék és cél meghatározását az etika értékelméleti alapvetésére bízta.

Az erkölcsös cselekvés a legértékesebb cselekvés, indítéka pedig csak az lehet, tanítja Pauler Ákos, hogy „általa minden erőből meg akarjuk valósítani azt, ami a legértékesebb, még pedig annak az indítékából, mert azt mindenekfelett szeretjük és tiszteljük”⁵³². Ehhez még hozzáteszi, hogy az erkölcsös cselekvés fő indítéka, motívuma „az a lelki erősség, mely bennünket az erkölcsi jó megvalósítására késztet”⁵³³. A legértékesebb dolgot, ami a legfőbb jó, értékítélettel vizsgáljuk és határozzuk meg.

Az értékítéletet, ami valaminek az értékességét vagy értéktelenségét fejezi ki, meg kell az ontológiai ítélettől különböztetni, mert az valaminek a valóságát, létét fejezi ki – hangsúlyozza Pauler Ákos, aki 'a tűz éget', 'a Nap világít' példákat említi. Az értékítélet az értékelt dolognak valamely ideális tartalomhoz való mérése, Pauler megfogalmazásában, „ha valamely gondolatot igaznak, valamely tartalmat szépnek, valamely cselekedetet önmagáért jónak, vagyis erkölcsösnek mondok, akkor a viszonyítás abban áll, hogy az értékelt dolgot valamely értékeszméhez mérjük s abban a fokban mondjuk azt értékesnek, amely mértékben az megfelel az értékeszmékben foglalt tartalomnak”⁵³⁴. Más szavakkal, azért mondhatunk egy-egy valóságot igaznak, szépnek, jónak, mert az adott valóság „megfelel az igaz, a jó, a szép értékeszméinek”⁵³⁵. Ez valódi platonizmus, és Pauler hozzá is teszi, hogy „Platónnak igaza van, az érték (τό ἀγαθόν) fölötte áll (ἐπέκεινα) minden valóságnak [...] megismerésük csak oly módon történhet, hogy redukciónk közben megpillantjuk s megismerjük őket a plátói 'visszaemlékezés' egy nemével”⁵³⁶.

⁵³¹ BEV 88. §. 108. old.

⁵³² BEV 89. §. 108. old.

⁵³³ BEV 89. §. 108. old.

⁵³⁴ BEV 248. §. 280. old.

⁵³⁵ BEV 249. §. 281. old.

⁵³⁶ BEV 250. §. 281. old.

A végtelen regresszus lehetetlensége elvénél fogva az értéknek fokozatai vannak, hiszen az értékek sorában sem mehetünk a végtelenségig visszafelé. Így bukkanunk a pauleri etika fontos kifejezésére, az önértékre, amely „értékét egyedül önmagában bírja”⁵³⁷, akkor is értékes, ha nincs senki, aki elismerné értékességét. Egy cselekedet értékét az önérték adja, amelyet nem mi teremtünk, mi csak felfedezzük azt. Az önérték időtlen, és egyúttal örökkévaló is. Az önérték abszolút érték, tehát nem szubjektív mozzanat, sokkal inkább objektív, ezért „amint az igazságot, úgy valamely cselekedet értékét sem lehet szavazással eldönteni, mert az önérték a cselekedetnek magának valamely benne rejlő vonása, melyet felfedezünk, de nem teremtünk”⁵³⁸. Az is sajátossága az erkölcsi cselekvésnek, hogy „értékéből mitsem von le, ha célján nem is éri el [...] a cselekedet erkölcsi értékét nem az határozza meg, hogy tényleg mit értünk el, hogy mit akartunk elérni”⁵³⁹.

Erkölsileg az a cselekedet jó, amely az igazságra törekszik, tehát minden tettünkkel az igazságot kell szolgálnunk – vallja Pauler. Az erkölcsi eszmények, a humanizmus, a kultúra, a becsület, a jog mind az emberi tevékenységben megnyilvánuló igazság ideáljai. Pauler a feltétlen normát, amelyet minden körülmény között követnünk kell, mert kategórikus előírást tartalmaz, megkülönbözteti a feltételes normától, amelyet csak bizonyos esetben, bizonyos körülmények között kell követnünk, mert hipotetikus előírást, imperatívuszt nyújt számunkra. Hogy az egyes norma melyik osztályba tartozik, az „attól függ, hogy a cél, melyre a cselekvésnek irányulnia kell, abszolút vagy relatív értékű-e?”⁵⁴⁰ Az igazság – szögezi le Pauler – abszolút értékű, mert az Abszolútum egyik szempontja, vagyis az elérésére vonatkozó logikai és etikai normák kategórikus imperatívuszok, hiszen „minden körülmény között feltétlenül helyesen kell gondolkoznunk és erkölcsösen kell cselekednünk”⁵⁴¹.

A lelkiismeret az erkölcsi önkritika, a norma követendő szabály, az eszmény az, aminek megvalósítását a norma óhajtja. Pauler számos erkölcsi fogalmat tisztáz, az előbbiekhöz hozzátehetném, a humanizmus, mint helyes emberszeretet fogalmát is. Megkülönbözteti az eudaimonisztikus, az ember boldogságát előtérbe helyező, és a rigorisztikus, az embert jobbat tenni akaró humanizmust. Pauler azon a véleményen van, hogy „a boldogság önmagában nem etikai cél [...] az ember hivatása nem az,

⁵³⁷ BEV 89. §. 109. old.

⁵³⁸ BEV 89. §. 109. old.

⁵³⁹ BEV 90. §. 110. old.

⁵⁴⁰ BEV 100. §. 119. old.

⁵⁴¹ BEV 100. §. 119. old.

hogy boldog, hanem hogy jó legyen s ebből folyólag kötelességét teljesítse”⁵⁴². Még hozzáteszi, hogy „az igazi humanizmus épp abban áll, hogy az embert annyiban szeretjük, amennyiben benne az igazságot szeretjük”⁵⁴³. Bölcselőnk négy alaperényt különböztet meg, ezek, a szeretet, a bátorság, az igazságosság, és a tisztaság. Legfontosabb a szeretet, „az értékek s végül azok végső forrásának: Istennek (az Abszolútumnak) szeretete nyilván minden erénynek a forrása és gyökere [...] a Jóhoz való vonzódás nélkül nincs erkölcsi élet: ennyiben a szeretet maga a jóság s ’Isten maga a szeretet’.”⁵⁴⁴ Ennélfogva, Pauler rendszerében az erkölcsös magatartás, az erények gyakorlata „az Abszolútum, azaz Isten szolgálata”⁵⁴⁵.

A kultúra az igazság szolgálatában áll, tisztelni azt jelenti, hogy valaminek az érvényesülését előmozdítani – szögezi le Pauler – a becsület az erkölcsileg értékes ember tisztelete, az erkölcsiség pedig „az igazsághoz, mint végső eszményhez teljesen alkalmazkodó, egységes cselekvési mód, illetőleg érzület”.⁵⁴⁶

Mivel az igazság végtelen és örökkévaló, a tudomány mellett az erkölcsiség a végtelenség és az örökkévalóság felé való törekvés, ami „az örökkévalóságot beleviszi a pillanatba s azt megszenteli”⁵⁴⁷. Nemcsak az abszolút igazság, taglalja Pauler, hanem az abszolút érték is az Abszolútum egyik aspektusa, ezért az etikai normákat feltétlenül követnünk kell. Továbbá, az abszolút erkölcsi érték felismerése „egyúttal az Abszolútum létének burkolt felismerését”⁵⁴⁸ is jelenti. Istent a jóságban is felfedezzük, nemcsak az igazságban. Pauler elismeri, hogy e vonatkozásban Immanuel Kantot követi, aki szerint „az öntudatos erkölcsi élet szükségképpen vallásban hangzik ki [...] nem az erkölcsi meggyőződés alapszik a vallási hiten, de a vallási hit az erkölcsi meggyőződésen”⁵⁴⁹.

⁵⁴² BEV 102. §. 121. old.

⁵⁴³ BEV 103. §. 122. old. Erről többet munkám, *Isten és ember viszonya Pauler bölcséletében* című részében írok.

⁵⁴⁴ PAULER ÁKOS, *Metafizika*, Bp. 1938. 89. §. 110. old. Vö. „Isten a szeretet” (1 Jn 4,8).

⁵⁴⁵ PAULER ÁKOS, *Metafizika*, Bp. 1938. 93. §. 114. old.

⁵⁴⁶ BEV 106. §. 124. old.

⁵⁴⁷ BEV 106. §. 124. old.

⁵⁴⁸ BEV 107 a. §. 125. old.

⁵⁴⁹ BEV 107 a. §. 125. old. Vö. KANT, IMMANUEL, *A tiszta ész kritikája*, A, 233: „Az erkölcsi törvény, ily módon a legfőbb jónak, a tiszta gyakorlati ész tárgyának és végcéljának fogalmán keresztül a valláshoz vezet, vagyis ahhoz, hogy minden kötelességet isteni parancsként ismerünk fel, nem mint szankciókat, azaz egy idegen akarat önkényes, magunkban véve véletlenszerű rendelkezéseit, hanem mint minden egyes szabad akarat önállóan hozott lényegi törvényeit, amelyeket azonban a legfőbb lény parancsainak kell tekinteni, mert mi csak egy morálisan tökéletes (szent és jóságos), egyúttal mindenható akarattól remélhetjük a legfőbb jót, amelyet az erkölcsi törvény értelmében kötelességünk törekvésünk tárgyává tenni, tehát elérésében akkor reménykedhetünk, ha összhangban állunk ezzel az akarattal.”

Azok az etikai normák, örök etikai értékek, amelyeket a magunk életében meg kívánunk valósítani, Istenben már tökéletesen megvalósultak. Pauler mélyen platonikus belátása szerint az isteni tökéletesség utáni, sokszor öntudatlan vágyódásunk erkölcsi életünk, erkölcsi cselekvésünk, gyakran nem is tudatosuló végső, legnagyobb motívuma. Pauler azt is hozzá fűzi, hogy az etika története „a platonikus abszolútizmus s a pszichologisztikus relativizmus harca”⁵⁵⁰. Platón és követői az erkölcsi jót az embertől független, abszolút, változatlan és ideális tartalomnak tartják, míg a relativisztikus nézet szerint az erkölcsiség az emberi szellem hajlama. Pauler szilárdan vallja, hogy az erkölcsösség nemcsak érzelmi reakció, hanem ahogyan ezt már taglaltam, ítélet és belátás. A priori tudomány, amint azt Kant is állította.

Az öntudatos erkölcsi cselekvés tehát, végelemzésben, a vallásos hitben jut kifejezésre. Az Abszolútum, hangsúlyozza Pauler, „lét és értéktelenség s ennyiben a tökéletesség örök megvalósultsága, vagyis egyúttal erkölcsi eszmény. Mint ilyen, a feléje való törekvés az, ami erkölcsileg nemesít: az Istenhez való hasonulás [...] vágya az erkölcsi élet leghatalmasabb mozgatója; ezen a ponton az erkölcsi élet azonosul a vallási étellel, mert szükségképpen egybefolyik vallási hitünkkel”⁵⁵¹. Az Abszolútum tehát nagy szerepet játszik erkölcsi cselekvésünkben azzal, hogy az erkölcsben hasonlóvá válunk Istenhez. Azt, hogy a relatív ember utánozni tudja az abszolút Istent, az teszi lehetővé, hogy „valamely, elménk által fel nem fogható misztérium folytán Isten emberré lesz”⁵⁵². Pauler tisztában van azzal, hogy a filozófia nem képes a megváltás misztériumát, bölcséleti módon megfogalmazni, mégis használja a megváltás, gondviselés, misztérium, halhatatlanság és más fogalmakat. Azt vallja, „az Abszolútum fogalmából következik az isteni jóság, a Gondviselés valódisága. Ugyanebből következik az is, hogy Isten teremtményének megváltását is munkálja, azaz a földi szenvedésekből való végső és teljes felszabadulást”⁵⁵³. Ilyen mondatokat ritkán olvashatunk *Metafizika* című könyvben. Pauler tisztában van azzal, hogy metafizikusként, az etikai értékeket rendszerezve, analóg módon gondolkodhat és írhat Istenről, az Abszolútumról.

⁵⁵⁰ BEV 111. §. 129. old.

⁵⁵¹ BEV 107 a. §. 126. old.

⁵⁵² PAULER ÁKOS, *Metafizika*, Bp. 1938. 93. §. 116. old.

⁵⁵³ PAULER ÁKOS, *Metafizika*, Bp. 1938. 93. §. 117. old.

5.) Az esztétika

Az esztétika – hasonlóan az etikához – értéktudomány. Az emberi alkotások értékét vizsgálja, a legegységesebb esztétikai elvek és előfeltételek szempontjából. Pauler azt vallja, hogy az igazságok harmonikus módon rendeződnek egymáshoz, és ennek esztétikai értéke is van. Azoknak az előfeltevéseknek a rendszeres vizsgálatára is szükség van tehát, amelyek „a tudománynak, mint alkotásnak értékességét is meghatározzák s ennek révén általában az alkotások önértékűségének természetére is fényt derítenek”.⁵⁵⁴ Éppen ezt teszi az esztétika, amely a végső előfeltevéseket vizsgáló filozófia szerves része, akár a logika, az etika, a metafizika, vagy az ideológia. A művészet világa olyan ideális valóságot jelenít meg, amely valóság kellene, hogy legyen, Pauler szerint „a valóság eszményét, a teremtés intencióját ismerteti meg velünk”⁵⁵⁵.

Mint minden tudománynak, az esztétikának is négy alapproblémája van, az első az esztétikai elemek, az esztétikai meghatározások tana. A második az esztétikai relációk kérdése, hogy milyen határozományok hozzák felszínre az esztétikai értékességet. A harmadik az esztétikai osztályok problémája, amit az eszmények és normák elmélete dolgoz fel. Végül az abszolútum kérdése az, hogy „mi az a végső mozzanat, melyet minden esztétikai értékesség feltesz?”⁵⁵⁶

Az alkotásokat az ember hozza létre, és a létrejött alkotás sajátossága, hogy tetszést kelt vagy ellenkezőleg, nem tetszik. Pauler szerint „az önmagáért tetsző alkotásról mondjuk, hogy esztétikai értékkel bír”⁵⁵⁷. Bölcselők hangsúlyozza, hogy az esztétikus jelzőt csak emberi alkotásra mondjuk, „a művészi alkotás nem azért szép, mert a természetet utánozza, hanem a természet azért szép, mert a műalkotás mintájára fogható fel”⁵⁵⁸.

A szép tárgyak bizonyos határozományokkal rendelkeznek, egyértelmű egységgel és jellegzetességgel bírnak. Pauler kifejti, hogy az esztétikailag ható tárgy lehet érzékelhető de lehet közvetlenül nem érzékelhető is, hiszen szép lehet egy bizonyítás, elegáns lehet egy tudományos levezetés. Lényeges, hogy az alkotás

⁵⁵⁴ BEV 4. §. 7. old.

⁵⁵⁵ PAULER ÁKOS, *Metafizika*, Bp. 1938. 98 c. §. 122. old.

⁵⁵⁶ BEV 134. §. 160. old.

⁵⁵⁷ BEV 114. §. 142. old.

⁵⁵⁸ BEV 114. §. 143. old.

szépségét „közvetlen adatás, azaz szemlélet (intuíció) által ismerjük meg”⁵⁵⁹. Az esztétikus tárgy tehát sajátos egységességgel bír, önmagában szép, vagyis közvetlenül tetszik nekünk, nem azért mert hasznos vagy tanulságos volna. Pauler nagyra értékeli Kant meghatározását, miszerint szép az, ami érdek nélkül tetszik⁵⁶⁰. Az egység mellett a másik esztétikus határozomány a jellegzetesség. Pauler azt tartja jellegzetesnek, ami könnyen felismerhető, hogy micsoda „jellegzetes az, amiről szemlélet alapján könnyen felismerjük, hogy micsoda”⁵⁶¹ – írja. Ellentéte, a jellegtelen, ami homályos, szétfolyó tartalmat jelent, a jellegtelen tárgy éppen bizonytalansága miatt nem tud hatni ránk, képtelen esztétikai élvezetet nyújtani.

Az esztétikai tárgy fontos határozománya még az esztétikai jelleg objektivitása. A szépség részben szubjektív, kinek-kinek az ízlése szerint való, azonban az esztétikai megállapítás alapvetően mégis ítélet, esztétikai normák felismerése a tárgyon. Így a műkritika voltaképpen az esztétikai normák alkalmazása konkrét esetekben, együtt az érzelmi ráhatással. Ahogyan Pauler fogalmaz, „az esztétikai megállapítás [...] nem merőben érzelmi visszahatás, hanem ítélet, vagyis valaminek felismerése a tárgyon”⁵⁶², aminek nyomán azután a szubjektív esztétikai élmény keletkezik. Milyen képesség kell ahhoz, hogy valaki a műalkotást meg tudja különböztetni egy fércmunkától, Raffael alkotásait egy gyermek rajzaitól? Kell hozzá lelki és ízlésbeli fejlettség is, ámde Pauler szerint a megkülönböztetés képességének mértéke a tárgyban van „azon kell valamit felismerni tudnia annak, akit illetékes műbírálónak fogadunk el”⁵⁶³. Az esztétikai objektivizmus Pauler Ákos álláspontja, ami azt jelenti, hogy egy tárgy szépségét objektív határozományokban kell keresni, „e határozományokat a szemlélő meglátja, de nem ő teremti, amiként a tudós az igazságot felfedezi és megfogalmazza, de nem ő hozza létre”⁵⁶⁴. Mindehhez Pauler még hozzáteszi, hogy a tárgy akkor is szép, „vagyis bírja esztétikai határozományait, ha senkisé sem szemléli, vagy ha esztétikai értékét valamely kor nem is ismeri még fel. A szépség örökkévaló, mint az igazság és jószág”⁵⁶⁵.

⁵⁵⁹ BEV 116. § 144. old.

⁵⁶⁰ Vö. KANT, IMMANUEL, *Az ítélőerő kritikája* (ford. Papp Zoltán), Bp. 2003. B, 17. „Általában szép az, ami érdek nélkül tetszik.”

⁵⁶¹ BEV 117. §. 145. old.

⁵⁶² BEV 119. §. 146. old.

⁵⁶³ BEV 119. §. 146. old.

⁵⁶⁴ BEV 119. §. 146-147. old.

⁵⁶⁵ BEV 119. §. 147. old.

Egy műalkotás esztétikai értéke független az ábrázolt tárgy létrendi helyzetétől. Ezt Pauler úgy érti, hogy szép lehet az a tárgy is, amely soha nem létezett a valóságban, hiszen „a szépség realitása más síkba esik, mint a valóságé”⁵⁶⁶. Például, nem zavar bennünket, ha egy szobor nem életnagyságú, vagy ha egy festmény keretbe zárja a megjelenített valóságot. A művész munkáját Pauler egyfajta teremtésnek nevezi, hiszen amikor a művész megörökíti, vagy lemásol egy tárgyat, egy személyt, akkor egy új tárgyat hoz létre azonkívül, a saját lelki élményeit is beleviszi az alkotásba, továbbá a tárgynak nem minden vonását örökíti meg, csak azt, „amit sajátos szempontjából érdekesnek s a tárgyra nézve jellegzetesnek tart”⁵⁶⁷.

A normatív esztétika megteremtése nehezebb, mint az etikai normák megalkotása – vallja Pauler – pedig a normák, azaz szabályok megalkotására szükség van az esztétikában is. Arról van szó, hogy a műalkotás, a művészi szabadság miatt, nehezebben szabályozható, mint az emberi cselekvés. A művészet lényegéből fakadó normák megfogalmazásában Pauler az ábrázolást és a jelképezést állapítja meg, és ezeket örökérvényű normaként fejezi ki. Bölcselőnk úgy találja, hogy az esztétika még gyermekkorát éli, ezért hiányosak az alapvető esztétikai tételek. Mindazonáltal az egységesség és a jellegzetesség mellé hozzá teszi még, hogy a műalkotásnak érthetőnek kell lennie, azaz felismerhető kell legyen, hogy „a művész mit ábrázol és mit szimbolizál műalkotásában”⁵⁶⁸.

Vajon mi a művészet célja? – teszi fel Pauler Ákos a kérdést, és válaszát azzal kezdi, hogy a művészet célja nem a kellemes érzések keltése, hiszen drámai vagy szomorú műalkotásokat is nagyra értékelhetünk. Az esztétikai megismerés lényege, hogy a művészet az esztétikai értékeket alkotások útján ismerteti meg velünk, vagyis a művész tevékenységének célja az esztétikai értékek felfedezése, szélesebb körben való megismertetése. Amit a művészetben megismerünk, az „az értékek ideális világához tartozik, tehát valami örökkévaló, ami nem múlik el a valóság rohanó árával. Ennyiben a művészet csakúgy, mint a tudomány és az erkölcs, a végtelenség és örökkévalóság felé való törekvés egy formája [...] Míg a tudomány gondolatokkal, az erkölcs cselekvésekkel, a művészet alkotásokkal iparkodik a végtelent és örökkévalót megközelíteni”⁵⁶⁹. Az érték örökkévalóságát a vidám vagy drámaian

⁵⁶⁶ BEV 120. §. 147. old.

⁵⁶⁷ BEV 122. §. 148. old.

⁵⁶⁸ BEV 132. §. 158. old.

⁵⁶⁹ BEV 124. §. 151. old.

szomorú műalkotáson is fel tudjuk ismerni, a művészi alkotás sajátos megnyugvást és nemes érzéseket vált ki belőlünk, az értékes mű örökkévalóságába vetett bizalmunkat erősíti. Az állapotot Pauler Ákos, Arisztotelész nyomán maga is katarzisznak⁵⁷⁰ nevezi, és azt írja, hogy „ennyiben a tragikum nem egyéb, mint az esztétikai tárgy egységességének diadalmaskodása azon a diszharmónián, melyet az örökkévaló érték és a mulandó valóság végzetszerű összeütközése okoz”⁵⁷¹.

Az esztétikai ítéletnek burkolt metafizikai jelentése van, hangsúlyozza bölcselőnk, azaz „általa metafizikai tényálladékat ismerünk meg [...] amelyből azután bizonyos metafizikai következtetések vonhatók”⁵⁷². Pauler úgy tartja, „az esztétikai élmény lényegéhez tartozik az érzékfölöttinek sejtelme: az a misztikus komponens, amely nélkül az esztétikai tárgy ’lapos’, ’hétköznapi’ s nem ragadja meg lelkünket, legföljebb pillanatnyilag szórakoztat”⁵⁷³. Az esztétikum lényege, hogy a művész, a műalkotással a valóság eszményét fejezi ki, Pauler tömör megfogalmazásában, „a műalkotás megrögzített élmény, a tudomány megismert élmény”⁵⁷⁴. A megrögzítés szerinte azt jelenti, hogy a műalkotás kiemel az időből, a mulandóságból, vagyis a műalkotást és a művészt is az örökkévalóságba emeli. Sőt, az esztétikai szemléletben önmagunkban is felfedezzük az időtlent, ami soha nem múlik el, mert az esztétikai szemlélet kilépés az érzéki világból. Pauler úgy fogalmaz, hogy a művészet az ideák világának betörése az érzéki világba, ugyanakkor kitörés is az érzéki világból. A művészet lényege, hogy a műalkotás „esztétikai értékeket van hivatva megrögzíteni úgy, amint azokat a művész a maga élményein keresztül megpillantja”⁵⁷⁵. A művész megragadja az ábrázolt tárgy örök lényegét, másrészt szimbolizálja az alkotó élményét. A két mozzanat találkozik az Abszolútumban, Pauler hangsúlyozza, hogy

⁵⁷⁰ KATARSZISZ (gör. κάθαρσις): Megtisztulás. Általánosságban véve a lélek megtisztulása az érzékiségtől. Nagyjából hasonló értelemben használatos az ismeretelméletben, az etikában és az esztétikában is. Platón bölcséletében a lélek katarsziszt él át (megtisztul), amikor az érzéki kötöttségektől megszabadulva (a barlangból a napvilágra jutva) visszaemlékezik az ideákra, azaz megismeri azokat. Továbbá a szép földi dolgokban ismerünk rá (emlékezünk vissza) a valamikor közvetlenül szemlélet örök szépségre, „a látvány a kocsis emlékezetét visszaviszi a szépség természetéhez” (*Phaidrosz*, 254 b). A katarszisz az etikában a lélek affektusoktól (indulatoktól, szenvedélyektől) való erkölcsi megtisztulását jelenti, az esztétikában pedig egy művészi mű keltette élményt, amely az embert a hétköznapiakból kiemelve magasabb, megtisztult lelkiállapotba juttatja. A katarszisz fogalmát a művészetben Arisztotelész honosította meg: „A tragédia [...] utánzás, amely részvét és félelem keltésével az ilyenemű indulatok megtisztulását hozza létre” (*Poétika*, VI. 1449 b). ZIMÁNYI ÁGNES, *Filozófiai meghatározások gyűjteménye*, Kecskemét, 2004. 51. old.

⁵⁷¹ BEV 128. §. 155. old.

⁵⁷² PAULER ÁKOS, *Metafizika*, Bp. 1938. 99 d. §. 122. old.

⁵⁷³ PAULER ÁKOS, *Metafizika*, Bp. 1938. 99 d. §. 122. old.

⁵⁷⁴ PAULER ÁKOS, *Metafizika*, Bp. 1938. 100. §. 123. old.

⁵⁷⁵ PAULER ÁKOS, *Metafizika*, Bp. 1938. 103. §. 124. old.

„ennyiben a művészet nem is egyéb [...] mint az Abszolútum megragadása a szubjektív élményen keresztül”⁵⁷⁶. A művészet, Pauler számára, eszköz, lépcsőfok az Abszolútum vallási megragadásához. Ha van vallási hit, akkor a művészet segít az Abszolútum lényegét, de nem létét megérteni. Mivel az Abszolútum nem érzékelhető, a műalkotásban „nem az érzékelhető tartalom, hanem csak a forma utalhat az Abszolútumra”⁵⁷⁷, és persze csupán analóg módon. Az igazságban, a jóságban és a szépségben, mivel ezek mind abszolút értékek, Istent sejtjük meg – vallja Pauler Ákos, és még hozzá teszi, hogy „az esztétikum minden alapvető határozománya csak abból érthető meg, hogy a művészetben az Abszolútumot, Istent közelítjük meg az esszenciák önértékének felismerése által”⁵⁷⁸.

A szépség a létező transzcendentális tulajdonsága. Platón tanításában a szépség a szeretettel is összefügg. Szép földi dolgok megismerése és megszeretése révén fokozatosan jutunk el „az önmagában való szépség szemléletéhez”, fokozatosan pillantjuk meg „az isteni szépséget önmagában”⁵⁷⁹. Aquinói Szent Tamás pedig úgy fogalmaz, hogy „a teremtmény szépsége nem más, mint az isteni szépség részesedés útján nyert hasonmása a dolgokban”⁵⁸⁰.

6.) *A metafizika, mint a valóság természetére vonatkozó legegységesebb előfeltevéseinkről szóló tudomány*

A pauleri tudományos filozófia negyedik diszciplinája a metafizika. A bölcséleti alaptudomány a valóság empirikusan el nem érhető tartományáról tesz tudományos, föltétlenül érvényes kijelentéseket, azaz a háttérileg adott alaptudást tárja föl és fogalmazza meg, rendezett, tudományos formában. Tárgya a nem empirikus, tehát a transzcendens valóság. A metafizika lehetősége abban gyökerezik, hogy az ember minden értelmi megismerésben szükségszerűen — de mindig csak, mint a megismerés ‘horizontját’ — megismeri a létet, mint olyat, és ezáltal végeredményben az abszolút létezőt. A metafizikát Arisztotelész dolgozta ki rendszeres formában. Megfogalmazásában az, amit mi ma metafizikának nevezünk, az „első, azaz általános

⁵⁷⁶ PAULER ÁKOS, *Metafizika*, Bp. 1938. 103. §. 125. old.

⁵⁷⁷ PAULER ÁKOS, *Metafizika*, Bp. 1938. 104. §. 126. old.

⁵⁷⁸ PAULER ÁKOS, *Metafizika*, Bp. 1938. 107. §. 128. old.

⁵⁷⁹ PLATÓN, *Lakoma* (ford. Telegdi Zsigmond), 211 c, e.

⁵⁸⁰ AQUINÓI SZENT TAMÁS, *De divinis nominibus*, lect. 4.

filozófia”⁵⁸¹, amely azt vizsgálja, hogy (1) a létező, amennyiben létező, micsoda és miféle határozmányok illetik meg, továbbá (2) az első okok és alapelvek, valamint (3) a legfőbb létező tudománya, „teológia, azaz istenről szóló tudomány”⁵⁸².

Pauler a metafizikát, mint „a valóság természetére vonatkozó legegységesebb előfeltevéseinkről szóló tudomány”⁵⁸³ határozza meg, és a valóság, a változás, a forma, a matéria, a szubsztancia fogalmát tárgyalja. Az alkalmazott metafizika fő problémái pedig a tér-idő-erő-élet kérdései. Pauler a metafizikában is négy problémával számol, először azt kérdezi, melyek a valóság elemei, és ezeket az öntevékeny szubsztanciákban találja meg. Másodjára azt firtatja, vajon a szubsztanciák között milyen összefüggések állnak fenn. Harmadjára az a téma, hogy a szubsztanciák milyen osztályokba sorolhatók. Végül, negyedik problémaként a metafizikában is felmerül az Abszolútum problémája. Létét a relatívumok valósága egyértelműen felteszi.

Pauler mindenekelőtt tisztázza, mit is értünk valóságon. Legegységesebb fogalmunk a „valami” és bármire nézve két alapvető kérdést tehetünk föl – ahogyan Arisztotelész már megállapította – hogy a valami micsoda és vajon létezik-e? Az első kérdésre válaszként a lényeg (essentia) kapjuk meg, ha pedig valaminek a létét (esse) ragadjuk meg, akkor fennállásáról beszélünk. A két kérdés egymástól való függetlensége viszonylagos, hiszen lényeg lehet lét nélkül, de lét nem lehet lényeg, vagyis meghatározottságok nélkül, „a lényeg a valaminek a meghatározottságát jelenti, a lét pedig fennállását [...] abszolút pozícióját”⁵⁸⁴. A valóság – existentia – ősfogalom, másra már vissza nem vezethető evidencia. Ezért e fogalom definiálása nehézségekbe ütközik, lényegében csak más ősfogalmaktól való elhatárolására, illetve bizonyos jellemzőinek megkülönböztetésére van mód. A valóság lényege az állandóság és a tevékenység. Ha a valóság minden részletében örökösén változna, alakulna, a változásokat, átalakulásokat nem volnánk képesek észlelni. „A valóság fogalma tehát valamiféle állandóságot tesz föl a valóságban”⁵⁸⁵ – írja Pauler, olyan nyugvópont, amelyhez viszonyítva valamiről megállapíthatjuk, hogy az változott. Ugyanakkor a valóságot az is jellemzi, hogy mindenkor kész megnyilvánulni, más szóval hatást

⁵⁸¹ ARISZTOTELÉSZ, *Metafizika* (ford. Halasy Nagy József), VI. 1026 a.

⁵⁸² ARISZTOTELÉSZ, *Metafizika* (ford. Halasy Nagy József), VI. 1026 a.

⁵⁸³ BEV 142. § 170. old.

⁵⁸⁴ BEV 142. §. 170. old.

⁵⁸⁵ BEV 144. §. 172. old.

kifejteni. „Valóságnak lenni annyit tesz, mint állandó tevékenységet kifejteni”⁵⁸⁶ – szögezi le bölcselőnk. A változó valóság fogalmában adott valami változatlan mozzanat feltételezése is. A változatlan, amely mindig ugyanaz marad, érzékfölötti formának, a változót, amely mindig reakció eredménye érzékelhető matériának⁵⁸⁷ mondjuk. Arisztotelész és Aquinói Szent Tamás nyomán Pauler Ákos is tanítja, hogy a változás átmenet a lehetőség állapotából a megvalósultság állapotába. Így a változó valóság fogalma felteszi a változatlan mozzanat létét. Pauler példája szerint, Péter, aki megszületik, felnő, számos változáson megy át, végül meghal, mindeközben végig ugyanaz a Péter marad, különben nem mondhatnánk, hogy Péter növekszik, fejlődik, változásokon megy keresztül. Pauler, mesterei nyomán halad, amikor a forma és a matéria fogalmát fejtegeti.

Ha a valóságot úgy tekintjük, mint ami meghatározottságának forrását önmagában bírja, a szubsztancia fogalmát kapjuk. Pauler énünk öntevékeny valóságának analógiájára, Leibniz monasz⁵⁸⁸ elméletét követve, minden szubsztanciát pszichomorf (lelki) természetűnek tart, amelynek a tér csupán megjelenési formája, „a szubsztancia tehát öntevékeny valóság és öntevékeny centrumot rejt magában”⁵⁸⁹ – írja. Tekintve, hogy részei vagyunk a világnak, amely logikus és egységes szerkezetű – vallja Pauler – szubsztancialitásunk alaptermészete megegyezik minden más szubsztancia struktúrájával. Ezzel megszűnik az élő és az élettelen közötti lényegi különbség, fönntartva, hogy minden szubsztancia egyéni (lásd a Leibniz-i principium individuationis).

A szubsztancia mibenlétére vonatkozó reduktív vizsgálat vezet Paulert arra az eredményre, hogy „csak egyféle szubsztancia van”⁵⁹⁰, test és lélek komponensei egyazon szubsztanciának⁵⁹¹. Öntevékenységből következően minden szubsztancia

⁵⁸⁶ BEV 144. §. 172. old.

⁵⁸⁷ Kivéve a metafizikai értelemben vett matériát, amely a materia prima.

⁵⁸⁸ MONASZ (gör. μονάς fr. monade): Egység, parány, elem. Anyagtalan, kiterjedés nélküli, abszolút egyszerű, öntevékeny szellemi erő, a fizikai világ végső, metafizikai alapja Leibniz rendszerében: „A monasz, amiről itt beszélni fogunk, nem más, mint egyszerű szubsztancia, amely az összetettek alkotórésze; az egyszerű pedig az, aminek nincsenek részei [...] Az összes egyszerű szubsztanciát vagy teremtett monaszt *entelekheikéknak* is nevezheténk, mert van bennük bizonyos tökéletesség, és valamiképpen elégségesek önmaguknak, aminek következtében ők a forrásai belső tevékenységeiknek, és ők maguk, hogy úgy mondjuk, testetlen automaták” (*Monadologia*, 1. és 18.). A monaszok tehát nincsenek egymásra hatással, mégis egymással összhangban működnek, mert Isten eleve összhangba hozta őket. ZIMÁNYI ÁGNES, *Filozófiai meghatározások gyűjteménye*, Kecskemét, 2004. 65. old.

⁵⁸⁹ BEV 147. §. 174. old.

⁵⁹⁰ BEV 154. §. 178. old.

⁵⁹¹ Pauler hangsúlyozza, hogy e megállapítás nem tévesztendő össze azzal a helytelen vélekedéssel, hogy csak egy szubsztancia létezik. Az okság elvéből következik, hogy nemcsak egy, hanem több

valamely hatás oka (forrása), illetve okozata, azaz a szubsztanciák egyetemes kölcsönhatásban állanak a receptio, a reactio és a coordinatio ontológiai alapfunkcióiban. Az egymásból kiváltott reakciók eredményezik a fejlődést, vagy visszafejlődést. Mindezt bizonyítja, hogy „a valóságban mindennek van oka és okozata”⁵⁹², tehát az okság elve, amely a már meglévő valóságok változásaira vonatkozik, adott a valóság tényével.

Pauler aktus-potencia tanában is Arisztotelészt követi, az arisztotelészinél jobbat maga sem talál. A pontencia (potencia activa) lehetőséget jelent, amely megvalósulhat. Az aktus (ténylegesség) az az állapot, amelybe a potenciális tartalom jut, ha már megvalósult. A változások „legmélyebb lényege a potenciából az aktusba való átmenet”⁵⁹³, amely voltaképpen fölszabadulási folyamat, sóvárgás az első mozgató, az Abszolútum után. Pauler elmélyült metafizikáját bizonyítja az a gondolata, hogy „minden szubsztancia természetes cselekvése az, hogy a maga mivoltát minél teljesebben kibontakoztassa s annak szükségleteit minél tökéletesebben kielégítse. Végső célja tehát az lesz, hogy teljesen diadalra juttassa a valóságban azt a végső hatalmat, mely teljesen szabad kibontakozását, tehát az őt gátló körülményektől való megváltást eszközölheti”⁵⁹⁴. Valóságnak lenni tehát nemcsak állandó tevékenykedést jelent, hanem „valóságnak lenni annyit tesz, mint vágyódni a végső felszabadító s megváltó: az Abszolútum után”⁵⁹⁵. A lét céljának e felismerésével az Abszolútum fogalma Pauler metafizikájában is középpontba kerül, akárcsak Arisztotelésznél. A metafizikai redukció a végtelenül tökéletes, a világot a ráirányuló szeretet által mozgató, és az önmagára irányulás céljával egységet teremtő, ugyanakkor a világtól radikálisan különböző lény felismerésével végződik. Metafizikai szinten „az Abszolútum fogalma egybeesik Isten vallási eszméjével, s ez megfelel a teizmus tanításának, szemben a monizmussal vagy az ateizmussal”⁵⁹⁶ – írja Pauler Ákos, akinek Abszolútum-tanával még részletesen foglalkozom.

szubsztancia létezik, és ez tarthatatlanná teszi a monizmust a metafizikai pluralizmus igazságával szemben. Vö. BEV 178-181. old.

⁵⁹² BEV 155. §. 179. old.

⁵⁹³ BEV 160. §. 183. old.

⁵⁹⁴ BEV 150. §. 176. old.

⁵⁹⁵ BEV 160. §. 184. old.

⁵⁹⁶ BEV 169 a. §. 192-193. old.

7.) *Az ideológia: az általános tárgyelmélet*

Láttuk, hogy a logika, az etika, az esztétika és a metafizika a dolog (res, aliquid) bizonyos alosztályait, specifikációit kutatja. Ezeknél maga a dolog egyetemesebb és nem mindenkor existens, például, eszmények, logikai princípiumok, egyebek. A dolog (tárgy) legáltalánosabb elméletét az ideológia állítja föl és megalapozza a már tárgyalt filozófiai alaptudományokat is. Más szóval, az ideológia a dolgot a valóság és nem-valóság kettősségét megelőző, egyetemes határozmányok szempontjából, mint ideát szemléli, Pauler általános tárgyelméletnek is nevezi.

Az ideológia tehát a dolog (tárgy, res, aliquid) legáltalánosabb elmélete, a tárgy mibenlétét, a minden tárgyra egyaránt vonatkozó legegységesebb határozmányokat, a tárgyak osztályokba sorolódásának, valóságra, nem-valóságra különülésük okait vizsgálja. A tárgyakat csak, mint adott tartalmakat, mint ideákat tekinti, a legegységesebb szempontot jelenti, mindent, ami egyáltalán valami. A tárgy általános elmélete a végső tartalmak elemeit (fenomenológia), viszonyait (relációelmélet), legáltalánosabb osztályait (kategória elmélet) és önértékűségüket (értékelmélet) vizsgálja. Nélküle a dolog alosztályaival foglalkozó „logika, etika, esztétika és metafizika sincs gyökerében, végső előfeltevéseiben megalapozva”⁵⁹⁷. Ez okból az ideológia tárgykörét nemigen lehet a tudományos filozófia már említett ágaitól leválasztva, teljesen önállóan tekinteni⁵⁹⁸, egyértelmű, hogy a tudományos filozófia minden részének van tárgyelméleti vonatkozása.

Arra már rámutattam, hogy Pauler Ákos bölcséletének középpontja az igazság. Az igazságok örökérvényű, nem empirikus, változatlan és egységes rendszert alkotnak, tárgyuk minden lehetséges dolog, amelyre az igazságok vonatkozhatnak, például existens dolgok, alapelvek, viszonyok, osztályok, értékek. Az örökérvényű igazságok tartalma pedig a platóni ideák rendszere. Ennyiben tehát igaza van a Pauler-tanítvány Somogyi Józsefnek, hogy „Pauler az ideák helyébe az igazságok rendszerét teszi”⁵⁹⁹.

Hogy a létezés változatlan mozzanatot is jelent, azt bizonyítja, hogy minden existens dolognak, van egy másik létmódja is, így egy konkrét alma existenciálisan egyedként létezik, ideájának létmódja pedig valamely egyetemesség, amit Pauler

⁵⁹⁷ BEV 6. §. 9. old.

⁵⁹⁸ Vö. BENCSIK BÉLA, *Pauler ideológiája*, Athenaeum, 1933. 296-298. old.

⁵⁹⁹ SOMOGYI JÓZSEF, *A fenomenológia történeti és kritikai vizsgálata*, Bp. 1926. 74. old.

érvényességnek mond. Az ideák világa az igazságok, azaz az érvényességek rendszere. Az igazságok nem úgy léteznek, mint a reális, egzisztens tárgyak. Az igazság tiszta logikai értelemben, mint érvényesség, a mindenség átfogó mozzanata, minden tárgyat magában foglal. Innen van, hogy minden tárgy a logikai alapelvek érvényétől függ, csak az létezhet, ami logikus, ami nem mond ellent önmagának. Az igazság nem emberi gondolat, az valóban nem foglalja magában a tárgyat, csak vonatkozik rá. Pauler ezért is mindig hangsúlyozza, hogy a tiszta logika értelmében vett igazságról van szó, ami abban különbözik az alkalmazott logikától, hogy merőben formális, azaz mindenre vonatkozik, ami egyáltalán 'valami'. A tiszta logika eleme nem a fogalom (a megismert dolog tudati képe), hanem a logizma (időtlen igazságtartalom), más szóval az idea. Pauler igazságelméletében tehát nem a gondolkodás kritériumait vizsgálja, mint általában a többi logikusok, hanem a helyes gondolkodás előfeltételét: az igazság szerkezetét. Az igazságok nem az emberi elme alkotásai, nem mi teremtjük, hanem felfedezzük azokat.

Továbbá, a kétféle fennállás – igazság (érvényesség) és egzisztencia – között nincs oksági kapcsolat, az igazság párhuzamos a valós tárgyakkal, nem oka annak a valóságnak, amelyre vonatkozik, s az egzisztens dolog sem oka a rá vonatkozó igazságnak, mert oksági kapcsolat csak időbeli történések között lehetséges, tanítja Pauler, aki szerint a változó világ és az örök ideák közötti kapcsolat logikai. Az egyetemességek nem időben, hanem logikailag előzik és alapozzák meg az egyes valóságok igazságát, ami megismerésünk időbeni és logikai sorrend szerinti különbségén alapul. Nem lehet elégszer ismételni, hogy megismerésünk időben a tapasztalással kezdődik, de logikai sorrend szerint alapvetőbb az egyetemes, minden egyedi ismeret az egyetemes elvekre épül. Bárminemű tapasztalás eleve felteszi az egyetemes igazságok érvényét. Minden egyes tétel vagy szaktudományos következtetés csak akkor lehet igaz, ha nem mond ellent önmagának (azonosság elve), ha az, ami és nem más (ellentmondás elve), és így tovább. Nyilvánvaló, hogy a $2+2=4$ tétel igazságát is az azonosság elve logikailag és nem időben előzi meg. Az idea, örökkévalóként, a valóság előfeltétele, megalapozója, de nem időben hanem logikailag. Platón ezt úgy fejezi ki, hogy a világ visszatükrözi az igazságok örök világát, abból részesedik. Mivel az idea örök, a valóság időbeli, viszonyuk semmi más viszonyhoz nem hasonlítható, ezért ezt a különleges kapcsolatot Pauler szerint is kifejezhetjük a részesedés fogalmával. Minden általa létezik, hogy részesedik az ideák (igazságok) világában. A világra vonatkozó idea, mint örök igazság, a világ

ideálját, eszményét jelenti, azt a tökéletes tartalmat, amelynek lennie kellene. Tudjuk, hogy egy adott fajhoz tartozó egyedek sosem érik el fajuk ideális tökéletességét. A végtelen számú igazság mindegyike ugyanazon rendszernek a tagja. Ez is a logikai alapelvek érvényéből következik, az osztályozás elvéből, abból, hogy „minden igazságban van egyetemesség”⁶⁰⁰.

Ideális tartalom az érték is, amely szintén független a valóságtól, fölötte áll, abban az értelemben, hogy a valóság értékelése az ideális tartalomhoz való mérését jelenti. Az értékesség azt fejezi ki, hogy valamely dolog „önmagánál fogva előbbrevaló más dolgoknál”⁶⁰¹, mint ősfogalom, csak önmagából ismerhető meg, mástól való elhatárolással. Amikor valamit igaznak, szépnek, jónak tartunk, akkor az értékelt dolgot az igazsághoz, a szépséghez, a jószághoz viszonyítjuk, „ami örökkévaló, azt elemi adottságként az igazságban és az értékben, tehát a megismerés és a szeretet élményében ragadjuk meg”⁶⁰². Az értékek sorának alapja az igazság, „a jó és a szép is azáltal értékes, hogy az értékességüket kifejező tételek igazak”⁶⁰³. Az érték igazság lesz a megismerésben, jószág a törekvésben, szépség, a közvetlen megragadásban. Az igazság és az érték, érvényesség és értékesség, létmódja közül Pauler az érvényesség létmódját helyezi előtérbe, és azt mondja, hogy az érvényesség – mint az egyes létmódok előfeltétele – egy még átfogóbb létmód irányába mutat, az ideák hierarchiájának csúcsát jelentő végső előfeltevés, Isten felé.

Az idea és a valóság érvényességi viszonya minden kor ideaelméletének egyik alapkérdéséhez, az ideák fennállási módjához vezet. Először Arisztotelész vádolja Platont, hogy az ideát és a valós létet szétválasztja, megszünteti a dolgok és ideájuk egységét. A magyar Somogyi József is lényegre törően teszi fel a kérdést Pauler Ákos platonikus ideatanával kapcsolatban: „ha így elszakítjuk egymástól a reális létezés és az igazságok világát, milyen összefüggés marad meg közöttük?”⁶⁰⁴ Pauler tisztában van a problémával, amely akkor merül fel, ha az egyetemességeket az individuális valóság mintájára gondoljuk el. Az érvényesség fogalmával akarja kifejezni, hogy az idea és valóság különbözik egymástól – érvényes és existens – ugyanakkor az egységüket is meg kívánja őrizni, érvényre juttatni azt a meggyőződését, hogy az

⁶⁰⁰ PAULER ÁKOS, *Logika. Az igazság elméletének alapvonalai*, Bp. 1925. 13. old.

⁶⁰¹ BEV 250. §. 281. old.

⁶⁰² PAULER ÁKOS, *A létezés felismerése*, in *Tanulmányok az ideológia köréből*, Bp. 1938. 152. old.

⁶⁰³ BEV 254. §. 284. old.

⁶⁰⁴ SOMOGYI JÓZSEF, *Az igazság eszméje Pauler bölcséletében*, in *Pauler Ákos emlékkönyv*, Bp. 1934. 110. old.

egyetemességeknek megfelel valamilyen – nem dologi – egység a tudaton kívüli világban⁶⁰⁵. Pauler Platónat is védi, amikor úgy érvel, hogy az ideatan nem kettőzi meg a valóságot, mert az idea nem úgy létezik, mint a neki megfelelő valóság, amely existens. Az idea létmódja az érvényesség, azaz nem valamiféle új valóság a tapasztalati, konkrét valóság mellett. Például az ember ideája egy osztály, amely érvényes minden múlt, jelen és jövő emberre, mint osztálytagra. Pauler szerint a valóság pusztán léte, szakadatlan változása bizonyítja, hogy vannak változatlan mozzanatok⁶⁰⁶, a változó mozzanathoz mindig tartozik valami változatlan, az egyedihez valami egyetemes. Minden existens létező valamely osztály (egyetemesség) tagja, osztályok és osztálytagok egységes rendszere bizonyítja, hogy a dologhoz tartozó egyetemesség nem vágja ketté a valóságot. Ellenkezőleg. Egységének feltétele.

Pauler burkolt, háttéri tapasztalatot fejez ki, amikor állítja, hogy „az egyes felteszi az egyetemesnek valamiféle lappangó ismeretét s létének elismerését”⁶⁰⁷. Ezzel különbséget tesz kifejezett ismereteink és annak háttérében jelentkező, esetleg nem is tematizált tudásunk között, amit ma transzcendentális tapasztalatnak mondunk. Kifejezett ismeretünk háttérében, burkoltan, megtapasztaljuk az egyetemességet, a feltétlenséget és magát a feltétlen Istent. S voltaképp a létnek ez az előzetes, közvetlen, ámde nem kifejezett megtapasztalása teszi lehetővé minden kifejezett ismeretünket, amit Pauler is egyértelműen vall, amikor állítja, hogy minden ismeret voltaképpen Isten-ismeret, és minden ismeretet Isten tesz lehetővé⁶⁰⁸. Célját, hogy egyrészt világosan megkülönböztesse az idea, mint egyetemesség és a reális lét, mint egyediség létmódját, másrészt, hogy megőrizze egységüket, s ezzel a világ, a létezés egységét, kiküszöbölve a megkettőzés vádját, voltaképp elérte, és az nagy teljesítmény.

Pauler Ákos érvényességi elméletét Somogyi József bírálja mondván, hogy az érvényesség létmódja nem alkalmas arra, hogy az ideák fennállásának módját kifejezze. Meglátása szerint az érvényesség csak zavart okoz, különben is csupán

⁶⁰⁵ Az egyetemességek problémájához lásd WEISSMAHR BÉLA, *Ontológia* (Filozófiai Tanfolyam I.), Béc – Bp. – München, 1992. 68-86. old.

⁶⁰⁶ A változások egységes alanya az, ami változik.

⁶⁰⁷ PAULER ÁKOS, *A létezés felismerése*, in *Tanulmányok az ideológia köréből*, Bp. 1938. 173. old.

⁶⁰⁸ Erről később bővebben lesz szó, amikor majd arról írok, hogy az Abszolútumot annyiban ismerjük meg, amennyiben megnyilvánul a relatívumban, tehát a relatívumból az Abszolútumra következtethetünk. Vagy amikor arról értekezem, hogy megismerésünk csak akkor jut nyugvópontra, ha végül autonóm, abszolút tartalmakra bukkan, vagyis minden megismerésben az Abszolútum megismerésére törekszünk.

viszonyt jelent. Paulerre hivatkozik, aki szerinte „az érvényességet, mint az igazság szubzisztenciáját, fennállási módját megkülönbözteti az érvényességtől, mint viszonytól, mely az igazság tartalma és tárgya között fennáll”⁶⁰⁹. Pauler azonban hangsúlyozza, hogy az igazságnak minden alkotórésze egységet alkot, amit azt jelenti, hogy az érvényesség, mint viszony jelentőségét nem szabad túlbecsülni. A Somogyi József és Pauler Ákos között kibontakozó ideavitába bekapcsolódó másik Pauler-tanítvány, Berky Imre is azon a véleményen van, hogy „az a hiposztatizált igazság (idea), amelyről Pauler beszél, mindig érvényes, akár szubzisztenciának, akár viszonynak [...] fogjuk fel az érvényességet”⁶¹⁰.

Mivel az igazságok, mint ideális tárgyak érzékfelettiek, egyetemes, szükségképpen érvényük nem származhat tapasztalásból, már csak azért sem, mert a tapasztalás eleve felteszi az általánosságok érvényét. Az ideákat mégis meg tudjuk ismerni, mivel logikai kapcsolat áll fenn közöttük és értelmünk átlátja viszonyukat, felismerjük az érzékileg adott tárgyak logikai érvényének előfeltételeit. Az analitikus és szintetikus ítéletek mellett létezik egy harmadik megismerési mód, az autotetikus ítélet nyomán felmerülő ráébredés (egersis), amely a szintetikus ítélethez hasonlóan ismeretgyarapító, de a tér-idő szemlélettől függetlenül vezet ismeretre, a redukció módszerének alkalmazásával. Pauler a „velünk született (a preszupponált), tehát öntudatlanul bírt, nem-szemléleti tartalom megpillantását”⁶¹¹ ráébredésnek mondja, és Platón anamnézisz, Ágoston illuminatio divina fogalmával azonosítja. Már említettem, hogy Pauler meglátása szerint a platóni anamnézisz tant bizonyos értelemben Arisztotelész is átveszi, amikor az *Analytica Posteriorban* azt mondja, hogy „minden tanítás és minden tanulás, amennyiben a gondolkodáson alapszik, már bírt ismeretek által történik”⁶¹². Maga a ráébredés még nem ítélet, nem állítás vagy tagadás, hanem valamiféle meglepődés az új mozzanat váratlan tudatosulása miatt. A ráébredés eredményét, a megpillantott preszupponált tartalmat azután az autotetikus ítélettel formáljuk megismeréssé. Hogy a ráébredés aktusában felmerülő, autotetikus ítélettel megismeréssé formált a priori, azaz velünk született ismeretek feltétlen igazsággal

⁶⁰⁹ SOMOGYI JÓZSEF, *Az ideák problémája*, Bp. 1931. 23. old.

⁶¹⁰ BERKY IMRE, *Hozzászólás Somogyi József: „Az ideák problémája” című cikkéhez*, Athenaeum, 1-4, 1932. 103. old.

⁶¹¹ PAULER ÁKOS, *Metafizika*, Bp. 1938. 54. §. 66. old.

⁶¹² ARISZTOTELÉSZ, *Analytica Posterior*, I. 1. 71. a. I. Pauler Ákos fordítása, in *Metafizika*, Bp. 1934. 64. old.

bírnak, bizonyítja, hogy ezen ismeretek érvényének tagadása eleve a megkérdőjelezett ismeret érvényére épül.

Az ideológia – általános tárgyelmelet – maga is négy alapszciplinára tagolódik, amelyeket Pauler eredeti módon konstruált felosztásában ismertet. A fenomenológia (elemek) az adottságok pontos leírásával a dolgok elemi sajátosságait vizsgálja, tartalmuk és fennállásuk (szubsisztenciájuk) szerint. A fenomenológia Paulernél két fő kutatási körre oszlik, úgy mint lényegtanra (analysis essentiae, usiologia) és fennállástanra (analysis subsistentiae, hyparchologia).

A relációelmélet (relációk) a dolgok lehetséges viszonyait kutatja. A dolgok lényegéhez mindig tartozik bizonyos reláció is, a különbözőség vagy a hasonlóság révén. A legalapvetőbb relációk a logikai alapelvek, az azonosság – összefüggés – és az osztályozás változatlan alapviszonyai. Minden egyéb viszony ennek a három őrelációnak a specifikációja. Hogy a dolgok lényegéhez mindig tartozik bizonyos reláció, vonatkozik az Abszolútumra is, amely a dolgokkal a különbözőség viszonyában áll.

A kategóriaelmélet (osztályok) a dolgok legáltalánosabb osztályaival foglalkozik, és szintén négy alapproblémát különböztet meg. Az első a kategóriák meghatározása⁶¹³, a második a kategóriák egymáshoz való viszonya, a harmadik a főbb kategória-fajok meghatározása, végül a negyedik az Abszolútum kérdése. A kategóriák általános osztályfogalmat jelentenek és azzal az igénnyel lépnek fel, hogy általuk minden dolog osztályozható legyen. Ennyiben a mindenség struktúráját tárják föl. A kategóriák az emberi értelem működési módjai, ugyanakkor a dolgok legegységesebb osztályai, amelyekbe minden dolog besorolható. A kategóriaelmélet alaptétele, hogy „a kategória a logikai priusz az egyes tartalommal szemben, mert egyetemes elvek (logikai alapelvek) érvénye teszi lehetővé az egyest”⁶¹⁴. A kategóriák rendszere tehát megismerésünk a priori mozzanata, nem tapasztalat eredményeként ismerjük meg őket. A tapasztalat már a kategóriák rendszerének érvényére alapoz. Az

⁶¹³ KATEGÓRIA: (lat. praedicamentum, gör. κατηγορία). Állítás, állítmány. Arisztotelész (és nemcsak ő) arra törekedett, hogy a valóság egészét fogalmilag rendszerezze. Így jutott el ahhoz, hogy a valóság különböző osztályait (fajuk és nemük szerint) megkülönböztesse. A legmagasabb nemük szerint megkülönböztetett és egymásra vissza nem vezethető osztályokat nevezte kategóriáknak. Vagyis az arisztotelészi kategóriák a valóság, nemük szerint megkülönböztetett legmagasabb osztályai. Arisztotelész tíz kategóriát állapított meg: szubsztancia (ουσία), mennyiség (ποσόν), minőség (ποιόν), viszony (πρός τι), hol (πῶν) mikor (ποτέ), fekvés (ποιόν), bírás (έχειν), cselekvés (ποιεῖν), szenvedés (πάσχειν). ZIMÁNYI ÁGNES, *Filozófiai meghatározások gyűjteménye*, Kecskemét, 2004. 51-52. old.

⁶¹⁴ BEV 233. §. 268. old. Ezért tévedés a kategóriáknak a lehető tapasztalatra való korlátozása, pl. Kantnál.

Abszolútumot egyetlen kategória sem korlátozhatja, éppen ellenkezőleg „az Abszolútum végső előfeltétele lévén minden dolognak, a kategóriáknak is végső preszuppozíciója, azaz feltétlen meghatározója”⁶¹⁵. Ezért – hangsúlyozza Pauler Ákos – a kategóriák jelentése az Abszolútumtól nem lehet teljesen idegen, az alapkategóriákat az Abszolútumra analóg módon használhatjuk. Ezt fejezi ki az analogia entis, a létanalógia, már tárgyalt, skolasztikus tana. Például, ha alkalmazzuk is az érték kategóriáját az Abszolútumra – magyarázza Pauler Ákos – „ez nem jelenti, hogy az Abszolútumot alárendeljük az érték (például, a jóság, a szépség kategóriáinak), amely szubordinációt az Abszolútum fogalma kizárja, hanem ez csak annyit tesz, hogy az Abszolútum határozván meg minden értéket, az értékek gyökere valamiféleképpen az Abszolútumban van, s így annak mibenléte nem lehet idegen attól, amit értéknek nevezünk”⁶¹⁶.

Az ideológia negyedik része az értékelmélet, amely minden valóságnak előfeltétele, ezért a valóság természetéből nem lehet kifejteni, „a valóság is az értékrendszerhez képest mérve bír több-kevesebb értékkel”⁶¹⁷. Az értékelmélet ismét csak négy alapkérdésre tagolódik, az első az érték mibenléte, a második az értékek osztályba sorolása, a harmadik az egyes értékek egymáshoz való viszonya, végül az őserték, az Abszolútum kérdése. Pauler érteken az önértéket érti, amellyel valami önmagánál fogva bír, a relatív, azaz eszköz-érték nem valódi érték. Az értékítélettel az értékelt dolgot valamely ideális tartalomhoz, értékeszményhez mérjük. A valóságot azért mondhatjuk szépnek, igaznak, vagy jónak, mert megfelel a szép, az igaz, a jó eszméjének. Lehetetlen, hogy minden érték megvalósuljon, az emberi gondolatok nem mind fejeznek ki igazságot, az emberi cselekedeteknek csupán egy része erkölcsös, az emberi alkotások kis része esztétikai érték. Az érték tehát fölötte áll minden valóságnak. Redukció közben „megpillantjuk s megismerjük őket a plátói ’visszaemlékezés’ egy nemével”⁶¹⁸. Az értékek rendszere mozdulatlan, változatlan, „ideális világot alkot, melyet felfedezünk, de nem teremtünk”⁶¹⁹. A három alapérték, az igazság, a jóság, a szépség kölcsönösen fölteszik egymást, ugyanakkor sajátos tartalommal is bírnak. Az első az igazság, mert a jó és a szép azáltal értékes, hogy az értékességét kifejező tételek igazak. A szépség előfeltétele a jóság, amely

⁶¹⁵ BEV 241. §. 273. old.

⁶¹⁶ BEV 241. §. 273. old.

⁶¹⁷ BEV 246. §. 279. old.

⁶¹⁸ BEV 250. §. 281. old.

⁶¹⁹ BEV 255. §. 284. old.

mindenekelőtt igazságtiszteletet és szeretetet jelent, tehát a szépség előfeltételei etikai jellegűek. Az érték megelőzi a valóságot, amely azért lehet értékes – igaz, jó, szép – mert „az megfelel az igaz, a jó, a szép értékeszméinek”⁶²⁰.

A valóság is az értékrendszerhez képest bír több-kevesebb értékkel. Az igazi érték ösfogalom, amelyet csak önmagából ismerhetünk meg, ezért meghatározhatatlan, definiálása az értékektől való elhatárolással történik. Az igazat úgy fedezzük fel, hogy az igazság értékére rájövünk, a jót azzal, hogy fölismerjük az értékességét, a szépet pedig úgy ismerjük meg, hogy a dolgok szépségét észre vesszük. Pauler a „rájövés”, „felismerés”, „észreévés” szavakat használja, és e sajátos élményeket egyetlen szóban összefoglalva ráébredésnek (egersis) mondja, ahogyan erről már volt szó. Lényege, hogy hirtelen (intuitíve) megpillantjuk meggyőződésünk végső feltevéseit, amit a redukció módszeresen végez el. Az értékek megismerése mégsem merőben érzelem, hanem ítélet. Ekkor bizonyos objektív mozzanatok, „egyéni érzelmi visszahatásunktól függetlenül ismerünk fel a tárgyon, midőn valamiről azt állítjuk, hogy az igaz, szép vagy jó”⁶²¹.

Pauler Ákos bölcséletében a logika, az etika, az esztétika, a metafizika és az ideológia alkotja a tudományos filozófia rendszerét. A többi bölcséleti tudomány ezen alaptudományok csupán bizonyos problémáit vizsgálja, vagy az alaptudományok alkalmazása. Az öt bölcséleti alaptudomány közös vonása, ahogyan az eddigi fejtegetésekből már kiderült, hogy „minden tudomány végső előfeltevéseit teszik tervszerű vizsgálat tárgyává”⁶²². Az ideológiát nehéz volna a másik négy bölcséleti tudománytól élesen elválasztani, hiszen azokat átjárja és megalapozza, az ideák (igazságok) az egyetemes szempontot jelentik a tudományos filozófiában.

Az ideológia, vagy tárgyelmélet mint alapdiszciplína, Pauler által bevezetett önálló tudomány, amely a dolgot egyetemes határozmányok szempontjából, mint ideát vizsgálja. Az ideák világa az igazságok, azaz az érvényességek világa, a változatlan tartalmak összessége. Az ideák rendszerére, hierarchiájára a gondolkodó elme rábukkan, amikor a minden változás által preszupponált, változatlan valóságot nyomozza. A filozófia alaphatározmányait már nem lehet semmilyen elemibb határozmányokra visszavezetni. Ezeket közvetlenül ismerjük fel, tudatunkban való

⁶²⁰ BEV 249. §. 181. old.

⁶²¹ BEV 251. §, 282. old.

⁶²² BEV 8. §. 10. old.

felmerülésük azonos elismerésükkel.⁶²³ A rendszer alapja, csak ismételni tudom, a platóni idea. „Az ideák világában ugyanis, amely – mint már Platón sejtette – összekapcsolja a relatívumot az abszolútommal, felfedezhetjük az abszolútomra vonatkozó aspektusokat, amennyiben köztük találtuk eddig is 1. az abszolút igazság, 2. az abszolút érték (abszolút jóság) mozzanatait”⁶²⁴. Pauler megérti Platón igazságát, hogy az idea és a valóság viszonyában az idea örök, a neki megfelelő valóság időbeli, és ez nem jelenti a valóság megkettőződését, ahogyan az Arisztotelész tévedése nyomán elinduló vád hangoztatja, hanem az egyedinek az általánosban való részesülését, amit Platón tisztán látott és dialógusaiban megfogalmazott.⁶²⁵

Az Abszolútum és az értékvilág viszonyának megállapításánál abból kell kiindulnunk, hogy az Abszolútum mindennek, így az értékvilágnak is végső előfeltevése, lehetőségi feltétele, egységes őserték, amelynek a három alapérték csupán megjelenési formája: „A létezés teljessége tehát annak teljes értékességét is jelenti. Az Abszolútumban ennek következtében az értékek teljességét: az igazság, a jóság s a szépség feltétlen s korlátlan megvalósulását is fel kell tennünk.”⁶²⁶ A pauleri legegységesebb osztályokról szóló tudomány végkicsengése tehát az Abszolútum, amely végső alap, és független minden más dologtól, ahogyan Pauler fogalmaz, minden valóság végső előfeltétele. Lássuk, hogyan bontakozik ki a pauleri teista világlátás.

VI. AZ ABSZOLÚTUM PAULER ÁKOS BÖLCSELETÉBEN

1.) Bevezető gondolatok

Ahogy már említettem, Pauler Ákos az általa meghatározott öt filozófiai alaptudomány problémái között a logikai alapelvek segítségével igazodik el, a valóság

⁶²³ Vö. BEV 16. §. 18. old.

⁶²⁴ PAULER ÁKOS, *A létezés felismerése*, in *Tanulmányok az ideológia köréből*, Bp. 1938. 157. old.

⁶²⁵ PLATÓN, *Parmenidész*, 130 e–131 a (ford. Kövendi Dénes): „léteznek bizonyos ideák, amelyekben részesülve nyerik nevüket ezek az itteni dolgok, így a hasonlóságban részesülők hasonlónak, a nagyságban részesülők nagyok, a szépségben és igazságban részesülők pedig igazságossá és széppé lesznek”. Ehhez oda illeszttem Weissmahr Béla gondolatát, miszerint „az ideák problémájának megoldása szempontjából alapvető, hogy reális lét határozza meg az ideális tárgyakat, vagyis, hogy az ideális létezés alapja a reális létben található meg.” *Megjegyzések Somogyi idea-tanához* in *A fenomenológiától a nemzeteszméig. Somogyi József életművéről*, Bp. 1998. 86. old.

⁶²⁶ BEV 255. §, 286. old.

teljességét a három logikai alapelvből bontja ki: „Minden felosztás kell, hogy végelemzésben a logikai alapelvekben gyökereznek, mert hiszen ezek rendszere az előfeltétele minden elkülönülésnek és minden összefüggésnek”⁶²⁷ – írja.

A három alapelv mindegyikében, mint közös korolláriumban (következményben) benne rejlik a korrelativitás elvének érvénye, amely a végtelen sor lehetetlenségének arisztotelészi elvéhez igazodva kimondja, hogy minden dologhoz, mint feltételezetthez (relatívumhoz) valami feltétlen (abszolút) tartozik, azaz nincs változó változatlan, mulandó örökkévaló nélkül. Nem lehetséges léteznünk, sem igaz ismeretre szert tennünk anélkül, hogy el ne fogadnánk – hacsak öntudatlanul is – „valami végső Abszolútumnak létét, amely már független lévén minden más dologtól, önmagában megáll”⁶²⁸. Más szóval: „gondolkodni annyit tesz, mint valami Abszolútum létre építeni”⁶²⁹.

A reduktív módszer mindenre kiterjedő alkalmazása, és a „nincsen relatívum abszolútum nélkül”⁶³⁰ elv következetes végiggondolása Paulert szükségszerűen vezeti el ontológiai, logikai, értékelméleti kutatásainak céljához, minden valóság legvégső preszuppozíciójához: az Abszolútumhoz, Istenhez, aki, mint ipsum esse mindennek végső létalapja, a valóság minden mozzanatának és minden értéknek abszolút, végső meghatározója és föltétele. Pauler Ákos bölcselete az 1920-as években célhoz ér, egy ponton túl szinte magától értetődően válik vallásos hitté. „az Istenhez való hasonulás vágya az erkölcsi élet leghatalmasabb mozgatója: ezen a ponton az erkölcsi élet azonosul a vallási étellel”⁶³¹. Isten a világ teremtője, fönntartója, mindennek létesítő oka és végső alapja. Ő teszi lehetővé a legnemesebb emberi tevékenységeket, a megismerést és a szeretetet, ezek végső fokon Istenben teljesezhetnek be. Az igazság, a jóság, a szépség mind az Abszolútum aspektusai, egy-egy út, mely Istenhez vezet. Legfőbb hivatásunk, vallja Pauler, hogy „küzdjünk Isten országának megvalósulásáért e földön”⁶³².

Pauler tehát eljut a felismerésig, hogy „a hit még alapvetőbb és hatalmasabb komponense lelki életünknek, mint a megismerés”⁶³³. Elismeri, hogy bár szellemünk

⁶²⁷ BEV 22. old.

⁶²⁸ BEV 168. §. 188. old.

⁶²⁹ BEV 168. §. 188. old.

⁶³⁰ BEV 28. §. 32. old. és *Metafizika*, Bp. 1938. 27. §. 38. old.

⁶³¹ BEV 107. §. 126. old.

⁶³² PAULER ÁKOS, *Keysersling gróf*, Napkelet, 1925.

⁶³³ BEV 169 a. §. 193. old.

mindkét – a vallásos és a metafizikai – meggyőződést igényli, mert azok erősítik és támogatják egymást, mégis a vallásos hit úján a metafizikai istenismeretnél jóval közvetlenebb Isten-élményben részesülhetünk.

Emlékezhetünk arra, hogy Pauler első, nyomtatásban megjelent írása, Kiss János Bölcséleti Folyóiratában, a szenttamási Isten-bizonyítékokat védte a kanti kritikával szemben. Azután a pozitivizmus és a kriticizmus eszmerendszere Paulert is eltávolította a vallásos hittől. Ámde a transzcendens valóság elutasítása hamarosan kritikus periódust eredményezett az igazságot kutató Pauler Ákosnál, amelyet a XX. század elejére általánossá vált bölcséleti krízis csak tovább mélyített. A nagy visszatérés, az idealista fordulat első jelentős állomása *Az etikai megismerés természete* (1907) című könyvében mutatkozott meg. Ebben a műben az értéket állította a végső Abszolútum, Isten helyére, és a tisztán ideális értékvilággal, érték-abszolútummal igyekezett a transzcendens metafizikát pótolni. A következő szakaszban Pauler elmélyedt a tiszta logika tanulmányozásában, megismerte Husserl antipszichologista fenomenalizmusát, majd a Brentano hatás következett, és azon keresztül Arisztotelész újrafelfedezése, valamint Bolzano tanulmányozása, ami viszont ismét Platónra és Szent Ágostonra irányította bölcselőnk figyelmét.

Hosszú fejlődés, számos önkorrekció és letisztulás folyamán Pauler Ákos visszatért a keresztény bölcsülethez. Elmélyülő teizmusában az Abszolútum fogalma azonosult Isten vallási eszméjével. Lelkében a vallásos hit és misztikum világa bontakozott ki, és cselekvését is ez irányította. Pauler Ákosra valóban áll a gondolat, ami e dolgozatban, korábban, már megfogalmazódott, hogy a filozófia elsőrangú életformáló erő! Ahogyan Schütz Antal hangsúlyozta, Pauler „a bölcsületnek nemcsak pro-fesszora volt, azaz katedrán-vallója, hanem con-fesszora is, vagyis étellel-vallója”⁶³⁴. „A kezdettel harmóniába olvad össze a Vég”⁶³⁵ – mondta ugyanerre utalva Kornis Gyula, a tanítvány-pályatárs.

Pauer tehát levonta filozofálása végső következtetését, bölcséleti vizsgálódásai teológiai korszakába vezették, amelynek jelentős eredménye az Abszolútum-relatívum viszonyának megfogalmazása, a sokáig elkülönült értékvilágnak az Abszolútum fogalmával való azonosítása, valamint az analogia entis tanának rendszerében való érvényesítése.

⁶³⁴ SCHÜTZ ANTAL, *Pauler és a keresztény bölcsület*, in *Pauler emlékkönyv*, Bp. 1933. 60. old.

⁶³⁵ KORNIS GYULA, *Kezdet és vég*, Elnöki megnyitó a MFT Pauler emlékülésén, 1933. november 7-én.

2.) *Pauler Ákos elmélyülő metafizikájának támaszai*

Az, hogy az 1920-as évekre kiteljesedik Pauler Ákos metafizikája, elmélyül teista gondolatvilága, saját szellemi törekvései mellett a metafizika ellenes hangulat változásának is köszönhető. Erről Kornis Gyula is ír, egy 1922-es, Pauler Ákos bölcséletét feldolgozó tanulmányában: „A pozitivizmus és az egyoldalú ismeretkritika lelki aszálya után az emberiség ősi metafizikai ösztöne újra jogaiba lép: a metafizika szó ma már rehabilitálódott, pedig még csak egy negyedszázaddal ezelőtt is a legszigorúbb anathema sujtotta”⁶³⁶. Pauler maga is többször, több helyen tesz hasonló jellegű megjegyzést, így a Magyar Filozófiai Társaság 1929. évi közgyűlésén, elnöki megnyitó beszédében is szól a témáról: „Ma, midőn világszerte a metafizika újjászületéséről beszélnek és írnak — különösen időszerű annak a vizsgálata, hogy mily viszony áll fenn a logika és a metafizika problematikája között? Logikán itt az igazság formális határozmányairól szóló tudományt értjük — metafizikának pedig, Aristotelest követve, a létező dolgok legegyetemesebb sajátosságainak vizsgálatát nevezzük.”⁶³⁷ Elnöki megnyitó beszédét a következő szavakkal zárja: „Újólág igazolódik e ponton, hogy minden múltó bölcselkedési divaton túl ma is Platónt, Aristotelest és Leibnizet kell vezérünknek elfogadnunk. A magyar filozófia is annál nagyobb és mélyebb lesz, mentől inkább megszívleli e tanulságot.”⁶³⁸

Saját bölcséletét Pauler Platón, Arisztotelész, Szent Ágoston és Leibniz művének továbbfejlődéseként fogta föl. Kecskés Pál Paulerrel kapcsolatban azt írta, hogy „Pauler bölcséletének klasszikus vonást kölcsönöznek a görög filozófiával fennálló kapcsolatai”⁶³⁹. Valóban, Pauler korán, már középiskolás korában megismerkedett Platónnal, Arisztotelésszel, más ókori bölcselővel. Érett gondolkodását pedig nagyban befolyásolta Platón. Halasy Nagy József szerint „Pauler Ákos filozófiai világképének őse a platóni idealizmus”⁶⁴⁰. Maga Pauler pedig így fogalmaz: „mihelyt gondolkodunk, már platonizálunk”⁶⁴¹, és ezzel az egyetemes fogalmak érvényére utal. Tovább magyarázza: „Megismerni már annyi, mint

⁶³⁶ KORNIS GYULA, *Új magyar filozófiai rendszer. Pauler Ákos filozófiája*, Bp. 1922. 40. old.

⁶³⁷ PAULER ÁKOS, *Logika és metafizika*, Elnöki megnyitó a Magyar Filozófiai Társaság 1929. évi közgyűlésén, Athenaeum, 1929. 126. old.

⁶³⁸ PAULER ÁKOS, *Logika és metafizika*, Elnöki megnyitó a Magyar Filozófiai Társaság 1929. évi közgyűlésén, Athenaeum, 1929. 131. old.

⁶³⁹ KECSKÉS PÁL, Pauler arisztotelizmusa, in Pauler Ákos emlékkönyv, Bp. 1934. 92. old.

⁶⁴⁰ HALASY NAGY JÓZSEF, *Pauler platonizmusa*, Athenaeum, Bp. 1933. 262. old.

⁶⁴¹ BEV 196 a §. 234. old.

egyetemes tartalmakra támaszkodni, tehát annyi, mint 'platonizálni': ebből a cirkulusból semmiképen sem menekedhetünk. De nincs is erre szükség [...] a 'platonizálás' ahelyett, hogy meghamisítaná a valóságot, annak legbensőbb természetét tárja fel előttünk"⁶⁴². Pauler Ákos kortársa, az angol származású, amerikaivá lett, Alfred North Whitehead (1861-1947), nagyhatású filozófus, matematikus ugyanerről azt írja, hogy „az európai filozófiai hagyományt leginkább úgy jellemezhetnénk, hogy az Platónhoz fűzött lábjegyzetek sorából áll"⁶⁴³.

Pauler úgy véli, Platón volt az első gondolkodó, aki megpillantotta a világra vonatkozó legmélyebb igazságokat. Felfedezte, hogy az egyedi megismerés mindig egyetemes előfeltevések alapján jön létre.⁶⁴⁴ Mély meglátásait azonban nem tudta világos fogalmakkal kifejezni, meglátásait dialógusokban rögzítette. Pauler szerint Platón bölcséletének alapbelátásait az ideák elméletében fejtette ki. Ilyen belátás, írja Pauler, hogy „nincs mulandó dolog valami örökkévaló nélkül” azután, hogy „az egyes dologhoz mindig valami általánosság tartozik, vagyis, hogy az egyes dolog mindig valamely osztály tagja s mint ilyen nyeri csak teljes jelentőségét"⁶⁴⁵. Platón nyomán hangsúlyozza Pauler Ákos, hogy „a tapasztalás csak alkalom arra, hogy a reája vonatkozó örök igazságokat felismerjük”.⁶⁴⁶ A tényeket megismerve, hirtelen valami többletet, valami egyetemeset ismerünk fel – tanítja Pauler – és hozzáteszi: „ez az, amit Platon ἀνάμνησις-nek, Augustinus illuminatio-nak mondott, mi pedig ráébredésnek (egersis) nevezzük"⁶⁴⁷. Platóni gondolat azt is, hogy az igazságok összefüggő rendszert alkotnak, azokat az emberi elme nem teremti, hanem felfedezi. Pauler ki is mondja, hogy az „igazságok tartalmait Platónnal ideáknak nevezzük"⁶⁴⁸. Azok a platóni gondolatok, hogy az egyes feltételezi az egyetemeset, a mulandó az örökkévalót, hogy az érzéki dolgok részesednek az örök ideákban, Pauler saját rendszerének is mind fontos elemei.

Arisztotelész szintén döntő befolyással bír Pauler Ákosra. A görög mester mély meglátásai, hogy a bizonyítékok sorában nem lehet a végtelenségig visszamenni,

⁶⁴² BEV 196. §. 234. old.

⁶⁴³ WHITEHEAD, ALFRED NORTH, *Folyamat és valóság. Kozmológiai esszé*, 1979. (1929¹), 39. old. „The safest general characterization of the European philosophical tradition is that it consists of a series of footnotes to Plato”. *Process and Reality: An Essay in Cosmology*, 1929.

⁶⁴⁴ Vö. HALASY NAGY JÓZSEF, *Pauler platonizmusa*, in *Pauler Ákos emlékkönyv*, Bp. 1934. 84. old.

⁶⁴⁵ PAULER ÁKOS, *Aristoteles*, Bp. 1922. 146. old.

⁶⁴⁶ BEV 44. §. 46. old.

⁶⁴⁷ BEV 65. §. 67. old.

⁶⁴⁸ BEV 44. §. 46. old.

valamint annak megértése, hogy nincsen relatívum abszolútum nélkül, Pauler bölcséletének is alapvető mozzanatait jelentik. Kecskés Pál szerint „Aristoteles módszertani elvei közül a végtelen regresszus lehetetlenségének elve keltette Paulernél a legnagyobb érdeklődést. Nincs modern gondolkodó, aki nála termékenyebben kiaknázta volna az ebben rejlő gazdag lehetőségeket”⁶⁴⁹.

Pauler könyvet is ír Arisztotelészről, amelyben azt állítja, hogy „Aristoteles lételmélete mindmáig a legkidolgozottabb metaphysikai rendszer”⁶⁵⁰. Arisztotelész állapította meg minden igazság formális szerkezetét, Platón nyomán ő is tanította, hogy vannak örök igazságok, amelyeket az ember nem teremt, hanem felfedez. Arisztotelész a figyelmet a végső mozzanatokra irányította, amelyek elemzése elvezetett „a végső mozgató, Isten létezésére”⁶⁵¹. Pauler meglátásában a végtelen regresszus lehetetlenségének elvéből fakad az arisztotelészi teológia, amely „nem függeléke, de legbensőbb veleje Aristoteles metaphysikájának”⁶⁵². Úgy érti, a függő relatívum azért utal a független Abszolútumra, mert „a feltételek száma semmiféle téren sem lehet végtelen”⁶⁵³. Ezt a mély belátást Pauler teljes filozófiájában érvényesítette. Akárcsak Arisztotelész azon tanítását, hogy minden tudománynak bizonyítékokon kell alapulnia, ám „a közvetlen alaptételek nem bizonyíthatók”⁶⁵⁴. Pauler Ákos metafizikájában hasznosította Arisztotelész másik örökérvényű gondolatát is, megismerésünk kétféle elsőbbségéről. Arról van szó, hogy időben előbb az egyest ismerjük meg, és nem az egyetemes mozzanatot (időbeli prioritás), de logikai szempontból alapvetőbb az egyetemes⁶⁵⁵ (logikai prioritás). A kérdés úgy is fölmerülhet, vajon az egyes megelőzi-e az egyetemeset? Pauler erről így ír: „előbb tudom, hogy Sokrates halandó, semmint azt, hogy minden ember halandó. De a logikai megalapozottság szempontjából alapvetőbb az a tétel, hogy 'Sokrates halandó'. Mert Sokratesnek azért kell meghalni, mert az ember általános mivoltából következik minden egyes ember halandósága”⁶⁵⁶. Még hozzá teszi: „Aristoteles egyik

⁶⁴⁹ KECSKÉS PÁL, *Pauler aristotelizmus*, 102. old.

⁶⁵⁰ PAULER ÁKOS, *Aristoteles*, Bp. 1922. 139. old.

⁶⁵¹ PAULER ÁKOS, *Aristoteles*, Bp. 1922. 141. old.

⁶⁵² PAULER ÁKOS, *Aristoteles*, Bp. 1922. 142. old.

⁶⁵³ PAULER ÁKOS, *Aristoteles*, Bp. 1922. 142. old. Vö. ARISZTOTELÉSZ, „De lefelé sem lehet a végtelenbe menni” *Metafizika*, 994a; „Valahol tehát a gondolkodásnak meg kell állania”, *Metafizika*, 1070 a.

⁶⁵⁴ ARISZTOTELÉSZ, *Analitica Posterior*, I. 3.

⁶⁵⁵ Vö. ARISZTOTELÉSZ, *Analitica Posterior*, II. 2.

⁶⁵⁶ PAULER ÁKOS, *Aristoteles*, Bp. 1922. 16. old.

legfontosabb és legalapvetőbb megkülönböztetésével van itt dolgunk, melynek elhanyagolása napjaink philosophiai gondolkodásában is számos tévedésnek forrása”⁶⁵⁷.

Platón és Arisztotelész tanítása tovább él a platonikus Ágoston, az arisztotelianus Leibniz gondolataiban is. Pauler Ákos rájuk és az Arisztotelész metafizikáját elmélyítő Szent Tamásra is támaszkodik. Szent Ágoston azt tanította, hogy az ember lappangó istenismerettel bír, amelyet nem a külvilágból hanem önmagából merít. Pauler is azt vallja, hogy bármely valóság megismerésében bennfoglaltan Istent is megismerjük. Istent, mint végső előfeltevést azáltal ismerjük meg, hogy „az örök és változatlan igazság fennállása preszuppozíciója bármely állításnak vagy tagadásnak: az igazság pedig azonos Istennel”⁶⁵⁸. Pauler szerint Ágoston számára is központi fontosságú az igazság természete, erről azt írja, hogy „a Platon és Aristoteles tanaiban lappangó igazságelméletet ő fejt ki lefelől teljes öntudatossággal és világossággal”⁶⁵⁹. Hozzáteszi, hogy Ágoston hangsúlyozza az igazság örökkévalóságát: „az igazság tehát semmiképpen nem szűnik meg”⁶⁶⁰. A megismerés bizonyosságával kapcsolatban Ágoston hivatkozik először az öntudatra⁶⁶¹, azt is hangsúlyozza, hogy az igazsághoz mindig szükség van az alanyra, aki az igazságot gondolja. Továbbá, felteszi Isten létét, aki az igazságot öröktől fogva gondolja. Pauler Ákos ezt úgy magyarázza, hogy „mivel az igazság a megismerő emberektől függetlenül megálló örök mozzanatnak bizonyult, következik, hogy kell léteznie oly lénynek, mely az örök igazság fennállását azáltal biztosítja, hogy öröktől fogva gondolja”⁶⁶².

A nagy görögök, Ágoston, vagy a teisztikus metafizikájú Leibniz, Brentano és Bolzano mellett Pauler másoktól is tanult. A kortárs katolikus bölcselet, Etien Gilson is olvasta, és méltatta, hogy Gilson rámutatott arra, hogy a teremtés vallási eredetű

⁶⁵⁷ PAUCLR ÁKOS, *Aristoteles*, Bp. 1922. 16. old.

⁶⁵⁸ BEV 184. §. 209-210. old.

⁶⁵⁹ BEV 78. §. 87. old.

⁶⁶⁰ AURELIUS AUGUSTINUS (SZENT ÁGOSTON), *Soliloquia*, II. 2. „Nullo modo igitur occidet veritas.”

⁶⁶¹ AURELIUS AUGUSTINUS (SZENT ÁGOSTON), *A Szentháromságról* (ford. Gál Ferenc), Ókeresztény Írók 10. köt. „Ha kételkedik, emlékszik arra, hogy min kételkedik, azután tudja, hogy kételkedik, és ha kételkedik, azt is tudja, hogy nem szabad elhamarkodott ítéletet mondani. Aki tehát valamin kételkedik, nem kételkedhet mindenben. Ha nem léteznék, nem is kételkedhetne.” X. 10. 300. old.

⁶⁶² BEV 78. §. 88. old.

fogalma metafizikailag is nagyban szélesítette a középkor látókörét.⁶⁶³ Látható, hogy Pauler értékelte mások gondolati erőfeszítését.

3.) Pályatársak a metafizika mellett és ellen

Bár Pauler Ákos filozófiájáról számos írás született, személyét, gondolatait többen is átgondolták, megközelítették, mégis az így megjelent tanulmányok és könyvek nem, vagy alig foglalkoznak bölcselelnek istentanával. Kivételnek számít a már említett, *Pauler Ákos filozófiája* (2014) című tanulmánykötet, amelyben Frenyó Zoltán *Pauler Ákos vallásfilozófiájának értelmezéséhez* címen írt tanulmányt, valamint a kötetben megjelent saját írásom, *Az Abszolútum ismeretének eredete Pauler Ákos bölcseletében* címmel⁶⁶⁴. Ez az írás, némileg módosult formában megjelent a Teológia című hittudományi folyóiratban is.⁶⁶⁵ Ide sorolható még, a már szintén idézett, Schütz Antal tanulmány, amelyben a szerző Pauler Ákos keresztény jellegű bölcseletéről ír.⁶⁶⁶ Meg kell még említenem Csurgai Márta, *Pauler Ákos bölcseletének Isten-tana* című, 60 oldalas tanulmányát, amely 1940-ben jelent meg, a szerző kiadásában.⁶⁶⁷ Csurgai Márta írásában kizárólag a pauleri bölcselet Isten-tanát vizsgálja. A pauleri Isten-fogalom jelentőségét az Abszolútum, mint lét- és értékteljesség fogalmában látja. Csurgai szerint ez az a pont, ahol Pauler bölcselete kiteljesedik. Meglátásában Pauler Abszolútum-tanának jelentősége az „értékelméleti ideáлизmus értékes gondolatainak a bölcseletben való érvényesítése, s viszont a tiszta értékfogalomnak a létfogalommal való azonosítása az ens absolutum koncepciójában”⁶⁶⁸.

Ahogy Csurgai Márta írja, Pauler bölcselete, teista végkicsengésében túlmutat önmagán „az újjáéledő metafizikai korszellem legszebb feladatára”⁶⁶⁹. Az 1940-ben leírt gondolat, a metafizika feltámadásáról, ismerősként csenghet, maga

⁶⁶³ Vö. *L'esprit de la philosophie médiévale*, Paris, 1932. *A középkori filozófia szelleme*, Bp. 2000. (ford. Turgonyi Zoltán).

⁶⁶⁴ FRENYÓ ZOLTÁN, *Pauler Ákos vallásfilozófiájának értelmezéséhez*, 63-75. old. és ZIMÁNYI ÁGNES, *Az Abszolútum ismeretének eredete Pauler Ákos bölcseletében*, in *Pauler Ákos filozófiája*, 49-62. old. (szerk. Frenyó Zoltán), MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Filozófiai Intézet Bp. 2014.

⁶⁶⁵ *Teológia, Hittudományi Folyóirat*, XLVIII. évfolyam/2014. 3-4. 216-227. old.

⁶⁶⁶ SCHÜTZ ANTAL, *Pauler és a keresztény bölcselet*, in *Pauler Ákos emlékkönyv* (A Magyar Filozófiai Társaság Könyvtára 6), Bp. 1934, 54-61. old.

⁶⁶⁷ CSURGAI MÁRTA, *Pauler Ákos bölcseletének Isten-tana*, Bp. 1940.

⁶⁶⁸ CSURGAI MÁRTA, *Pauler Ákos bölcseletének Isten-tana*, Bp. 1940. 55. old.

⁶⁶⁹ CSURGAI MÁRTA, *Pauler Ákos bölcseletének Isten-tana*, Bp. 1940. 55. old.

Pauler is írt erről, még 1929-ben, a Magyar Filozófiai Társaság közgyűlésén, elnöki megnyitó beszédében, amelyből már idéztem, most csupán néhány idevágó szót ismétlek meg: „Ma, midőn világszerte a metafizika újjászületéséről beszélnek és írnak”⁶⁷⁰ – olvassuk. Pauler 1931-ben tanulmányt ír a fogalom-meghatározás ontológiai vonatkozásairól. A dolgozat elején megindokolja a témaválasztást: „Az ontológiai kutatás amaz újjászületése, melynek napjainkban világszerte tanúi vagyunk, ismét aktuálissá teszi a definíció ontológiai vonatkozásainak vizsgálatát.”⁶⁷¹ Halasy Nagy József pedig arról ír, hogy Pauler Ákos gondolkozásának változását segítette a háborús évek borzalma, és az utána következő forradalmi zűrzavar megtapasztalása. Arról értekezik, hogy a „bolsevizmus nyomán Paulerben szokatlan aktivitás vágya ébredt”⁶⁷². Halasy Nagy József magyarra fordította Arisztotelész nagy művét, amely a *Metafizika* címet viseli. Az általa írt, 1935. karácsonyára keltezett *Bevezető* első mondatában a metafizikával kapcsolatban azt olvassuk, hogy „közönségünknek e tudomány iránt tanúsított érdeklődése az utóbbi pár évtizedben igen örvendetes ébredést mutat”⁶⁷³. Schütz Antal 1902-ben is írt a metafizikai fellendülésről: „Isten vágyat oltott a lélekbe, mondjuk szent kíváncsiságot, amely húzza ellenállhatatlanul az igazság felé, és sajátságos, nem a látható, érzékelhető, hanem a láthatatlan, érzékfölötti igazság felé. Az a kíváncsiság, amely mindig okot fürkészt, amely elronttatja a gyermekkel játékszerét, mert be akar látni belsejébe, amely folyton ezeket a kérdéseket adja ajkára: Mi ez, miért van ez, e metafizikai ösztön az emberi lélekkel elválaszthatatlanul összeforrott; és a pozitivizmus ezt az elemi erővel fölbuzgó forrást akarja betömni. Az ember nem fog soha végleg megnyugodni az ignoramus et ignorabimus e fatalismusában. Egyidőre begubózta magát tapasztalati tudása szálaiba, de ismét szét kell tépnie ezt a burkot s mint a pillangó, száll az érzékfölöttibe a metafizikát szomjazó lélek”⁶⁷⁴.

Arról már korábban is írtam, hogy a Kant centenárium (1904) után a kriticizmus és a pozitivizmus csillaga szép lassan kezdett leáldozni, ám a fenti szerzők, Csurgai Márta, Kornis Gyula, Pauler, Schütz Antal, vagy Halasy Nagy József által,

⁶⁷⁰ PAULER ÁKOS, *Logika és metafizika*, Elnöki megnyitó a Magyar Filozófiai Társaság 1929. évi közgyűlésén, Athenaeum, 1929. 126. old.

⁶⁷¹ PAULER ÁKOS, *A fogalom meghatározás ontológiai vonatkozásai* (A kézirati hagyaték 1931-ben keletkezett) Athenaeum, 1936. 153. old.

⁶⁷² HALASY NAGY JÓZSEF, *Pauler Ákos 1876-1933*, Bp. 1933. 18. old.

⁶⁷³ HALASY NAGY JÓZSEF, *A fordító előszava*, in *Aristoteles, Metafizika*, Bp. 1936. 3. old.

⁶⁷⁴ SCHÜTZ ANTAL, *Az értelmi ismeretek eredetének főbb elméletei*, Bölcséleti Folyóirat, 1902. 609. old.

különböző években, évtizedekben említett metafizikai fellendülés némi magyarázatot igényelhet, hiszen a metafizika, szélesebb körben, a mai napig sem nyerte el az öt megillető helyet.

Korának elismert bölcseleje volt a metafizika ellenes Bertrand Russell (1872-1970), grófként az angol főnemesi család tagja, matematikus, logikával, nyelvelenézissel foglalkozó analitikus filozófus, irodalmi Nobel-díjas (1950) tudós, aki lényegében egész életében empirista és pozitivistá, valamint baloldali maradt. Russell, Whiteheaddal közösen írta meg, 1901 és 1913 között *A matematika alapjai* című művet, amelyben a matematikát a logikai alapelvekre kívánták ráépíteni. Russell metafizika ellenességét jól mutatja az következő idézet: „személy szerint nem hiszem, hogy a filozófia képes volna akár bizonyítani, akár cáfolni a vallási dogmák igazságát, de mégis, Platón óta a legtöbb filozófus feladata részének tekintette, hogy 'bizonyítékokat' produkáljon a halhatatlanság és Isten létezése mellett. Általában kétségbe vonták elődeik bizonyítékait – ahogyan Szent Tamás elvetette Szent Anzelm érveit, vagy Kant elvetette Descartes-ét – de mindig saját új bizonyítékokkal pótolták azokat. Hogy bizonyítékaikat érvényesnek tüntethessék fel, meg kellett hamisítaniuk a logikát, misztikussá kellett tenniük a matematikát, és azt a látszatot kellett kelteniük, mintha a mélyen gyökerező előítéletek Istentől származó intuíciók lennének”⁶⁷⁵. Azok a filozófusok, akik szerint a filozófia fő feladata a logikai analízis – hangsúlyozza Russell – elutasítják a fenti nézeteket, törekvéseket, mert el kell ismerniük, hogy az emberi értelem képtelen végső választ adni számos, az emberiség számára mégoly fontos kérdésre⁶⁷⁶. Russell nem fogadja el, hogy a megismerésünknek volna valami magasabb rendű módja, „amellyel felfedezhetnénk a tudomány és az intellektus számára rejtett igazságokat” – majd azzal folytatta, hogy ezért a lemondásért az analitikus filozófusokat kárpótolja – „az a felismerés, hogy számos olyan kérdést nagy pontossággal meg lehet válaszolni, amelyeket korábban a metafizika ködfelhője homályba burkolt előttünk”⁶⁷⁷.

A XX. század elején aktív volt az 1922-től működő a Bécsi Kör (Wiener Kreis) elnevezésű neopozitivistá filozófus csoport, amelynek tagjai között matematikusok,

⁶⁷⁵ RUSSELL, BERTRAND, *A nyugati filozófia története a politikai és társadalmi körülményekkel összefüggésben, a legkorábbi időktől napjainkig*, Bp. 1994. 681. old.

⁶⁷⁶ Russell szerint nehéz végleges választ adni, például arra a kérdésre, hogy mi a szám, a tér, az idő, a szellem, az anyag.

⁶⁷⁷ RUSSELL, BERTRAND, *A nyugati filozófia története a politikai és társadalmi körülményekkel összefüggésben, a legkorábbi időktől napjainkig*, Bp. 1994. 681. old.

természettudósok is szép számmal akadtak. A bécsi kör elnevezés először 1929-ben jelent meg nyilvánosan, a *Wissenschaftliche Weltanschauung: der Wiener Kreis (Tudományos világnézet: a bécsi kör)* című írásban. A Kör tagjai filozófiai társaságot is alapítottak, neve Ernst Mach Társaság volt. Azután, 1930-tól egy folyóiratot is rendszeresen kiadtak, *Erkenntnis*, *Megismerés* címmel.

Befolyásos tagjai a logikai pozitivizmust képviselték, a metafizikát nem sokra tartották. Nagyra becsülték Gottlob Frege (1848-1925) nyelvfilozófust, a szimbolikus logika üttörőjét.⁶⁷⁸ Frege tanítványa volt Rudolf Carnap (1891-1970) német születésű, amerikai filozófus, a logikai pozitivizmus képviselője, a Bécsi Kör tagja. Munkássága nagymértékben hozzájárult a nyelv gépileg kezelhető formákra redukálásához. Eredményeit a matematikai nyelvészek is nagyra becsülik. Szerinte a metafizika látszatállítási jelentés nélküli szavak. Metafizika ellenességét Carnap *A metafizika kiküszöbölése a nyelv logikai elemzésén keresztül*⁶⁷⁹ (1931) című írásában is kifejtette, a metafizika tételeinek értelmetlenségét és felesleges voltát hangoztatta: „A modern logika fejlődésével vált lehetségessé, hogy a metafizika érvényességének és jogosultságának kérdésére új és pontosabb választ adjunk. Az „alkalmazott logikai” vagy „ismeretelméleti” vizsgálódások, amelyek a tudományos állítások megismerésbeli tartalmának és ezáltal az állításokban szereplő szavak („fogalmak”) jelentésének, a logikai elemzés segítségével történő megvilágítását tűzték ki feladatul, pozitív és negatív eredményhez is vezettek. A pozitív eredményt a tapasztalati tudományok területén dolgozzák ki: világossá teszik a különböző tudományágak egyes fogalmait, megmutatják formális logikai és ismeretelméleti összefüggéseiket. A *metafizika* területén (beleértve az egész értékfilozófiát és normatant) a logikai elemzés ahhoz a negatív eredményhez vezet, hogy *e terület állítólagos tézisei teljesen értelmetlenek*. A metafizikát ezzel olyan radikálisan számoljuk fel, ahogyan a korábbi metafizika-ellenes álláspontok alapján még nem volt lehetséges. Igaz, találhatók rokon gondolatok már néhány korábbi megfontolásban is, például a nominalista

⁶⁷⁸ Vö. FREGE, GOTTLLOB, *Jelentés és jelölet; Függvény és fogalom; Fogalom és tárgy*, in: MÁTÉ ANDRÁS, G. Frege – *Logikai vizsgálódások*, Bp. 2000; U. ó. *Az aritmetika alapjai* (ford. Máté András), Bp. 1999.

⁶⁷⁹ CARNAP, RUDOLF, *Überwindung der Metaphysik durch die logische Analyse der Sprache*, *Erkenntnis* 2 (1931) 219-242.

jellegűekben, a döntő lépést azonban csak most lehet megtenni, miután a logika, az utóbbi évtizedekben elért fejlődése során eléggé éles szerszámmá vált”⁶⁸⁰.

Ugyanebben a műben olvashatunk egy másik, igen jellemző részletet is, amelyben Carnap arról ír, hogy számos metafizikai szó esetében kimutatható, hogy az jelentés nélküli: „Vegyük példának az „*elv*” metafizikai terminust (éspedig a lételv, nem a megismerésbeli elv vagy alaptétel értelmében). A különböző metafizikusok választ adnak arra kérdésre, hogy mi „a világ” (vagy a „tárgyak”, „a lét”, „a létező”) legfőbb elve, pl.: a víz, a szám, a forma, a mozgás, az élet, a szellem, az eszme, a tudattalan, a tevékenység, a jó és más hasonlók. Hogy felfedjük az „*elv*” szó jelentését ebben a metafizikai kérdésben, meg kell kérdeznünk a metafizikusoktól, hogy milyen feltételek mellett lenne az „*x* az *y* elve” állítás igaz, és mikor lenne hamis; más szóval, az „*elv*” szó ismertetőjegye vagy definíciója után kell érdeklődnünk. A metafizikus körülbelül így válaszol: „*x* az *y* elve” azt kell, hogy jelentse, hogy „*y* az *x*-ből jön létre”, „*y* léte *x* létén alapul, „*yx* révén létezik” vagy valami ehhez hasonló. Ezek a szavak azonban többértelműek, meghatározatlanok. Gyakran ugyan világos a jelentésük, pl. egy *y* tárgyról vagy eseményről akkor mondjuk, hogy *x*-ből „jön létre”, amikor megfigyeljük, hogy az *x* jellegű tárgyakra vagy eseményekre gyakorta vagy éppen mindig *y* jellegűek következnek (a törvényszerű egymásra következőzés értelmében vett oksági viszony). De a metafizikus azt mondja, hogy nem erre a tapasztalatilag megállapítható viszonyra gondol, mert különben metafizikai tételei egyszerűen ugyanolyan természetű tapasztalati állítások lennének, mint a fizikaiak. A „létrejön” szó itt nem az időbeli és feltételezettségi viszonyt jelenti, amit rendesen jelenteni szokott, ám semmiféle más jelentése számára nincs megadva a kritérium. Következésképpen egyáltalán nem létezik az az állítólagos „metafizikai” jelentés, amellyel a szónak az empirikus jelentéstől eltérően rendelkeznie kellene”⁶⁸¹.

Az analitikus, filozófiának a jelentés nélküli metafizikai nyelvhasználatról vallott, lesújtó véleményét egy utolsó Carnap idézettel tudnám még világossá tenni. Carnap gondolkodása jellemzi a többi logikai pozitivista filozófust is: „Az „isten” szó mitológiai és metafizikai használata közé esik a *teológiai nyelvhasználat*. Itt nincs a

⁶⁸⁰ CARNAP, RUDOLF, *A metafizika kiküszöbölése a nyelv logikai elemzésén keresztül, Überwindung der Metaphysik durch logische Analyse der Sprache*, Erkenntnis, 2. köt. (1931), 1. fejt. Bevezetés. Magyarul: (szerk. Altrichter Ferenc), *A Bécsi Kör filozófiája*, Bp. 1972. 61. old.

⁶⁸¹ CARNAP, RUDOLF, *A metafizika kiküszöbölése a nyelv logikai elemzésén keresztül, Überwindung der Metaphysik durch logische Analyse der Sprache*, Erkenntnis, 2. köt. (1931), 1. fejt. 3. rész. Magyarul: (szerk. Altrichter Ferenc), *A Bécsi Kör filozófiája*, Bp. 1972.

szónak saját jelentése; akik használják, ingadoznak a kétféle jelentés között. Néhány teológus istenfogalma kifejezetten tapasztalati (a mi elnevezésünkkel „mitológiai”). Ebben az esetben nem állunk szemben látszatállításokkal, a teológus azonban abban a hátrányos helyzetben van, hogy ilyen értelmezés mellett a teológiai állítások tapasztalatiak és ennél fogva a tapasztalati tudomány ítélőszéke elé kerülnek. Más teológusoknál kifejezetten a metafizikai nyelvhasználatot találjuk meg. Ismét másoknál pedig nem egyértelmű a fogalom tartalma, akár azért, mert néha az egyik, néha a másik nyelvhasználatot követik, akár azért, mert világosan fel nem fogható kifejezésekben beszélnek, amelyek mindkét említett szint magukon hordják.”⁶⁸²

Alfred Jules Ayer (1910-1989) angol filozófus, szintén logikai pozitívista azt írja, hogy egyáltalán „nem lehetségesek értelmes metafizikai állítások”⁶⁸³. A *Nyelv, igazság és logika*⁶⁸⁴ (1936) című könyvében pedig megállapítja, hogy az érzéki tapasztalást nélkülöző valóságról nem lehet tudományos kijelentést tenni. A logikai- vagy neopozitivisták számára, ugyanis csupán a matematika, a logika és a természettudomány lehet tudomány. A matematikai logika és az analitikus filozófia képviselője, egyesek szerint atyja, Ludwig Wittgenstein (1889-1951), akinek metafizika ellenessége már jelentősen mérséklődött. Wittgenstein írta azt a bölcsességet, hogy „amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell”⁶⁸⁵.

A Bécsi Kör ma is létezik, az Univesitát Wien-en belül működik az 1991-ben alapított Istitute Vienna Circle⁶⁸⁶. Az Intézet ma is logikai empirista, nyelvanalitikus, tudományfilozófiai tevékenységet folytat, tagjai a világ minden részéről, Európából és az amerikai földrésről valók.

A metafizikára még korábban, Immanuel Kant (1724-1804) mért súlyos csapást, jóllehet, Kant a *Tiszta ész kritikája* (1781) című könyve bevezetőjében azt írja, „volt idő, midőn a metafizikát minden tudomány királynőjének nevezték, és ha az óhajokat valóságnak tekintjük, akkor – tárgyának rendkívüli fontossága révén – rá is szolgált e kitüntető névre. Korunk divatja azonban úgy hozta, hogy most minden

⁶⁸² CARNAP, RUDOLF, *A metafizika kiküszöbölése a nyelv logikai elemzésén keresztül, Überwindung der Metaphysik durch logische Analyse der Sprache*, Erkenntnis, 2. köt. (1931), 1. fejr. 3. rész. Magyarul: (szerk. Altrichter Ferenc), *A Bécsi Kör filozófiája*, Gondolat, Bp. 1972.

⁶⁸³ ALTRICHTER FERENC (szerk.), *A Bécsi Kör filozófiája*, Bp. 85. old.

⁶⁸⁴ AYER, ALFRED JULES, *Language, Truth and Logic*, London, 1936.

⁶⁸⁵ WITTGENSTEIN, LUDWIG, *Logikai-filozófiai értekezés*, 7. tétel, (ford. Márkus György), Bp. 2004.

⁶⁸⁶ Honlapja: <http://www.univie.ac.at/ivc/aktuell/index.htm>

megvetés az övé”⁶⁸⁷. Kant tehát nem megszüntetni akarta a metafizikát, hanem biztos alapra helyezni. Az ész adottságát vizsgálta, azt kérdezte, vajon az értelem képes-e arra, hogy minden tapasztalattól függetlenül szerezzen igaz ismeretet, továbbá tanulmányozta a metafizika lehetséges vagy lehetetlen voltát. Az eredmény kedvezőtlen lett, Kant szerint a metafizika, mint tudomány, nem lehetséges.

Könyve második kiadása újabb bevezetőjében Kant azt írja, „a metafizikában az ész minduntalan kátyúba jut, különösen midőn azzal kérkedik, hogy a priori módon látja be azokat a törvényeket is, melyeket a legközönségesebb tapasztalat igazol. A metafizikában számtalanszor meg kell tenni az utat visszafelé, mert kitűnik, hogy az nem oda vezet, ahová jutni szeretnénk”⁶⁸⁸. Mégis a metafizikának jut az a feladat, hogy a gyakorlati ész segítségével az Isten, a szabadság és a halhatatlanság eszméire vezessen: „bár az ész gyakorlati használatában szükségem van az Isten, a szabadság és a halhatatlanság fogalmaira, még csak feltevésként sem fogadhatom el ezeket, ha egyúttal nem tagadom a spekulatív észnek azon elbizakodott igényét, hogy tapasztalaton túli felismerésekre jusson”⁶⁸⁹.

A metafizika elnevezés Arisztotelészhez (Kr. e. 383 – Kr. e. 322) kötődik, amikor Rodoszi Andronikosz, görög bölcselet, a Kr. e. I. században kiadta Arisztotelész írásait, és a fizikáról szóló részek után kerültek azon könyvek, amelyeknek a tárgyát maga Arisztotelész az első filozófiának nevezte. A fizikán túli – *metá tá füziká, μετά τὰ φυσικά* – részek kapták a metafizika elnevezést. Arisztotelész megfogalmazásában „van egy tudomány, mely a létezőt, mint létezőt vizsgálja és vele mindazt, ami a létezőt önmagában és önmagáért megilleti”⁶⁹⁰. A ma metafizika néven ismert bölcséleti tudomány az „első, azaz általános filozófia”⁶⁹¹, amely azt vizsgálja, hogy (1) a létező, amennyiben létező, micsoda és miféle határozmányok illetik meg, továbbá (2) az első okok és alapelvek, valamint (3) a legfőbb létező tudománya, „teológia, azaz istenismeret”⁶⁹². Persze nem Arisztotelész volt az első, aki a valóság egységes alapjáról, eredetéről, az *ἀρχή*-ről gondolkodott, a görög természetbölcselet is ezt tették, már a Kr. e. VI. századtól. Weissmahr Béla ezzel kapcsolatban azt írja, „a görögök filozófiai reflexiója azt, ami minden számunkra megjelenőnek egységes

⁶⁸⁷ KANT, IMMANUEL, *A tiszta ész kritikája* (ford. Kis János) Bp. 2004. A VIII. 17. old.

⁶⁸⁸ KANT, IMMANUEL, *A tiszta ész kritikája* (ford. Kis János) Bp. 2004. B XIV. 31. old.

⁶⁸⁹ KANT, IMMANUEL, *A tiszta ész kritikája* (ford. Kis János) Bp. 2004. B XXX. 40. old.

⁶⁹⁰ ARISTOTELES, *Metafizika* (ford. Halasy Nagy József), Bp. 1936. IV. 1. 1003a.

⁶⁹¹ ARISTOTELES, *Metafizika* (ford. Halasy Nagy József), Bp. 1936. VI. 1026a.

⁶⁹² ARISTOTELES, *Metafizika* (ford. Halasy Nagy József), Bp. 1936. VI. 1020a.

alapját képezi, már Parmenidész óta a 'lét' szóval jelölte meg"⁶⁹³. A *Filozófiai meghatározások gyűjteménye*⁶⁹⁴ című könyvecskében a metafizika szócikkben, a fenti mondaton túl még néhány mozzanatra világítottam rá, miszerint a metafizika bölcséleti tudomány, amely a valóság empirikusan el nem érhető tartományáról tesz tudományos, föltétlenül érvényes kijelentéseket, azaz a háttérileg adott alaptudást tárja föl és fogalmazza meg, rendezett, tudományos formában. Tárgya a nem empirikus, azaz a transzcendens valóság. A metafizika lehetősége abban gyökerezik, hogy az ember minden értelmi megismerésben szükségszerűen – de mindig csak, mint a megismerés 'horizontját' – megismeri a létet, mint olyat, és ezáltal végeredményben az abszolút létezőt. Az Abszolútumról szóló tanítás, vagy filozófiai istentan és az általános lételmélet együttese adja tehát a metafizika tudományát és – természetes teológiaként – része a teológiának is.

Összefoglalva, a dolog úgy áll, hogy a metafizika, mint az emberi ész törekvése a valóság teljességének megismerésére, minden korban szerephez jutott. Minden korban voltak bölcselek, akiknek szilárd meggyőződése volt, hogy az értelem képes általánosan érvényes kijelentéseket tenni az empirikusan nem igazolható valóságról. Továbbá, minden korban voltak olyan gondolkodók, akik ezt, több-kevesebb vehemenciával tagadták, kétségbe vonták.

Pauler Ákos az előbbieik közé tartozik, rendszerének végkicsengése a világtól különböző, nem anyagi természetű Abszolútum fölfedezése. Az Abszolútumra vonatkozó helyes megállapítások éppoly igazak, mint az empirikus tárgyakra vonatkozó igaz megállapítások. Pauler úgy fogalmaz, hogy a „metafizikai redukció az abszolút, személyes, örök, változatlan, egyszerű [...] a világot a reáirányuló szeretet által irányító lény létének megállapítására vezetett s annak a felismerését eredményezte, hogy e lény nem azonos a világgal, hanem tőle különböző entitás”⁶⁹⁵. Paulert rendszerének kidolgozása az Abszolútumról szóló tana megalkotására vezette, a valóság reduktív végig gondolása az Abszolútum létének elismerését eredményezte nála. Mit állapít meg az Abszolútumról, mint a valóság végső előfeltételéről? Mielőtt erre rátérnék, írni szeretnék, Isten létének bizonyíthatóságáról.

⁶⁹³ WEISSMAHR BÉLA, *A szellem valósága. Filozófiai útmutatás* (ford. Szombath Attila) Bp. 2009. 18. old.

⁶⁹⁴ Vö. ZIMÁNYI ÁGNES, *Filozófiai meghatározások gyűjteménye*, metafizika szócikk, Bp. 2004. 62-63. old.

⁶⁹⁵ BEV 169 a. §. 192. old.

4.) Isten létének bizonyíthatósága Pauler Ákosnál

Isten léte bizonyításának története egyidős a filozófia és a teológia történetével. Kiss János, katolikus bölcselelő is azt vallja, hogy a kérdés „egyidejű az emberiséggel s tudományos tárgyalása oly idős, mint maga a tudomány. Minden bölcselelő elme főkérdése az volt, mi a világnak végső oka s a legnagyobb elmék mindenkor legnagyobb dicsőségüknek Isten minél tökéletesebb megismerését tartották”⁶⁹⁶.

Istenbizonyításon Pauler olyan metafizikai gondolatmenetet ért, amelyben a relatív létezőről egy tőle különböző, abszolút létezőre következtetünk. Arról van szó, hogy „a világ alapvető határozmányainak ismerete már magába foglalja Istennek is valamiféle ismeretét”⁶⁹⁷. Másutt azt írja: „Az Abszolútum létének kimutatását hagyományos néven istenbizonyítéknak mondjuk”⁶⁹⁸. Azt kell ugyanis mondani, hogy a relatívumok, azaz a valóságot alkotó egyes valóságok elismerése már istenbizonyíték, mert magában foglalja valami Abszolútum létének elismerését, amelyhez viszonyítva a valóság relatívum. Más szóval az a bizonyosság, amellyel a tapasztalati valóság létét elismerjük, egyúttal az Abszolútum létét is azzal egyenrangú bizonyossággal ruházza fel. Ahogyan Pauler fogalmaz, „az istenbizonyítás nem egyéb, mint végig gondolt tapasztalás, azaz az Abszolútum létét közvetett empirikus bizonyítás révén ismerjük fel.”⁶⁹⁹

Erről bölcselelőnk az *Anaxagoras istenbizonyítéka* (1926) című, a Magyar Tudományos Akadémián felolvasott⁷⁰⁰ tanulmányában is ír. Azt hangsúlyozza, hogy az istenbizonyítások alapvetően egy egyetemes elv, a correlativitás princípiumának érvényén nyugszanak, vagyis az istenbizonyítás a correlativitás elvének alkalmazását jelenti. Ez fejeződik ki a nincsen relatívum abszolútum nélkül elvben. Az istenbizonyítás módszerét Pauler a reduktív visszakövetkeztetésben állapítja meg, hiszen az istenbizonyítás lényege a relatív létezőről az abszolút létezőre való visszakövetkeztetés.

⁶⁹⁶ KISS JÁNOS, *Isten megismerése a látható világból*, Bp. 1909. Előszó, 3. old.

⁶⁹⁷ PAULER ÁKOS, *Anaxagoras istenbizonyítéka*, Értekezések a Filozófiai és Társadalmi Tudományok Köréből, Bp. 1926. 1. old.

⁶⁹⁸ PAULER ÁKOS, *Metafizika*, 29. §. 39. old.

⁶⁹⁹ PAULER ÁKOS, *Metafizika*, 29. §. 39. old.

⁷⁰⁰ A dolgozatot Pauler a Magyar Tudományos Akadémia II. osztályának 1926. április 19-i ülésén olvasta fel, és még ugyanabban az évben megjelent az *Értekezések a Filozófiai és Társadalmi Tudományok Köréből* című, akadémiai kiadványban.

Isten létének bizonyítására tehát minden korban fellép az igény, és kiindulópontként a gondolkodók mindig egy-egy relatív mozzanatot választanak, érvel Pauler, ahonnan azután visszakövetkeztetnek Isten léteire. A lehetséges istenbizonyítékokat Pauler Ákos osztályozza, csoportosítja, rendszerében alapvetően háromféle istenbizonyítékot különböztet meg, az un. ontológiai istenérvet, a kozmológiai- és a teleológikus istenbizonyítékot. Mint mindent, az istenbizonyítékokat is az általa meghatározott három logikai alapelvhez rendeli, vagyis azt hangsúlyozza, hogy az istenbizonyítás a három logikai alapelvre, az azonosság-, az összefüggés- és az osztályozás elvére épít.

Így például, Canterbury Szent Anzelm érsek (1033-1109) un. ontológiai istenérvét, vagy René Descartes (1596-1650) hasonló istenérvét Pauler az azonosság elvével⁷⁰¹ hozza összefüggésbe. Ez az alapelv egyetlen dologra is érvényes, hiszen az ontológiai istenérv – magyarázza Pauler, „Isten fogalmát önmagában tekinti s annak elemzése alapján törekszik Isten létét bizonyítani”⁷⁰². Az un. ontológiai istenérvet Anzelm először a *Proslogion* című művében fogalmazza meg, és a gondolatmenettel a tudatunkban meglévő istenfogalom tapasztalati alapjára hívja föl a figyelmet: „Hitünk szerint pedig az vagy, aminél semmi nagyobb nem gondolható”⁷⁰³ – írja, majd arra tér ki, hogy mindenkinek, még az oktalannak, Istent tagadó embernek is van Istenről valamiféle fogalma. Ha más nem, csak annyi, hogy Isten nem létezik. A következő lépés szerint, ha Isten elgondolható, akkor a valóságban is léteznie kell, hiszen a valós lét nagyobb, mint a fogalmi lét⁷⁰⁴, „bizonyos, hogy aminél nagyobb nem gondolható, nem létezhet csupán az észben. Mert arról, ami csupán az észben létezik elgondolható, hogy létezik a valóságban is, ez pedig nagyobb lenne”⁷⁰⁵. Az un. ontológiai istenérvnek máig nagy a hatása, akad, aki elutasítja, más elfogadja vagy éppen módosítva használja. Descartes racionalista filozófus, és azt tanítja, hogy Isten fogalma velünk született idea. Az érv nála így hangzik: „éppen annyira ellentmondásos elgondolni egy Istent (azaz egy abszolút tökéletes lényt), akiből hiányzik az egzisztencia (azaz, akiből egy bizonyos tökéletesség hiányzik), mint egy hegyet, amelyhez nem tartozik völgy”⁷⁰⁶.

⁷⁰¹ Minden dolog csak önmagával azonos.

⁷⁰² PAULER ÁKOS, *Anaxagoras istenbizonyítéka*, Bp. 1926. 4. old.

⁷⁰³ CANTERBURY SZENT ANZELM, *Proslogion*, 2. fej.

⁷⁰⁴ A témáról lásd: TURAY ALFRÉD, *Istent kereső filozófusok*, Bp. 1990. 19-24. old.

⁷⁰⁵ CANTERBURY SZENT ANZELM, *Proslogion*, 3. fej.

⁷⁰⁶ DESCARTES, RENÉ, *Meditationes de prima philosophia*, V.

A kozmológiai istenérvet Pauler az általa megállapított másik logikai alapelvvel, az összefüggés elvével hozza kapcsolatba azzal, hogy minden dolog összefügg minden más dologgal⁷⁰⁷. A kozmológiai istenérv azon alapul, hogy esetleges világunk és benne az esetleges létezők léte magyarázatra szorul, önmagán kívüli oka van. S mivel az okok sorában lehetetlen a végtelenségig elmenni, a világnak kell legyen egy végső, nem esetleges, hanem szükségszerű alapja, oka, aki Isten. A kozmológiai, azaz az esetlegességből vett istenérv érv, Szent Tamásnál az öt, Isten felé vezető útja közül a harmadik: „nem lehet ugyanis, hogy minden valóság esetleges legyen: hanem kell, hogy a dolgok között legyen valami szükségszerű lét is. De minden szükségszerű lét szükségszerűségének az oka másban van, vagy nem. Nem lehetséges azonban, hogy a szükségszerű valóságok sorában, amelyek szükségszerűségének oka van, a végtelenbe haladjunk, amint a létesítő okok sorában sem, ahogyan azt bizonyítottuk. Tehát szükséges állítani valamit, ami önmaga által szükségszerű, szükségszerűségének oka nem másban van, hanem mások szükségszerűségének az oka: és ezt mindenki Istennek mondja”⁷⁰⁸.

A teleologikus érvet, amely Pauler Ákos szerint a kozmológiai érv egy formája⁷⁰⁹, Aquinói Szent Tamás így foglalja össze: „Az ötödik utat a dolgok kormányzásából vesszük. Látjuk ugyanis, hogy némely megismerőképesség nélküli dolog, mint a természeti testek, célszerűen cselekszik; ami kitetszik abból, hogy mindig vagy gyakrabban ugyanoly módon cselekszenek s elérik a legjobbat. Világos ebből, hogy nem esetlegesen, hanem szándék szerint jutnak célhoz. Már pedig azok, amiknek ismeretük nincs, csak úgy törekedhetnek célhoz, hogy valamely megismerő és értelmes októl irányíttatnak, mint a nyíl a nyilastól. Van tehát valami értelmes, ami minden természeti dolgot célra irányít, és ezt Istennek nevezzük”⁷¹⁰.

⁷⁰⁷ Principium cohaerentiae.

⁷⁰⁸ AQUINÓI SZENT TAMÁS, *Summa Theologiae*, I. q. 2. a. 3: „Non ergo omnia entia sunt possibilis: sed oportet aliquid esse necessarium in rebus. Omne autem necessarium vel habet causam suae necessitatis aliunde, vel non habet. Non est autem possibile quod procedatur in infinitum in necessariis, quae habent causam suae necessitatis sicut nec in causis efficientibus, ut probatum est. Ergo necesse est ponere aliquid quod sit per se necessarium, non habens causam necessitatis aliunde, sed quod est causa necessitatis alius: quod omnes dicunt Deum.”

⁷⁰⁹ Kiss János az *Isten megismerése a látható világból* című könyvében ugyanezen a véleményen van: „a kozmológiai és a teleológiai érvek egyet képeznek, a kettő együttvéve meríti ki a nagyvilág értékelését. A világ esetleges és tökéletes; esetlegességből szükségképes teremtőre következtetünk, ez a kozmológiai érv; tökéletességeiből pedig, tehát rendjéből és célszerűségéből is, megismerjük teremtőjének értelmét és szabad akaratának hatalmát, ez a teleológiai érv. A két mozzanatot együtt nevezhetnők kozmológiai érveknek. A kettő együttesen tesz eleget az oksági elv követelményének, hogy a világnak úgy, amint van, egész teljességében elegendő okát adjuk”. Bp. 1909. 70. old.

⁷¹⁰ AQUINÓI SZENT TAMÁS, *Summa Theologiae*, I. q. 2. a. 3. „Quinta via sumitur ex gubernatione rerum. Videmus enim quod aliqua quae cognitione carent, scilicet corpora naturalia, operantur propter

A teleologikus bizonyítás legteljesebb formáját Pauler Ákos Gottfried Wilhelm Leibniz (1646-1716) bölcseletében, a harmonia praestabilita⁷¹¹, az előre megállapított összhang elméletében találja meg, amely szerint a világ csodálatos összhangjának az oka Isten, aki előre megállapította a monaszok harmonikus rendjét, vagyis a létezőket eleve úgy teremtette, hogy azok harmonikusan együttműködjenek egymással és célra rendelten Istennel is. A kozmológiai- és a teleologikus istenbizonyítás abban megegyezik, hogy mindkét gondolatmenet a létezők változásának szükségképpeni okát Istenben látja, vagyis a világnak az abszolút létezőhöz való szükségképpeni viszonyából indul ki, összefüggésüket veszi alapul.

A pauleri istenbizonyítás harmadik kategóriája a léttökéletességek fokozataiból vett érv, amely az általa megnevezett harmadik logikai alapelvhez, az osztályozás elvéhez⁷¹² kapcsolódik. Van olyan istenbizonyítás, amely éppen arra épít, hogy a dolgok, minőségük alapján kategóriákba sorolhatók és minden minőség fokozható, ami azt is jelezi, hogy a dolog relatív, esetleges, hiszen a színvonal emelkedés egy-egy hiányt tüntet el. Ennek az istenbizonyításnak a logikája szerint a tökéletességek csak akkor és úgy állhatnak fenn, ha van olyan létező, amely a tökéletességet a legteljesebb mértékben birtokolja. A léttökéletességi fokozatokból vett gondolatmenetet ex gradibus bizonyításnak is nevezik. Pauler Szent Ágostont emeli ki, aki a világban található intelligenciából és jóságból is következtetett Isten, mint abszolút intelligencia és abszolút jó léte, vagy Szent Anzelmet, aki a bonum különböző fokban megvalósult fokozatából következtetett az abszolút tökéletes Isten léte. Szent Ágoston szerint a világban sokféle jót találunk, jó a termékeny szántóföld, az ízletes és tápláló étel, az egészség és hasonlók. A világban található minden jó forrása Isten. Ágoston így írja: „Az itt felsorolt vagy bárhol meglévő és elgondolható javakat csak azért mondhatjuk vagy ítéelhetjük egyiket a másiknál jobbnak, mert már magukban hordozzák egy olyan jónak a fogalmát, amelyhez mindent hozzámérünk, és

finem: quod apparet ex hoc quod semper aut frequentius eodem modo operantur, ut consequantur id quod est optimum, unde patet quod non a casu, sed ex intertione perveniunt ad finem. Ea autem quae non habent cognitionem, non tendunt in finem nisi directa ab aliquo cognoscente et intelligente, sicut sagitta a sagittante. Ergo est aliquid interlligens, a quo omnes res naturales ordinantur ad finem: et hoc dicimus Deum.”

⁷¹¹ LEIBNIZ, G. WILHELM: „A lélek is, a test is a saját törvényeit követi, de mégis találkoznak az összes szubsztancia előre megállapított harmóniájának következtében, mivel valamennyien egyazon világegyetem megjelenítései.” *Monadológia*, 78.

⁷¹² Minden dolog valamely osztály tagja. Principium classificationis.

amelyet mindegyiknek elébe helyezünk”⁷¹³. Az érv logikáját már Platónnál megtaláljuk. A görög bölcsele több helyen is ír a korlátlan jó, igaz vagy szép, és más ideájáról, amelyből az érzékelhető dolgok jósága, igazsága vagy szépsége részesedik: „ugye azt gondoljuk, van olyasmi, hogy egyenlő? Nem arról beszélek, hogy az egyik fadarab egyenlő a másik fadarabbal, sem, hogy az egyik kő a másik kővel, sem bármi más efféléről, hanem egy mindezekről különböző valamiről, magáról az egyenlőségről”⁷¹⁴. A platóni érv logikáját követi a Pauler által nagyra tartott Canterbury Szent Anzelm érsek is, aki *Monologion* című írásában a különböző léttökéleteksekről ír, arról – például – hogy „a ló lényegiségét tekintve jobb a faanyagnál, az ember előbbre való a lónál”⁷¹⁵, ami azt jelenti, hogy egyik létező jobb, mint a másik, és azt is, hogy kell legyen olyan lét, amelynél már nincs feljebbvaló, nincs felsőbbrendű. E legfőbb létező – magyarázza Szent Anzelm – „önmaga által létezik, és minden más ez által – mert máskülönben több 'legfőbb létező' léteznék [...] Ezért tehát létezik egy lény vagy szubsztancia vagy lényeg, amely önmaga által jó és nagy, és önmaga által az, ami, és amely által létezik minden, ami valóban jó vagy nagy vagy éppen az, ami és amely a legfőbb jó, a legnagyobb nagy, a legfőbb létező vagy főnnálló, azaz: a legfőbb minden létező között”⁷¹⁶. Mindenki más is Platón nyomán jár, aki azt tanítja, hogy amikor a dolgokat többé kevésbé jónak, szépnek, vagy igaznak találjuk, valójában a feltétlen jóhoz, széphez, igazhoz mérjük, és ahhoz képest ítéljük meg. Platón jelentősége megdönthetetlen, ahogyan erről már volt és szinte bizonyos, hogy még lesz is szó.

Most oda kanyarodnék vissza, hogy az ex gradibus (a tökéletességi fokozatokból kiinduló) istenbizonyítást Pauler teljesen önállónak tartja, szemben az un. ontológiai istenérvvvel, vagy a kozmológiai bizonyítékkal, „kiderül ez már abból, hogy míg úgy az ontológiai (különösen Descartes-féle formájában), valamint a kozmológiai bizonyítás a causalitás elve alapján következtetnek Isten léteire – az ex gradibus való bizonyítás az okság principiumának alkalmazása nélkül is megáll – bár lehet azt ez utóbbival egybe is kötni, mint ezt Aquinói Szent Tamásnál találjuk”⁷¹⁷. Pauler szerint nem nehéz az ex gradibus istenbizonyíték végső alapját a harmadik

⁷¹³ AURELIUS AUGUSTINUS (SZENT ÁGOSTON), *A Szentháromságról*, 8. könyv, 3. fej. 4. pont (ford. Gál Ferenc) Ókeresztény Írók, 10. kötet, 243. old.

⁷¹⁴ PLATÓN, *Phaidón*, 74 a (ford. Kerényi Grácia).

⁷¹⁵ CANTERBURY SZENT ANZELM, *Monologion*, 4. fej. (ford. Dér Katalin), Bp. 1991.

⁷¹⁶ CANTERBURY SZENT ANZELM, *Monologion*, 4. fej. (ford. Dér Katalin), Bp. 1991.

⁷¹⁷ PAULER ÁKOS, *Anaxagoras istenbizonyítéka*, Bp. 1926. 5. old.

logikai alapelvben, az osztályozás elvében felismerni. Ezen elv szerint – magyarázza Pauler – minden dolog valamely osztály tagja, és éppen „ezt a körülményt veszi az ex gradibus való istenbizonyítás kiinduló alapul”⁷¹⁸. Az ex gradibus (a tökéletességi fokozatokból kiinduló) istenérvben Tamás abból indul ki, hogy az egyes létezők tökéletességei különböző fokban, mértékben valósulnak meg, vannak jelen. Ezt egy abszolút tökéletességhez képest tudjuk megállapítani. Létezik egy végtelenül tökéletes, abszolút lét, amelyhez képest az érzékelhető dolgok többé vagy kevésbé tökéletesek. Az Angyali doktor számára a léttökéletességi fokozatokból kiinduló érv az Istenhez vezető negyedik út: „A negyedik utat a dolgokban található fokozatokból vesszük. Azt tapasztaljuk ugyanis, hogy a dolgok között vannak többé vagy kevésbé jó, igaz és nemes, és ehhez hasonló dolgok. Azt, hogy több vagy kevesebb aszerint mondjuk a különböző dolgokról, hogy azok különböző módon közelítik meg azt, ami a legnagyobb [...] Van tehát valami, ami a legigazabb és a legjobb, és a legnemesebb, és ebből következően a legfőbb létező: mivel a leginkább igaz dolgok a leginkább léteznek [...] Van tehát valami, ami valamennyi létező számára a lét és a jóság és valamennyi tökéletesség oka: és ezt mondjuk Istennek”⁷¹⁹.

Összefoglalva azt lehet mondani, hogy Pauler rendszerében, az istenbizonyítékok megállapításához, az általa megállapított három logikai alapelv adja a legbiztosabb vezérfonalat. Bölcselőnk Isten valóságának bizonyítására alapvetően három érvet ismer el, elsőként az un. ontológiai istenérvet, amely az azonosság elvéhez kötődik, majd a kozmológiai (és teleológiai) érvet, amely az összefüggés elvéhez kapcsolódik, végül az ex gradibus (léttökéletességi fokozatokból vett) istenbizonyítékot, amelyet Pauler az osztályozás elvével hoz összefüggésbe. Az istenbizonyítékokkal kapcsolatban Pauler azt hangsúlyozza, hogy mindegyik érv a redukció módszerét használja és a correlativitas elvén alapul, más szóval, „azt a következtetést jelenti, hogy minden ontológiai relatívum ismerete magába foglalja az ontológiai absolutum létének megismerését is”⁷²⁰.

⁷¹⁸ PAULER ÁKOS, *Anaxagoras istenbizonyítéka*, Bp. 1926. 5. old.

⁷¹⁹ AQUINÓI SZENT TAMÁS, *Summa Theologiae*, I. q. 2. a 3. „Quarta via sumitur ex gradibus qui in rebus inveniuntur. Invenitur enim in rebus aliquid magis et minus bonum, et verum, et nobile: et sic de aliis huiusmodi. Sed magis et minus dicuntur de diversis secundum quod appropinquant diversimode ad aliquid quod maxime est ... Est igitur aliquid quod est verissimum, et optimum, et nobilissimum, et per consequens maxime ens ... Ergo est aliquid quod omnibus entibus est causa esse, et bonitatis, et cuiuslibet perfectionis: et hoc dicimus Deum.”

⁷²⁰ PAULER ÁKOS, *Anaxagoras istenbizonyítéka*, Bp. 1926. 3. old.

4. 1.) *Néhány kortárs magyar megközelítés Isten létének bizonyítására*

A pauleri istenbizonyítékok az általánosan alkalmazott érvek sorába illeszkednek, bár mások a bizonyítékokat másként is csoportosítják. Lássunk néhány Pauler korabeli szerzőt, aki Isten létének bizonyíthatóságával foglalkozik. Bár munkám nem filozófiatörténeti eszme-futtatás, sokkal inkább a természetes istentan önállóságát, létjogosultságát, a teológiában való hasznosságát felmutató metafizikai értekezés, a pozitivisták magyar és nemzetközi bölcselei és a legjelesebb külföldi metafizikusok mellett hasznosnak találok a hazai metafizikus orientáltságú gondolkodók vázlatos bemutatását is. Főleg azokat, akik a Budapesti Tudományegyetem Hittudományi Karán is tanítottak. Személyük manapság kevéssé ismert, miközben működésük bizonyítja, hogy Pauler Ákos idehaza sem légtüres térben mozgott.

Kortárs szerzőnek számít Bita Dezső Ferenc OSB (1832-1922) bencés szerzetes-pap, irodalomtörténész, a Budapesti Tudományegyetem Hittudományi Karának rendes dogmatika tanára, az 1874/75-ös és a 1884/85-ös tanévben az egyetem rektora, aki *A keresztény vallás isteni eredete, és szükséges volta korunk tévelyével szemben* (Bp. 1876) címmel írt könyvet.⁷²¹ Megemlítem még Dudek Jánost (1858-1916), aki szintén a Budapesti Tudományegyetem Hittudományi Karának dogmatika tanára (1906-1916), 1908-1914 között dékánja és *A keresztény vallás apológiája*, 1-2. kötet (Bp. 1892/93) című, 525 oldalas könyv szerzője. Könyvében az istenérvek közül a kozmológiai és a teleologikus istenérvet emeli ki. Az *Előszóban* írtak szerint, a demonstratio christiana-t tűzi ki célul, és a hazai írók gondolatait tudatosan veszi fel művébe, ugyanis „ha a vallás érdekeit hazánkban kellő sikerrel ápolni akarjuk, akkor a legfőbb ideje, hogy a vallási kérdéseket ne csak korszerűen, de egyúttal nemzeti irányban is műveljük [...] Közvetetlen szellemi hasznot theologiai irodalmunkból csak

⁷²¹ Bita Dezső más művei: *Egyházi beszéd Borbély Kornél Kálmán első szentmise-áldozatja alkalmával, Komáromban decz. 26.* Bécs, 1858; *Egyházi beszéd a Szent László-társulat védszentjének névünnepén,* Bp. 1870; *A hit s tudomány közti viszony,* Bp. 1874. (Rectori beszéd); *A katolikus egyház isteni szervezete,* Bp. 1883. (A budapesti egyetem Hittudományi Kara által dicséretet nyert pályamű); *A tudomány szabadsága,* Bp. 1884. (Rectori beszéd); *Beszéd Pázmány Péter tudományos érdemeiről,* Bp. 1885. (A budapesti egyetem 105. évfordulója alkalmából).

így remélhetünk”⁷²². Kováts Sándor⁷²³ (1865-1921) *Hitvédelem és Alapvető Hittan* (Temesvár, 1898) címmel ír hittudományi és hitvédelmi könyvet. A könyvet a Katolikus Szemlében Dudek János recenzálja, és minden szempontból csak dicséri: „Logikai menetben járja be a rengeteg nagy területet, melyen az összes tudományok találkoznak, hogy rá mutasson tudományosan és meggyőzően a vallás alapjaira s az ész világánál egész odáig vezesse az olvasót, amíg az nemcsak a vallás realitását látja be, de az így megérlelt meggyőződése alapján maga legyen kénytelen a kinyilatkoztatás szükségét kimondani, amivel, mint eredménynyel a kötet záródik”⁷²⁴.

Prohászka Ottokár (1858-1927) még szemináriumi dogmatika tanár korában írja⁷²⁵, az *Isten és a világ, különös tekintettel a természettudományokra* (Bp. 1891) című könyvét. Mint a legtöbb szerző, Prohászka is a természetes istenismeretből indul ki, aláhúзва, hogy „a hit észszerűségének, logikájának, igazságának, jogosultságának első és nélkülözhetetlen alapja az a tétel: hogy az Isten létét az ész világosan fölismerheti”⁷²⁶. Műve elején a kozmológiai istenérvvel kezdi, amelyet tovább taglal az okság elvéből, a dolgok sajátos különbségeiből, a világ végességéből vett érvre, azután az esetlegességéből vett érvvel folytatja, és kitér a teleologikus érvre is: „A célszerűség behat az anyag lényegébe és alkatába; az a körülmény, hogy az anyag is célszerű egységeket alkothat, bizonyítja, hogy értelemnek köszöni eredését, mely a sok lehetőség közül kiválasztotta s megvalósította ép ezt. Tehát az anyag célszerűen van nemcsak rendezve, de alkotva”⁷²⁷. Werdenich Endre (1871-1933) a győri papnevelő szeminárium dogmatika tanára több írást is publikál Isten létének bizonyítására, *A lét teljessége* (1904) című tanulmányában az ex gradibus érvet állítja

⁷²² DUDEK JÁNOS, *A keresztény vallás apológiája, Előszó*, Bp. 1893. Más művei: *Vallásháború Magyarországon*, Bp. 1895; *A magyar baptisták szervezete és hitvallása valláskritikai szempontból*, Bp. 1907; *Származástan és világnézet*, Bp. 1909; *Bűnbocsánat az ősegyházban*, Bp. 1910; *A katolikus autonómia függő kérdései*, Bp. 1912; *Pázmány Péter fejlődése*, Bp. 1913; *Dogmatikai olvasmányok*, Bp. 1914; *De Deo uno et trino*, Bp. 1918.

⁷²³ Kováts Sándort 1888-ban szentelték pappá. Temesváron, 1890-től, az Americanumban a szeminárium prefektusa, filozófia és tanára, 1899-ben teológiából doktorál, 1900-tól a morális és a lelkipásztorkodás tanára ugyanott. 1908-tól Apátfalva plébánosa, 1915-ben nyugdíjazták. Művei: *Buddha és Krisztus*, Bölcséleti Folyóirat (1888) 65-92; 328-266; 470-507; *De antiqua gentili religione Hungarorum*, Fribourg, 1897; *Az egyházzene reformjáról*, Temesvár, 1897; *A csanádi papnevelde története*, Temesvár, 1906; *Kezdetől fogva eszes lélek-e az emberi magzat állagialakja?* Bölcséleti Folyóirat (1895) 599-659. old.

⁷²⁴ Katolikus Szemle (1899) 559. old.

⁷²⁵ Prohászka Ottokárt X. Pius pápa 1905. X. 17-én nevezte ki püspökké.

⁷²⁶ PROHÁSZKA OTTOKÁR, *Isten és a világ*, Prohászka Ottokár Összegyűjtött Munkái, I. köt. Bp. 1928³. 5. old.

⁷²⁷ PROHÁSZKA OTTOKÁR, *Isten és a világ*, Prohászka Ottokár Összegyűjtött Munkái, I. köt. Bp. 1928³. Bp. 88-89. old.

középpontba, és mindjárt a munka elején tisztázza, hogy miért: „hogy az Isten léte mellett szóló bizonyítékok közül épen azt válaszsam tanulmányom tárgyául, amely sz. Tamás szerint 'sumitur ex gradibus, qui in rebus inveniuntur', vagyis a világon található dolgok léttartalmának különböző fokaiból indul ki, erre főképen az a nézetem indított, hogy legközvetlenebbül ez a bizonyíték vezet annak a különbségnek fölismerésére, amely a Teremtő és a teremtmény között fennáll. Értekezésemben tulajdonképen az angyali Mesternek ez érdemben felállított, tömör rövidséggel megfogalmazott bizonyítékát akarom részeire bontani és megvilágítani.”⁷²⁸

A szintén kortárs és már megismert Kiss János *Isten megismerése a látható világból* (1909) címmel 73 oldalas könyvet ír, amelyben az Istenhez vezető utak egy csoportját mutatja be, ahogyan fogalmaz: „jelen dolgozat azt tünteti fel, mikép jutunk Isten ismeretére a látható világ elgondolása által. Az emberi értelem és akarat törekvéseiből, valamint az emberek közmeggyőződéséből származó érvek előadása más alkalomra maradt”⁷²⁹. Könyvében a szerző három féle Isten-ismeretet különböztet meg, amelyekkel természetes és természetfölötti módon ismerhetjük meg Istent. Természetes az az Isten ismeret, amelyet az emberi értelem a maga erejéből szerez meg. Arisztotelész erre való tekintettel nevezi a bölcsellettudományt isteni tudománynak. Az Isten-ismeret második módja a természetfölötti, azaz Isten kinyilatkoztatásán alapul. Végül, „Isten megismerésének harmadik módja az ő közvetlen, színről-színre való látása, mely az örökkévalóságban az üdvözültek osztályrésze s boldogságuk forrása”⁷³⁰. Kiss János a természetes Isten ismeretről ír, több istenérvet is felsorol. Canterbury Szent Anzelm ontológiai istenérvét elemző érvek nevezi és elutasítja azt: „Ezt az elemző Isten-érvet szent Anzelmig nem ismerték s a katolikus igehirdetés és hittudomány azóta sem tette magáévá”⁷³¹ – írja. Kiss János csoportosításában szerepel a kozmológiai istenérv, a célszerűségi vagy teleologikus érv és a világ esetlegességéből kiinduló érv is. Ismerteti Szent Tamás öt, Isten felé vezető útját is, miszerint „Istent megismerjük a) a mozgásból, b) a cselekvő okok láncolatából, c) a lehetségesek lételéből, d) a lények fokozatából s e) a világ

⁷²⁸ WERDENICH ENDRE, *A lét teljessége. A létnek különböző fokaiból vett bizonyíték Isten mellett*, Bölcséleti Folyóirat, 1904. 342. old. Felolvasta az Aquinói-Szent-Tamás-Társaság 1904. április 13-ikán tartott ülésén. Néhány műve: *Boldog ember útja. Hitvédelmi értekezések, konferenciabeszédek alakjában*, Győr, 1903; *Természetes Istantan*, Bp. 1904; *A természetbölcsélet kézikönyve*, Győr, 1910.

⁷²⁹ KISS JÁNOS, *Isten megismerése a látható világból*, Bp. 1909. 3. old.

⁷³⁰ KISS JÁNOS, *Isten megismerése a látható világból*, Bp. 1909. 6. old.

⁷³¹ KISS JÁNOS, *Isten megismerése a látható világból*, Bp. 1909. 16. old.

kormányzásából”⁷³², de behatóan foglalkozik Immanuel Kant ide vonatkozó fejtegetéseivel és kifogásaival is. „Kant Kritik der reinen Vernunft című munkájában azt tanítja, hogy Istent az okoskodó ésszel (theoretische Vernunft) meg nem ismerhetjük; Kritik der praktischen Vernunft című művében azután azt hirdeti, hogy Isten létét a gyakorlati ész által (praktische Vernunft) bizonyossáig elérjük, mert létének elfogadása a föltétlenül megvalósítandó erkölcsiségnek egyetlen szilárd alapja”⁷³³. Kiss János, a Szentírás és az Egyház tanítása alapján leszögezi, az emberi értelem Istent, a látható világból képes megismerni, ám hozzá teszi, hogy a gondolkodónak be kell látnia, „bár sokat megismert Istenről, még többet nem tud s amit tud is, nagyon kevésbé tudja, következésképp Isten nagyrészt ismeretlen marad az emberi elme előtt. Mikor Istent megismertük, mondja sz. Tamás, a megismerési folyamat végén, mint ismeretlent ismerjük őt (Deum tamquam ignotum cognoscimus), mert akkor tökéletes az elme Isten megismerésében, mikor belátja, hogy Isten lényege mindent fölülmúl, ami a jelen életben fölfogható és azért bár ismeretlen marad, hogy mi, ismeretes mégis az, hogy van”⁷³⁴.

Pauler Ákos nagy példaképe, a már említett Schütz Antal (1892-1953) piarista hittudós, 1917-1946 között a Hittudományi Kar dogmatika tanára, az 1940/41-es tanévben az egyetem rektora, aki a témáról *Az istenbizonyítás logikája* (1913) címmel ír tanulmányt. Az ontológiai istenérvet, Paulerrel ellentétben, Schütz sem fogadja el, de ismerteti a makrokozmoszból vett istenérveket, közöttük a kozmológiai és teleológiai érveket bírálja, azután a mikrokozmoszból való pszichológiai érveket vizsgálja meg. Végül fölteszi a kérdést, hogy valójában hány istenbizonyíték van? Schütz Antal válasza erre, hogy minden istenérv a létesülésből (létesítő ok), a törvényszerűségből (alaki ok) és a célirányosságból (célok) való három istenérvből származik. A tanulmányról Wiedermann Károly (1875-1949) katolikus pap, teológia tanár ír recenziót a Katolikus Szemlében. Ismertetését azzal zárja, hogy Schütz Antal „bölcseleti fejtegetéseinek eredményei egyúttal a katolikus teológiát is igazolják, amely a mai ismeretelméleti zűrzavarban is szilárdan ragaszkodik ahhoz, hogy lehetséges Isten létét tudományosan bizonyítani s a protestáns teológiával és a

⁷³² KISS JÁNOS, *Isten megismerése a látható világból*, Bp. 1909. 45. old.

⁷³³ KISS JÁNOS, *Isten megismerése a látható világból*, Bp. 1909. 56. old.

⁷³⁴ KISS JÁNOS, *Isten megismerése a látható világból*, Bp. 1909. 55. old.

modernizmussal szemben szüntelenül hangoztatja annak, mint előfeltételnek szükségességét a hitre nézve”⁷³⁵.

Az említett szerzők, mind Pauler Ákos kortársai, valamennyien egyházi személyek, papok, szerzetesek, akik papnevelő munkájuk során, teológia tanárként foglalkoznak Isten megismerhetőségének lehetőségével. Munkáikban a vezérfonalat a nagy skolasztikus mesterek adják, ugyanakkor reflektálnak a kortárs magyar és külföldi szerzők nézeteire, valamint ellenvetéseikre is. Pauler Ákos világi bölcselőként is egyenrangú tudósként csatlakozik hozzájuk, sőt merem leírni, hogy eredetiségben, talán az egy Schütz Antalt kivéve, túl is szárnyalja őket. Pauler gondolkodásának is Isten a középpontja. Megemlítem, hogy míg az említett kortárs gondolkodók elutasítják Szent Anzelm ontológiai istenérvét, nem tartják meggyőző istenérvnek, Pauler elfogadja, sőt nagyra értékeli azt. Abban viszont megegyeznek, szilárdan vallják és állítják, hogy Isten léte az emberi értelem számára biztosan felismerhető, megismerhető.

4. 2.) *Néhány mai érv Isten létének bizonyítására*

Isten létének bizonyításával, természetesen, a mai is többen foglalkoznak. Közölük csupán két magyar és néhány külföldi gondolkodót említenék, elsőként Turay Alfréd (1944-), váci egyházmegyei teológust, filozófust, valamint a már ismert Weissmahr Béla (1929-2005), jezsuita teológust, filozófust. Mindketten a transzcendentális tomizmus legújabb kori képviselői, a metafizikus gondolkodás erőteljes védelmezői. A transzcendentális tomizmus és Pauler Ákos rendszere nagyon hasonló, mondhatni egy töről fakad. Bizonyos, hogy a kortárs gondolkodókkal összevetve, a mai pályatársak tanításának tükrében Pauler Ákos teljesítményét még jobban tudjuk értékelni. Szilárdan hiszem, hogy filozófusunk a mai bölcselők között is megállná a helyét szakmailag és eredetiségben egyaránt. Régi igazság, hogy „a bölcséleti rendszerek nem is oly mértékben különböznek egymástól, mint azt rendszeren

⁷³⁵ WIEDERMANN KÁROLY, *Az Istenbizonyítás logikája. Irta Schütz Antal dr., kegyesrendi tanár. Budapest. Stephaneum nyomda r.-t. 1913.* 161 l. Könyvismertetések és bírálatok, Katolikus Szemle, 1914. 440. old. Wiedermann Károlyt 1898-ban szentelik pappá. 1906–1916 között az Esztergomi Hittudományi Főiskola tanára, 1912-ben főegyházmegyei cenzor, 1916-tól Naszvadon plébános, 1922–1924 között a Nagyszombati Szeminárium dogmatika tanára. Egyes művei: *Egyházi beszéd Szent Adalbert püspök és vértanú ünnepén*, Esztergom, 1909; *A hit elemzése lélektani és dogmatikai szempontból*, Esztergom, 1911; *A vallás lélektana*. Bp. 1911.

gondolják”⁷³⁶. Mélyedjünk el, legalább érintőlegesen, néhány mai filozófiai gondolkodó tanulmányozásában is, és látni fogjuk, hogy az egyes bölcselek gyakran ugyanazt az igazságot keresik és találják meg. Az vezérli őket, hogy a régi igazságokat koruk emberéhez közelebb vigyék, az örök igazságokat még találóbban fejezzék ki. Tapasztalni fogjuk, hogy Pauler Ákos rendszere, sajátosan egyéni jellegével együtt is eleget tesz hivatásának, és műve egybecseng a mai metafizikusok tanításával. Ahogyan Platón is mondta, „a bölcsek szava mindig azonos”⁷³⁷. Lássunk most néhány bölcs megközelítést.

4. 2. 1.) *Az emberi szellem dinamizmusából vett istenért*

Turay Alfréd *Istent kereső filozófusok (teodicea)* (1990) címmel írt könyvet, amelyben meghatározza Isten igazolása, a teodicea, mint filozófiai istentan fogalmát és feladatát, azután az első fejezetben sorra vesz néhány istenbizonyítékot. Az ontológiai-, az mozgásból vett-, a létesítő okok sorából való-, a létezők esetlegességéből kiinduló-, a tökéletességi fokozatokból vett-, a célirányosságból való- az erkölcsi kötelezettségből kiinduló istenért mellett, Turaynál megtaláljuk az emberi szellem dinamizmusából kiinduló istenértet is. A szerző azt írja, hogy „a szellem dinamizmusából vett istenértet manapság transzcendentálfilozófiai érvek szokták nevezni, mert nem a tárgyi világból kiindulva következtet ennek végső alapjára, hanem a tudatos emberi tevékenység lehetőségi feltételeit keresve jut el Istenhez”⁷³⁸.

Ezt az érvet a bölcselek ritkábban hozzák elő, holott ősrégi istenért, már az ókorban is ismert volt. Ahogyan Turay Alfréd megfogalmazza, „az ókori görög filozófusok azt tanították, hogy az emberi szellem lendülete a végtelenre, vagyis az isteni természetű valóság egészére irányul. A keresztény vallást értelmező filozófia az ész és az akarat törekvésének végcélját az önmagát kinyilatkoztató Istenben jelölte meg”⁷³⁹. Platón szerint, aki megismeri a világban tapasztalható szép dolgokat, az egyre feljebb emelkedik, míg végül megismeri az isteni szépséget: „elindulni az itteni szépségektől s annak a végső szépségnek a kedvéért egyre magasabbra emelkedni,

⁷³⁶ BEV 19. §. 22. old.

⁷³⁷ Idézi Pauler Ákos: BEV 19. §. 22. old.

⁷³⁸ TURAY ALFRÉD, *Istent kereső filozófusok*, Bp. 1990. 103. old.

⁷³⁹ TURAY ALFRÉD, *Istent kereső filozófusok*, Bp. 1990. 101. old.

mint egy lépcső fokain, egy szép testről kettőre, s kettőről valamennyire, s a szép testektől a szép foglalatosságokra, a szép foglalatosságoktól a szép tudományokra, míg végül a tudományoktól feljut arra a tudományra, amely nem más, mint az önmagában való szépségnek a tudománya, s akkor végre megismerheti a szépséget a maga valójában”⁷⁴⁰. Pár sorral lejjebb Platón így folytatja: „s mit gondoljunk arról – mondta – akinek megadatnék, hogy lássa a szépet önmagában, tisztán, ragyogóan, semmi idegen elemmel sem keveredve; aki képes volna az emberi testekkel, színekkel és sok más halandó haszontalansággal szennyezett szép helyett megpillantani az isteni szépséget önmagában, egyedül való alakjában?”⁷⁴¹ Turay szerint Szent Ágoston püspök tanítása is azt mutatja, hogy az emberi szellem rendelkezik Isten előzetes megsejtésével, az ember alaptörekvései Isten valóságára mutatnak. Például, amikor Ágoston azt írja, „mert magadért teremtettél bennünket és nyugtalan a szívünk, míg meg nem nyugszik benned”⁷⁴². Vagy amikor Ágoston úgy fogalmaz, hogy a boldogságot minden ember óhajtja, ez pedig csak úgy lehetséges, ha valamiként már ismeri a boldogságot: „Nem boldog életre kívánczik-e minden ember? Egyáltalán akad-e ellenzője? [...] Nem ragaszkodnánk hozzá, ha nem volna róla valamelyes tudomásunk”⁷⁴³. Ágoston azt is tanítja, hogy a legfőbb jó magában az igazságban áll, „a legfőbb jót, ami a bölcsességgel azonos, az igazságban ismerhetjük fel és érhetjük el, szemléljük benne és ismerjük fel a legfőbb jót [...] Mert boldog, aki élvezi a legfőbb jót”⁷⁴⁴.

Hasonlóan érvel Aquinói Szent Tamás, akinél az Istenhez vezető öt út mellett, szintén megtaláljuk az emberi szellem dinamizmusából vett istenérvet is. Tamás szerint az ész és az akarat természetes törekvése túlmutat a véges léten, a feltétlen igazra és a jóra irányul. S mivel az ember természetes vágya nem lehet hiábavaló, amint Turay összefoglalja: „léteznie kell a feltétlen létnek, aki első igazságként és legfőbb boldogságként az ember természetes vágyainak végső beteljesítője [...] Az igaz, a jó és a lét fölcserélhetősége alapján azt is mondhatjuk, hogy a szellem természetes vágygal törekszik a létre”⁷⁴⁵. Turay Alfréd művének egyik nagy érdeme,

⁷⁴⁰ PLATÓN, *Lakoma*, 211 c (ford. Telegdi Zsigmond).

⁷⁴¹ PLATÓN, *Lakoma*, 211 e (ford. Telegdi Zsigmond), Bp. 1984.

⁷⁴² AUGUSTINUS, *Vallomások*, I. 1. 1. (ford. Városi István) Bp. 1987.

⁷⁴³ AUGUSTINUS, *Vallomások*, X. 22. 29. (ford. Városi István) Bp. 1987.

⁷⁴⁴ AUGUSTINUS, *A szabadakaratról*, 2. 13. 36. „in veritate cognoscitur et tenetur summum bonum, eaque veritas sapientia est, cernamus in ea, teneamusque summum bonum, eoque perfruamur [...] Beatus est quippe qui fruitur summo bono”. *De libero arbitrio*. PL 32.

⁷⁴⁵ TURAY ALRFÉD, *Istent kereső filozófusok*, Bp. 1990. 103. old.

hogy mondandóját számos idézettel támasztja alá, így könyvében a Szent Tamástól írtakat is Tamás saját mondataival igazolja. A természetes vágyról Tamás azt írja, hogy „a természetes vágy minden dolognak természetéből fakadó hajlama valamire: így valamennyi képesség természetes vágygal kívánja a neki megfelelő valóságot”⁷⁴⁶. Másutt Tamás szellemünk végtelenre irányultságáról így ír: „A megismerésben szellemünk a végtelen felé feszül. Ennek jele, hogy szellemünk bármely tetszőlegesen adott véges nagyságrendnél nagyobbat is el tud gondolni”⁷⁴⁷. Tamás azt is tanítja, hogy hasonlóképpen áll ez az akarat természetes irányultságával: „lehetetlen, hogy az ember boldogsága valamiféle teremtett jóban álljon. A boldogság ugyanis az a tökéletes jó, amely teljesen megnyugtatja a vágyat; egyébként nem ez lenne a végső cél, ha valami kívánnivaló maradna hátra. De az akaratnak, mint emberi vágnak az egyetemes jó a tárgya, miként az ész tárgya az egyetemes igaz. Ebből nyilvánvaló, hogy semmi sem nyugtathatja meg az ember akaratát, csak az egyetemes jó, amit nem találhatunk meg semmilyen teremtett dologban”⁷⁴⁸. Tamás azzal érvel, hogy a természetes vágy nem lehet hiábavaló, de „az ember természetes vágya beteljesíthető, jóllehet nem a mostani életben, amint erre rámutattunk. Szükséges tehát, hogy a jelenlegi élet után teljesedjék be. Tehát az ember végső boldogsága a jelenlegi élet után van”⁷⁴⁹. Az emberi ész végtelen felé való törekvését Szent Tamás excessus-nak, túlhaladásnak, túllépésnek nevezi, célja Isten megismerése, elérése: „Istent pedig [...] mint okot ismerjük meg, a felülmúlás és az eltávolítás által”⁷⁵⁰. Az emberi szellem dinamizmusából kiinduló istenérvet Turay Alfréd végül azzal összegzi, hogy az emberi szellem végtelenbe irányuló dinamizmusát, igazság- és boldogságvágyát csak akkor tudjuk, megmagyarázni, ha elfogadjuk a feltétlen igaz és a legfőbb jó valóságát, aki Isten, és aki minden emberi megismerés végső lehetőségi feltétele: „A személyes Isten első igazságként és legfőbb boldogságként az emberi szellem dinamizmusának elindítója, fenntartója és végső célja”⁷⁵¹ – írja Turay. Az emberi szellem dinamizmusából kiinduló istenérvet több mai teológus és filozófus elfogadja és használja, így – például – a már említett három jezsuita szerzetes, Joseph Maréchal SJ, belga jezsuita bölcsele,

⁷⁴⁶ AQUINÓI SZENT TAMÁS, *Summa Theologiae*, I. q. 78. a 1. ad 31. (ford. Turay Alfréd).

⁷⁴⁷ AQUINÓI SZENT TAMÁS, *Summa contra Gentiles*, (ScG), I. 43. (ford. Turay Alfréd).

⁷⁴⁸ AQUINÓI SZENT TAMÁS, *Summa Theologiae*, I-II. q. 2. a 8. (ford. Turay Alfréd).

⁷⁴⁹ AQUINÓI SZENT TAMÁS, *Summa contra Gentiles*, (ScG), III. 48.) (ford. Turay Alfréd).

⁷⁵⁰ AQUINÓI SZENT TAMÁS, *Summa Theologiae*, I. q. 84. a 7. ad 3. „Deum autem [...] cognoscimus ut causam, et per excessum, et per remotionem”. Az excessus fogalomról lásd még: ZIMÁNYI ÁGNES, *Filozófiai meghatározások gyűjteménye*, Kecskemét, 2004. 36. old.

⁷⁵¹ TURAY ALRFÉD, *Istent kereső filozófusok*, Bp. 1990. 111. old.

Karl Rahner SJ, német jezsuita teológus, filozófus és Weissmahr Béla⁷⁵² SJ jezsuita filozófus is.

4. 2. 2.) *Néhány, az élet értelmének kereséséből és az erkölcsiség feltétlen követelményéből kiinduló istenérv*

Ahogy az eddigiekből is kiderült, a valóság végső alapját kereső ember több úton is eljuthat Isten létének elfogadásához. *Filozófiai istentan* (1996) című könyvében Weissmahr Béla abból indul ki, hogy „az ember, öntudatos volta következtében mindig is közvetlen valóságismerettel, léttapasztalattal rendelkezik”⁷⁵³, és az e tapasztalatokban foglalt „utalások rendszeres kifejtését nevezzük istenbizonyításnak”⁷⁵⁴. Művében Weissmahr Béla két antropológiai- és két kozmológiai istenérvet mutat be, majd Canterbury Szent Anzelm un. ontológiai istenérvét tárja elénk. A két antropológiai istenérv, amelyet alább vázolok, valójában az emberi szellem dinamizmusából vett istenérv egy-egy változata.

Az ember saját élményvilágából kiinduló két antropológiai istenérv⁷⁵⁵ az élete értelmét kereső ember és az erkölcsiség feltétlen követelménye előtt álló ember benső tapasztalatából kiinduló argumentum. Minden cselekvő ember – magyarázza pater Weissmahr – arra törekszik, hogy tetteinek értelme legyen. Ha a cselekvés pillanatában nem látnánk aktivitásunk valamilyen értelmét, képtelenek lennénk cselekedni. Amit

⁷⁵² Weissmahr Béla 1947-ben lépett a jezsuita rendbe, 1958-ban szentelték pappá. 1960 óta haláláig folyamatosan tanított. Előbb dogmatikát, majd filozófiai istentant és metafizikát, 1970 óta a jezsuiták müncheni Filozófiai Főiskoláján és 1996-tól a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Karán is. Németül magyarul és latinul is publikált, 1956-ban kényszerült Magyarországot elhagyni. Néhány műve: *Bevezetés az ismeretelméletbe*, Róma, 1978; *Ontológia*, Bécs – Bp. – München, 1992; *Filozófiai istentan*, Bécs – Bp. – München, 1996; *A szellem valósága, filozófiai útmutatás*, (ford. Szombath Attila) Bp. 2009; *Az emberi lét értelme. Metafizikai értekezések* (szerk. Szombath Attila) Bp. 2012; számos tanulmány folyóiratokban. Interjúk is készültek Pater Weissmahrral: *Krisztusi engedelmesség. A Teológia beszélgetése Weissmahr Bélával*, 4 (1991) 218-224; *A Vigília beszélgetése Weissmahr Bélával*, 6 (1997) 470-474; *Vigília beszélgetése Weissmahr Bélával*, 4 (2002) 304-311 (a három interjút ZIMÁNYI ÁGNES készítette).

⁷⁵³ WEISSMAHR BÉLA SJ, *Filozófiai istentan*, Filozófiai Tanfolyam, 3. Bécs - Bp. – München, 1996. 19. old.

⁷⁵⁴ WEISSMAHR BÉLA SJ, *Filozófiai istentan*, Bécs - Bp. – München, 1996. 41. old.

⁷⁵⁵ A témáról előadást tartottam 2012. május 17-én a „Weissmahr Béla emlékkonferencia” keretében, a Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola dísztermében. Az előadás könyvben megjelent, írásos változatának egyes elemeire e helyen utalnék (a 131-134. oldalakra). Lásd: ZIMÁNYI ÁGNES, *Pierre Scheuer SJ transzcendentális tomizmusának hatása Weissmahr Béla SJ istentanára*, in SZOMBATH ATTILA – PETRES LÚCIA (szerk.) *Metafizika Magyarországon? Konferenciaelőadások Weissmahr Béla filozófiai örökségéről*, Bp. 2015. 117-143. old.

teszünk általában valamilyen, akár távolabbi célra irányul. Ezzel „felfedezzük, hogy értelmét tulajdonképpen csak annak látjuk, ami valamiképpen túlmutat önmagán”⁷⁵⁶. Ahol az ember számára felmerül egész élete értelmének kérdése, ott mindig olyasmiről van szó, ami nem szorul további megalapozásra, ami feltétlen. Az élet értelmének keresése, tehát életünk feltétlen alapjának, feltétlen értelmének keresése. Abszurdnak, értelmetlennek csak azért mondunk valamit, mert tudjuk, hogy az illető dolognak, eseménynek, értelmesnek kellene lennie. Abszurditásról csak ott beszélhetünk, ahol nem fedezhető fel az értelem, holott tudjuk, hogy azt joggal elvárhatnánk. Mivel az ember minden tétével, ha akarja, ha nem, tanúságot tesz amellett, hogy életének értelme van, voltaképp kikerülhetetlenül elismer egy végső valóságot, amely életének értelmet ad. A szerző megemlíti az öngyilkosság nehézségét, érvelése szerint, aki öngyilkosságot követ el, nem látja az élete értelmét, és öngyilkos tétével az értelmetlenség ellen lázad, ami azt is jelenti, hogy valamiképp tud a feltétlen értelmességről, amit saját életében képtelen megtapasztalni. Egy interjúban Weissmahr Béla még jobban kifejti gondolatmenetét: „Aki felteszi a kérdést, hogy miért van a világban a rossz, és azon az alapon, hogy van, elutasítja Istent, az voltaképp Istenhez fellebbez. Öntudatlanul is egy Istenre utaló gondolatmenet csücskébe kapaszkodik. Ha ugyanis nincs Isten, akkor teljesen értelmetlen kérdés, hogy miért van a rossz. Nincs magyarázata. Aki a rosszat értelmetlennek állítja, az megköveteli a világ értelmességét. Aki megköveteli a világ értelmességét, az Isten létét követeli meg, akkor is ha nem reflektál rá.”⁷⁵⁷

Minden tettünkkel, egész életünkkel, legalább is bennfoglaltan, vagy ahogyan Weissmahr Béla írja, *in actu exercito*⁷⁵⁸, az emberi élet értelmes voltát állítjuk. Az

⁷⁵⁶ WEISSMAHR BÉLA SJ, *Filozófiai istentan*, Bécs – Bp. – München, 1996. 43. old.

⁷⁵⁷ ZIMÁNYI ÁGNES, *A Vigilia beszélgetése Weissmahr Bélával*, *Vigilia*, 4 (2002) 308. old. Weissmahr Béla fejtegetése a *Vigilia* interjúban így folytatódik: „Ezt a belátást tükrözi Boethius két kérdése: *si est Deus, unde malum*, ha van Isten, honnan a rossz? És a másik: *si non est Deus, unde bonum*, ha nincs Isten, honnan a jó? A jó és a rossz közötti különbség érvénye Isten fogalmától függ, Isten valóságos léte nélkül teljesen megalapozatlan. Ha nincs Isten, miért nevezem az egyiket rossznak a másikat jónak?” Lásd még: BOETHIUS, *A filozófia vigasztalása*, Bp. 1970. 16. old.

⁷⁵⁸ *IN ACTU EXERCITO*: „Tevékenység közben, tevékenykedve, abban bennfoglaltan. A tomista kifejezés a metafizika visszakövetkeztető módszerére vonatkozik. Arra, hogy a metafizika a valóság szükségszerű mozzanatait kutatja, amelyeket bennfoglaltan mindenki el kell fogadjon, mint igaz kijelentésének és megismerésének lehetőségi feltételét. Az ember értelmi állításaiban (‘esik az eső’, ‘hazudni helytelen’) bennfoglaltan jelen van egy még alapvetőbb állítás, miszerint a kimondott ítéletet az, aki kimondja, igaznak tartja. Különbséget kell tennünk a között, amit fogalmilag kifejezetten, azaz tematizáltan ismerünk meg, és a között, amit minden értelmi tevékenységben szükségszerűen, ámde nem tematizáltan, nem reflektáltan, tehát bennfoglaltan, magában a tevékenységben (*in actu exercito*) állítunk.” ZIMÁNYI ÁGNES, *Filozófiai meghatározások gyűjteménye*, Kecskemét, 2004. 47. old.

istenérvet a szerző így foglalja össze: „Mivel az ember minden tetteivel, ha akarja, ha nem, tanúságot tesz amellest, hogy életének értelme van, tulajdonképpen kikerülhetetlenül elismer egy végső valóságot, mely életének értelmet ad. Ez a végeredményben mindennek értelmet adó valóság az, amit a vallás Istennek nevez.”⁷⁵⁹

A másik antropológiai, az emberből kiinduló istenérv, amelyet Weissmahr Béla könyvében elénk tár, az erkölcsiség feltétlen követelménye, szintén az ember benső élményvilágából indul ki. Erkölcsi felelősségünk tudata ősadottság, másra vissza nem vezethető elemi tény. Csak úgy tudjuk megmagyarázni, ha megnyilvánulási formáit leírjuk. Weissmahr szerint „az erkölcsi kötelezettség ténye az erkölcsi tudatban jelentkezik [...] az erkölcsi ítéletben fejeződik ki”⁷⁶⁰. Spontán módon tudjuk, hogy egy cselekedet helyes-e vagy éppen elítélendő, erkölcstelen tett. Amikor a jó cselekedeteket erkölcsileg jóknak, a rossz cselekedeteket erkölcsileg rossznak tartjuk, erkölcsi ítéletet alkotunk. A tetteinket kísérő dicsérő vagy elítélő – ahogyan Weissmahr Béla írja – tudatállapotot lelkiismeretnek nevezzük, tehát „a lelkiismeret ’szavában’ erkölcsi tudatunk fejeződik ki. Általa válik élményszerűen tudatossá, hogy háttérileg tulajdonképpen mindig is tudjuk, mi a jó és mi a rossz, továbbá, hogy nem mindegy, mit teszünk, és hogy van, amit semmiképpen sem szabad elkövetnünk”⁷⁶¹.

A lelkiismeretünkben megnyilvánuló erkölcsi ítélet szabadságot tételez fel, hiszen csak az lehet erkölcsi lény, aki szabadon cselekszik. Továbbá, az erkölcsi értéknek feltétlen jellege van. Tudunk az értékek rangsoráról, azaz értékkonfliktus esetén tudjuk, mit kell előnyben részesítenünk, ami csak akkor lehetséges, ha az ember bennfoglaltan a feltétlen értékhez méri a számára itt és most adott dolgokat, és a feltétlen értékhez képest állapítja meg a számára adott értékek rangsorát. Az erkölcsi kötelezettség az ember legbensőbb mivoltából származik, persze ez nem azt jelenti, hogy az ember önmagának hozhatna erkölcsi törvényt. Weissmahr Béla úgy magyarázza, hogy amikor a szabad emberi akarat önmagát kötelezi, azaz a lelkiismeretünk szava felszólít bennünket, hogy tegyük a jót és kerüljük a rosszat, akkor a felszólítás belülről jön, nem vezethető vissza semmilyen külső tényezőre, ugyanakkor érvénye nem a mi saját döntésünktől függ, nem mi szabjuk meg, mi erkölcsös vagy mi erkölcstelen. Az erkölcsi érték, bár nem fizikai értelemben,

⁷⁵⁹ WEISSMAHR BÉLA SJ, *Filozófiai istentan*, Bécs – Bp. – München, 1996. 47. old.

⁷⁶⁰ WEISSMAHR BÉLA SJ, *Filozófiai istentan*, Bécs – Bp. – München, 1996. 49. old.

⁷⁶¹ WEISSMAHR BÉLA SJ, *Filozófiai istentan*, Bécs – Bp. – München, 1996. 50. old.

feltétlenül kötelez, kategorikus követelmény, például, ne ölj, ne lopj! A szabadság feltétlen kötöttsége személyes valóságra utal. Olyanra, amely egyrészt „a legbensőségesebben, személyes szabadságán keresztül köti az embert, másrészt pedig az embert mérhetetlenül felülmúlja, vele mintegy szemben áll, hiszen feltétlen igénnyel lép fel vele szemben [...] Ezt a valóságot, amelytől soha nem tudjuk magunkat függetleníteni, amely azonban egyszersmind szemben is áll velünk, hívjuk Istennek”⁷⁶².

Megemlítem, hogy Aquinói Szent Tamás is tanítja, hogy lelkiismeretünk kötelez bennünket: „lelkiismeretünk által ítéljük meg, hogy valamit meg kell tennünk vagy nem kell megtennünk; és ennek alapján mondjuk, hogy a lelkiismeret bátorít vagy megköt”⁷⁶³. Tamás szerint a lelkiismereti parancs feltétlen, ezért azt mindig követnünk kellene, vagyis „mindig rossz az akarat, ha eltér az észről, akár helyes az, akár helytelen”⁷⁶⁴. Ehhez már csak azt tennem hozzá, hogy Tamás szerint a lelkiismeretben megtapasztalható feltétlen kötelezettségben a feltétlen érvényű természeti törvény jelenik meg, azaz a konkrét tettekben megvalósuló lelkiismeretben a természeti törvény realizálódik: „a lelkiismeretet az eszünk törvényének mondjuk, mert a lelkiismeret az észnek a természeti törvényből levezetett ítélete”⁷⁶⁵. Látjuk, hogy az erkölcsiség feltétlen követelménye szintén ősrégi istenérv.

5.) Az istenbizonyítás lehetősége: az előzetes létismeret felszínre hozása

A különböző kiindulópontot választó számos istenérv közös eredménye az a meggyőződés, hogy az emberi értelem képes Isten megismerésére, továbbá elfogadott az a beállítottság, hogy az emberi értelem természeténél fogva Istenre irányított. Közös még az a eszme is, hogy a nem teljesen objektív ismeretünk háttérében, háttéri adottságként, transzcendentális tapasztalatként megtapasztaljuk az ismeretünkhöz tartozó feltétlen mozzanatot, vagyis rendelkezünk előzetes létismerettel, amely számunkra a háttéri- más szóval transzcendentális tapasztalatban adott, és amelynek újkori módszerét a transzcendentális tomizmus dolgozta ki.

⁷⁶² WEISSMAHR BÉLA SJ, *Filozófiai istentan*, Bécs – Bp. – München, 1996. 57. old.

⁷⁶³ AQUINÓI SZENT TAMÁS, *Summa Theologica*, I. q. 79. a. 13.

⁷⁶⁴ AQUINÓI SZENT TAMÁS, *Summa Theologica*, I-II. q. 19. a. 5.

⁷⁶⁵ AQUINÓI SZENT TAMÁS, *De veritate*, q. 17. a. 1. ad 1.

A keresztény transzcendentális filozófia századunk elején az újtomista filozófiának a kanti transzcendentális filozófiával és a német idealizmussal, főleg Johann Gottlieb Fichtével folytatott párbeszédéből született. A már említett két belga jezsuita teológus, Pierre Scheuer SJ és Joseph Maréchal SJ volt az, aki a kanti transzcendentál-filozófiát (a megismerés alanyi feltételeinek kutatását), annak vitáját a német idealizmussal, elsőként vetette össze a domonkos Aquinói Szent Tamás rendszerével, meghozva ezzel a döntő áttörést az új tomizmus, Immanuel Kant és a modern filozófia között, azzal a szándékkal, hogy a biztos megismerés alanyi feltételeit feltárhassák. Weissmahr Béla a már idézett értékes, könyvszemlének titulált tanulmányában, 1969-ben azt írta, hogy „a mai katolikus teológusok munkáit általában nem lehet teljesen megérteni ennek az iránynak az ismerete nélkül”⁷⁶⁶.

A transzcendentális filozófia elnevezés Immanuel Kanttól származik: „Transzcendentálisnak nevezek minden ismeretet, amely nem magukkal a tárgyakkal foglalatkosodik, hanem a tárgyra irányuló megismerésünk módjával, amennyiben ez a megismerés a priori lehetséges. Az ilyen fogalmak rendszerét nevezném transzcendentális filozófiának”⁷⁶⁷. Joseph Florent Donceel⁷⁶⁸ SJ (1906-1994) belga születésű, amerikai jezsuita bölcsele szerint a transzcendentális tomizmus arra törekszik, hogy Kant, Fichte és Heidegger filozófiájának fényében újra olvassa, újra értelmezze Aquinói Szent Tamást, és megpróbálja kifejezni azt az antropocentrikus megközelítést, ami Tamás munkáiban (amikor az embert, mint szubjektumot gondolta el) csírájában benne volt.⁷⁶⁹

⁷⁶⁶ WEISSMAHR BÉLA, *A mai tomizmus vezető irány: a transzcendentális módszer*, Mérleg, 1 (1969) 63. old. Írásában a szerző nagyszerű áttekintését adja a transzcendentális bölcseleti és teológiai irányzatnak.

⁷⁶⁷ KANT, IMMANUEL, *A tiszta ész kritikája* (ford. Kis János) Bevezetés, VII. B 25, Bp. 2004. 69. old.

⁷⁶⁸ Néhány műve: *A Thomistic Misapprehension? Thought: Fordham University Quarterly*, 32 (1957) 189-198. old; *Philosophical Anthropology*, New York, 1955.; *Philosophical psychology*, New York, 1955.; *Philosophy of Karl Rahner*, New York, 1969; *The Searching Mind: An Introduction to a Philosophy of God*, London, 1979; *Natural theology*, New York, 1962. Halálakor a The New York Times így emlékezett személyére, munkásságára: „The Rev. Joseph Donceel, a scholar of psychology, philosophy and theology at Fordham University, died on Dec. 15 at the Jesuit infirmary on the university's Rose Hill campus. He was 88. He suffered a long illness, Fordham said. Father Donceel, a native of Belgium, joined the faculty in 1944. For nearly three decades he taught both rational and experimental psychology at Fordham College, Fordham's Graduate School of Arts and Sciences and the Graduate School of Social Service. He was named professor emeritus of philosophy in 1972. [...] Father Donceel was born in Antwerp and entered the Jesuit order in 1924. He was ordained to the priesthood at Louvain, Belgium, in 1938. He began his teaching career at Loyola College in Baltimore. His work made Fordham a principal source from which the thought of European philosophers and theologians like Karl Rahner, Joseph Marechal and Pierre Rousselot spread to North America. (The New York Times, 1994. december 25.).

⁷⁶⁹ Vö. DONCEEL SJ, JOSEPH, *The Philosophy of Karl Rahner*, New York, 1969, 13. old.

Pierre Scheuer a transzcendentális tomizmus előfutárának tekinthető, míg elterjesztője Joseph Maréchal, mindketten Pauler Ákos kortársai voltak, Scheuer mindössze négy évvel volt Paulernél idősebb, Maréchal pedig két évvel fiatalabb. A két belga jezsuita a XX. század elején, az 1920-as években tanulmányozta Kant „kopernikuszi fordulatát”⁷⁷⁰, amely szerint nem a tárgyakkal kell foglalkozni, hanem a róluk szerezhető ismeretek létrejöttével. Scheuer és Maréchal tökéletesen felfogta Kant transzcendentális filozófiáját, vitáját a német idealizmussal, és elsőként vetették azt össze a hivatalos egyházi felfogás által elismert tomista bölcsélettel. Ezzel meghozták a döntő áttörést a tomizmus, Kant és a modern filozófia között. Kant módszerét értékelve bizonyították, hogy Kant tévedett, amikor vizsgálódásai végén arra jutott, hogy képtelenek vagyunk eldönteni, vajon az ismeretünkben meglévő szükségszerű és általános (szintetikus a priori) elem az objektív valóságból ered-e, vagy megismerésünk szubjektív tényezőitől. Rámutattak, hogy Kant a megismerés alanyi föltételeit szubjektív módon értelmezte, és tovább léptek az objektivitás irányába. Azt az előzetes létismeretet fogalmazták meg, amely adott minden értelmi és akarati tevékenységünkben. Kezdőpontjuk az öntudat, az öntudat egysége lett, mint Johann Gottlieb Fichtének, aki – akárcsak Kant – nem az önálló világgal foglalkozott, hanem az én tevékenységeivel, ami létrehozza az ismereti világot. Fichte fő ponton világosan látta Kant újítását, hogy a filozófiának nem a dolgokkal kell törődnie, hanem a róluk szerezhető tapasztalatok létrejöttével. Filozófiája a teremtő öntudat filozófiája lett, mert az énből, mint egyedüli alapelvből vezette le a szellem egész rendszerét. Fichte az öntudat önállóságát olvasta ki Kantból. A kanti tiszta ész autonóm szellem, maga alkotta meg a maga tárgyát. Kant szerint a szellem tapasztaló tevékenységét szükségképpen kell, hogy az „Ich denke” tudata kísérhesse: „egyres képzetünket az én (éppen ezt vagy azt) gondolom tudata, tehát öntudat (tiszta appercepció) kíséri, amely a szemlélet által adott képzetek sokaságát az appercepció egysége alá rendeli.”⁷⁷¹

De Kant azzal, hogy az öntudat független, törvényadó, minden ismeretünk alkotó része, a kérdést lezártak tekintette. Fichte úgy érezte, hogy Kant az öntudat

⁷⁷⁰ „Hasonló ez Kopernikusz első gondolatához, aki, miután nem jutott előbbre az égi mozgások magyarázatában, amikor azt tételezte fel, hogy az egész csillaghad a szemlélő körül mozog, megpróbálkozott azzal a feltevessel, nem volna-e célravezetőbb, ha a szemlélőt hozná forgásba, a csillagokat viszont nyugalomban hagyná. Ami a tárgyak szemléletét illeti, a metafizikában hasonló eljárást lehet megkísérelni.” KANT, IMMANUEL, *A tiszta ész kritikája, Előszó a második kiadáshoz* (ford. Ladányi Péter).

⁷⁷¹ KANT, IMMANUEL, *A tiszta ész kritikája* (ford. Alexander B. és Bánóczy J.), Budapest 1981, B 132-136. old.

függetlenségéhez vezető utat megkezdte, de megállt félúton. A Kant által kimutatott elvek az öntudat szabad tevékenységéből erednek, filozófiájában azonban megmaradt a dualizmus. Kant szerint a dolgoktól szükségképpen függünk, ami veszélyezteti szabadságunkat. Fichte pedig éppen attól féltette a szabadságot, amivel Kant meg akarta menteni, a Ding an sich fogalmától. Kant filozófiájában ellentétet látott az értelem, az érzékiség, a gondolkodás és lét között. Az egység alapját az énben találta meg. Fichte az elméleti és a gyakorlati ész (az öntudat) egységének védelmezésével felülmúlta Kantot.

A német idealista Fichte hatással volt Pierre Scheuer gondolkodására, kiindulópontja, akárcsak Fichtének, az én én általi (én vagyok én) megragadása és önállítása lett. Lényeges ponton eltért Fichtétől, aki szerint az abszolút alany, és nem csupán utalás az abszolút alanyra, a saját énben megragadható. Joseph Maréchal szintén az öntudat egységéből indult ki. Hangsúlyozta, hogy „az öntudat tartalma olyasvalami, ami ontológiailag egyaránt tartozik az énhez és a nem-énhez, azaz kapcsolatot teremt a valós szubjektum és a valós objektum között”⁷⁷².

A német filozófus, Hans Michael Baumgartner (1933-1999) megfogalmazásában „a transzcendentális filozófia tárgya nem a lét, nem a gondolkodás, nem az alany és nem a tárgy, hanem az öntudat tényleges egysége [...] célja, hogy alapelvein keresztül, minden valóság szisztematikus ismerete legyen, elemző reflexiót nyújtva a ‘tudatos lét’, mint önmaga számára való jelenlét a megismerés aktusában, teljes valóságának transzcendentális feltételeiről”⁷⁷³. Az öntudatban tudunk saját létünkéről és ezen keresztül általában a létről, amely minden cselekvésünkben bennfoglalt, ámde fogalmilag nem rögzített tudás. A megismerésre reflektáló ember a valóság megismerhetőségének kérdésére bennfoglaltan mindig is igenlő választ ad. A létkérdés és a létkérdésre adott igenlő válasz minden tevékenységünkben szükségszerűen adott, és ezért kellő figyelemmel mindenhol kielemezhető.

A transzcendentális módszer az ötvenes-hatvanas években teret nyert a teológiában is, amit Karl Rahnernek köszönhetünk, a módszert igazán ő tette ismerté a filozófiában és a teológiában is. Rahner Maréchal-tól kapott az indításokat, Pullachi

⁷⁷² MARÉCHAL, JOSEPH, *Le thomisme devant la philosophie critique, Cahier V*, Bruxelles, Paris 1949, 69. old.

⁷⁷³ BAUMGARTNER, HANS MICHAEL, *Transcendental philosophy*, in *Sacramentum Mundi, An Encyclopedia of Theology*, Vol. 6. Münster, 1970. 282. old.

tanulmányi évei alatt irányult a figyelme Maréchalra. Már 1926-ban tanulmányozta, kijegyzetelte Maréchal, *A metafizika kiindulópontja*⁷⁷⁴ című művének ötödik kötetét, a *Tomizmus a kritikai filozófia előtt* (1926) címűt. A Maréchal írását feldolgozó rahneri dolgozat címe, *Die Grundlagen einer Erkenntnistheorie bei Joseph Maréchal*⁷⁷⁵, 1995-ig csak kéziratban létező, a szakirodalomban kevésbé ismert tanulmány. Maréchal hatásáról Rahner azt írja, „a modern tomizmus, amely nem Heideggertől, hanem Maréchaltól ered [...] számomra legalábbis a filozófiában nagyon nagy jelentőséget kapott Joseph Maréchal. Leuveni professzor volt, később személyesen is ismertem. Könyveiből kaptam a valódi indításokat, amelyekben a tomista bölcséletnek a mai bölcsélettel, főleg a Kanttal való nyíltabb, elevenebb kapcsolatára találtam, ami a mi iskoláztatásunkból még hiányzott. Úgy mondanám, hogy egész általánosságban, a Kanttól Heideggerig tartó modern filozófia megértéséről van szó”⁷⁷⁶.

A rahneri teológia és filozófia Istent az emberből kiindulva értelmezte. Azt tartotta, hogy a modern filozófiai gondolkodás az emberi szubjektumra kell összpontosítson és ez a kora problémáival szembesülő katolikus teológust arra kell indítsa, hogy a keresztény misztériumokat összekapcsolja a modern ember benső tapasztalatával. Rahner szerint a mai teológiának teológiai antropológiává kell válnia, azaz a hitigazságok tárgyalásakor azokat az emberi előfeltételeket kell kiemelnie, amelyek a hitigazságok kinyilatkoztatását lehetővé teszik. Hogy az üzenet egyáltalán meghallható legyen a kereszténység megfelelő hallgatót igényel. Ha az ember lényegén az Istenre irányuló feltétlen transzcendenciát értjük, akkor az ember- és istenközpontúság a teológiában ugyanaz, két egymást feltételező szempontból nézve⁷⁷⁷. A teológiában semmit sem állapíthatunk meg Istenről, anélkül, hogy ugyanakkor ne állapítottunk volna meg valamit az emberről és fordítva. „Keresztény

⁷⁷⁴ MARÉCHAL, JOSEPH, *Le point de départ de la métaphysique. Leçons sur le développement historique et théologique du problème de la connaissance (A metafizika kiindulópontja. Előadások a megismerés problémájának történeti és elméleti fejlődéséről)*, Cahier I-V; Cahier V, *Le thomisme devant la philosophie critique, Tomizmus a kritikai filozófia előtt* (1926, 21949). Az 5. kötet a 4. előtt jelent meg!), Bruxelles, Paris.

⁷⁷⁵ RAHNER, KARL, *Egy ismeretelmélet alapjai Joseph Maréchalnál*, Pullach 1926. És: RAHNER, KARL, *Sämtliche Werke*, Bd 2, *Geist in Welt, Philosophische Schriften*, Friburg im Breisgau, 1995, 373-406. old.

⁷⁷⁶ RAHNER, KARL, *Mérleg* 1 (1979) 87. old.

⁷⁷⁷ Vö. RAHNER, KARL, *Teológia és antropológia*, *Mérleg* 1 (1972) 38. old. És: *Schriften zur Theologie*, VIII. 43. old. Einsiedeln – Zürich – Köln, 1967.

antropológiáról csak akkor beszélhetünk – állítja Rahner – ha az az embert az unio hypostatica-ra beállított potentia obedientialis-ként fogja fel”⁷⁷⁸.

A Rahner által nagyrabecsült és alkalmazott transzcendentális módszer tehát az emberi szubjektumból indul ki és a tudatos emberi tevékenység érzékfeletti alapjait, lehetőségi feltételeit keresi. Felszínre hozza és megfogalmazza az emberi megismerés alapját képző, de tematikusan meg nem ragadott előzetes létismeretet, amely minden megismerésünkben adott, vagyis a megismerés igaz voltát elsősorban nem a tárgy, hanem az alany oldaláról közelíti meg. Rahner szerint magából a teológiából következik valamilyen filozófia. A filozófia és a teológia sajátos összefonódásának oka a közös előfeltétel az, hogy az ember személy és szubjektum. A transzcendentális tapasztalat végső gyökere és alapja az öntudat. Rahner megfogalmazásában: „Transzcendentális tapasztalatnak nevezzük a megismerő szubjektum, szubjektumra jellemző, nem tematikus és minden szellemi megismerő aktusban benne lévő, szükségszerű és elkerülhetetlen tudását önmagáról, valamint nyitottságát minden lehetséges valóság horizontjára.”⁷⁷⁹

Mivel öntudatos alanyiségünk minden kifejezett megismerésünk háttérben jelen van, bennfoglaltan mindig tudunk a feltétlenről. E meggyőződésre már Tertullianus, laikus teológus is utalt, aki szerint a lélek természeténél fogva

⁷⁷⁸ RAHNER, KARL, *Theologie und Antropologie in Schriften zur Theologie, VIII*, Zürich – Einsiedeln – Köln, 1967, 44. old.

⁷⁷⁹ RAHNER, KARL, *A hit alapjai, Bevezetés*, 3. Bp. 1983. (ford. Endreffy Zoltán). Rahner az egész dogmatikát transzcendentális antropológiaként értelmezte, és transzcendentális teológiának nevezte. A transzcendentális kérdésfeltevés azt jelenti, hogy a dogmatikai tárgy kutatásakor a megismerés lehetőségének szükségszerű feltételeit magában az alanyban vizsgáljuk. Rahner szerint a transzcendentális antropológiai fordulat szükségszerű, termékeny és át kell hatnia az egész dogmatikai teológiát, az Isten megismerését, a Szentháromság-tant, a krisztológiát, a feltámadás hitét, az angyaltant, és a többi témát. Így (a) a transzcendentális krisztológia, amely az istenemberi lét a priori elmélete, azt kérdezi, hogy melyek az ember a priori lehetőségei arra, hogy eljusson hozzá a Krisztus-üzenet. Ez persze nem jöhet létre az Isten-emberrel, Jézussal való tényleges találkozás előtt. (b) Ha a Szentháromság-tanban is érvényesül az antropológiai fordulat, akkor érthetőbbé válik a tanítás és nem szűnik meg a hittitok jellege sem. Ehhez azt kell feltételeznünk, hogy az önmagát közlő Isten, mint immanens Háromság szigorúan azonos az „ökonómiai” Háromsággal és fordítva. Így lehetőségünk van a Szentháromság-tant antropológiailag értelmezni, anélkül, hogy meghamisítanánk. (c) Az angyaltanban is az a kérdés, hol van az ember teológiai önismeretében az a pont, amelyhez az angyaltan kapcsolódhat? Eszerint az angyaltan kiindulópontja nem az angyaloknak önmagában vett létezése és mibenléte, hanem az embernek hozzájuk fűződő kapcsolata. A teológiai transzcendentális kérdésfeltevés szükségszerű és termékeny, de megvannak a határai is. Az igazi krisztológia számára, például, nem csupán az fontos, hogy az embert, mint a kegyelmileg felemelt és az üdvözítő célra irányított személyt megértsük, hanem az üdvösség szempontjából éppoly jelentős, hogy az ember Jézussal, az Üdvözítővel találkozik. Ez a transzcendentális módszerrel, természetesen, nem vezethető le.

keresztény⁷⁸⁰. Arra gondolt, hogy a lélekben meglévő istenismeretet, amelyet Istentől kaptunk csupán elhomályosítani tudjuk, de teljesen kitörölni nem.

Amit transzcendentális tapasztalatnak nevezünk, az voltaképp nem más, mint utalás transzcendentális öntudatunk különleges, mindig csak háttérileg adott voltára. Az öntudatban valósul meg a lét jelenléte önmaga számára, s ezen a ponton a tudott azonos a tudattal, a valóság a megismeréssel. Egyes ismereteink mindig valamely véges dologra irányulnak, de feltételezik, hogy értelmünk horizontja az abszolútum, mert bármely dolog csak erre az abszolútumra vonatkoztatva, a tőle való eltérésben ismerhető fel. Az ember, mint személy transzcendentálisan nyitott a végtelenre, burkoltan megtapasztalja Istent, amikor megtapasztalja saját transzcendenciáját.⁷⁸¹ Ennélfogva Isten ismerete mindenkor adott, nem tematikusan és meg nem nevezetten, tehát nem csupán akkor, ha beszélünk róla. A transzcendentális tapasztalat Isten megtapasztalása. Isten nem ismeretlen számunkra: önmagunk megtapasztalása elválaszthatatlan Isten megtapasztalásától. Rahner a transzcendentális öntapasztalásban látja az istenbizonyítás útját.⁷⁸² „A lét és a megismerés legvégső egysége az eredendő előfeltétele annak, hogy Isten a maga 'istenségében' közölje magát az emberrel”⁷⁸³ – hangsúlyozza Rahner.

A transzcendentális tomizmus legismertebb képviselője, Karl Rahner SJ mellett ott találjuk – sokak között – Johannes Baptist Lotz SJ (1903-1992) német jezsuita, Emerich Coreth SJ (1919-2006) osztrák jezsuita, Otto Muck SJ (1928-) osztrák jezsuita, Bernard Joseph Francis Lonergan SJ (1904-1984) kanadai jezsuita, Joseph Florent Donceel SJ (1906-1994) belga-amerikai jezsuita, Gaston Isaye (1903-1984) belga jezsuita személyét. A magyarok közül a már említett Weissmahr Béla SJ és Turay Alfréd mellett utalok Nyíri Tamás⁷⁸⁴ (1920-1994) teológus, filozófus

⁷⁸⁰ TERTULLIANUS, *Apologeticus*, 17, 6; „testimonium animae naturaliter christianae”, a Magyar Katolikus Lexikon fordításában: „a természeténél fogva keresztény lélek tanúságtétele”.

⁷⁸¹ Vö. RAHNER, KARL, *Selbsterfahrung und Gotteserfahrung*, X, 137-140. old.

⁷⁸² Vö. RAHNER, KARL, *Gotteserfahrung heute*, IX, 194-195. old. és RAHNER, KARL, *A hit alapjai. Bevezetés a kereszténység fogalmába* (ford. Endreffy Z.), Budapest 1982, 76-79. old.

⁷⁸³ RAHNER, KARL, *Az Ige hallgatója* (ford. Gáspár Csaba László), Bp. 1991, 61. old.

⁷⁸⁴ Nyíri Tamás Széchenyi-díjas (1990) filozófust, teológust 1945-ben Bécsben szentelték pappá. 1968-tól volt a Hittudományi Akadémia filozófiatanára. 1978-ban megalapította a Hittudományi Akadémia Levelező Tagozatát. A Nem-Hívők Vatikáni Titkársága magyarországi csoportjának vezetője volt. Néhány műve: *A keresztény ember küldetése a világban*, Bp. 1968; *Az idők jelei*, Bp. 1971; *Antropológiai vázlatok*, Bp. 1972; *A filozófiai gondolkodás fejlődése*, Bp. 1974; *Ki ez az ember?* Bp. 1976; *Az ember a világban*, Bp. 1981; *A filozófia lényege, alapproblémái és ágai*. Turay Alfréddal és Bolberitz Pállal, Bp. 1981; *Mélylélektan és ateizmus. Siegmund Freud kultúraelmélete*, Bp. 1993; *Alapvető etika*, Bp. 1996; *Vendégszerető egyház. Tanulmányok, cikkek, előadások. 1984-1994*. Bp. 2009.

személyére, a Pázmány Péter Hittudományi Akadémia II. számú Keresztény Bölcséleti Tanszékének tanszékvezető tanárára (1968-1990 között), valamint Fila Bélára⁷⁸⁵ (1933-2014), a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Karának tanszékvezető dogmatika tanárára (1985-1999 között).

A transzcendentális- vagy háttéri tapasztalat felfogása szerint Isten létének valóságát akkor tudjuk elfogadni, ha elfogadjuk, hogy biztos ismeretünkben megtapasztaljuk a feltétlen valóságot is. Hogyan bizonyíthatjuk a feltétlenség megtapasztalását? Felismerjük, hogy a világ dolgai esetlegesek, nem szükségszerűek, nem feltétlenek, sokkal inkább esendők, törékenyek, végesek. A felismerés csak akkor lehetséges, ha valamiként megtapasztaltuk a feltétlenséget, amihez képest megismerhetjük kifejezett ismereteink feltételes voltát. Voltaképpen ez minden istenbizonyítás gondolatmenete, és ez az ismeret a transzcendentális vagy háttéri tapasztalásban valósul meg.

Ezt fejezi ki Turay Alfréd úgy, hogy „szellemünk a véges dolgok megismerése közben a végtelen felé mozog”⁷⁸⁶. Weissmahr Béla pedig úgy magyarázza, hogy világos különbséget kell tennünk a között, amit fogalmilag, tematizáltan ismerünk meg, és a között, amit minden értelmi tevékenységünkben szükségszerűen, ámde nem reflektáltan, azaz bennfoglaltan, más szavakkal, nem tematikusan állítunk. Ez a gondolatsor nagy erejű az istenbizonyításban is. A transzcendentális filozófia ugyanis rámutat, hogy Isten létének bizonyítása nem olyan, mint – teszem föl – egy matematikai levezetés, amelynek végén új ismeretre teszünk szert, és akadhat, aki a levezetés végén sem jut újabb tudáshoz, mert számára a matematika túlságosan „magas”, képtelen azt befogadni, megérteni. Weissmahr Béla ezzel kapcsolatban rámutat, hogy „az ún. ’istenbizonyítás’ nem olyan ismeretet akar közölni, amely által valamilyen számunkra teljesen ismeretlen, eddig még semmiféle formában meg nem tapasztalt és ennek következtében számunkra semleges tárgyról szerzünk tudomást. Az istenbizonyítás, a transzcendentális szemlélet szerint, elő akarja idézni annak tudatos felismerését, hogy az ember, mint értelmes cselekvő személy kikerülhetetlenül és mindig tud Istenről, függetlenül attól, hogy Istennek nevezi-e őt vagy valami

⁷⁸⁵ Fila Bélát 1958-ban Vácon szentelték pappá. 1985-ben lett a Hittudományi Akadémia, újabb nevén Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Kara dogmatika tanára, ahonnan 1999-ben ment nyugdíjba. Hat kötetes egyetemi dogmatika tankönyvet írt, száznál több önálló írása, több könyve jelent meg. Társaival magyarra fordította a Heinrich Denzinger és Adolf Schönmetzer által szerkesztett *Enchiridion symbolorum, definitionum et declarationum de rebus fidei et morum* latin nyelvű kiadását, amely magyarul *Az egyházi Tanítóhivatal megnyilatkozásai* címmel, 1997-ben látott napvilágot.

⁷⁸⁶ TURAY ALFRÉD, *Istent kereső filozófusok*, Bp. 1990. 7. old.

másnak, hogy reflektál-e rá, elismeri-e ezt az ismeretet vagy sem. Ebből adódik az istenbizonyítás különleges volta, magátólértetődősége, de nehézségei is. Azt kell ugyanis tematikussá tenni, fogalmilag kifejezve (ennek következtében kikerülhetetlenül egyoldalúan és tökéletlenül) kifejtteni, ami az embert személyileg érintő, minden felismerésében és döntésében, mint e személyes felismerés és döntés végső alapja már mindig is jelen van, de csak a háttérben, mint az ember saját értelmes és szabad létének feltétlen feltétele és mégis attól különböző alapja”⁷⁸⁷. Végül már csak azt kell újra és újra hangsúlyozni, hogy „a feltétlen valóság háttéri megtapasztalásának alapfeltétele: öntudatos alanyiségünk”⁷⁸⁸.

6. Az előzetes létismeret Pauler Ákos bölcseletében

Bár Pauler Ákos nem használja a transzcendentális tapasztalat kifejezést, gondolkodása alapvetően egyezik meg a transzcendentális tomizmus képviselőinek tanításával, a hasonlóság valós és meggyőző. Pauler is nagy hangsúlyt fektet az öntudatból kiinduló filozofálásra, azt írja, „azt, hogy mit tesz létezni, legközvetlenebbül a magunk létezésén éljük át”⁷⁸⁹. Más helyen, amikor a szkepticizmus tanítását cáfolva rámutat, a semmiféle megismerés nem lehetséges elv tarthatatlanságára, önellentmondó voltára, azt írja, „ha semmiféle megismerés sem lehetséges, akkor azt sem ismerhetjük meg, hogy a megismerés elháríthatatlan nehézségekbe ütközik. Viszont, ha megismerhetjük a megismerés nehézségeit, akkor már valamiféle ismeretre szert tettünk, még pedig a legnehezebbre: az önismeretre”⁷⁹⁰.

Pauler is az előzetes létismeretet keresi és maga is azt tartja, hogy minden megismerésünk az Abszolútumhoz mérésben megy végbe, és megismerésünkben végül az Abszolútumot, Istent ismerjük meg. Ezt tanítja, Pauler mellett Rahner és Maréchal is, közös mesterüket, Szent Ágostont és Aquinói Szent Tamást követve, akinek híres mondatát most meg kell ismételnem, de ki is egészítem egy mondattal: „minden megismerő, bennfoglaltan Istent ismeri meg minden megismerésben. Amint ugyanis semmi sem számít kívánatosnak, hacsak nem a legfőbb jószághoz való

⁷⁸⁷ WEISSMAHR BÉLA, *A mai tomizmus vezető irányja: a transzcendentális módszer*, Mérleg, 5 (1969) 82. old.

⁷⁸⁸ WEISSMAHR BÉLA, *Filozófiai istentan*, Bécs - Bp. - München, 1996. 28. old.

⁷⁸⁹ PAULER ÁKOS, *Logika. Az igazság elméletének alapvonalai*, Bp. 1925. 8. old.

⁷⁹⁰ BEV 67. §. 70. old.

hasonlósága miatt, ugyanúgy semmi sem megismerhető csak a legfőbb igazsághoz való hasonlósága miatt⁷⁹¹. Pauler Ákos pedig azt vallja, hogy „minden értékítélet voltaképpen Istenhez mérést jelent, valamint minden logikai ítélet is Istenhez, mint az abszolút igazsághoz való hozzámérés. Vagyis itt kiderül: minden megismerés bármily közvetett úton is, voltaképpen istenismerés⁷⁹². Szabó Ferenc SJ jezsuita teológus szintén azon a véleményen van, hogy Pauler is hasonlóan gondolkodik, és saját rendszerében maga is az előzetes létismeret után kutat. Pater Szabó a *Karl Rahner* (1983) című monográfiájában, a transzcendentális tapasztalat forrásairól szóló részben azt írja, „jól látta a magyar filozófus, Pauler Ákos is⁷⁹³, és a fenti idézet részletével támasztja alá meggyőződését.

Pauler Ákos kulcsfogalma a redukció, amelyet a filozófiai kutatás addig folytat, amíg Istenhez, az Abszolútumhoz nem jut. A redukció fogalmát Karl Rahner is használja, úgy fogalmaz, hogy a kereszténység *reductio in mysterium*: „ennyiben egy valóság megértése, bármiről is legyen szó, végső soron mindig *'reductio in mysterium'*, és így minden olyan megértés, amely – és amennyiben – semmilyen titokjelleggel nem hordoz, vagy jobban mondva azt hiszi, hogy nem hordoz, csak azzal a hallgatóságos konvencióval jön létre, hogy ezt a *reductio in mysterium Dei*-t eleve ki kell zárni⁷⁹⁴. A német teológus a titokra visszavezető szándékáról ír a *Vigilia* 1972-es, ünnepi Rahner számba írt bevezetőjében, amikor azt fejtegeti, hogy az isteni önközlés ígérete és valósága a Názáreti Jézus: „Ez az egyszerűsítő, a titokra visszavezető (*reductio in mysterium*) szándék áll a mögött, amit teológiám transzcendentálisának mondanak. Semmi mást nem akar ez, mint (az éppen rendelkezésemre álló filozófiai és nyelvi eszközökkel) az egész bonyolult teológiát visszavezetni – megérteni – arra a középpontra, amely a *'transzcendentálisan'* mindig és mindenütt Isten titkára utalt emberben – Isten önközlése révén – eleve adva van, mint üdv és kinyilatkoztatás.”⁷⁹⁵

⁷⁹¹ AQUINÓI SZENT TAMÁS, *De veritate*, 22. 2 ad 1. „Omnia cognoscuntia cognoscunt implicite Deum in quolibet cognito. Sicut enim nihil habet rationem appetibilis nisi per similitudinem primae bonitatis, ita nihil est cognoscibile, nisi per similitudinem primae veritatis.” Ez a gondolat már Platónnál is megtalálható!

⁷⁹² PAULER ÁKOS, A tiszta logika metafizikai vonatkozásai, in *Tanulmányok az ideológia köréből*, Bp. 1937. 50. §.

⁷⁹³ SZABÓ FERENC, *Karl Rahner*, Teológiai Vázlatok, VI. Bp. 1983. 390. old.

⁷⁹⁴ RAHNER, KARL, *A titok fogalmáról a katolikus teológiában, Harmadik előadás*, in *Isten: rejtelem. Öt tanulmány*, (ford. Várnai Jakab) Bp. 1994. 41. old.

⁷⁹⁵ RAHNER, KARL, *Néhány bevezető mondat*, *Vigilia*, 11 (1972) 722. old.

A pauleri redukció szintén a következményről halad az előzményre, azon az alapon, hogy „a jól megismert következményben felismerhető az előzmény nyoma, valamint a részben visszatükröződik az egész és az egészben a rész”⁷⁹⁶. Ahogyan arról már volt szó, a reduktív eljárás egyre egyetemesebb tételekre bukkan, egészen addig, míg olyan igazságokra nem talál, amelyeknél már nincs egyetemesebb elv. Ezt fejezi ki, a már tárgyalt correlativitás tétele, miszerint nincsen relatívum abszolútum nélkül. Rendszerében Pauler is egyetemes belátásokra jut, felfedezi az Abszolútumot, reduktív nyomozása végül az „Abszolútum felvételére, mint minden valóság végső preszuppozíciójára vezet”⁷⁹⁷.

Lássuk, hogy a kiváló mesterek hatása és Pauler Ákos saját gondolati ereje, önálló szelleme hogyan formálta rendszerének Abszolútum-tanát. Bölcselőnk vezetésével tegyük meg a hátralévő utat az Abszolútum felé, ismerjük meg a nagy mélységeket, benső összefüggéseket föltáró pauleri rendszer végkicsengését. Akkor választ kaphatunk a címben felvetett kérdésekre is, hogy mi az Abszolútum jelentősége és ismeretének eredete Pauler Ákos bölcséletében. Abszolútum-tanában Pauler korábban már megismert, letisztult gondolatai rendre megjelennek, az építőkövek a helyükre kerülnek és fölcillan a rend. Nézzük, milyen minden valóság végső alapja, aki „minden lény vágyódásának végső tárgya, ha öntudatlanul is”⁷⁹⁸.

7.) Az Abszolútum fogalma

Érett bölcséletében Pauler Ákos Abszolútumnak azt a dolgot nevezi, amely minden vonatkozásban – ontológiai, logikai, és értékelméleti szempontból is – független más dolgoktól, tehát „önmagában megáll”⁷⁹⁹. Már a relatívumok, a változó, mulandó valóságok elfogadása felteszi a változatlan, abszolút és örökkévaló valóság létét, hiszen „nincs relatívum abszolútum nélkül”⁸⁰⁰, tehát nincsen változó változatlan nélkül. Pauler mesterére, Arisztotelészre hivatkozik, aki szerint „hogyan lehetne a világban rend, ha nem volna valami örök és önálló létező, ami megmarad”⁸⁰¹. Az

⁷⁹⁶ PAULER ÁKOS, *Logika. Az igazság alapvonalai*, Bp. 1925. 206. old.

⁷⁹⁷ BEV 168. § 188. old.

⁷⁹⁸ BEV 109. §. 127. old.

⁷⁹⁹ BEV 168. §. 188. old.

⁸⁰⁰ BEV 28. §. 32. old.

⁸⁰¹ ARISZTOTELÉSZ, *Metafizika*, XI. könyv, 2. fej. 1060 a.

Abszolútum a valóság minden mozzanatának és minden értéknek is abszolút végső meghatározója és feltétele, legbensőbb mivoltában minden ősertéssel azonos: lét- és értéktelenség. Lényegére nézve definiálhatatlan, azaz más fogalmakból, amelyek őt meghatároznák, nem magyarázható. „Csak arra kell szorítkoznunk, hogy elkülönítsük a többi dologtól, azaz a relatívumoktól”⁸⁰² – hangsúlyozza Pauler.

Az Abszolútum nem azonos az ideavilággal, bár szoros kapcsolat áll fenn közöttük. Ezt már az a körülmény is bizonyítja, hogy az ideák (igazságok) világa összetett, az Abszolútum azonban csak egyszerű lehet. A kapcsolat abban áll, hogy az Abszolútum, mint mindennek abszolút végső, egyszerű előfeltétele, előfeltétele az ideák világának is. „Analógiás értelemben az ideák Isten örök gondolatai.”⁸⁰³ Az Abszolútum szükségképpen túl van az összes relatív dolgok (valóságok, viszonyok, érvényességek) létmódján, és amennyire ilyen körülmények között jellemezhetjük, a jósággal, a szeretettel azonosíthatjuk.

Az Abszolútum mindennek, így az értékvilágnak is végső előfeltevése és feltétlen meghatározója. A létezés teljessége tehát annak teljes értékességét is jelenti. Az Abszolútumban, ennek következtében, az értékek teljességét, az igazság, a jóság, a szépség feltétlen és korlátlan megvalósulását is fel kell tennünk. A létezés teljessége ugyanis „annak teljes értékességét is jelenti”⁸⁰⁴. Mivel az értékvilág és a létezés szorosan összekapcsolódott, a relatív létezők létüket annál szabadabban tudják megélni, felmutatni, minél inkább alkalmazkodnak az értékvilághoz. Pauler ezt így összegzi: „valóságnak lenni annyit tesz, mint törekedni az igazra, szépre és jóra”⁸⁰⁵.

Létezik e ilyen Abszolútum? – teszi fel a kérdést Pauler Ákos, és azt válaszolja, hogy az Abszolútum létezését már akkor beláthatjuk, amikor a relatívumokat megtapasztaltuk. A korrelativitás tétele szerint „nincsen relatívum Abszolútum nélkül, ugyanis a relatívum éppen az, ami valami abszolúthoz viszonyítva függő, azaz relatív”⁸⁰⁶. Ezért nem tudunk megismerni anélkül, hogy el ne ismernénk valami végső Abszolútum létét, amely mindentől független és „önmagában megáll”⁸⁰⁷. Az Abszolútum létének kimutatását hagyományosan istenbizonyításnak nevezzük, a relatívumok létének bizonyítása, elismerése már istenbizonyíték, az Abszolútum

⁸⁰² PAULER ÁKOS, *Metafizika*, Bp. 1938. 28. §. 39. old.

⁸⁰³ PAULER ÁKOS, *Metafizika*, Bp. 1938. 44a §. 53. old.

⁸⁰⁴ BEV 255. §. 286. old.

⁸⁰⁵ BEV 255. §. 285. old.

⁸⁰⁶ BEV 168. §. 188. old.

⁸⁰⁷ BEV 168. §. 188. old.

létének elismerése, a nincsen relatívum abszolútum nélkül elv alapján. Ilyen formán „az istenbizonyítás nem egyéb, mint végiggondolt tapasztalás, azaz az Abszolútum létét közvetett empirikus bizonyítás révén ismerjük fel”⁸⁰⁸. Pauler Ákos megállapítja, hogy minden filozófiai rendszer feltesz valamilyen végső és független Abszolútumot, még a pozitivizmus, az empirizmus is, ha erőnek, szellemnek, vagy a tények összességének nevezi is: „Gondolkodni már annyit tesz, mint valami Abszolútum léteire építeni.”⁸⁰⁹ Ez is azt bizonyítja, hogy szükségszerű a végső, függetlenül fennálló Abszolútum léte, és Pauler azt is átgondolja, milyen kell legyen az önmagában megálló Abszolútum.

8.) Az Abszolútumra is érvényesek a logikai alapelvek

Azzal, hogy az Abszolútum Abszolútum és nem relatívum, Pauler már bizonyítottnak látja, hogy a logikai alapelvek az Abszolútumra is érvényesek. Ami nem azt jelenti, hogy az Abszolútum alávetett volna a logikai alapelveknek, nem függ azoktól, hiszen akkor relatívum volna. Arról van szó, hogy „az Abszolútum azonos minden igazság alapvető mivoltával (melyet épp a logikai alapelvek határoznak meg)”⁸¹⁰. Az Abszolútum lényege ugyanis, bármennyire is ismeretlen, abból a szempontból mégis ismert számunkra, hogy az igazságok rendszerével azonos.

A világtól radikálisan különböző Abszolútum és a világot alkotó relatívumok az ellentét (kontrareitás) viszonyában állnak egymással. Az ellentétes tagok sajátossága, hogy kell valami harmadik közös mozzanattal is bírniuk. Így például, a jó és a rossz közös vonása, hogy értékek. Pauler kifejti, hogy az Abszolútum és a relatívum esetében ilyen közös mozzanat, hogy mindkettő bizonyos határozományokkal bír, amelyek alapján megállapítható, hogy az Abszolútum Abszolútum és nem relatívum. Bármennyire is más természetű tehát az Abszolútum és a relatívum, az ellentmondás elve (principium contradictionis) egyaránt érvényes mindkettőjükre, hiszen az elv kifejezi, hogy $A \text{ non est non-}A$. Ezzel Pauler elérkezik a többi logikai alapelvhez is ugyanis, ha elismertük, hogy „az Abszolútumra is érvényes a principium contradictionis, ezzel valamennyi logikai alapelv érvényét elismertük az

⁸⁰⁸ PAULER, *Metafizika*, Bp. 1938. 29. §. 39. old.

⁸⁰⁹ BEV 168. §. 188. old.

⁸¹⁰ PAULER ÁKOS, *Metafizika*, Bp. 1938. 30. §. 40. old.

Abszolútumra”⁸¹¹. Az ellentmondás elvének érvénye ugyanis fölteszi az azonosság elvének érvényét, amely szerint minden dolog csak önmagával azonos. A principium identitatis érvényéből pedig egyenesen következik, hogy a csak önmagukkal azonos dolgok összefüggésben állnak (akár a diverzitás formájában) egymással. A principium cohaerentiae elvével viszont azt is elismertük, hogy A és non-A egyaránt osztálytagok.

A máskülönben következetes Pauler Ákos a logikai alapelveknek az Abszolútumra való vonatkoztatásában ellentmond önmagának. A fenti – az Abszolútumra érvényesek a logikai alapelvek – megfontolásai a *Metafizika* című művében kaptak helyet, *A tiszta logika metafizikai vonatkozásai* című írásában viszont csak az azonosság elvét alkalmazza az Abszolútumra. Egyértelműen azt vallja, hogy „nem minden igazság terjeszthető ki az abszolútumra, egyszerűen azért, mert reá alkalmazva nincs annak értelme”⁸¹², ahogyan a kör sajátos tulajdonságait sem állítjuk a háromszögről. A három logikai alapelv közül az összefüggés elve nem alkalmazható az Abszolútumra, mert az összefüggés elve a viszonyban álló dolgok kölcsönös meghatározottságát jelenti, ami az Abszolútum esetében lehetetlen, hiszen ő az, aki mindent meghatároz, ő az előfeltétele minden relatív dolognak. Azután az osztályozás elvét sincs értelme az Abszolútumról állítani, mert osztálytagnak lenni, eleve relativitást jelent. De „osztály sem lehet az Abszolútum, mert ez viszont az osztálytagoktól függ”⁸¹³. Ezzel szemben, a *Bevezetés a filozófiába* című könyvében Pauler azt írja, hogy „az egytagú osztály nem önellentmondó, sőt felvétele logikai szükséglet”⁸¹⁴. Az Abszolútum egytagú osztályba tartozik, ahol egybeesik az osztály és az osztálytag – fejtegeti Pauler. Úgy folytatja, hogy az Abszolútumban egybeesik az egyes és az egyetemes, „ami nem jelenti azt, hogy az Abszolútumra ne volna érvényes az osztályozás elve”⁸¹⁵. Arra az ellenvetésre, hogy a 'dolog' nem osztálytag, hanem a legegységesebb osztály, Pauler azt válaszolja, hogy ha minden dolog valamely osztályhoz tartozik, éppen akkor kell egy legfelsőbb osztálynak lennie, amint azt a mindenség hierarchikus szerkezete és a végtelen regresszus lehetetlenségének elve megkívánja.

⁸¹¹ PAULER ÁKOS, *Metafizika*, Bp. 1938. 30. §. 40. old.

⁸¹² PAULER ÁKOS, *A tiszta logika metafizikai vonatkozásai*, in *Tanulmányok az ideológia köréből*, Bp. 1938. 201. old.

⁸¹³ PAULER ÁKOS, *A tiszta logika metafizikai vonatkozásai*, in *Tanulmányok az ideológia köréből*, Bp. 1938. 201. old.

⁸¹⁴ BEV 27. §. 30. old.

⁸¹⁵ BEV 27. §. 30. old.

Az ellentmondáshoz csupán annyit fűznék hozzá, hogy a három írás közül, amelyekben a téma felmerül, Pauler a *Bevezetés a filozófiába* című művében és a *Metafizikában* azon a véleményen van, hogy a logikai alapelvek érvényesek az Abszolútumra. *A tiszta logika metafizikai vonatkozásai* című dolgozatban pedig csupán az azonosság elvét tartja az Abszolútumra érvényesnek (ez így 2:1 a logikai alapelvek érvényesek az Abszolútumra javára). Megemlítem azt is, hogy a *Metafizika* és *A tiszta logika metafizika vonatkozásai* egyaránt posztumusz munka, Pauler halála után látott napvilágot, így a szerző nem tudta álláspontját a megjelenés előtt harmonizálni.⁸¹⁶

9.) Az Abszolútum és az ideavilág

Az ideák hidat alkotnak az Abszolútum és az érzéki világ között – vallja Pauler. „Az ideák világában ugyanis, amely – mint már Platón sejtette – összekapcsolja a relatívumot az abszolútommal, felfedezhetjük az abszolútumra vonatkozó aspektusokat, amennyiben köztük találtuk eddig is 1. az abszolút igazság, 2. az abszolút érték (abszolút jóság) mozzanatait.”⁸¹⁷

Minden léttel, egzisztenciával bíró dolgot – tanítja Pauler Ákos, mesterét, Platón követve, kétféleképpen közelíthetünk meg, egyedi és egyetemes mivoltában. Egyrészt, mint valamely konkrét, egyes valóságot, egy almát, egy gyereket. Ezt Pauler egzisztenciális létezésnek nevezi. Ámde a dolog létezik egy másik, egyetemes módon is, mint erre az almára, vagy gyerekre „vonatkozó igazságok tiszta logikai eleme: mint logizma, amikor is létmódját érvényességnek nevezzük”⁸¹⁸. Az egzisztenciális lét az időbeliséget, a változékonyságot jelenti, az érvényességi lét az örök változatlanságot, az időtlen megmaradást. A platóni hatást Pauler egyértelműen vállalja, „a logizmát mint időtlen igazságtartalmakat Platónnal ideáknak nevezzük”⁸¹⁹ – fogalmaz bölcselőnk.

⁸¹⁶ Magam részéről azzal az érveléssel értek egyet, hogy valamennyi logikai alapelv érvényes az Abszolútumra.

⁸¹⁷ PAULER ÁKOS, *A létezés felismerése*, in *Tanulmányok az ideológia köréből*, Bp. 1938. 157. old.

⁸¹⁸ PAULER ÁKOS, *Metafizika*, Bp. 1938. 9. §. 10. old.

⁸¹⁹ PAULER ÁKOS, *Metafizika*, Bp. 1938. 9. §. 10. old.

Az idea⁸²⁰ Platón bölcséletének központi fogalma és témája. Ideatanát Platón élete végéig alakította. Számára az idea a legteljesebben létező valóság, dialektikus ismeret tárgya, minden létezés és megismerés előfeltétele, meghatározója: „ami a megismerhető dolgoknak az igazságot, a megismerőknek pedig a megismerés képességét biztosítja: ezt kell a jó ideájának tartanunk.”⁸²¹. Azon alapul, hogy az egyedi dolgokban (a különbségek mellett) közös vonás, közös lényeg nyilvánul meg. „Két fajtája van a létező dolgoknak: egy látható és egy láthatatlan”⁸²² – írja Platón a *Phaidónban*. Az *Államban* meg így fogalmaz: „érted tehát, ugyebár, hogy kétféléről van szó: a láthatóról és ésszel felfoghatóról?”⁸²³.

Platón azt akarja ezzel mondani, hogy a látható világ a láthatatlanban gyökerezik, az idea egyetemes volta egységet teremt a sokféleségben. Lehetővé teszi, hogy az egyediben megragadjuk az általánost, és megismerjük a dolgok lényegét. Az idea általános lényeg, az egy fajhoz tartozó dolgok közös lényege, nem érzékelhető, hanem érthető valóság. Örök, változatlan, csak értelemmel közelíthető meg. „A sok jelenségről azt mondjuk, hogy látjuk, nem pedig, hogy ésszel fogjuk fel, az ideákról pedig, hogy ésszel fogjuk fel, nem pedig látjuk őket.”⁸²⁴ – hangsúlyozza Platón, a nagy görög bölcselem. Az egyediség és az általános lényeg kapcsolatát értelmezi az *Államban*, amikor azt írja, hogy „nyilván egyetlen mesterember sem magát az ideát készíti el”. Pár sorral később: „És az asztalos? Hát nem éppen az imént mondtad-e, hogy ő sem az ideát valósítja meg, amit pedig az ágy lényegének tartunk, hanem csak egy ágyat készít”⁸²⁵. Ismeretünk csak akkor teljes és igaz, ha a közös vonást, a lényegét, az ideát ragadta meg, cselekedeteink akkor helyesek, ha megegyeznek a jóságukat meghatározó ideával, egy műalkotás akkor tökéletes, ha az eszményi képet, az ideát láttatja meg velünk. Az idea vonatkozásban állást mutat, két ellentétes (változó — változatlan; érzéki — érthető) mozzanat között teremt kapcsolatot. Az egyedi, érzéki létező részesül (gör. methexisz, μεθεξις, lat. participatio) az egyetemes és érthető ideában – tanítja Platón – aki így fogalmaz: „Nemde mindegyik részesülő dolog vagy az idea egészében, vagy egy részében részesül?”⁸²⁶.

⁸²⁰ Az idea (gör. ἰδέα, eidosz, εἶδος, ouszia, οὐσία lat. essentia, substantia) maradandó lényeg, kép, forma, eszme, eszmény, öselv, lényeg, egyetemes fogalom, lét, létező.

⁸²¹ PLATÓN, *Állam* 508 e. (ford. Szabó Miklós).

⁸²² PLATÓN, *Phaidón*, 78-79. (ford. Kerényi Grácia).

⁸²³ PLATÓN, *Állam*, 509 d. (ford. Szabó Miklós).

⁸²⁴ PLATÓN, *Állam*, 507 b-c. (ford. Szabó Miklós).

⁸²⁵ PLATÓN, *Állam*, 596 b és 597 a. (ford. Szabó Miklós).

⁸²⁶ PLATÓN, *Parmenidész*, 131 a. (ford. Kövendi Dénes).

Az érzékelhető világ és az ideák világának összefüggését Platón több módon is megvilágítja, a *Phaidón* című dialógusban, az egyetemes szépből részesülő egyedi, tehát érzékelhető szép példájával: „úgy látom, ha másvalami szép a magában való szépen kívül, az nem másért szép, hanem azért, mert abban a szépben részesül”⁸²⁷. Egy másik mód a megjelenés, a parouszia kifejezés, amely szintén arra mutat rá, hogy az idea tökéletessége megjelenik az érzéki dologban. Ugyancsak a *Phaidónban olvassuk*, hogy „semmi más nem teszi azt a valamit széppé, mint annak a szépnek akár a jelenléte, akár a vele való közösség”⁸²⁸. Az ideákról azért tudunk, mert születésünk után visszaemlékezünk (gör. anamnészisz, ἀνάμνησις) egy előző időben megszerzett tudásra, halhatatlan lelkünk ugyanis születésünk előtt az ideákat szemlélhette: „ha születésünk előtt kaptuk és már a birtokában jöttünk a világra, tudomásunk volt a születésünk előtt is és tüstént azután is, hogy megszülettünk, nem csupán az egyenlőről és a nagyobbról meg a kisebbről, hanem az összes ilyesféléről? Mert gondolatmenetünk most nem az egyenlőre vonatkozik, hanem inkább magára a jóra és az igazságosra és a jámborra és, ahogy mondom, mindarra, amit úgy jelölünk, hogy „az, amit van”⁸²⁹. Pár sorral lejjebb a dialógus így folytatódik: „születésünk előtt kaptuk és miután megszülettünk, elveszítettük, később pedig érzékszerveink segítségével újra elsajátítjuk ugyanazokat az ismereteket [...] ezt visszaemlékezésnek nevezzük”⁸³⁰. Az érzékelhető létezők valóságát az ideák felett álló Egy alapozza meg: „ha az egy nincs, akkor semmi sincs”⁸³¹. Másutt, a híres barlang hasonlatban Platón úgy fogalmaz, hogy „a megismerhető dolgok között végső a jó ideája”⁸³². Talán ezért írta Schütz Antal a dogmatika könyvében, hogy „az ortodox platonikusok hol az egységet, hol a jóságot tekintik Isten lényegének”⁸³³.

Arisztotelész hosszú éveken át Platón tanítványa volt, később bírálta is mesterét, de hatása alól nem tudott szabadulni, valójában mindvégig platonikus maradt.⁸³⁴ A *Metafizika* című műve harmadik könyvében Arisztotelész azt írja, hogy „minden egyes idea valóság, nem pedig valami járulék [...] föl lehetne vetni a kérdést,

⁸²⁷ PLATÓN, *Phaidón*, 100 c. (ford. Kerényi Grácia).

⁸²⁸ PLATÓN, *Phaidón*, 100 d. (ford. Kerényi Grácia).

⁸²⁹ PLATÓN, *Phaidón*, 75 d. (ford. Kerényi Grácia).

⁸³⁰ PLATÓN, *Phaidón*, 75 e. (ford. Kerényi Grácia).

⁸³¹ PLATÓN, *Parmenidész*, 166 c. (ford. Kövendi Dénes).

⁸³² PLATÓN, *Állam* 518 c. (ford. Szabó Miklós).

⁸³³ SCHÜTZ ANTAL, *Dogmatika*, Bp. 1937. 263. old.

⁸³⁴ Hiszen rá is vonatkozik Pauler Ákos találó megállapítása, miszerint „mihelyt gondolkodunk, már platonizálunk [...] megismerni már annyi, mint egyetemes tartalmakra támaszkodni”. BEV 196a. §. 234. old.

hogy miért kell még valami egyebet is keresnünk az érzékelhető és a közbülső valókon kívül, nevezetesen azokat, amiket mi platonikusok ideáknak nevezünk”⁸³⁵. A témát tovább boncolgatva, pár sorral lejjebb Arisztotelész azt írja, „ha az érzékelhető és a matematikai tárgyakon kívül nem volnának még más olyasféle tárgyak, amilyeneknek némelyek az ideákat mondják, akkor nem lenne szám és faj szerint egyaránt egységes valóság, hanem csak faj szerint határok közé szoríthatók”⁸³⁶.

Arisztotelész jól látja, hogy az idea kérdése az egyes és az általános problémája, vagyis az univerzálék problémája, ami a bölcséletben alapvető kérdés. Erről azt írja, „ha ugyanis az egyedeken kívül semmi sem létezik, az egyedek száma pedig végtelen, hogy lehetséges e végtelen számú létezőről tudományt alkotni? Hiszen mi mindent csak annyiban ismerünk meg, amennyiben valami egy és önmagával azonos, illetve amennyiben valami általános van benne. Ha pedig ez szükségszerű [...] akkor az egyes dolgok mellett az universaléknak kell lenniük [...] azonban ez lehetetlen”⁸³⁷. Ezekre a sorokra is visszautal Arisztotelész, amikor elutasítja az ideák létezését: „hogyan azonban szükségképpen milyen lehetetlenségek merülnek fel, ha elfogadjuk az ideák létezését és hogy az elvek szám és nem faj szerint való egységet alkotnak, azt már fentebb kifejtettük”⁸³⁸.

Arisztotelész hibáztatta Platónét mondván, ideatanával megkettőzi a valóságot. Ez a vád azóta is él, sokan vették át Arisztotelésztől. Példaként említem Turay Alfrédot, aki Platón ontológiájáról értekezvén azt írja, „Platón dualista (a valóságot megkettőző) ontológiája szerint a valódi létezők az ideák, s hozzájuk képest az érzékelhető létezők csak árnyak”⁸³⁹. Véleményem szerint és a fenti platóni idézetek alapján, Platón az ideát az érzéki valóságtól nem szétválasztja, hanem megkülönbözteti őket egymástól, ami nem ugyanaz. A megkettőzés vádja és a fenti arisztotelészi idézetek látszanak arra utalni, hogy éppen Arisztotelész volt az, aki az egység és sokaság, az azonosság és különbözőség létbeni egységét nem tudta megfelelően elgondolni.

A filozófia történetén végigvonul a létezők létbeni egysége és különbözősége (általánosság és individualitás), más szavakkal: a különbözőséget nem kizáró egység elgondolásának nehézsége. Weissmahr Béla a kérdést úgy teszi fel, hogy „milyen a

⁸³⁵ ARISZTOTELÉSZ, *Metafizika*, 1002 b. (ford. Halasy Nagy József).

⁸³⁶ ARISZTOTELÉSZ, *Metafizika*, 1002 b. (ford. Halasy Nagy József).

⁸³⁷ ARISZTOTELÉSZ, *Metafizika*, 999 a (ford. Halasy Nagy József).

⁸³⁸ ARISZTOTELÉSZ, *Metafizika*, 1002 b. (ford. Halasy Nagy József).

⁸³⁹ TURAY ALFRÉD, *Filozófiatörténeti vázlatok*, Bp. (évszám nélkül), 21. old.

természete annak az egységnek (azonosságnak), amelyet a nyelvben föltételezünk, amikor pl. ezt mondjuk: „Péter ember”, „Kata ember”, és amely ezáltal az adott gondolati tartalom (az általános fogalom) – „ember” – lehetőségű föltételének bizonyul. Csupán nyelvi, ill. a beszélő által létrehozott konstrukció ez a nyelvben megnyilvánuló egység, vagy a tényleges valóság kifejezése?”⁸⁴⁰ Weissmahr Béla is úgy gondolja, hogy Arisztotelész nem jól értelmezte Platón ideaelméletét. A jezsuita metafizikus szerint a téves elgondolás abból indul ki, hogy az egység és a különbözőség minden esetben kizárják egymás, vagyis ami különböző az soha nem lehet azonos. „Ha az ember ezt előre föltételezi [...] úgy ténylegesen csak két következetes álláspont létezik: vagy a konceptualizmussal tagadnia kell minden egységet a valóságban, vagy pedig, ha mégis el akar ismerni valamiféle egységet, úgy azt az Arisztotelész szerint értelmezett platonizmussal az egyedi dolgokból álló valóságon kívül kell keresnie.”⁸⁴¹ Majd a következő mondatban még egyértelműbben kiáll Platón felfogása mellett: „Ebből a zsákutcából csupán egyetlen kivezető út van: ejtenünk kell az említett hallgatólagos előföltevést. Ebben rábízhatjuk magunkat az eredeti Platónra, akit éppen azért, mert ezzel az előzetes föltevéssel nem élt, gyakran nem értettek meg.”⁸⁴² A Platónnal szembeni értetlenség okát Weissmahr abban is látja, hogy Platón új utakon járt és meg kellett küzdenie egy nemlétező bölcséleti terminológiával. „Mindazonáltal – folytatja Weissmahr Béla a helyes Platón-felfogás kifejtését – fogalmait, amelyekkel ideatanát megvilágítja, csak akkor lehet ’két világ elméleteként’ értelmezni (ti. az érzéki világ és az ideák világa, mely az érzéken túl van), ha valaki eleve abból indul ki, hogy tulajdonképpen csak az egyedi dolog reális – ami azzal a következménnyel jár, hogy az illető az általánost, mint realitást is ennek a modellnek a mintájára gondolja (pontosabban mondva: képzelet) el.”⁸⁴³ A különbözőséget nem kizáró egységet Weissmahr az ’ember’ szóval világítja meg. Miért állíthatjuk Jánosról és Péterről is, ugyanabban az értelemben, hogy ember, holott a két személy különbözik egymástól? Nyilván azért, mert minden különbözőségük ellenére, abban megegyeznek, hogy mindketten emberek. A János és Péter közötti egység vagy azonosság (mindkettő ember) – magyarázza tovább Weissmahr Béla – nem csupán gondolati konstrukció, azaz nem csupán az értelem felvetése, hanem

⁸⁴⁰ WEISSMAHR BÉLA, *Ontológia*, Bécs-Bp.-München, 1992. 70. old.

⁸⁴¹ WEISSMAHR BÉLA, *Ontológia*, Bécs-Bp.-München, 1992. 79. old.

⁸⁴² WEISSMAHR BÉLA, *Ontológia*, Bécs-Bp.-München, 1992. 79. old.

⁸⁴³ WEISSMAHR BÉLA, *Ontológia*, Bécs-Bp.-München, 1992. 79. old.

annak a valóságban megfelel valamilyen egység, azaz azonosság. „Az egység ugyanis, amelyről itt szó van, nem valahol az egyedi, konkrét emberen 'kívül' áll fönn hanem éppen a különböző emberek egymás közötti egysége [...] az emberek megegyeznek konkrét mindenkori ember voltukban és egyszersmind különböznek is egymástól konkrét ember voltukban.”⁸⁴⁴ Az, ami ember voltukat alkotja: azonos, de a mód, ahogyan az emberi lét megvalósul bennük: különböző.

Hasonlóképpen gondolja Pauler Ákos is. Bár azt tartja, hogy „Platón ideaelmélete igen homályos”⁸⁴⁵, szerinte is félreértések okozzák Arisztotelész elutasító magatartását a platóni ideaelmélettel szemben. A félreértés alapja az, hogy „míg Platón megsejtette, hogy az idea az érvényesség s nem a valóság síkjába esik, addig Aristoteles polémiája azon az előfeltevésen épül fel, hogy Platón az ideákat a valóság síkjában helyezte el. Vagyis végelemzésben: Aristoteles létfogalmának differenciálatlansága gátolta meg őt abban, hogy megértse és méltassa Platón ideaelméletét”⁸⁴⁶. Más szavakkal, a félreértést az okozta, hogy „Aristoteles a plátói ideákban is valóságokat, tehát az érzéki világ merő megkettőzését látta”⁸⁴⁷.

Pauler kifejezése is félreérthető lehet, amikor úgy írja, hogy a valós dolgok két példányban léteznek: „minden valósággal (exisztenciával) bíró dolog mintegy két példányban létezik, a 'lét'-et itt legáltalánosabb értelemben véve. Először, mint konkrét egyes valóság, pl. ez az alma, ez a hópehely. De létezik egy másik példányban is, mint az erre az almára, hópehelyre vonatkozó igazságok tiszta logikai eleme: mint logizma, amikor is létmódját érvényességnek nevezzük”⁸⁴⁸. Még érthetőbbé válik gondolkodása, amikor hozzáteszi, hogy több egyedi valóságnak egy közös idea felel meg, például, a fajiságunk, azaz egy fajhoz számos egyed tartozhat, „de az egy fajnak csak egy idea felel meg az eszmék világában”⁸⁴⁹.

Pauler Ákos ideaelméletének is végső következtetése az Abszolútum, amely mindennek végső előfeltevése és feltétlen meghatározója. Az Abszolútum nem azonos az ideák (az igazságok) világával, viszont szoros közöttük a kapcsolat. Az Abszolútum egy – taglalja Pauler – és valójában igazság is csak egy van, és minden más igazság ennek része, abban az értelemben, hogy az igazságok egységes rendszert alkotnak. Az

⁸⁴⁴ WEISSMAHR BÉLA, *Ontológia*, Bécs-Bp.-München, 1992. 80-81. old.

⁸⁴⁵ PAULER ÁKOS, *Metafizika*, Bp. 1938. 22. §. 27. old.

⁸⁴⁶ PAULER ÁKOS, *Metafizika*, Bp. 1938. 17. §. 21. old.

⁸⁴⁷ PAULER ÁKOS, *Metafizika*, Bp. 1938. 21. §. 28. old.

⁸⁴⁸ PAULER ÁKOS, *Metafizika*, Bp. 1938. 9. §. 10. old.

⁸⁴⁹ PAULER ÁKOS, *Metafizika*, Bp. 1938. 10. §. 11. old.

Abszolútum egyszerű, az igazság viszont összetett, részekből áll. Abban is megegyeznek, hogy sem az Abszolútum, sem az idea nem anyagi természetű valóság. Egyik sem térbeli, ennél fogva változatlanok és örökkévalók. Az igazság (az idea) is „végtelen és az Abszolútum is az, mindkettő változatlan és örök”⁸⁵⁰. Az ideavilág összekötő kapcsot jelent, az Abszolútum és a relatívum az ideák világában érintkezik. Az Abszolútum mindent, így az ideák világát is meghatározza. Megnyilvánul az ideákban, és túl van azokon, az összes relatív dolgok (valóságok, viszonyok, érvényességek) létmódján, tehát az ideák létmódján is. Az Abszolútum és az ideavilág közötti kapcsolatot Pauler úgy foglalja össze, hogy „az Abszolútum, mint mindennek abszolút, végső, egyszerű előfeltétele, előfeltétele az ideák világának is”⁸⁵¹. Analóg értelemben „az ideák Isten örök gondolatai”⁸⁵². Az Abszolútum azonos a Jósággal, mint proto-ideával.

10.) A legegységesebb léthatározmányok kiterjeszthetők az Abszolútumra és a relatívumra is

Az Abszolútum és a relatívum egyaránt *valamik*, azaz *ens*-ek és ebből adódóan a minden valamit, minden dolgot megillető határozmányaik közösek. Voltaképpen ez az oka, hogy a logikai alapelvek érvényesek mind az Abszolútumra, mind a relatívumokra – hangsúlyozza Pauler Ákos, „e minden lényre érvényes határozmányok pedig azok, amelyek épp a logikai alapelvekben nyernek kifejezést, amelyek épp minden dolog közös határozmányait fejezik ki”⁸⁵³.

Közös vonás az Abszolútum és a relatívum között, hogy mindegyik csak önmagával azonos és nem azonos mással. Pauler az arisztotelikus-tomisztikus bölcséletet követve fejtegeti a témát és az „omne ens unum”⁸⁵⁴, „minden létező egy” kifejezésben foglalja össze a közös mozzanatot, ami azt jelenti, hogy minden dolog bír egységes, minden mástól elkülönülő lényeggel. Ezt a szempontot jól kifejezi az azonosság elve, a principium identitatis. Pauler Ákos rendszere éppen attól oly zárt szerkezetű, hogy mindent vissza tud a három logikai alapelvre vezetni, vagy abból

⁸⁵⁰ PAULER ÁKOS, *Metafizika*, Bp. 1938. 44. §. 53. old.

⁸⁵¹ PAULER ÁKOS, *Metafizika*, Bp. 1938. 44. §. 53. old.

⁸⁵² PAULER ÁKOS, *Metafizika*, Bp. 1938. 44a. §. 53. old.

⁸⁵³ PAULER ÁKOS, *Metafizika*, Bp. 1938. 43. §. 50. old.

⁸⁵⁴ PAULER ÁKOS, *Metafizika*, 43. §. 51. old.

kibontani. További közös vonás minden dologban, azaz az Abszolútumban és a relatívumban is az, hogy az Abszolútum és a relatívum is valamiféle relációban áll (különböző vagy hasonló) minden más dologgal. Erre utal az „omne ens verum”, „minden létező igaz” megfogalmazás, amely azt is kifejezi, hogy a rájuk érvényes igazságok összefüggő rendszerében lép minden dolog minden más dologgal kapcsolatba. Az igazságot összefoglalja az összefüggés elve, a principium cohaerentiae. Az is közös határozmány, hogy az Abszolútum és a relatívum egyaránt osztálytagok, az Abszolútum egytagú osztályként. Skolasztikus megfogalmazás szerint „omne ens bonum”, „minden dolog jó” azaz minden dolog az értékek skálájának, illetve osztályainak alávetett. Természetesen az Abszolútum esetében ez nem jelent szubordinációt, mert az Abszolútum azonos a végtelen értékkel. Ennek az igazságnak az osztályozás elve, a principium classificationis felel meg. Az, hogy minden létező, amennyiben létező jó, régi skolasztikus tanítás. Aquinói Szent Tamás is tanítja, amikor a *Summa Theologiae* című összefoglaló műve elején felteszi a kérdést: „vajon minden létező jó-e?”⁸⁵⁵ Válaszában állítja, hogy „minden létező, amennyiben létező, jó. Minden létező ugyanis, amennyiben létezik, aktusban van, és valamiként tökéletes: mivel minden aktus egyfajta tökéletesség. A tökéletesség azonban kívánható és jó, amint a mondottakból látszik. Ebből következik, hogy minden létező, mint ilyen, jó”⁸⁵⁶.

Az Abszolútumra és a relatívumra egyaránt érvényes, közös vonásokat valójában transzcendentális léttulajdonságoknak (lat. transcendentalia) nevezzük. Ezek a lét mindent átfogó tulajdonságai, a létezők valamennyi osztályát meghaladó közös és legegységesebb vonások. Olyan sajátságok, amelyek minden létezőben, a létben való részesedés folytán és annak mértékében fellelhetők, azaz minden valóságra érvényesek. Amennyiben egy létező részesedik a létből és valamely léttartományba besorolható, akkor – analóg módon – állíthatók róla a lét transzcendentális tulajdonságai, léttökéletességei. Ilyen maga a létezés ténye, a létező aktivitása, vagy relációban állása más létezőkkel. Továbbá, valamennyi létező belső feloszthatatlansága, minden mástól való elhatároltsága alapján: egy (lat. unum), valami (lat. aliquid), azután igaz (lat. verum), amennyiben megismerhető és érthető,

⁸⁵⁵ AQUINÓI SZENT TAMÁS, *Summa Theologiae*, I. q. 5. a. 3. Utrum omne ens sit bonum?

⁸⁵⁶ AQUINÓI SZENT TAMÁS, *Summa Theologiae*, I. q. 5. a. 3: „omne ens, in quantum est ens, est bonum. Omne enim ens, in quantum est ens est in actu, et quodammodo perfectum: quia omnis actus perfectio quaedam est. Perfectum vero habet rationem appetibilis et boni, ut ex dictis patet. Unde sequitur omne ens, in quantum huiusmodi, bonum esse.”

egyúttal jó (lat. bonum), amennyiben valamilyen vágy tárgya lehet, amelynek birtoklásában megnyugszik a vágyóképeség és amennyiben céljának megfelel, végül szép (lat. pulchrum), amennyiben fölcillan rajta a rend, azaz a rész és az egész harmonikus egységet alkot benne, és amennyiben valamely alanyban tetszést vált ki. A transzcendentális léttulajdonságok nem bővítik a lét fogalmát, ezért felcserélhetők, csak az emberi megismerésben válnak el egymástól és a léttől, valójában egymással és a léttel is azonosak.⁸⁵⁷ Ebből is látszik, hogy Pauler a klasszikus metafizika, Platón, Arisztotelész, Szent Tamás által fémjelzett útját járta.

Hasonló a helyzet az Abszolútum és a relatívum létmódját illetően. Az Abszolútum létmódjának részben radikálisan különböznie kell a relatívum létmódjától, másrészt itt is felismerhetők kell legyenek bizonyos közös vonások, különben nem volna mindkettő létezés. Közös vonás minden létmódban az, hogy ami létezik: 1. Abszolút pozícióval bír, vagyis fennállása minden elismertségtől független (ebben különbözik a valóság a hallucinációktól). 2. Határozott – determinált – tartalommal bír, azaz elkülönül más tartalmaktól. 3. Bizonyos – bármely rövid – tartalommal (lat. duratio) bír.

A relatív és abszolút létmód közötti hasonlóságok mellett Pauler az Abszolútum és a relatívum közti különbség lényegére is rávilágít. Arról van szó, hogy az abszolút létmód esse per se-t jelent, olyan létmódot, amely csakis önmagától függ, vagyis feltétlenül független. A relatív létmód lényege az esse per aluid, a mástól való függés, ami változékonyságot, töredékességet jelent, és a keletkezés-elmúlás tényének való alávetettséget.

11.) Az Abszolútumra és a relatívumra érvényes kapcsolat az analógia

A létanalógia, analogia entis a lét állítási módja a dolgokról. Az analóg állítási módban azt ismerjük fel, hogy milyen módon valósul meg az egység a sokféleségben és a sokféleség az egységben⁸⁵⁸. Az analógia, a hasonlóság fogalmat megtaláljuk Platónnál

⁸⁵⁷ Vö. ZIMÁNYI ÁGNES, *Filozófiai meghatározások gyűjteménye*, Kecskemét, 2004. 97. old. TRANSCENDENTÁLIS LÉTTULAJDONSÁGOK szócikk.

⁸⁵⁸ *Arányossági analógia* (analogia proportionis) = A lét tökéletessége csak úgy realizálódhat a létezők lényegében, ha arányosítva állítjuk. Az egység arányosan egyformán, de különböző módon valósul meg a sokféleségben (a lét a létezőkben), azaz „a lét, mint lét” arányosítottan közös minden létezőben. *Tulajdonítási analógia* (analogia attributionis) = A tulajdonítási analógia azt fejezi ki, hogy a sokféleség

is, aki azt írta, „nos, őt értem én a jó szülöttén, akit a jó a maga hasonlatosságára nemzett; ami a jó gondolat világában az észhez és az ésszel felfogható dolgokhoz viszonyítva, ugyanaz a nap a látható világban a látáshoz és a látható dolgokhoz viszonyítva”⁸⁵⁹. Arisztotelész is tudta, hogy a létezők nem azonos módon léteznek, létük nem teljesen azonos és nem teljesen különböző, hanem hasonló, tehát analóg módon valósul meg. A *Metafizika* című művében Arisztotelész az egészség szóval közelíti meg az analógia lényegét, az egészségre gondolva írja, hogy „a létezőről több értelemben szokás ugyan beszélni, de vele mindig egy és ugyanarra a lényegiségre gondolunk s nem csupán hasonló nevet használunk, hanem mint mikor valamit egészségesnek mondunk, azt mindig az egészségre gondolva tesszük, vagy azért, mert megtartja az egészséget, vagy mert ezt hozza létre, vagy azért, mert jele az egészségnak, vagy mert annak hordozójává tud lenni, s ahogy valamit gyógyítónak a gyógyítás tudományával való vonatkozásban mondunk, amennyiben vagy birtokában van ennek a tudománynak, vagy alkalmas eszköz a gyógyításra, vagy ennek a tudománynak a műve, s ahogy hasonló elnevezésre még sok példát tudnánk felhozni, épp úgy, noha sokféleképen beszélünk a létezőről, mindezt egyugyanazon elvre vonatkoztatva mondjuk”⁸⁶⁰.

Schütz Antal *A Bölcelet elemei* (1927) című könyvében azt írja, hogy „a lét analógiáról szóló tanításnak döntő jelentősége van az istentanban, rajta fordul a hittudománynak, mint tudománynak a lehetősége”⁸⁶¹. Említettem, hogy Schütz Antal nagyra becsülte Pauler Ákos létanalógiával kapcsolatos gondolatait, ahogyan fogalmazott, a „Bevezetésnek már híressé vált 168. és 169. §-áról van szó, a 3. kiadás érett fogalmazásában. Nem túlzás, ha azt mondom, hogy ilyen kis helyen, ennyi súlyos igazságot, ily világosan még nem írtak magyar nyelven, – más nyelven is gyéren [...] Nos, ez a 168. és 169. § nem más, mint az analogia entis filozófiája dióhéjban”⁸⁶². Ezekre a részekre mondta azután Schütz Antal Pauler Ákosnak, hogy a két paragrafust mindenestől átvenné a saját *Dogmatika* könyvébe.

S valóban, Schütz Antal *Dogmatika* (1937) című művében hosszan ír az analógiáról, amit az Istenről való beszéd alapjának, lehetőségének tart: „A

egységesíthető (a függőség és az oksági viszony értelmében) a princeps analogátumban. A létezők ontológiailag Istentől függenek, a lét csak annyiban „létezik”, amennyiben Istentől függ.

⁸⁵⁹ PLATÓN, *Állam*, 508 c. (ford. Szabó Mikós).

⁸⁶⁰ ARISZTOTELÉSZ, *Metafizika*, 4. könyv, 2. fej. 1003a-b (ford. Halasy Nagy József).

⁸⁶¹ SCHÜTZ ANTAL, *A bölcelet elemei*, Bp. 1927. 255. old.

⁸⁶² SCHÜTZ ANTAL, *Pauler és a keresztény bölcelet*, in *Pauler Ákos emlékkönyv* (A Magyar Filozófiai Társaság Könyvtára 6), Budapest 1934, 57-58. old.

magátólvalóság az a metafizikai alap (ratio formalis), melyre támaszkodunk, mikor a teremtett, a mástólvaló lét fogalmait átvisszük Istenre, és ezeket róla állítjuk – írja – nem ugyan azonos értelemben (univoce, συνώνυμε), de nem is egészen más értelemben (aequivoce, ὁμώνυμε, mint pl. a protestáns dialektikai teológia), hanem analóg (hasonló, részben egyező, részben különböző) értelemben. Más szóval: hogy Istenről lehet valóságot kimondó fogalmunk és ennél fogva tudományunk is, ennek alapja az analogia entis, mely a magátólvalóságban gyökerezik. [...] Isten léte és a teremtmény léte között az arányítás analogiája forog fönn (analogia proportionalitatis), melynek alapján Istenről a létet (és mindazt ami, mint alapvető létmód benne gyökerezik) arányos növeléssel, de mégis sajátos értelemben állítjuk, nem úgy mint a merő tulajdonító analogiában (analogia attributionis), amilyen pl. ha egészségesnek mondunk egy embert (analogum princeps) és egy ételt vagy arcszínt (analogatum), vagy állítjuk a létet a szubstanciáról is, a járulékról is. Ez az arányító létanalogia, röviden analogia entis a metafizikai alap nemcsak arra, hogy lehet Istenről (akármilyen szerény) igazi tudásunk, sőt tudományunk, hanem arra is, hogy lehetséges a hittudomány”⁸⁶³.

Már a skolasztikus bölcselet is foglalkozott az analóg szóhasználattal és annak jelentőségével az Istenről való értelmes beszéddel összefüggésben. Aquinói Szent Tamás is felismerte, hogy a lét mindennek a meghatározó tökéletessége. A *Summa Theologiae* elején Tamás azt írja, hogy „ami pedig mindenben a leginkább meghatározó, az maga a lét”⁸⁶⁴. Kicsit korábban pedig azt olvassuk, hogy „maga a lét mindennek legtökéletesebbje, mivel mindenhez úgy viszonyul, mint valóságközlő princípium. Valami ugyanis csak oly mértékben birtokol ténylegességet, amilyen mértékben létezik. Ezért maga a lét a ténylegessége minden dolognak, maguknak a formáknak is”⁸⁶⁵. Az első rész nyolcadik kérdésében Tamás visszatér a témára, amikor azt írja, hogy a lét minden dolog lényegének a meghatározója: „A lét az, ami mindenben a legbensőségesebb, és ami a legmélyebben mindenben jelen van: mivel mindannak, ami valamely dologban van, a lét a formaadója”⁸⁶⁶.

⁸⁶³ SCHÜTZ ANTAL, *Dogmatika*, Bp. 1937. 263-264. old.

⁸⁶⁴ AQUINÓI SZENT TAMÁS, *Summa Theologiae*, I. q. 7. a. 1: quod est maxime formale omnium, est ipsum esse.

⁸⁶⁵ AQUINÓI SZENT TAMÁS, *Summa Theologiae*, I. q. 4. a. 1. ad 3: ipsum esse est perfectissimum omnium: comparatur enim ad omnia ut actus. Nihil enim habet actualitatem, nisi in quantum est: unde ipsum esse est actualitas omnium rerum, et etiam ipsarum formarum.

⁸⁶⁶ AQUINÓI SZENT TAMÁS, *Summa Theologiae*, I. q. 8. a. 1: Esse autem est illud quod est magis intimum cuilibet, et omnium quae in re sunt.

A transzcendentális tomizmus szintén vallja az analógiatan fontosságát a bölcséletben, azon belül az istentanban, de tovább is lép, hangsúlyozva, hogy valójában minden állítmányt analóg módon alkalmazunk. Erről beszél, például Weissmahr Béla, aki rámutat, hogy „az analógia az emberi nyelv általános tulajdonsága”⁸⁶⁷, a létezők alapvető sajátossága, a valóság egyik alapvető határozánya, vagyis a lét mindig analóg módon valósul meg. A magyar jezsuita bölcselő tömören, ám érthetően foglalja össze a lényegét azt, hogy „minden létező végsősoron ugyanabban, nevezetesen a létben egyezik meg minden más létezővel és különbözik minden más létezőtől. Ezt nevezzük a létezők ontológiai értelemben vett analógiájának”⁸⁶⁸. Weissmahr Béla azt vallja, hogy „a létezők létanalógiája csak a fogalmon túli, metafizikai megismerés számára hozzáférhető”, ezért „az analógia megértésén áll vagy bukik a lét, következésképpen a metafizika megértése”⁸⁶⁹. Nagyon fontos megérteni, hogy az azonosság és a különbözőség a létben kölcsönösen átjárják egymást.

Vérbeli metafizikusként, Pauler Ákos is világosan látja, hogy az Abszolútum-relatívum viszonyának problémája, mint láttuk, abból adódik, hogy az Abszolútum tökéletesen különbözik a világtól. Kapcsolatuk a teremtő és teremtmény, a meghatározó és meghatározott, az állandóság és a változás viszonya. Az Abszolútum és a relatívum két külön világ. Viszonyukat Pauler reduktív módon nyomozza, mindenekelőtt azt hangsúlyozva, hogy ebben az esetben viszonyról csak átvitt értelemben – analóg módon – beszélhetünk. Ha ugyanis az Abszolútum éppoly értelemben állna viszonyban más dolgokkal, mint általában a relatívumok egymás között, akkor a viszonyban állással maga is korlátozódnék, és bármely általános értelemben is, függőségbe kerülne a valóságtól, amellyel viszonyba lépett. Ez nyilván nem következhet be, mert „az Abszolútum azt a dolgot, mellyel viszonyba lép, abszolúte meghatározza [...] az nemcsak lényegében, de létében is függ tőle”⁸⁷⁰. Az Abszolútum azt a mozzanatot jelenti a relatívummal szemben, hogy annak végső előfeltétele, kivülről más dolog már nem előfeltétele a relatívumnak, az Abszolútum tehát mibenlétében fogva egyedül és feltétlenül határozza meg a relatívumot, lényegében és létében is. Ez a teremtés, mondja Pauler, az Abszolútum teremti a

⁸⁶⁷ WEISSMAHR BÉLA SJ, *Ontológia*, Bécs – Bp. – München, 1992. 84. old.

⁸⁶⁸ WEISSMAHR BÉLA SJ, *Ontológia*, Bécs – Bp. – München, 1992. 86. old.

⁸⁶⁹ WEISSMAHR BÉLA SJ, *Ontológia*, Bécs – Bp. – München, 1992. 87. old.

⁸⁷⁰ BEV 168. §. 190. old.

relatívumokat. „Az abszolút meghatározást a meghatározó részéről teremtésnek (creatio), a meghatározó részéről pedig teremttségnek (creatura jellegnek) mondjuk”⁸⁷¹. Ez a kapcsolat nem nevezhető oksági viszonynak, az okság elve és a vele járó megkötöttség nem érvényes az Abszolútumra. Az okság elvének csak a változó dolgok körében van értelme, az Abszolútum pedig változatlan előfeltétele a valóságnak. Az Abszolútum, előfeltétel mivoltánál fogva föloldja azt a látszólagos antinómiát, hogy az Abszolútum nem állhat kapcsolatban a világgal, mert a relatívumokkal való viszonyba lépéssel maga is korlátozottá, relatívvá válnék.

Mínt hogy az Abszolútum mindennek végső feltétele és meghatározója, állítható róla minden léttökéleteesség: minden tulajdonsága lényegével azonos. Az Abszolútum teljes transzcendenciáját mutatja ki Pauler, amikor a teljesen egyszerű Istenséget szembeállítja a relatív valósággal: „Isten maga a bölcsesség, a jóság, a szeretet, s nem Isten az, aki bölcs, jó és szerető lény”⁸⁷². A valóság kategóriái rá nem alkalmazhatók. Túl van a valóság – a relatívumok – osztályait alkotó kategóriákon, és túl van minden sajátos létmódon is, mint amilyen például, maga a valóság vagy az érvényesség. Nem azonos az igazsággal és az értékkel sem, amelyek különben nem részei, hanem előfeltételei a valóságnak. „Az igazságok és az értékek világát joggal tekinthetjük az Abszolútum aspektusainak, azaz olyan ismereti tartalmaknak, melyekben az Abszolútum a mi korlátolt megismerésünk számára is, ha nem is teljesen, de töredékszerűen ismeretessé válik”⁸⁷³.

Bármennyire túl van ugyanis az Abszolútum a relatívumokat megragadó kategóriákon, teljesen ismeretlen mégsem lehet, ugyanis a korrelativitás elvének értelmében a relatívum utal az Abszolútumra. „Azt a körülményt, hogy a relatívumból az Abszolútumra következtetünk, amennyiben azt a relatívum ismerete már megengedi, *analogia entis*nek nevezzük”⁸⁷⁴ – írja Pauler Ákos. Az *analogia entis* helyes értelme éppen az, hogy „a legegységesebb határozományok egyidejűleg illetik meg az Abszolútumot és a relatívumot, és ezeken belül csak az *analogia proportionis* alapján alkalmazható az Abszolútumra olyan határozomány, amely a relatívumot illeti meg”⁸⁷⁵. Világos, hogy a valóságra vonatkozó kategóriák (osztályfogalmak) nem

⁸⁷¹ BEV 168. §. 190. old.

⁸⁷² PAULER ÁKOS, *A fogalom meghatározásának ontológiai vonatkozásai*, in *Tanulmányok az ideológia köréből*, Bp. 1938. 116. old.

⁸⁷³ BEV 168. §. 191. old.

⁸⁷⁴ BEV 168. §. 191. old.

⁸⁷⁵ PAULER ÁKOS, *Metafizika*, Bp. 1938. 43. §. 51 old.

alkalmazhatók az Abszolútumra, legfeljebb az analogia proportionis értelmében: Istenben végtelen mértékben van meg mindaz, ami a valóságokban csupán véges módon létezik.

Az Abszolútum-relatívum meghatározó-meghatározott, teremtő-teremtmény viszonya az alap arra, hogy az Abszolútum analóg megismeréséről beszélhetünk. Az Abszolútum, mivel a valóság feltétlen meghatározója a teremtésben önmagát adja, a dolgok eszméit csakis önmagából merítheti – magyarázza Pauler és rávilágít arra, hogy a relatív valóság mindig hiányos, csupán részesedése, tökéletlen utánzata marad az isteni létteljességnek, amely minden tökéletlenséget kizáró tiszta tökéletesség, *maga a lét*. A tiszta tökéletességek a maguk eszméi szerint, a tapasztalati valóság korlátozottságaitól elvonatkoztatva pozitív fogalmakként alkalmazhatók az Abszolútumra, ami azt jelenti, hogy megismerhető az Isten. Megismerésünk a relatív valóság összetettségéből indul ki és törekszik az abszolút tiszta egyszerűség felé, és ha képes is a tapasztalat határait átlépni, hogy az abszolút valóságról fogalmat alkothasson, ebben a fogalomban mindig megmarad a paradoxitás, és mindig több lesz a tagadás, mint az állítás, a negatívum, mint a pozitívum, mert lényegében ismeretlen az Isten.

Pauler koncepciója létanalógia tanában is sokat merít a nagy elődöktől. Nyilvánvaló, hogy a részesedés gondolatán alapuló létanalógia Platón és Szent Ágoston eszméinek továbbfejlesztése, amelyben Szent Tamás szintézise is érvényesül. A skolasztikus bölcsélet szerint Isten maga a lét, létteljesség, az arisztotelészi *actus purus*, a létezés egész teljességét magába foglaló tiszta tökéletesség és érték léttökéletesség. Ilyen vonatkozásban hangsúlyozza Pauler, hogy az Abszolútumban minden létmód egybeesik és a létezők csupán valamilyen módjai, fokozatai a létezés teljes megvalósulásának, az *ens realissimumnak*⁸⁷⁶. A lét legegyetemesebb határozmányai *eo ipso* állíthatók az Abszolútumról⁸⁷⁷. A skolasztikus szellemiséget csak gazdagítja a platonikus, augusztianus gondolat egy-egy megnyilvánulása. Például az, hogy „az érték az az ősfogalom, amellyel leginkább közelíthetjük meg az abszolútum mibenlétét, Isten megismerését [...] az értékismerés, a Jó megismerése a végtelen szeretet – eros – élményében a számunkra elérhető maximális

⁸⁷⁶ Vö. BEV 204. §. 240. old.

⁸⁷⁷ Vö. PAULER ÁKOS, *Metafizika*, Bp. 1938. 43. §. 51. old.

istenismeret”⁸⁷⁸. Néhány oldallal korábban pedig Pauler úgy fogalmaz, hogy „akkor közelíthetjük meg a legjobban az abszolút, a teljes isteni létet, ha a megismerés, a szeretet, s az alkotás gyönyörűségeit éljük át”⁸⁷⁹. Bölcséletében a Bibliából származó szavakat is használja: „Isten a szeretet.”⁸⁸⁰ Mindez mutatja, hogy Pauler számára az analógia tana alapvető fontossággal bír, azt vallja, hogy az abszolútumról „azon analógia alapján alkothatunk, ha nem is teljes, de helyes fogalmat, hogy mi 1. átéljük az igazságban az örökkévaló tartamot, 2. a szeretetben a végtelenséget és 3. alkotásainkban a teremtés analógiáját”⁸⁸¹.

Ezek a pauleri gondolatok igazolják azt is, hogy Pauler az érték és az igazság oldaláról közelítette meg Istent, látszik, hogy tiszta logikai idealizmusa mennyire rányomta bélyegét Isten-fogalmára. Az Abszolútumban, mert tiszta egyszerűsége mindennemű differenciálódást kizár, az érték és az értékesség is azonosul. A mi tiszta érték fogalmaink, amelyek bizonyos differenciálódást is jelentenek, csak analóg módon alkalmazhatók rá: „csak egy őserék van, melyet mi emberek mintegy több közegen át megtörve, több alapértékben ragadunk meg: az igazban, jóban, szépben. Ezt az alapértéket szentségnek nevezzük [...] Mint ahogy a fény egy, de több színben törhetik meg, úgy az isteni eros, a szentség az egyetlen abszolút érték, amelynek a megtört képei az igaz, az erkölcsi jó s a szépség”⁸⁸².

Az analogia entis tanának alkalmazásában is megmutatkozik a pauleri Isten-fogalom elmélyülése. Ez az Abszolútum túl van minden létmódon, mégis minden létmód egybeesik benne. Túl van minden kategórián, mégis minden értékesség állítható róla. Az Abszolútumról való igaz megállapításoknak van formális alapja, bár kategóriáink csak „intencionaliter vonatkoznak rá, anélkül, hogy felölelnék”⁸⁸³, hiszen a tökéletesen egy-szerű isteni valóságot fel nem ölelhetik.

⁸⁷⁸ PAULER ÁKOS, *A tiszta logika metafizikai vonatkozásai*, in *Tanulmányok az ideológia köréből*, Bp. 1938. 214. old.

⁸⁷⁹ PAULER ÁKOS, *A tiszta logika metafizikai vonatkozásai*, in *Tanulmányok az ideológia köréből*, Bp. 1938. 202. old.

⁸⁸⁰ PAULER ÁKOS, *Metafizika*, Bp. 1938. 44 a. §. 54. old. Vö. 1Jn 4,16.

⁸⁸¹ PAULER ÁKOS, *A tiszta logika metafizikai vonatkozásai*, in *Tanulmányok az ideológia köréből*, Bp. 1938. 202. old.

⁸⁸² PAULER ÁKOS, *A tiszta logika metafizikai vonatkozásai*, in *Tanulmányok az ideológia köréből*, Bp. 1938. 217. old.

⁸⁸³ PAULER ÁKOS, *A létezés felismerése*, in *Tanulmányok az ideológia köréből*, Bp. 1938. 158. old.

12.) Az Isten-fogalom további elemzése

Bárhogyan is igyekszünk – vallja Pauler Ákos – az Abszolútum kimerítő fogalmát nem tudjuk elérni, „lényegében s létmódjában is örökké ismeretlen marad számunkra”⁸⁸⁴. Mégis, határozmányainak fölillantásával létét és lényegét is meg tudjuk közelíteni, főleg a relatív, tehát viszonylagos létezőktől való elhatárolással. Pauler az Abszolútum számos tulajdonságát megkülönbözteti. Beszél mindenhatóságáról, mindentudásáról, végtelenül tökéletesnek mondja a személyes, szellemi, egy, végtelen, változatlan, örök, teremtő és mindenható Abszolútumot.

12. 1.) Az Abszolútum egy, egyszerű, a világtól különböző, személyes és szellemi

Isten fogalmából, azaz feltétlenségéből mindenek előtt az következik, hogy „Abszolútum csak egy lehet”⁸⁸⁵. Ha egynél több – kettő vagy három – Abszolútum létezne, akkor azok az összefüggés elvénél fogva viszonyban állnának egymással, tehát az egyik jelentése feltenné a másik jelentését, amivel korlátoznák egymást és így már egyikük sem volna valódi Abszolútum, hanem csak relatívum. Ősi megfontolás, hogy amiből több is van, az nem meríti ki a fajára jellemző léttökéletességet, ami tökéletesség az egyikben megvan, az a másiktól hiányzik, ezért a legtökéletesebből csupán egy létezhet. Az „egy” fogalmának az Abszolútumra való alkalmazása abból következik, hogy a logikai alapelvek az Abszolútumra is érvényesek, és ezek az alapelvek pontosan az egy és a több fogalmának alkalmazásán alapulnak. Az összefüggés elve, például, az elemek (egy-ségek) más elemekkel (több-séggel) való összefüggéséről szólnak.

„Az Abszolútum nem lehet azonos a világgal”⁸⁸⁶, a világ ugyanis több szubsztanciából áll, pluralisztikus szerkezetű. Nyilvánvaló, szögezi le Pauler Ákos, hogy „nem a monizmus, de az ősdualizmus minden mélyebb metafizika alaptanítása”⁸⁸⁷. Lényegéből adódóan „az Abszolútum feltétlenül egyszerű, azaz

⁸⁸⁴ PAULER ÁKOS, *Metafizika*, Bp. 1938. 30. §. 39. old.

⁸⁸⁵ BEV 189. old. *Metafizika*, Bp. 1938. 32. §. 41. old. A kortárs Schütz Antal, *A bölcsélet elemei* (1940) című művében úgy fogalmaz, „egy az, ami magában nem hord megosztottságot, különbözőséget, és mástól el van választva; unum est ens indivisum in se et divisum ab alio.” 257. old.

⁸⁸⁶ BEV 168. §. 191. old.

⁸⁸⁷ BEV 168. §. 189. old.

oszthatatlan”⁸⁸⁸. Egyszerű (simplex) az a dolog, aminek nincsenek részei, abszolúte elemi jellegű, mint amilyen az Abszolútum, amely mibenléténél fogva végső előfeltétel. Pauler úgy magyarázza, hogy ami összetett és bármely értelemben osztható, az függ valós vagy lehetséges alkotórészeitől, csak addig áll fenn, amíg részei megvannak, vagyis relatív. Az Abszolútum tökéletes egyszerűsége nemcsak az aktuális, de a potenciális részek létét is kizárja, ami azt is jelenti, hogy „az Abszolútum nem lehet térbeli dolog, azaz anyag”⁸⁸⁹. Minden anyag – test – lényegénél fogva relatív, mert a végtelenségig további részeire osztható, és mert a testek függenek a részeiktől. De relatív azért is, mert szükségképpen valamilyen térbeli alakkal bír (gömb, kocka, egyéb), ami határoltságot jelent. Az Abszolútum nem ilyen, tehát lényegénél fogva nem lehet anyag. Ám, azt sem mondhatjuk, hogy lélek. Minden valóság – tanítja Pauler – relatív, így relatív a lelki természetű valóság is. Bizonyítja ezt, hogy minden valóság változik, és a változás pedig a mástól való függőséget igazolja. A lélek, illetve annak központi magva, végső alanya az Én, egy és oszthatatlan valóság. Azonban, mint minden valóság (szubsztancia) a lelki valóság is relatív, mert létében és határozmányaiban mástól függ. Az Abszolútum a testnek és a léleknek is végső előfeltétele, tehát „a test-lélek dualizmusán túl fekvő harmadik fajta léttartalommal bír, melyet legáltalában szellemnek nevezhetünk”⁸⁹⁰. A szellem nem valóság (szubsztancia vagy akcicens) és nem tartalmazhatja az alany-tárgy dualizmusát, amely függőséget, relativitást jelent. Viszont szükséges, hogy az Abszolútum valamiféle tudomással bírjon a relatívumról, különben nem határozhatná meg végső feltételként. „Az Abszolútum tudatát tehát olyannak kell elgondolnunk, mint amely nem azáltal bír tudomással a világról, hogy az hat reá, hanem azáltal, hogy Ő a világot minden ízében meghatározza”⁸⁹¹. Pauler Ákos Szent Ágoston püspöknek, a *Vallomások* című munkájában olvasható, kifejező megfogalmazását használja, amely szerint „mi nem azért látjuk olyannak a dolgokat, mert ilyenek, de azért ilyenek, mert Isten őket ilyenek látja”⁸⁹². Az Abszolútum, mint szellem, kizárja tudattartalmának más általi meghatározottságát, de szükségképpenivé teszi az Abszolútumban a tudatot. Az aktív és tárgyát abszolúte meghatározó, teremtő tudatban

⁸⁸⁸ BEV 168. §. 189. old.

⁸⁸⁹ PAULER ÁKOS, *Metafizika*, Bp. 1938. 42. old.

⁸⁹⁰ PAULER ÁKOS, *Metafizika*, Bp. 1938. 35. §. 43. old.

⁸⁹¹ PAULER ÁKOS, *Metafizika*, Bp. 1938. 35. §. 44. old.

⁸⁹² AUGUSTINUS, *Vallomások* című írásából idézi PAULER ÁKOS, a *Metafizika* című könyvében, a 44. oldalon, Bp. 1938.

nincs semmiféle relativitás. A tudat azt jelenti, hogy valaki tud valamiről, tehát a tudat Én, azaz végső centrum nélkül lehetetlen. Az Én abszolút koncentrátságot és egyszerűséget jelent. Énnel bírni egyenlő egyszerűnek és végső alanynak lenni, amely, ha nem kapcsolatos, mint nálunk embereknél a tárgytól való függéssel (passzív tudattal), az Abszolútum egyik leglényegesebb vonása, amely szükségképpen megilleti őt. Pauler gondolatmenete voltaképpen Isten személyességét igazolja, tehát azt, hogy van Én relativitás nélkül, tökéletesség tökéletlenség nélkül. Hogy a relatív szellemi valóságok tökéletlensége, korlátoltsága megszűnik a mindent feltétlenül meghatározó Én, az Abszolútum fogalmában, és ez a végtelen isteni Én, teremtő öntudat éppen személyes voltával fogja át a mindenséget. Ehhez még azt teszi hozzá Pauler, hogy a valóság mindig individuális is, ami azt jelenti, valamely határozományban mindig eltér minden más valóságtól. Különben ugyanaz történe a világban, teljesen egyforma lényegű létezők teljesen egyforma hatásokat mutatnának. A tapasztalat azonban igazolja – magyarázza Pauler Ákos – a valóságban az individualitást, az egyedi vonásokat, amelyek megkülönböztetik egymástól az egyes valóságokat. Mivel az Abszolútum egyetlen, sajátja az individualitás, az egyediség is.

12. 2.) Az Abszolútum végtelen, változatlan, örökkévaló, tökéletes és teremti a relativumokat

Az Abszolútum egyszerű és oszthatatlan. Ezzel Pauler azt is állítja, hogy az Abszolútum nem anyagi természetű, „hiszen a test épp kiterjedésénél fogva mindig osztható”⁸⁹³. Az is kétségtelen, hogy „az Abszolútum kívül áll minden keletkezésen és elmúláson: örök”⁸⁹⁴. Mindennek, ami csak létezik állandó, végső, abszolút előfeltétele, ezért túl kell legyen minden keletkezésen és elmúláson. Ami változik, az tökéletlen, azért mozog, változik, hogy képességeit, aktualizálja, megvalósítsa. Ez a szempont együtt jár a keletkezéssel és elmúlással. Mivel az Abszolútum tiszta forma, benne a „lehetőség és valóság, lényeg és lét öröktől fogva azonosak”⁸⁹⁵.

Míg a relatív létezés mástól való függéssel és lehatároltsággal, tehát végességgel egyenlő, Abszolútumnak lenni éppen ellenkezőleg, mástól való nem-

⁸⁹³ BEV 168. §. 189. old.

⁸⁹⁴ BEV 168. §. 189. old.

⁸⁹⁵ BEV 168. §. 190. old.

határoltságot, vagyis végtelenséget jelent. A tudatos lényt a tudattalannal szemben az jellemzi, hogy önmagának is tárgya lehet. Az öntudat – az Én tudata – pedig az önmagára való reflektálás lehetőségét jelenti a végtelenségig. Az emberi öntudat belső végtelensége abban a lehetőségben nyilvánul meg, hogy az időben az ember határtalanul önmaga tárgyává teheti önmaga énjét. Az Abszolútum teremtő öntudata esetében időbeli folyamat kizárt (az Abszolútum változatlan), azaz aktuálisan végtelennek kell lennie az önleképezésnek. „Vagyis az Abszolútum végtelensége abból következik, hogy az időtlen öntudat maga befejezett végtelensége: az öntudatossági aktusok számának aktuális végtelenségét jelenti”⁸⁹⁶. Pauler megfogalmazása érdekesnek tűnhet, voltaképpen a matematikai végtelen fogalom (végtelen sorozatra való egyértelmű leképezhetőség) átvitele a metafizikába. Az isteni öntudat valóban végtelen, nemcsak azért, mert minden aktuális és potenciális valóságot felölel, de magát a végtelen isteni léttartalmat végtelen intenzitással fogja át. A skolasztikus tanítás szerint „Isten végtelensége, létének és lényegének abszolút egységét fejezi ki. Isten örökkévalósága viszont létének végtelenségét jelenti”⁸⁹⁷. Miután az Abszolútum végtelen és változatlan, örökkévaló is, ami „öröktől fogva való teljes megvalósultságot jelent”⁸⁹⁸ – magyarázza Pauler és hozzáteszi, hogy míg a relatív létezők soha nincsenek teljesen megvalósulva, a lényeg és a megvalósultság mindig különböznek egymástól, vagyis a relatív létező mindig csupán ens reale, addig az Abszolútum szükségképpen ens realissimum. Ahogyan az előbb már volt róla szó, az Abszolútumban „öröktől fogva teljes mivoltában teljesen megvalósult; nála tehát essentia és existentia teljesen fődik egymást, sőt e két mozzanat azonos”⁸⁹⁹. Az örökkévaló Abszolútum végtelenül tökéletes is, ami azt jelenti, hogy lényegét teljesen megvalósította. Benne mindaz, ami öröktől fogva megvalósult, az végtelen mértékben realizálódott. Pauler hangsúlyozza, hogy ez áll az értékre is, vagyis „az Abszolútum nemcsak ontológiai, de értékelméleti értelemben is tökéletes, azaz végtelenül tökéletes mindkét vonatkozásban”⁹⁰⁰.

Az abszolútum szükségképpen változatlan is, lényegénél fogva csak önmagától függ. Változatlansága azonban nem jelent megkötöttséget, a változás olyan mozzanat,

⁸⁹⁶ PAULER ÁKOS, *Metafizika*, Bp. 1938. 36. §. 45. old.

⁸⁹⁷ BOLBERITZ PÁL, *Isten, ember, vallás*, Bp. 1984. 118. old.

⁸⁹⁸ PAULER ÁKOS, *Metafizika*, Bp. 1938. 39. §. 47. old.

⁸⁹⁹ PAULER ÁKOS, *Metafizika*, Bp. 1938. 39. §. 48. old.

⁹⁰⁰ PAULER ÁKOS, *Metafizika*, Bp. 1938. 40. §. 48. old.

amit valami külső ok idéz elő, ilyesmi az Abszolútummal nem történhet, mert „az Abszolútum létteljes, azaz befejezett végtelenséget jelent”⁹⁰¹. Pauler, Arisztotelészt követve fejtegeti, hogy a változó csak az lehet, ami nem létteljes, vagyis csak a tökéletlen változik. Arisztotelész a *Metafizikában* azt írja, hogy „van valami, ami – bár nem mozog – mozgat: ami örökkévaló, szubstancia és tevékenység egyszerre”⁹⁰². Pár sorral lejjebb Arisztotelész tovább erősíti mondanivalóját, „mivel van valami létező, mely úgy mozgat, hogy maga mozdulatlan és valóságos tevékeny létező, róla fel sem tétélezhető, hogy megváltozik”⁹⁰³. S hogy hogyan történik a mozgás, arról a görög bölcselő ugyanott azt vallja, „kétféle cél van ugyanis: az egyik, ami meglétében jó, s a másik, ami a feléje való törekvést teszi jóvá. Az utóbbi tehát úgy mozgat, mint a szeretett lény, míg a mozgatott való másnak adja tovább a mozgást”⁹⁰⁴. Erre mondja Pauler, hogy már Arisztotelész kimutatta, „a változatlan is idézhet elő változást, a nélkül, hogy maga változnék, t. i. azáltal, hogy vágyat és szeretetet ébreszt maga iránt”⁹⁰⁵.

Az Abszolútum a relatívumok végső előfeltétele, ahogyan Pauler fogalmaz, „az Abszolútum mibenlétében fogva egyedül és feltétlenül meghatározza a relatívumot”⁹⁰⁶. Azt a mozzanatot tehát, hogy az Abszolútum minden részletében, léteben és lényegében is meghatározza a relatívumot, teremtésnek nevezzük: „az Abszolútum tehát teremti a relatívumokat”⁹⁰⁷. Ezzel Pauler megoldja azt az ellenvetést, miszerint az Abszolútum nem állhat viszonyban a világ dolgaival, mert azzal maga is korlátozottá, relatívvá válna. Pauler kifejti, hogy ez a megfontolás valóban állhat minden más viszonyra, de a teremtés viszonyára soha. Bölcselőnk szerint a teremtés az egyetlen unilaterális viszony, „ahol csak A határozza meg B-t, de B nem határozza meg viszont A-t, – mert, ha B mindenét A-nak köszöni, mint annak teremtménye, akkor teljesen B-től függően, a B-nek A-hoz való viszonyában is csak annyi van, amennyit A helyezett B-be, s így ez az A által teremtett viszony nem határolhatja A-t, amelytől e viszony léte is függ”⁹⁰⁸. Másutt Pauler azt írja, hogy az Abszolútum végső

⁹⁰¹ PAULER ÁKOS, *Metafizika*, Bp. 1938. 38. §. 47. old.

⁹⁰² ARISZTOTELÉSZ, *Metafizika*, XII. 7. fej. 1072 a (ford. Halasy Nagy József).

⁹⁰³ ARISZTOTELÉSZ, *Metafizika*, XII. 7. fej. 1072 a (ford. Halasy Nagy József).

⁹⁰⁴ ARISZTOTELÉSZ, *Metafizika*, XII. 7. fej. 1072 b (ford. Halasy Nagy József).

⁹⁰⁵ PAULER ÁKOS, *Metafizika*, Bp. 1938. 38. §. 47. old.

⁹⁰⁶ PAULER ÁKOS, *Metafizika*, Bp. 1938. 37. §. 46. old.

⁹⁰⁷ PAULER ÁKOS, *Metafizika*, Bp. 1938. 37. §. 46. old.

⁹⁰⁸ PAULER ÁKOS, *Metafizika*, Bp. 1938. 37. §. 46. old.

előfeltétele minden relatívumnak, azokat mind létünkben, mind lényegükben abszolúte meghatározza. Az ilyen létet pedig „teremtő létnek nevezzük – írja – mert teremteni épp annyit tesz, mint egy más dolgot abszolúte meghatározni”⁹⁰⁹.

13.) Isten és ember viszonya Pauler bölcseletében

Abból, hogy az Abszolútum a teremtett világot (relatívumot) létében és lényegében abszolúte meghatározza, a világfolyamat mozzanataira szüntelenül hat, a szubsztanciák kibontakozását előmozdítja, azoknak végső felszabadítója és megváltója, egészen konkrét következmények adódnak az ember számára. Az Abszolútum lényegéből következik végtelen jósága és irántunk való szeretete. Pauler a Napkelet című újságban azt írja, hogy „Isten szeret bennünket, mégpedig lényéhez méltóan oly végtelen szeretettel, melyhez képest a mi szegény kis emberi szívünk minden szeretete csak csöpp a tengerhez mérve.”⁹¹⁰ Természetes, hogy egy ilyen lény után a teremtmények, hacsak öntudatlanul is, vágyódnak. Különösképpen vágyik az őt feltétlenül meghatározó, végtelenül tökéletes lény után az ember, aki öntudatos szellemi volta következtében a létezést, s benne saját létezését, mint olyat megéli. A filozófus Pauler tovább lép bölcseleti mivoltából, amikor Platón követve, úgy fogalmaz, hogy az „Isten utáni vágy, s az a törekvés, hogy istenséghez minél hasonlóbakká válunk – a ὁμοιωσις τῷ θεῷ – erkölcsi életünk legmélyebb, bár gyakran öntudatlanul működő végső indítéka”⁹¹¹.

Az Isten-ember kapcsolat lényegét Pauler a szeretetben találja meg, „ahol a szeretett lény törekszik a szeretett után, a szeretett lény pedig felemeli a szeretett lényt”⁹¹². Isten gondviselőn fordul az emberekhez és ennek kifejezője a megváltás. Pauler elismeri, hogy a megváltás tényének misztériumát a filozófia nem képes világos és szabatos fogalmakkal leírni, kifejezései analóg érteleműek, nem tehet mást, minthogy „az analóg metafizikai tényálladékot felfedi”⁹¹³. Pauler gondolkodásában megváltani annyi, mint valamit tökéletesebbé tenni, fejlődését segíteni és ezáltal a

⁹⁰⁹ PAULER ÁKOS, *A tiszta logika metafizikai vonatkozásai*, in *Tanulmányok az ideológia köréből*, Bp. 1937. 202. old.

⁹¹⁰ PAULER ÁKOS, *Aquinói Szent Tamás*, Napkelet, 1925.

⁹¹¹ BEV 112 a. §. 141. old.

⁹¹² PAULER ÁKOS, *Metafizika*, Bp. 1938. 44a. §. 54. old.

⁹¹³ PAULER ÁKOS, *Metafizika*, Bp. 1938. 44a. §. 54. old.

szenvedésektől megszabadítani. Már írtam arról, hogy bölcselő létére, Pauler nem fél rendszerében vallási köntösben fogalmazni, „Isten – vallja – teremtményeinek megváltását is munkálja, azaz a földi szenvedéstől való végső és teljes felszabadulást”⁹¹⁴. A szenvedés forrása Pauler szerint a tökéletlenség, a befejezetlenség, a meg-nem-valósultság, ami bölcselőnk szerint a teremtmény relatív voltából szükségszerűen következik.

A tökéletlenségtől való megszabadítás – megváltás – a szellemi élet síkján a moralitás fejlődését jelenti, azaz Isten utánzását. Megmutatkozik itt is az Abszolútum szerepe az emberi cselekvésben. Az Abszolútum ősfeltétele minden értéknek, benne per analogiam abszolút értéktökéletességet kell feltételeznünk. Ebből adódóan az Abszolútum minden értékmegvalósításra törekvő emberi tevékenység eszménye és normaadója. A „normák éppen azért abszolútak, mert alanyuk feltétlen: a normaforrás maga az Abszolútum”⁹¹⁵. Pauler Ákos erkölcstana hangsúlyozza, hogy az erkölcsi magatartás, az erény valójában „az Abszolútum, azaz Isten szolgálata”⁹¹⁶. Az erkölcsi parancs pedig nem valami, az emberi természetre kívülről rákényszerített magatartás, hanem magának „a helyes emberi természetnek is spontán kívánalma”⁹¹⁷. Az Arisztotelésről szóló munkájában pedig Pauler úgy fogalmaz, hogy a „legmagasabb rendű erkölcsiség az örök igazság kultuszában áll. Átala már a földi életben felemelkedhetünk a testiség és a társadalmi élet korlátjai fölé s megközelíthetjük Isten tökéletes, soha el nem múló életét és boldogságát”⁹¹⁸.

A végtelenül tökéletes Abszolútumhoz való, vágyott hasonulás, vagyis az Abszolútum utánzása, csak egy esetben lehetséges, „ha valamely, elménk által fel nem fogható misztérium folytán Isten emberré lesz [...] Isten emberré levése észfölköti igazság [...] de szükségképpen posztulátuma a moralitás lényegének s ennyiben emberi értelmünk igazolhatja azt”⁹¹⁹. Más szavakkal, Pauler azt mondja, Isten emberré lesz, hogy az ember felé is megmutassa az erkölcsi ideált.

Pauler etikai idealizmusában sajátos színezetű a megváltás gondolata akkor is, amikor úgy érvel, Isten a lelket halhatatlanná teremti, hogy az etosz megvalósításának végtelen feladatát a véges ember számára is lehetővé tegye. Úgy fogalmaz, hogy „az

⁹¹⁴ PAULER ÁKOS, *Metafizika*, Bp. 1938. 93. §. 117. old.

⁹¹⁵ PAULER ÁKOS, *Metafizika*, Bp. 1938. 93. §. 114. old.

⁹¹⁶ PAULER ÁKOS, *Metafizika*, Bp. 1938. 93. §. 114. old.

⁹¹⁷ PAULER ÁKOS, *Metafizika*, Bp. 1938. 93. §. 114. old.

⁹¹⁸ PAULER ÁKOS, *Aristoteles*, Bp. 1922. 101. old.

⁹¹⁹ PAULER ÁKOS, *Metafizika*, Bp. 1938. 93. §. 116. old.

Abszolútum szerepe az erkölcsi életben az, hogy az etikus (azaz a legértékesebb) életet örökkévalóvá teszi azáltal, hogy a lélek halhatatlanná teremti. Ezáltal az etikus élet feladatait is végtelenné teszi: örök életen át végtelen sok feladat oldható meg, s így az étosz és az örökkévalóság, az étosz s a végtelenség azonosulását a véges ember számára is lehetővé teszi”⁹²⁰.

Látjuk, hogy bölcseink metafizikájának erkölcsstanában értekezik a megváltásról és a lélek halhatatlanságáról is. „Az Abszolútumban a világ megváltóját, a Jó szolgálatában, mint a legfőbb kegyelmi segítséget kell tekintenünk.”⁹²¹ A megváltás pedig „az egyéni lélek hallhatatlanságát is posztulálja, mely metafizikailag egyébként is igazolható”⁹²². Azzal persze, Pauler tisztában van azzal, hogy a filozófia, például, a megváltás misztériumának tényét képtelen világos fogalmakkal kifejezni, csupán egyet tehet, ahogyan már idéztem is: „az analóg metafizikai tényálladékot felfedi”⁹²³. Amúgy pedig Pauler a lélek halhatatlanságát metafizikailag igazolhatónak tartja. Az emberi lélek halhatatlanságának oka, hogy az emberi lélek szubsztancia, ami öntevékeny centrumot, öntevékeny valóságot takar. A lélek öntevékeny valóságát bizonyítja, hogy teljes bizonyossággal tudom, én gondolkodok, én cselekszem – magyarázza Pauler – vagyis jól elhatárolható vagyok embertársaimtól, továbbá végső kiindulópontja vagyok tevékenységemnek. Nyilvánvaló, fejtegeti Pauler, hogy „a lélek nem szűnhet meg létezni, azaz a halál után is él”⁹²⁴. A lélek, mint az Én tevékenységének végső kiindulópontja, egyszerű, és a halál után nem megszűnik tehát, hanem visszavonul, azaz „megszünteti a testet alkotó elemek egységes irányítását”⁹²⁵.

Pauler Ákos etikai rendszerének első kidolgozását, erkölcsi eszményei megalkotását, a már tárgyalt, *Az etikai megismerés természete* (1907) című könyvében találjuk. Amikor etikáját először megírta, az érték-abszolútum csupán, mint ideális érvényességszféra játszott nála szerepet. Akkori nézete szerint az erkölcsi érték megvalósítására csak az emberi személy hivatott (és nem transzcendens lényként), mint egyetlen személyes értékmegvalósító és értékhordozó. Logikusan lett ebben az etikában erkölcsi alapkövetelmény az ember tisztelete és szeretete. A négy alapeszmény, a humanizmus, a kultúra, a becsület, a jog, valamint az ember tisztelete

⁹²⁰ PAULER ÁKOS, *Metafizika*, Bp. 1938. 94. §. 119. old.

⁹²¹ PAULER ÁKOS, *Metafizika*, Bp. 1938. 93. §. 117. old.

⁹²² PAULER ÁKOS, *Metafizika*, Bp. 1938. 94. §. 117. old.

⁹²³ PAULER ÁKOS, *Metafizika*, Bp. 1938. 93. §. 117. old.

⁹²⁴ PAULER ÁKOS, *Metafizika*, Bp. 1938. 94. §. 118. old.

⁹²⁵ PAULER ÁKOS, *Metafizika*, Bp. 1938. 94. §. 119. old.

és szeretete Pauler, *Bevezetés a filozófiába* (1920¹, 1933³) című művében is középpontban marad, de már keresztény tartalommal. „Az igazi humanizmus ép abban áll, hogy az embert annyiban szeretjük, amennyiben benne az igazságot szeretjük – vallási nyelven szólva: ha az embert Istenért szeretjük s az isteni tökéletességhez hasonlónak iparkodunk életét tenni. A helyes humanizmus, vagyis a valódi emberszeretet tehát az igazságnak mindenekfelett való szeretetéből táplálkozik”⁹²⁶.

Isten és ember bensőséges viszonya Pauler több írásában is megjelenik, így még elmélyültebb formájában a posztumusz *Metafizikában* (korábbi írásai alapján, 1938) is. Itt a tiszteletnek és a szeretetnek közvetve, az ember tiszteletén keresztül, ám közvetlenül és elsősorban a személyes, szent értékabszolútumra, Istenre kell irányulnia. Az Istenre építő kapcsolat alapja a krisztusi főparancsolat: Isten szeretetének törvénye. „Az értékek s végül azok végső forrásának: Istennek (az Abszolútumnak) szeretete nyilván minden erénynek forrása és gyökere”⁹²⁷.

14.) Az Abszolútum a megismerésben

Ahhoz, hogy eljussak a címben is megjelölt gondolathoz, miszerint Pauler Ákos bölcséletében az Abszolútum ismerete honnan származik, előbb arról kell szólnom, hogyan zajlik a megismerés, majd csak azután arról, hogy abban milyen szerepe van az Abszolútumnak. E téma alapjait dolgozatom során megvettem már, a kérdést több oldalról is megközelítettem. Szó volt Isten megismerhetőségének lehetőségeiről, az ezt segítő előzetes létismeretről, az Abszolútum fogalmáról, örökkévalóságáról, végtelenségéről, személyességéről, teremtő akaratáról és más tulajdonságáról, Isten és ember viszonyáról, az ideavilág és az Abszolútum kapcsolatáról, Pauler Ákos bölcséletének az Abszolútumra való irányultságáról. Tisztázni próbáltam Paulernél alapvető fontosságú fogalmakat, mint például redukció, ráébredés, autotetikus ítélet, hogy csak néhány témát említsek. Ezek az ismeretek megalapozzák és lehetővé teszik a tovább lépést, az eredmények összegzését.

„Megismerni általában annyit tesz, mint valamely tárgyat tudatosítani”⁹²⁸ – hangsúlyozza Pauler, aki a megismerés mibenlétének elemzését a fölvetéssel kezdi,

⁹²⁶ BEV 104. §. 122. old.

⁹²⁷ PAULER ÁKOS, *Metafizika*, Bp. 1938. 89. §. 110. old.

⁹²⁸ PAULER ÁKOS, *Metafizika*, Bp. 1938. 45. §. 55. old.

majd hozzáfűzi, hogy a megismerés élményében adott maga a megismerő alany, a megismert tárgy és az ismereti tartalom. A megismerés tartalma, azaz a megismerés eredménye logikus kell legyen, tehát a logikai alapelveken kell alapulnia. Összegezve, Pauler kijelenti, hogy „megismerésnek azt a folyamatot nevezhetjük, mely által tudatunk logikailag értékes tartalommal gyarapszik”⁹²⁹.

14. 1.) *Megismerés és bizonyosság összefonódása*

Az, amire az emberi lélek mindenekelőtt törekszik – magyarázza Pauler – nem a megismerés, hanem a bizonyosság. A bizonyosság tágabb körű, bölcselők szerint nem minden bizonyosság épülhet megismerésen, pláne tudáson. Az a bizonyosság, amelyre a gyakorlati életben leginkább építünk, nem a tudás, hanem a hit. Hitnek tudniillik „épp azt a bizonyosságot nevezzük, mely nem tudáson, hanem valamiféle bizalmon alapszik”⁹³⁰ – folytatja bölcselők. Hiszem, hogy holnap is élek, hogy a Föld nem pusztul el egy kozmikus eredetű katasztrófa következtében. Cselekvéseink gyakorlati bizonyosságra épülnek, vagyis nem tudásra, hanem a hitre építenek, azon alapulnak. Ez a hit pedig „az isteni Gondviselésbe vetett hittal azonos”⁹³¹ – fogalmazza meg Pauler, majd hozzáteszi, téves az a nézet, amely szerint a hitbeli bizonyosság voltaképpen a valószínűség felvétele, olyan hipotézis, amely egyenlő a megismerés bizonyosságával. Még egyértelműbben szögezi le, hogy „a cselekvés kívánta bizonyosság sohasem lehet a tudásban, hanem csak a bizalomteljes, végelemzésben vallási hitben megalapozva”⁹³². Az életünkhöz szükséges bizonyosság az abszolút, végső bizonyosságokban gyökerezik – állítja Pauler, aki szerint a végső bizonyosságot az ókorban a bölcsességben, a középkorban a vallásos hitben, az újkorban pedig a szaktudományokban keresték. Az ókorban a bölcsesség több volt, mint mégoly jeles tudás, „az egész ember helyes állásfoglalását jelentette”⁹³³. Arisztotelészt idézi, aki szerint a bölcsesség elsősorban a végső elvek és okok ismeretét jelenti: „a bölcsesség bizonyos alapelvekre és okokra vonatkozó tudomány”⁹³⁴ – olvassuk az ókori

⁹²⁹ PAULER ÁKOS, *Metafizika*, Bp. 1938. 45. §. 55. old.

⁹³⁰ PAULER ÁKOS, *Metafizika*, Bp. 1938. 46. §. 55. old.

⁹³¹ PAULER ÁKOS, *Metafizika*, Bp. 1938. 46. §. 55. old.

⁹³² PAULER ÁKOS, *Metafizika*, Bp. 1938. 46. §. 56. old.

⁹³³ PAULER ÁKOS, *Metafizika*, Bp. 1938. 46a. §. 56. old.

⁹³⁴ ARISZTOTELÉSZ, *Metafizika*, 982 a (ford. Halasy Nagy József).

mesternél. A *Metafizika* XI. könyvében Arisztotelész újra kitér a témára, miszerint „a bölcsesség az elvekről szóló tudomány”⁹³⁵. Az elvek ismeretét Arisztotelész összefüggésbe hozza az istenismerettel, azt írja, hogy „legbiztosabb ismeretek pedig az elvek és az okok, mert általuk és belőlük ismerjük meg a többi dolgokat, nem pedig ezeket az alájuk tartozók útján. S a tudományok között mindig azé a vezető szerep és az áll a szolgáló tudomány fölött, amelyik felismeri, hogy mi az a cél, amiért mindent cselekedni kell. Ez pedig minden dologban a Jó – s általában az egész természetben a legfőbb Jó”⁹³⁶.

A középkor a vallásos hitben találta meg az abszolút bizonyosságot, Pauler úgy tartja, Aquinói Szent Tamás felfogásában „mindinkább felszínre kerül a megismerés és a hit szoros és nélkülözhetetlen kapcsolata, a bizalmon alapuló hinni akarás”⁹³⁷. Tamás szerint a hit a tudomány és a megértés összetartozik⁹³⁸. Az újkor embere már a szaktudományokban keresi az abszolút bizonyosságot, az érzékelést tartja biztosnak. Pedig a valóságnak csupán kisebb része érzékelhető – hangsúlyozza bölcseink, és „amennyiben a valóság érzékelhető, annyiban sem nyújt az érzékelés szilárd alapot a bizonyosságnak”⁹³⁹.

14. 2.) A lelki valóság szerepe a megismerésben

Pauler Ákos felhívja a figyelmet arra, hogy miközben az érzékszerveinkkel felfogjuk a külvilágot, átéljük lelki élményeinket is. Amikor látunk, hallunk, egyúttal gondolkodunk is, érzelmeket, törekvéseket élünk át, amiket közvetlenül ragadhatunk meg, tehát nem érzékszerveink segítségével. A lelki realitás „lényegesen más természetű, mint az a valóság, melyet külvilágként érzékszerveinkkel fogunk fel”⁹⁴⁰. Ez is azt bizonyítja, hogy a bizonyosság alapja nem lehet az érzékelés.

⁹³⁵ ARISZTOTELÉSZ, *Metafizika*, 1059 a (ford. Halasy Nagy József).

⁹³⁶ ARISZTOTELÉSZ, *Metafizika*, 982 b (ford. Halasy Nagy József).

⁹³⁷ PAULER ÁKOS, *Metafizika*, Bp. 1938. 46 a. §. 56. old.

⁹³⁸ Vö. AQUINÓI SZENT TAMÁS, *Summa Theologiae*, IIa-IIae, q. 23. a. 1. „Sed actus iste qui est credere, habet firmam adhaesionem ad unam partem in quo convenit credens cum sciente et intelligente et tamen eius cognitio non est perfecta per manifestam visionem in quo convenit cum dubitante, suspicante et opinante, et sic proprium est credentis, ut cum assensu cogitet. Et propter hoc distinguitur iste actus qui est credere, ab omnibus actibus intellectus, qui sunt circa verum vel falsum.” (Idézi Pauler Ákos, *Metafizika* című könyve 56-57. oldalán.)

⁹³⁹ PAULER ÁKOS, *Metafizika*, Bp. 1938. 47. §. 57. old.

⁹⁴⁰ PAULER ÁKOS, *Metafizika*, Bp. 1938. 48. §. 57. old.

A lelki valóság külön világot, csak egyénileg megragadható tartalmakat jelent. A skolasztikus tanítás, a transzcendentális tomizismus és Brentano mellett Pauler is abból indul ki, hogy „minden lelki jelenségben az történik, hogy valamit valamire vonatkoztatunk”⁹⁴¹. Önmegfigyeléssel értesülök arról, hogyha látok valamit, azt én látom, ha akarok valamit, azt én akarom, ha gondolkodom valamin, én gondolok arra a dologra. Amire az átélő Én irányul, az „sajátos módon benne van a tudatban: intencionaliter inexistit [...] a lelki valóság mindig intencionális ráirányultságban nyilvánul meg”⁹⁴². Ez pedig azt jelenti, hogy minden lelki jelenségben van valamiféle megismerés, továbbá, hogy minden lelki valóságban ott van az Én-nek valamiféle, akár lappangó tudata, másfelől a lelki valóságban mindig van valamiféle utalás olyasmire, ami nem az Én. Pauler megállapítja, hogy „a lelki jelenség lényegénél fogva önmagát mindig transzcendálja: önmagán túl törekszik, mintegy önmagából kilépni kíván, a mellett, hogy önmagában marad”⁹⁴³. Az arisztotelészi-skolasztikus bölcsélet ezt úgy tanítja, hogy a megismerő a megismerésben a tárgy formáját ragadja meg – fogalmaz Pauler – majd hozzáfűzi, hogy erre mondja azt Platón, hogy a megismerés valójában az ideák megismerése. A nagy görög mester azt írja, hogy „ami a megismerhető dolgoknak az igazságot, a megismerőknek pedig a megismerés képességét biztosítja: ezt kell a jó ideájának tartanunk”⁹⁴⁴.

Mindez Pauler Ákos számára azért fontos, hogy egyértelművé tegye, hogy a tárgy nemcsak érzékeléssel adott számunkra, hanem a lelki élményben is. Sőt, „a lelki jelenség mindig sajátos állásfoglalás bizonyos tárgykörre nézve, vagyis a lelki jelenség lényege, hogy mindig megismerés”⁹⁴⁵. A lelki jelenségek valóságának hangsúlyozása, amivel Pauler bizonyítja, hogy „a valóság nagy része (a lelki valóság) nem érzékszervek, de közvetlen élmények által tudatosítható”⁹⁴⁶, csapást mér a szenzualizmusra és a materializmusra, amely szerint csak érzékelhető, térbeli valóságot ismerhetünk meg.

⁹⁴¹ PAULER ÁKOS, *Metafizika*, Bp. 1938. 50. §. 59. old.

⁹⁴² PAULER ÁKOS, *Metafizika*, Bp. 1938. 50. §. 59. old.

⁹⁴³ PAULER ÁKOS, *Metafizika*, Bp. 1938. 52. §. 61. old.

⁹⁴⁴ PLATÓN, *Állam* 508 e (ford. Szabó Miklós).

⁹⁴⁵ PAULER ÁKOS, *Metafizika*, Bp. 1938. 53. §. 63. old.

⁹⁴⁶ PAULER ÁKOS, *Metafizika*, Bp. 1938. 53. §. 63. old.

ÁBRA

Alapvető lelki funkciók és a hozzájuk kapcsolódó ismerési aktusok Paulernél.⁹⁴⁷

Lelki jelenségek	Intencionált tárgykör
1. intuíció	1. valóság
2. törekvés (vágy, érzelem, akarat)	2. értékek világa
3. gondolkodás	3. igazság (ideák), érvényességek, egyetemességek köre

Az alapvető lelki funkciókat és az azokban megmutatkozó megismerési aktusokat Pauler egy kis táblázatban foglalta össze. Megemlítem, hogy bölcseleink szerint Arisztotelész is három csoportba osztotta a lelki jelenségeket, ezek az érzékelés, a törekvés és ész.⁹⁴⁸ Ugyanígy teszt Franz Brentano is, aki szerint lelki jelenség a Vorstellung (fogalom), az Urteil (ítélet) és a Phänomene der Liebe und des Hasses (a szeretet és a gyűlölet jelensége)⁹⁴⁹.

14. 3.) A megismerés lényege: a ráébredés

A megismerést akkor tudjuk helyesen értelmezni, ha sikerül egy, az empíriától független ismeretforrást kimutatnunk, amely egyúttal a ráismerés szubsztrátumául szolgálhat. Pauler Ákos a megismerés olyan módjára fókuszál, amelyet – ahogyan ő írja – eddig úgyszólván észre sem vettek, és ez az autotetikus ítélet nyomán feltámadó, röviden már érintett, ráébredés (egersis). Az autotetikus ítélethozatal valójában egy öntudatosodási folyamat, amelynek során az új tartalmakat önmagunkból merítjük, „az voltaképpen a bennünk öntudatlanul lappangó, velünkszületett ismereteknek az öntudat fényébe való emelésével azonos [...] A keresése ez apriori tartalomnak az autotetikus

⁹⁴⁷ Vö. PAULER ÁKOS, *Metafizika*, Bp. 1938. 53. §. 62. old.

⁹⁴⁸ Vö. ARISZTOTELÉSZ, *A lélekről*, III; *Nikomakhoszi etika*, VI. 11389 a. 18. Idézi Pauler Ákos, *Metafizika* c. könyve 62. oldalán.

⁹⁴⁹ BRENTANO, FRANZ, *Psychologie vom Erkenntnislehre*, Berlin, 1925. 14. 1. (1918¹). Idézi Pauler Ákos, *Metafizika* c. könyve 62. oldalán.

ítélkezés, melyet mint eljárást redukív módszernek nevezünk⁹⁵⁰ – hangsúlyozza Pauler.

A redukív módszert, az autotetikus ítélkezést és a nyomában megvalósuló ráébredést már érintettem. Rámutattam, hogy a logika, amely az igazság természetéről szóló tudomány, úgy szerez új ismeretet, hogy valamely helyesnek tartott elgondolásból visszakövetkeztet „azon szabályokra, illetőleg elvekre, melyek érvényét már feltettük akkor, midőn gondolatunkat helyesnek, igaznak ismertük fel⁹⁵¹. Másként ez az jelenti, hogy a logika úgy jut el a mind egyetemesebb igazság felismerésére, hogy a felismert igazság mind egyetemesebb előfeltevéseit tudatosítja. Hasonlóképpen jár el az etika a cselekedetek értékelése, az esztétika az alkotások értékelése szempontjából. Előfeltevések után nyomoz „az empiriára nézve a metafizika, általában tárgyakra vonatkozólag az ideológia⁹⁵². Ha bármely logikai ítélet formális előfeltételeit redukív úton nyomozzuk, és végül a logikai alapelvekhez jutunk, olyan dolgot ismerünk meg, ami azelőtt ismeretlen volt előttünk. De nem tér- és időbeli szemlélet által jutottunk el a logikai alapelvek ismeretére, hiszen a feltételezetség és általában a logikai függőség oly viszonyok, amelyek tér- és időbeli adatokkal semmiképpen sem fejezhető ki. Autotetikus ítéleteken alapul az etika is, mert azt nyomozza, hogy egyes erkölcsi helyeslésünk vagy helytelenítésünk milyen egyetemes elvek érvényét teszi fel. Az esztétikai princípiumokat is hasonló úton találjuk meg. A metafizikai megállapítás is autotetikus ítélkezésen alapul. Hasonló módon építi fel az ideológia is a maga tanítását, és olyan teljesen szemléletmentes fogalmakra jut, mint viszony, kategória, és a többi. Az autotetikus ítélet és a redukció következményt kapcsol össze logikai előzménnyel⁹⁵³. Autotetikus ítéletet alkotásával azt a meggyőződésünket fejezzük ki – hangsúlyozza Pauler Ákos – hogy a dolgok előzmény és következmény módjára kapcsolatban állnak egymással.

Bár az előfeltevések nyomozása során olyan új tartalmakat fedezünk fel, amelyek túl vannak a tér-időbeli határozmányokon – magyarázza tovább Pauler – tehát nem tér és időbeli tartalmakat kapcsolnak össze, vagyis nem szintetikus ítélettel állapítjuk meg, mégis ismeretgyarapítók. Ilyen, tér-idővel ki nem fejezhető tartalom „a logikában a szabály és az elv s általában az érvényesség, az etikában s az

⁹⁵⁰ PAULER ÁKOS, *Metafizika*, Bp. 1938. 54. §. 65. old.

⁹⁵¹ PAULER ÁKOS, *Logika. Az igazság elméletének alapvonalai*, Bp. 1925. 4. old.

⁹⁵² PAULER ÁKOS, *Metafizika*, Bp. 1938. 54. §. 65. old.

⁹⁵³ Vö. BEV 15. § és 47. § is.

esztétikában az értékek világa, a metafizikában a lét és az egyetemes léthatározmány, az ideológiában a 'tárgy' általában. Ezért azt az ítéletfajt, mely preszuppozicionális módon nem-szemléleti ismeretöbbltet idéz fel tudatunkban, külön ítéletfajként autotetikus ítéletnek nevezzük⁹⁵⁴. Honnan vesszük itt a többletet az alany tartalmával szemben? – teszi fel Pauler a kérdést és felel is rá. Onnan, hogy „felismerjük az alanyfogalom logikai érvényének preszuppozícióit⁹⁵⁵. Az így felfedezett igazságok túl vannak, magyarázza tovább bölcseink, minden tér és időbeli határozmányon, vagyis nem szintetikus ítélettel nyertük az új ismerési tartalmat. Tehát alkothatunk ismeretgyarapító ítéletet szemlélettől függetlenül is, annak a felismerése révén, hogy az alanyfogalom érvényének logikai előfeltétele az, hogy az állítmánnyal kapcsolatban van. Ezek az autotetikus ítéletek, és minden tiszta filozófiai ítélet ilyen természetű.

Pauler számára nagy jelentőségű a ráébredés fogalmának elemzése, értelmezése. Több művében is foglalkozik annak tisztázásával, hogy „a velünkszületett (preszupponált), tehát öntudatlanul bírt, nem-szemléleti tartalom megpillantását pedig ráébredésnek neveztük el⁹⁵⁶. Ez az idézet a *Metafizika* című munkájából való, a *Psychologia és philosophia* (1928) című tanulmányában pedig úgy fogalmaz, hogy „a ráébredés abban áll, hogy hirtelen felismerjük, hogy valamely tudattartalmunkhoz (képzet, fogalom, állásfoglalás) egy olyan más tartalom tartozik, mint annak logikai előzménye, melyre eddig egyáltalán nem gondoltunk. Ez történik, midőn felismerjük valamely logikai szabály érvényét. Hasonló módon ismerjük fel bizonyos etikai vagy esztétikai elvek helyességét annak a nyomán, hogy hirtelen ráébredünk arra, hogy erkölcsi és esztétikai ítélkezésünkben már mindig elismertük burkoltan e principiumok érvényét [...] E ráébredés nem azonosítható az intuícióval, sem nem tévesztendő össze az ítélettel, de a Wundt-féle appercepció folyamatával és a 'Bewusstheit' mozzanatával sem azonosítható, melyekkel némi hasonlóságot mutat⁹⁵⁷.

A ráébredés nem azonos az intuícióval sem, magyarázza tehát Pauler Ákos, mert az intuíció élményében a dolgot közvetlenül és egyedül önmagából ismerjük meg. Ez pedig nem áll a ráébredésre, amelyben valami által ismerünk meg valamit. Ha például, rájövök arra, hogy állításom az ellentmondás elvének érvényén alapul, „akkor

⁹⁵⁴ PAULER ÁKOS, *Metafizika*, Bp. 1938. 54. §. 65. old.

⁹⁵⁵ PAULER ÁKOS, *Metafizika*, Bp. 1938. 54. §. 65. old.

⁹⁵⁶ PAULER ÁKOS, *Metafizika*, Bp. 1938. 54. §. 66. old.

⁹⁵⁷ PAULER ÁKOS, *Psychologia és philosophia*, Magyar Pszichológiai Szemle, 1928. 47-48. old.

valamely állításom révén ismertem fel az ellentmondás elvének egyetemes érvényét”⁹⁵⁸. Az ellentmondás elvének felismerése közvetlen megismerés eredménye – folytatja Pauler, de az, hogy állításom szükségképpen az ellentmondás elvének érvényére irányul, ez nem közvetlen ismeret, mert valami révén ismerem meg valami egyebet. Vagyis az intuícióban szimultán tartalmat élünk meg, a ráébredésben pedig egyfajta szukcessziót tudatosítunk.

Éppúgy nem tekinthető a ráébredés autotetikus ítéletnek sem, hanem annak megelőző, ahogyan Pauler írja, mintegy előkészítő élménye. Már Arisztotelész megmondta, hogy az ítélet, tehát az állítás vagy a tagadás, a megismerő alany határozott állásfoglalása. Míg a ráébredésben még semmit nem állítunk vagy tagadunk, csupán meglepődünk egy új mozzanat, egy új körülmény, olykor váratlan megpillantása miatt, és „a ráébredés eredménye foglalható azután autotetikus ítéletbe, de maga a ráébredés még nem ítélet”⁹⁵⁹. Megemlítem, hogy a *Metafizika* című könyvben, mindössze négy oldallal korábban Pauler épp ellenkező álláspontot foglalt el, amikor úgy fogalmazott, hogy a megismerésnek az a módja, amelyet ráébredésnek nevezünk, az autotetikus ítélet nyomán keletkezik: „az autotetikus ítélet nyomán feltámadó ráébredés (egersis)”⁹⁶⁰ – írja. Meglátásom szerint a lényeg az, hogy a ráébredés és az autotetikus ítéletkezés együtt jár, egymással összefonódva teszi lehetővé a megismerést.

A ráébredést Pauler nem azonosítja a Wundt-féle appercepcióval sem, noha, mint írja, némi hasonlóság azért fellelhető. Az appercepció egy észlelési, megértési folyamat, amelyben régi és újabb tartalmakat kapcsolunk össze, logikai szempontok szerint. A ráébredés ennél jóval egyszerűbben meg végbe, amire az ember hirtelen ráébred, azt esetleg kezdetben nem is érti, ezért vált ki a ráébredés meglepődést, vagy – magyarázza Pauler – akár megilletődést, például a vallási megtérésben. Ehhez bölcselőnk még hozzáteszi, hogy „a ráébredést esetleg követi az appercepció, azaz a megértés művelete, melynek ő maga csak előkészítő mozzanata”⁹⁶¹.

A megismerés lényegét jelentő ráébredés mibenlétének tisztázása során Pauler Ákos megemlíti Narziss Ach (1871-1946), német pszichológus, Bewusstheit, magyarul, tudatosság fogalmát is, amely Ach szerint „Gegenwärtigsein eines

⁹⁵⁸ PAULER ÁKOS, *Metafizika*, Bp. 1938. 54. §. 66. old.

⁹⁵⁹ PAULER ÁKOS, *Metafizika*, Bp. 1938. 54. §. 67. old.

⁹⁶⁰ PAULER ÁKOS, *Metafizika*, Bp. 1938. 54. §. 64. old.

⁹⁶¹ PAULER ÁKOS, *Metafizika*, Bp. 1938. 54. §. 67. old.

unanschaulich gegebenen Wissens – valami nem élénk adott tudás⁹⁶², ami, Pauler szerint emlékeztet a ráébredésre, de annál bonyolultabb, szubjektív lelki élmény.

Az autotetikus ítélet és a ráébredés viszonya tehát az, hogy a ráébredés pillantja meg azt a preszupponált (velünk született) tartalmat, amelyet azután az autotetikus ítélet megismeréssé formál. A folyamat végiggondolásakor két probléma is felmerül, egyrészt, mi biztosítja a kimutatott a priori (velünk született) új ismerési tartalom objektív érvényét? Másrészt, honnan ered a velünk született ismerési tartalom? Az első kérdéshez Pauler Ákos azt fűzi hozzá, hogy a reduktíve nyert igazságok, mint például a logikai alapelvek, amelyek objektív voltát az bizonyítja, hogy érvényességük minden kétségbevonása már a kétségbevont elv érvényének felvételére épít. Így, például, az azonosság elve kimondja, hogy minden dolog csak önmagával azonos. Ezt a tételt nem lehet még egyetemesebb tétellel igazolni, vagyis „bebizonyítani”, mert a bizonyítás logikai művelet, és mint ilyen, felteszi a logikai alapelvek, tehát az azonosság elvének érvényét is.

A második kérdésre akkor tudok válaszolni, ha előbb tisztáztam, Pauler mit ért ismereteink eredetén, és mi az oka annak, hogy az új tartalom éppen akkor merül fel a tudatunkban? Erre a kérdésre *Az Abszolútum ismeretének eredete* című részben térek ki. Előbb azonban arról kell szólnom, hogy a pauleri ráébredés hogyan kapcsolódik az anamnézisz, az illuminatio és a Vorgriff fogalmához. A fenti részhez, összefoglalásként most csak annyit, hogy Pauler meggyőzően vallja: a filozófiai kutatás autotetikus ítéletek nyomán fedezi fel megismerésünk, alkotásunk, és tapasztalásunk végső előfeltételeit.

14. 4.) A pauleri ráébredés, a platóni anamnézisz, a Szent Ágoston-i illuminatio, a Szent Tamás-i excessus, és a rahneri Vorgriff hasonlósága

Ráébredés, redukció, autotetikus ítélet, ezek kulcsfogalmak Pauler Ákos rendszerében, amikor a megismerésről és annak végcéljáról, az Abszolútumról gondolkodik. A megismerés mibenléte és folyamata mindig is foglalkoztatta a bölcselőket. A metafizikus gondolkodók szerint megismerésünk, azaz tudatunk igaz tartalmakkal

⁹⁶² ACH, NARZIUS, *Über die Willenstätigkeit und das Denken (Az akarattévénységről és a gondolkodásról)*, Göttingen, 1905. 210. old.

való gyarapodása, az érzékelésből kiindulva, a megértésen át, az ítéletben válik teljessé. A megismeréskor azonosság jön létre a megismert tárgy és a megismerő tudat között. Ez a megismerés lehetőség feltétele, noha nem jelenti a megismerő és a megismert fizikai egybeolvadását. A megismerés immanens, a tudaton belül lefolyó esemény, amelyben a tudat szenvedőlegesen és aktívan is részt vesz. A megismerő alany valamiként feldolgozza, asszimilálja a megismerés anyagát, a saját természetének megfelelő módon. Aquinói Szent Tamás szerint a megismerés lényege az alanynak a tárgyhöz való hasonlása: „minden megismerés azáltal történik, hogy a megismerő hasonul a megismert dologhoz”⁹⁶³

Platón az anamnézisz (ἀνάμνησις), visszaemlékezés kifejezéssel magyarázza a megismerést. Elmélete szerint a lélek mivolta szerint az ideákhoz hasonló, velük rokon. Mielőtt a halandó testet magára vette, az ideák világában tartózkodva, az ideákat szemlélte. A szellemi látást elnyomta az érzékiség. A visszaemlékezést az érzékiségtől való megtisztulás, a katarszisz (κάθαρσις) teszi lehetővé. A visszaemlékezés visszakapcsolja a lelket az ideához. Platón szerint a megismerés nem más, mint visszaemlékezés: „tanulásunk nem egyéb, mint visszaemlékezés, eszerint is feltétlenül valamilyen előző időben kellett megtanulnunk, amire most visszaemlékezünk”⁹⁶⁴. Pauler szerint Platón felfedezi az etikai és matematikai megismerés aprioritását, majd belátását minden megismerés kapcsán érvényesíti, mondván, „azt állítom, hogy nincs tanulás, csak visszaemlékezés”⁹⁶⁵. „Nem készen kapjuk tehát az összes velünk született ismereteket, de azokra lassan rábukkanunk, azaz visszaemlékezünk, ha egyik emlékezést boncolgatva a többi emlékképet is, mely lelkünkben lappang, felszínre hozzuk”⁹⁶⁶ – értelmezi Pauler Ákos mestere tanítását. Hogy a velünk született ismeret hogyan keletkezik, vagyishogy mi a felmerülésének oka, arra Platón szerint, a lélek halhatatlansága és a születésünk előtti lét adja meg a választ, mert „ha az igazság mindig megvan a lélekben, míg mi létezőnk, akkor a lélek halhatatlan, úgyhogy bátran kell arra törekedned, hogy azt, amit most történetesen nem tudsz, ami azt jelenti, hogy nem emlékszel rá, kutasd és visszaemlékezz rá?”⁹⁶⁷ Pauler Ákos meggyőzően mutatja ki, hogy Platón szerint a velünk született ismeret, amelyre

⁹⁶³ AQUINÓI SZENT TAMÁS, *De Veritate*, 1. 1. „Omnis cognitio perficitur per assimilationem cognoscentis ad rem cognitam.”

⁹⁶⁴ PLATÓN, *Phaidon*, 72 e. (ford. Kerényi Grácia).

⁹⁶⁵ PLATÓN, *Menon*, 81 e. (ford. Kerényi Grácia).

⁹⁶⁶ PAULER ÁKOS, *Metafizika*, Bp. 1938. 57. §. 70. old.

⁹⁶⁷ PLATÓN, *Menon*, 86 b. (ford. Kerényi Grácia).

tehát fokozatosan ébred rá az ember, lényegét tekintve isteni behatás eredménye, „isteni rendelés által sajátja az erény azoknak, akiknek sajátjuk”⁹⁶⁸, „melyet az istenség az emberi lélekre gyakorol”⁹⁶⁹.

Az emberi megismerés a priori⁹⁷⁰ elemeinek eredetét magyarázza az anamnészis, az idea és a velünk született eszme platóni tana. Ugyanezt vallja Arisztotelész, amikor azt írja, hogy „minden tanítás és tanulás, amennyiben gondolkodáson alapszik, már birt ismeretek által történik”⁹⁷¹. Erre utal Szent Tamás excessus, Karl Rahner Vorgriff kifejezése, amely a transzcendentális tapasztalás lényeges eleme. Immanuel Kant, *A tiszta ész kritikája* című könyve Bevezetésének egyik alcíme pedig így szól: „Birtokunkban vannak bizonyos *a priori* ismeretek, s még a közönséges értelem sincs soha meg nélkülük”⁹⁷².

Szent Ágoston püspök tanításában az igazság számunkra Isten megvilágosításának köszönhetően adott. Az Istennel való találkozás világosítja meg (illuminatio) elménket, ajándékoz meg a belátással: „Ne keressd kívül, önmagadon belül van az igazság [...] az igazi fényvel fogsz találkozni, amely megvilágosít minden embert”⁹⁷³. Ugyanez a tanítvány, Aquinói Szent Tamás megfogalmazásában: „Intellectus autem seu mens hominis est quasi lux illuminata luce divini Verbi = az emberi ész vagy szellem, az Ige isteni fénye által megvilágított fény”⁹⁷⁴. Ágoston szerint az illuminatio, a megvilágosítás a szellem természete, a priori kapcsolata az igazzal, a jóval, a léttel, Istennel. Pauler Ákos szerint az „illumináció abban áll, hogy Isten az emberi lélekbe 'imprimít' az örök igazságokat”⁹⁷⁵.

⁹⁶⁸ PLATÓN, *Menon*, 100 b. (ford. Kerényi Grácia).

⁹⁶⁹ PAULER ÁKOS, *Metafizika*, Bp. 1938. 57. §. 70. old.

⁹⁷⁰ A PRIORI: Az egyedi tapasztalást megelőző, és ilyen értelemben eleve adott, de a reá való reflexió nélkül nem kifejezetten rendelkezésünkre álló ismeret vagy tudás. Az a priori fogalom Arisztotelész proteron (πρότερον), magyarul, előbbi, korábbi, ami egy meghatározott kezdethez közelebb áll, kifejezésének latin fordítása. A POSTERIORI: Tapasztalati, tapasztalásból származó. Az a posteriori terminus Arisztotelész hüszeron (ὕστερον, későbbi) kifejezésének latin fordítása.

FONTOS: Megismerésünk *a priori* és *a posteriori* mozzanatának merev szembenállása megszűnik, ha megfontoljuk, hogy a nem egyedi észlelésből származó, azaz a priori mozzanatot is a tapasztalás eredményeként, azaz a posteriori módon ismerjük meg. Az a priori tudásunk lényegében azon alapszik, hogy a minden tudatos tevékenységünket kísérő öntudatunk révén tudunk önmagunkról (énünkről) és ezáltal a valóságról, mint valóságról. Ez a tudás annyiban *a posteriori*, hogy csak akkor jön létre, ha kapcsolatba kerülünk a tárgyi világgal, de mégis *a priori*, mert a tárgyi megismerés csupán alkalom a vele együtt (a tárgyi ismeret feltételeként) nyomban létrejövő háttéri, nem tematikus tudásra, a valóságról, mint valóságról, amelyhez mi magunk is (önmagunk számára jelenlévő szubjektumként) hozzátartozunk. ZIMÁNYI ÁGNES, *Filozófiai meghatározások gyűjteménye*, Bp. 2004. 16-17. old.

⁹⁷¹ ARISZTOTELÉSZ, *Analitica Posterior*, I. 1.

⁹⁷² KANT, IMMANUEL, *A tiszta ész kritikája*, (ford. Kis János), *Bevezetés*, II. Budapest, 2004.

⁹⁷³ AURELIUS AUGUSTINUS, *De vera religione*, 39, 72 és 73.

⁹⁷⁴ AQUINÓI SZENT TAMÁS, *Summa Theologiae*, III, 5. 4. ad 2.

⁹⁷⁵ PAULER ÁKOS, *Metafizika*, Bp. 1938. 57. §. 71. old.

Az Aquinói Szent Tamás által használt *excessus*, túllépés, túlhaladás, felülmúlás kifejezés arra utal, hogy szellemünk a végtelen létteljességre törekszik, a megismert dolgot szellemi lendületének elért és túlhaladott mozzanataként fogja föl. Bármit ismerünk meg, tudunk arról, hogy a megismert tárgy több mint amennyit érzékeltünk és fogalmilag megragadtunk belőle. Tamás az istenismeret *per eminentiam* és *per negationem* módjára is utalva írja, hogy „*Deum autem [...] cognoscimus ut causam, et per excessum, et per remotionem = Istent pedig [...] mint okot ismerjük meg, a felülmúlás és az eltávolítás által*”⁹⁷⁶. Az Arisztotelész nyomán haladó skolasztikus tanítás szerint értelmünk az érzékeléstől függ. Megismerésünk az érzéki észleléssel kezdődik, amelynek során az értelem az érzéki tárgyból vonatkoztatja el az érthető mozzanatot. Aquinói Tamás megfogalmazásában: „*impossibile est intellectum nostrum [...] aliquid intelligere in actu, nisi convertendo se ad phantasmata = értelmünk számára lehetetlen [...] bármit ténylegesen megérteni, hacsak nem fordulunk oda a képzetekhez*”⁹⁷⁷.

A megismerés során fogalmat alkotunk, amely a skolasztikus tanítás szerint a benne megragadott valóság gondolatbeli képviselője, úgynevezett *értelmi kép*, a tudatunkban jelentkező dolog lényegi határozmányait sűrítő szellemi tartalom. Megjelöli és elrendezi a valóságot. Nem azt mondja ki, hogy a szóban forgó dolog létezik hanem azt, hogy micsoda. A fogalom elvonatkoztatás (absztrakció) eredménye, és meghatározásban (definíció) fejezzük ki. Szent Tamás, Arisztotelész nyomán haladva, azt tartja, hogy az érthető kép, voltaképp maga a fogalom, a megismert dolog lényegének képmása, a dolog lényege, úgy, ahogyan az az értelemben megjelenik, s nem valóságosan, ahogyan a dolgokban van. A megismerés folyamatában a szenvedő ész magába fogadja a cselekvő észet és belőle alakítja ki, absztrakcióval, a dolog fogalmát. Ahogyan Tamás megfogalmazza: „*az emberi intellektus (ész), mivel az érthető dolgok nemében csupán lehetőség szerinti létezőként tartható számon, önmagát nem lényegének szemlélése által ismeri meg, hanem csupán a cselekvő észnek az érthető szempontokat az érzékelhetőből elvonatkoztatással kibontó tevékenysége által*”⁹⁷⁸. A szenvedő ész (lat. *intellectus possibilis*, gör. *nousz*

⁹⁷⁶ AQUINÓI SZENT TAMÁS, *Summa Theologiae*, I. 84. 7. ad 3.

⁹⁷⁷ AQUINÓI SZENT TAMÁS, *Summa Theologiae*, I. 84. 7. *CONVERSIO AD PHANTASMA: odafordulás a képzethez.*

⁹⁷⁸ AQUINÓI SZENT TAMÁS, *Summa Theologiae*, I. 87. 1. „*Intellectus humanus, cum se habeat in genere rerum intelligibilium, ut ens in potentia tantum, non cognoscit se ipsum per suam essentiam sed per actum quo intellectus agens abstrahit a sensibilibus species intelligibiles.*”

pathétikosz, νοῦς παθητικός) egyfajta „üres írotábla”, amelyre az érzékek és a gondolkodás írják az ismereteket. A cselekvő ész (lat. intellectus agens, gör. nousz poiétikosz, νοῦς ποιητικός) pedig az emberi szellem aktív képessége, amely az érzékelt valóság értelmi megragadását teszi lehetővé. A cselekvő ész a megismeréskor megvilágítja a képzetet és elvonatkoztatja belőle a fogalmat: „a formák, amelyek az érzékelhető dolgokból származnak, az érzékek közvetítésével eljutnak a képzeletig, s a cselekvő ész ereje absztrahálja azokat az érthető formákat, amelyek a potenciális észben vannak”⁹⁷⁹.

Ehhez már csak két dolgot tennék hozzá, egyrészt azt, hogy Arisztotelész szerint a cselekvő ész isteni eredetű és örök, Aquinói Szent Tamásnál pedig „az alapelvek készsége”⁹⁸⁰ (habitus principiorum) a lélekben. Másrészt azt, hogy a cselekvő és szenvedő ész, mint az egységes értelem tevékenységi módjait, értelmileg megkülönböztetjük (de nem szétválasztjuk!) egymástól. Legvégül, Szent Tamás megismerésről vallott gondolatait azzal zárom, hogy ismét felidézem jeles mondatát arról, hogy minden megismerésben valójában Isten ismerjük meg. Dolgozatom, *Az előzetes létismeret Pauler Ákos bölcseletében* című részében idéztem Tamást, aki Platón követve tanítja, hogy „minden megismerő, bennfoglaltan Istent ismeri meg minden megismerésben [...] semmi sem megismerhető csak a legfőbb igazsághoz való hasonlósága miatt”⁹⁸¹. Dolgozatom egyik mottója szerint pedig „oportet quod Deus sit in omnibus rebus, et intime”, azaz „szükséges, hogy Isten mindenben bensőségesen benne legyen”⁹⁸².

Hasonlóan gondolkodik Pauler (mondhatni) kortársa, a huszonnyolc évvel később született Karl Rahner is, amikor a Vorgriff, előrenyúlás fogalmat használja. Rahner transzcendentál teológiai megközelítése abból indul ki, hogy az emberi értelem transzcendentálisan nyitott a végtelenre. Az egyes ismereteink ugyan véges dolgokra irányulnak, de feltételezik, hogy értelmünk horizontja az Abszolútum, mert bármely dolog csak erre az Abszolútumra vonatkoztatva, a tőle való eltérésben ismerhető fel. Az ember véges lény, ismerethorizontja mégis végtelen, mert az Abszolútum lényegében misztérium. S mivel az ember önmagát, mint a misztériumra tájolt lényt ismeri fel, az ember szintén misztérium. Rahner szilárdan vallja, hogy a végtelenre

⁹⁷⁹ AQUINÓI SZENT TAMÁS, *Az értelem egységéről*, 2150.

⁹⁸⁰ AQUINÓI SZENT TAMÁS, *De Veritate*, 8. 15.

⁹⁸¹ AQUINÓI SZENT TAMÁS, *De Veritate*, 22. 2 ad 1. „Omnia cognoscentia cognoscunt implicite Deum in quolibet cognito [...] nihil est cognoscibile, nisi per similitudinem primae veritatis.”

⁹⁸² AQUINÓI SZENT TAMÁS, *Summa Theologiae*, I. q. VIII. a. 1. ad 1.

irányuló dinamizmusunkat lépről-lépésre, az anyagi világ megismerése által valósíthatjuk meg. Önmagunkat és valamiként az Abszolútumot is a részleges világon keresztül tudjuk birtokba venni. A Vorgriff Rahnernél a szellem lehatárolatlan mozgásának iránya a végtelen létre. Ahogyan fogalmaz, „azzal a szükségszerűséggel, amellyel ezt az előrenyúlást tételezzük, egyszersmind Istent is igenljük, mint az abszolút 'létbirtoklás' létezőjét”⁹⁸³. Az előrenyúlás végső célja tehát Isten – írja Rahner, és hozzá teszi, „abban az értelemben irányul Isten abszolút létére, hogy az előrenyúlás elvileg határolatlan tágassága által egyszersmind az esse absolutum is mindig és elvileg igenelt [...] egy létező reális végességének igenlése megköveteli, lehetősége föltételeként egy esse absolutum létezésének igenlését, amely implicit módon megtörténik már az általában vett létre irányuló előrenyúlásban, amely által a véges létező elhatárolását legelőször ismerjük föl mint olyat”⁹⁸⁴. Vagyis a végtelent nem önmagában mutatja meg, hanem csak igenli. Ez az irányulás teszi lehetővé az alany és a tárgy szétválását, a tárgyiasító ismeretet, és ezzel együtt alanyiségünk tudatát. Rahner azt írja, hogy „az előrenyúlás mint olyan, ennél fogva nem egy tárgy a priori tudása, hanem egy a posteriori adott érzéki tárgy befogadásának az ember lényegével adott és ebben az értelemben a priori horizontja, valamely a posteriori jelenség megismerésének a priori feltétele. Nem önmagában álló odanyúlás a léthez, mert csak a jelenség megragadásában lehetséges”⁹⁸⁵. Istent sohasem ismerjük meg tárgyként, hiszen akkor értelmileg rendelkezhetnénk fölötte, csak igazolni tudjuk létét, amennyiben ráeszmélünk arra, hogy az Abszolútum, amelyet minden megismerésünk föltételez, maga az Isten.

Látható, hogy Platón, Arisztotelész, Szent Ágoston, Szent Tamás és Karl Rahner is a megismerésben a priori, azaz velünk született, preszupponált, tehát öntudatlanul bírt, nem-szemléleti tartalmat keresi, akárcsak Pauler Ákos, aki méltó társa jeles társainak. A pauleri ráébredés fogalom, hasonló tartalmú, mint az anamnézisz, az illuminatio, az excessus, vagy a rahneri Vorgriff. Megismerésünk csak akkor jut nyugvópontra, állítja Pauler Ákos, ha autonóm – független – abszolút, végső tartalmakra bukkan. Ezért a logikában a logikai alapelvek, az etikában és esztétikában a végső értékek, a valóságtudományokban a végső elemek és relációk megismerésére törekszünk. Mindezek nem azonosak az Abszolútummal, mert csak

⁹⁸³ RAHNER, KARL, *Az Ige hallgatója*, (ford. Gáspár Csaba), Bp. 1991. 73. old.

⁹⁸⁴ RAHNER, KARL, *Az Ige hallgatója*, (ford. Gáspár Csaba), Bp. 1991. 74. old.

⁹⁸⁵ RAHNER, KARL, *Az Ige hallgatója*, (ford. Gáspár Csaba), Bp. 1991. IV. 11. fej.

relatív abszolút tartalmak, de a feléjük való törekvés mutatja az Abszolútum felé való törekvést minden megismerésben. Vagyis, valamennyi emberi megismerést, végső fokon Isten tesz lehetővé, és minden megismerés, végső fokon Isten-ismerés.

Most már csak azt a kérdést kell kibontanom, vajon honnan ered a velünk született ismerési tartalom, Pauler Ákos szerint? Hogy a kérdésre válaszolni tudjak, előbb tisztázni kell, Pauler mit ért ismereteink eredetén, és mi az oka annak, hogy az új tartalom éppen akkor merül fel a tudatunkban?

15.) Az Abszolútum ismeretének eredete

Az tehát kétségtelen, hogy bírjuk az Abszolútum fogalmát, ismerjük azokat a tulajdonságokat, amelyek az Abszolútum fogalmából következnek, mint például a végtelenség és az örökkévalóság. Ezeket nem meríthetjük a relatívumok ismeretéből, az empiriából, vagy a relatív emberi szellemünk tevékenységéből. Isten ismerete logikailag megelőzi a világ ismeretét, az Abszolútum ideája alapja és előfeltétele a relatívum ismeretének. Erre a következtetésre jut Descartes is. Amikor a francia bölcseletről eszméink eredetéről gondolkodik, különös gonddal vizsgálja Isten eszméjének forrását, amit tapasztalásból, a véges valóság fokozásából nem nyerhetünk. Isten ideáját csak maga Isten helyezhette belénk – vallja a francia bölcseletről.

Pauler Ákos szerint igaza van Descartesnak, amikor azt tanítja, hogy „Isten ismerete logikailag megelőzi a világ ismeretét; az Abszolútum ideája alapja s előfeltétele a relatívum ismeretének”⁹⁸⁶. Maga Descartes így ír: „egészen másképp áll a dolog, ha valamely, nálamnál tökéletesebb lény fogalmáról van szó; a semmitől nem kaphattam, az nyilvánvaló; s hogy az, ami tökéletesebb, kevésbé tökéletestől függjön, s belőle következzen, nem kisebb ellentmondás, mint az, hogy valami a semmiből származzék; tehát magamtól sem kaphattam ama fogalmat. Ennél fogva nem maradt más hátra, minthogy oly lény helyezte belém, mely igazán tökéletesebb nálamnál, sőt melyben minden tökéletesség megvan, amelyről valami fogalmam lehet azaz, hogy egy szóval mondjam, amely Isten”⁹⁸⁷.

⁹⁸⁶ PAULER ÁKOS, *Metafizika*, Bp. 1938. 59. §. 72. old.

⁹⁸⁷ DESCARTES, *Értekezés a módszerről* (ford. Zemlén Jolán), IV.

Pauler szerint is az Abszolútum ismeretének eredete csakis magában az Abszolútumban lehet. Isten létének felismerésére ráébredéssel (egersis) jutunk el, „az Abszolútum eszméje autotetikus megismerés nyomán merül fel tudatunkban”⁹⁸⁸. Az Abszolútum a megismerésben tehát a következőképpen szerepel. Először, mint a megismerés lehetővé tevője azáltal, hogy a megismerő szubjektumot olyanná teremti, hogy benne az abszolút mozzanatok, mint a priori ismeretek öntudatlanul megvannak, amelyekre való ráébredés adja az ismeretszerzés lényegét. Az empiria csak kiváltja a megismerést, de nem határozza meg a tartalmát. Az isteneszme szellemünk benső szükséglete, léte ősbizonyosság. Ahogyan Pauler fogalmaz, „Isten az emberi lelket már úgy teremti, hogy benne a végtelennek és örökkévalónak, az Abszolútumnak valamiféle sejtelve él, és az autotetikus nyomozás s az abban felmerülő ráébredés ez ismeretet öntudatba emeli.” Vagyis: „az Abszolútum úgy teremti a megismerő alanyokat, hogy azokban az egész ideavilág öntudatlanul megvan”⁹⁸⁹. Az Abszolútumot tehát annyiban ismerjük meg, amennyiben az megnyilvánul a relatívumban. A megnyilvánulást Pauler úgy magyarázza, hogy az egyfajta visszatükröződést jelent, „Isten teremtményeiben nyilvánulhat meg”⁹⁹⁰. Minden, ami nem abszolút, hanem relatív, az az Abszolútum teremtménye, tehát minden relatívumban megtalálható kell legyen az Abszolútum valamiféle nyoma. Ezt úgy is mondjuk, hogy a relatívum utal az Abszolútumra.

Az, hogy a relatívum utal az Abszolútumra, szét is választja őket, hiszen rávilágít a relatívum és az Abszolútum közötti radikális különbségre. Az utalást jelképes, közvetett – analóg – megismerésnek mondjuk. „Azt a körülményt, hogy a relatívumból az Abszolútumra következtethetünk, amennyiben azt a relatívum ismerete már megengedi, analogia entisnek nevezzük.”⁹⁹¹ Az analogia entis helyes értelme éppen az, hogy „a legegységesebb határozományok egyidejűleg illetik meg az Abszolútumot és a relatívumot, és ezeken belül csak az analogia proportionis alapján alkalmazható az Abszolútumra olyan határozomány, amely a relatívumot illeti meg”⁹⁹².

Másrészt, az Abszolútum eszméje nem csupán a megismerés lehetővé tevője, hanem az Abszolútum „a megismerés által keresett, végső ismereti objektum is. Megismerésünk ugyanis minden téren csak akkor jut nyugvópontra, ha végül autonóm

⁹⁸⁸ PAULER ÁKOS, *Metafizika*, Bp. 1938. 60. §. 73. old.

⁹⁸⁹ PAULER ÁKOS, *Metafizika*, Bp. 1938. 60. §. 73. old.

⁹⁹⁰ PAULER ÁKOS, *Metafizika*, Bp. 1938. 72. §. 95. old.

⁹⁹¹ BEV 168. §. 191. old.

⁹⁹² PAULER ÁKOS, *Metafizika*, Bp. 1938. 43. §. 51. old.

– független – abszolút, végső tartalmakra bukkan [...] voltaképpen minden megismerésben az Abszolútum megismerésére törekszünk”⁹⁹³. Ha pedig minden megismerésünk, végső fokon az Abszolútum megismerésére való törekvés – magyarázza Pauler – akkor világos, hogy megismerő vágyunk nem tud megnyugodni a közbülső tárgyak megismerésével, csak akkor, ha eljutott az Abszolútumhoz. Ez az oka annak, hogy „sem a tapasztalás (indukció), sem a matematika (dedukció) nem nyújtanak teljes bizonyosságot, hanem csak az Abszolútum egyes aspektusainak megragadása, amire a redukció vezet bennünket”⁹⁹⁴.

Annak, hogy az Abszolútumot annyiban ismerjük, amennyiben megnyilvánul a relatívumban, ellentmondani látszik, hogy az Abszolútumra, mint a relatívumok által kívánt végső tartalomra, végül is rábukkanunk, amit Pauler közvetett megismerésnek mond. Az ellentmondás helyes megkülönböztetéssel könnyen feloldható. A közvetett, jelképes megismerés az Abszolútum essentiájára, a közvetlen pedig existentiájára vonatkozik. Igaz, az Abszolútumban az essentia és az existentia tökéletesen azonos, de logikai értelemben és nem a mi emberi megismerésünk szempontjából. Az Abszolútumot legbensőbb lényegében nem ismerhetjük meg, azonban mint ismeretlen, szükségképpen előfeltételt a leghatározottabban felismerhetjük, ami azt jelenti, hogy csak „létének evidenciáját vagyunk képesek megragadni, de lényegét nem”⁹⁹⁵. A létevidencia megragadása ugyanis nem azonos az Abszolútum létmódjának kimerítő megismerésével. Azt jelenti, hogy biztos ítélettel állíthatjuk az Abszolútum, Isten létezését, de – ismétlem – csak jelképes, analóg megismeréssel közelíthetjük meg.

Észre kell vennünk, hogy az Abszolútum-ismeret eredetére reflektáló Pauler az Abszolútum fogalmát és a belőle kikövetkeztethető attribútumokat a relatívumokból és az Abszolútumból is származtatja. Erre az adottságra azon túl, hogy az Abszolútum és a relatívum viszonya eleve és lényegét tekintve paradox, további magyarázattal szolgál Arisztotelész tanítása az emberi megismerés időbeni (empíria) és a logikai (maradandó lényeg) elsőségének kettősségéről. Ezért Paulernek az a meglátása, hogy az Abszolútum létét közvetett empirikus bizonyítással ismerhetjük fel, nincs valós ellentétben azzal az álláspontjával, hogy az Abszolútum ismeretének eredete a relatívumok ismeretéből bizonyosan nem származhat, mert „semmilyen elvonással

⁹⁹³ PAULER ÁKOS, *Metafizika*, Bp. 1938. 61. §. 74. old.

⁹⁹⁴ PAULER ÁKOS, *Metafizika*, Bp. 1938. 63. § 77. old.

⁹⁹⁵ PAULER ÁKOS, *Metafizika*, Bp. 1938. 72. §. 95. old.

nem lehet valamiből azt kivonni, ami nincs benne, tehát a végesből a végtelent, a tökéletlenből a tökéletest. Éppígy véges elemekből nem lehet semmiféle konstrukcióval a végtelent elemezni és megismerni”⁹⁹⁶. Ellenkezőleg, a végtelenhez viszonyítva állapíthatjuk meg, hogy mi a véges, tudniillik, ami nem végtelen, a tökéleteshez képest, hogy mi a tökéletlen, azaz nem tökéletes. Pauler rámutat: „Isten ismerete logikailag megelőzi a világ ismeretét, az Abszolútum ideája alapja és előfeltétele a relativum ismeretének”⁹⁹⁷.

Ha az Abszolútum közvetlen létmegragadása logikai redukció eredménye, az Abszolútum metafizikai megismeréséről beszélünk, az analogia entis értelmében, ha pedig az ismeret az Abszolútum utáni vágy és szeretet megnyilvánulása, akkor Isten vallási megragadását jelenti. A filozófiai és a vallási megragadás közös vonása, hogy „ráébredés által új tartalmak merülnek föl a tudatunkban”⁹⁹⁸, tehát a vallási megragadásban (hitben) is van ismereti, logikai elem, a szeretet és a remény mellett – magyarázza Pauler Ákos. A hit a szeretetre és a tökéletes utáni vágyra utal, azt a mozzanatot jelenti, hogy Isten felismerése nem észbeli bizonyítékkal indul, a remény pedig azt, hogy lelkünk az Abszolútumtól, Istentől várja a végső megváltást. Valami racionális elem tehát mindig megnyilvánul vallási állásfoglalásunkban is, mert az az Abszolútum gondolatától elválaszthatatlan. „Ezért – hangsúlyozza Pauler Ákos – soha nem volt vallási gondolkodás filozófiai, spekulatív elemek nélkül”⁹⁹⁹. Ez is oka lehet annak, hogy Pauler filozófiai műveiben bátran vált vallási megközelítésre, erről korábban már ejtettem szót. Az Abszolútumot vallási élményben és filozófiai belátással is megközelíthetjük, magyarázza bölcseleink, hiszen a vallási „hit az a bizonyosság, mely bár nem értelmi belátáson alapszik, de értelmi kategóriákban nyer kifejezést”¹⁰⁰⁰.

A relatív abszolút tartalmak (alapelvek, végső értékek, elemi adottságok) az Abszolútum felé való törekvésre utalnak, mint a megismerés által keresett végső objektumra. Az alapbizonyosságokban az Abszolútum egy-egy aspektusának megragadását is átéljük, közvetlen bizonyosságunk az örök rend végső forrásának felfedezését is magába foglalja: „A három alapbizonyosság mellett csak egy ősbizonyosság van, az Abszolútum, azaz Isten léte [...] az Abszolútum – Isten –

⁹⁹⁶ PAULER ÁKOS, *Metafizika*, Bp. 1938. 60. §. 72. old.

⁹⁹⁷ PAULER ÁKOS, *Metafizika*, Bp. 1938. 60. §. 72. old.

⁹⁹⁸ PAULER ÁKOS, *Metafizika*, Bp. 1938. 73. §. 96. old.

⁹⁹⁹ PAULER ÁKOS, *Metafizika*, Bp. 1938. 73. §. 96. old.

¹⁰⁰⁰ PAULER ÁKOS, *Metafizika*, Bp. 1938. 73. §. 96. old.

valamiféle közvetlen (bár természetesen nem teljes) megragadása minden bizonyosság végső alapja”¹⁰⁰¹. Összefoglalva, immár azt lehet mondani, hogy a teológia megfogalmazásában Isten a kezdet és a vég: az Alfa és az Omega. Ugyanerre az eredményre jut a filozófia is.

Bármely megismerést Isten tesz lehetővé, mindent a lét horizontjában ragadunk meg. A transzcendentális tapasztalás, Pauler kifejezésével, a ráébredés az egyedi megismerésnek is lehetőségi feltétele. Ismétlem, Pauler is azt tartja, hogy az Abszolútum a megismerés lehetővé tevője (Alfa), úgy is megfogalmaz, hogy „gondolkodni annyit tesz, mint valami Abszolútum létre építeni”¹⁰⁰².

Másrészt, az Istenre irányulás, a létre való abszolút nyitottság az emberben mindig is adott, akár elfogadja, akár elutasítja azt. Minden megismerésünkben, burkoltan, Istent ismerjük meg (Omega), ahogyan Pauler Ákos fogalmaz, megismerésünkben a logikai alapelvek, a végső értékek, a végső elemek, elemi törvények megismerésére törekszünk. Mindezek relatíve abszolút tartalmak, „de a feléjük való törekvés mutatja az Abszolútum felé való törekvést minden megismerésben s hogy voltaképpen minden megismerésben az Abszolútum megismerésére törekszünk”¹⁰⁰³. Másutt pedig még határozottabban fogalmaz, amikor azt írja, hogy „minden megismerés, bármely közvetett úton is, voltaképpen istenismerés”¹⁰⁰⁴. Vagyis, Istenhez kötődik minden állítás, rajta nyugszik minden bizonyosság.

Összefoglalva Pauler Ákos tanítását rávilágítok, hogy Istent sohasem ismerjük meg tárgyként, hiszen akkor értelmileg rendelkezniénk fölötte, csak igazolni tudjuk a létét, amennyiben ráeszmélünk, hogy az Abszolútum, amelyet minden megismerésünk föltételez, amely minden egyes ismeretünk lehetőségének feltétele, maga az Isten. Pauler – nagy mesterei nyomán – maga is hittel vallotta és szilárdan kimutatta, hogy a világ nem Isten, ugyanakkor a világ léte némán is Istenről beszél. Isten számunkra a megtérésben lesz valóban személy akkor, ha hittel felelünk a hívására. Teljessé a kinyilatkoztatás teszi istenismeretünket. Ez történt Pauler Ákossal is, hitének és tudományának Istene személyében, a lelkében és értelmében, egybeforrt.

¹⁰⁰¹ PAULER ÁKOS, *Metafizika*, Bp. 1938. 74. §. 97. old.

¹⁰⁰² BEV 168. §. 188. old.

¹⁰⁰³ PAULER ÁKOS, *Metafizika*, Bp. 1938. 61. §. 74. old.

¹⁰⁰⁴ PAULER ÁKOS, A tiszta logika metafizikai vonatkozásai, in *Tanulmányok az ideológia köréből*, Bp. 1938. 217. old.

VII. ÖSSZEGZÉS

Doktori munkámat annak a kérdésnek szenteltem, vajon mi az Abszolútum jelentősége és ismeretének eredete Pauler Ákos, magyar teista bölcselő rendszerében. Mielőtt a kérdést igyekeztem volna megválaszolni, minél alaposabban körül járni, előbb rávilágítottam a teológia és a filozófia szoros kapcsolatára, úgy is mondhatnám, összefonódására. Erre nemcsak azért volt szükség, mert munkám a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Karán készült, hanem azért is, mert a teológia, vagyis a hit állításainak rendszeres, értelmi feldolgozása, mindig is feltételezte a bölcséletet. Maga Pauler Ákos is azt tartotta, hogy „soha nem volt vallási gondolkodás filozófiai, spekulatív elemek nélkül”¹⁰⁰⁵.

Munkám során felidéztem egyházatyákat, zsinatokat, amelyek tanításukat gyakran filozófiai fogalmakkal fejtették ki, rámutattam, hogy az emberi értelem számára mindig is adott valamiféle istenismeret, még ha olykor el is nyomjuk azt. Karl Rahner SJ még nálam is határozottabb, amikor azt írja, hogy anoním és nem tematikus tudásunk van Istenről, vagyis „Isten ismerete mindenkor adva van, nem tematikusan és meg nem nevezetten, tehát nem csupán akkor, amikor elkezdünk beszélni róla”¹⁰⁰⁶. Említettem Pál apostol klasszikus megfogalmazását, hogy Isten művei alapján, értelemmel felismerhető, bemutattam az erre a szentírási helyre is építő zsinati megnyilatkozásokat. Mindehhez még azt tenném hozzá, hogy a természetes istenismeret valójában képességet jelent, amit Isten kegyelme aktualizál. Erről írja Bernard Lonergan SJ, amerikai jezsuita teológus, hogy „I do not think that in this life people arrive at natural knowledge of God without God’s grace, but what I do not doubt is that the knowledge they so attain is natural = Nem gondolom, hogy az emberek ebben az életben Isten kegyelme nélkül eljutnak a természetes istenismeretre, de semmi kétségem, hogy az ismeret, amit így megszereznek, az természetes”¹⁰⁰⁷.

A történelem nagy hullámai Pauler írásaiban kevésbé érhetőek tetten, bölcselőnk jó anyagi körülmények között élt, kora ifjúkorától a filozófia töltötte be az életét, fáradhatatlanul vívta csatáját az igazság felderítéséért. Amint a *Bevezetés a filozófiába* (1920¹) című könyvében megfogalmazta: „bölcseledni annyit tesz, mint küzdeni a

¹⁰⁰⁵ PAULER ÁKOS, *Metafizika*, Bp. 1938. 73. §. 96. old.

¹⁰⁰⁶ RAHNER, KARL, *A hit alapjai. Bevezetés a kereszténység fogalmában* (ford. Endreffy Zoltán), Bp. 1983. 37-38. old.

¹⁰⁰⁷ LONERGAN S.J., BERNARD, *Natural Knowledge of God, in A Second Collection* (ed. W. J. Ryan S.J. and B. J. Tyrell S.J.), Philadelphia 1974. 133. old.

magunk és a mások gondolatainak homályossága ellen”¹⁰⁰⁸. Pauler Ákosnak sikerült áttörnie magát a homályon és sikerült több szempontból is maradandót alkotnia, olyasmit, amit semmiféle változó divat vagy világnézeti fordulat nem kezdhet ki.

Pauler Ákos életét kezdetben a metafizika művelésének akarta szentelni, mégis, amikor az egyetemre került, néhány hónap alatt elvesztette metafizikus érdeklődését, átvette egyetemi filozófia tanárai pozitivista szemléletét és maga is harcos pozitivista lett. Képességei hamarosan Magyarország vezető filozófusává tették. Az igazság keresése lassan-lassan visszavezette őt az a metafizika körébe, megértette, hogy a filozófia a világot összetartó egység felismerése, belátta, hogy minden igaz tétel, a logicitás következtében, összefügg egymással. Meggyőzően bizonyította, hogy az emberi értelem képes a tapasztalással el nem érhető valóságot megismerni. Rávilágított, hogy már maga a tapasztalás is felteszi a nem empirikus valóság bennfoglalt ismeretét, amikor különbséget tesz tény és nem-tény között.

A bölcelet Pauler Ákos szerint olyan tudomány, amely az adottságok végső előfeltevéseit kutatja. Az igazságot keresi, amiről Pauler azt írja, hogy „az igazság oly végtelen számú tagból álló, minden tagjában egyetemességet tartalmazó s bármely tárgyra is vonatkozni képes rendszer, melynek minden tagja háromirányú (positív, negatív és limitatív) s amelynek fennállása érvényességében van”¹⁰⁰⁹. A matematika és a természettudományok mind a filozófiára támaszkodnak, a bölceleti elvek alapozzák meg a matematika és a szaktudományok alapelveit is. A tudományos filozófiát Pauler öt résztudományra osztja. A logika, az etika, az esztétika, a metafizika mellett bevezeti az ideológiát, az általános tárgyelméletet. A logika az igazság általános természetét és a gondolkodás számára ebből adódó normákat vizsgálja, végső tárgyát az alapelvek adják. Az etika az emberi cselekedetek értékével, az esztétika az alkotások önértékűségének természetével, tehát mindkettő az alapértékekkel foglalkozik. A metafizika a létező dolgok egyetemes határozmányait vizsgálja, vagyis az őstények megismerésénél áll meg, míg az ideológia az elemi adottságokat kutatja, a 'dolog' általános elméletét állapítja meg, vagyis a dolgokat csak, mint ideát tekinti. Pauler rendszerében az ideológia alapozza meg végső előfeltevéseiben a logikát, az etikát, az esztétikát és a metafizikát is.

¹⁰⁰⁸ BEV 19. §. s22. old.

¹⁰⁰⁹ PAULER ÁKOS, *Logika. Az igazság elméletének alapvonalai*, Bp. 1925. 14-15. old.

Bölcselőnk szerepe meghatározó a filozófia tudományos voltának, rendszeres egységének és a szaktudományokhoz való viszonyának világos kimutatásában, a tiszta logika mivoltának és tárgyköre természetének felderítésében, a logikai alapelvek korlátozott számának hangsúlyozásában és az összefüggés elvének egyetemes logikai alapelveként való felállításában. Pauler mindent a három logikai alapelvre, mint az igazságok végső formai előfeltevéseire vezet vissza, az alapelvek vaspántként fogják össze rendszerét. A három logikai alapelv, valójában metafizikai alapelv is, közülük az első, az azonosság elve (minden dolog csak önmagával azonos, principium identitatis) a legmeghatározóbb. A második az összefüggés elve (minden dolog összefügg minden más dologgal, principium cohaerentiae), a harmadik elv, az osztályozás elve (minden dolog valamely osztályhoz tartozik, principium classificationis). A három logikai és egyben metafizikai alapelvhez Pauler hozzáteszi a korrelativitás (kölcsonösség) tételét, amely adott a logikai alapelvekben, azoknak következménye (korollárium). Kifejezi, hogy „minden dologhoz, mint feltételezethez valami feltétlen tartozik”¹⁰¹⁰, vagyis nincs relativum abszolútum nélkül, azaz minden megismerés és értékítélet felteszi valami végső Abszolútumnak a létét, amely önmagában megáll, hiszen minden más dologtól független.

Óriási szisztematizáló képessége segítette Pauler, hogy minden gondolatát a többivel állandóan zárt logikai összefüggésben és egységben fejlesztette tovább. Munkái ékesen bizonyítják, hogy a filozófia nem valamiféle lajstromozó összefoglalás, mint azt a pozitívizmus hitte, hanem egységes világkép szerkesztése, helyesebben a világot összetartó egység fölismerése. Paulerben megvolt a rendszeralkotó ritka bátorsága és ez ma is nagy horderejű, mert korunk gondolkodásából ez fájdalmasan hiányzik.

Örökértékű Pauler tanítása a filozófia módszeréről, miszerint a tapasztalati adottságokból kiindulva reduktív úton, visszafelé haladunk a tapasztalati valóság előfeltevéseihez, vagyis a redukció a következményekből tekint vissza a logikai előzményekre. A redukció előfeltevése, hogy „a logikai következményből kiolvasható a logikai előzmény”¹⁰¹¹. Másutt a redukcióról úgy fogalmaz, hogy a „reduktióban minden philosophiai tudomány önálló methodusát látjuk szemben a matematika deductiójával s a valóságtudományok inductiójával”¹⁰¹². Pauler hivatkozik Bolzanora,

¹⁰¹⁰ BEV 28. §. 32. old.

¹⁰¹¹ PAULER ÁKOS, *Logika. Az igazság elméletének alapvonalai*, Bp. 1925. 212. §. 210. old.

¹⁰¹² PAULER ÁKOS, *Logika. Az igazság elméletének alapvonalai*, Bp. 1925. 4. §. 4. old.

aki szerint „csak olyan igazságok vannak melyek az alap és következmény viszonyában állanak egymással”¹⁰¹³. Arisztotelész nyomán, Pauler is azt tanítja, hogy számunkra előbb a közvetlen tapasztalással megragadható valóság adott, amely időben előbbre való, ám a logikai és az ontológiai rendben az utolsó. Tovább haladva a tapasztaláson túl lévő, egyetemes metafizikai valósághatározmányokhoz jutunk, utoljára pedig a valóság végső okához és forrásához, az Abszolútumhoz: Istenhez. Ezt fejezte ki Pauler a „philosophálni annyit tesz, mint az adott relatívumhoz a megfelelő abszolútumot keresni”¹⁰¹⁴ gondolattal.

Dolgozatomban Szent Ágoston, Szent Tamás gondolatai is megjelennek, hiszen ők is Pauler Ákos mesterei sőt mindannyiunk mesterei, de idézem Weissmahr Béla, Turay Alfréd, Karl Rahner és mások meglátásait is, mert ők is olyan bölcselek, akik a keresztény filozófia élvonalába tartoznak, olyan filozófusok, akik mélyen be tudtak a lét rejtelmeibe hatolni, együtt tudták látni és láttatni a rész és az egész összhangját, az örök igazságok Istentől való eredetét, és meggyőzően mutatták ki a metafizika megalapozottságát. Gondolkodásuk nagyon hasonló Pauler alapbelátásaihoz. Ennek kimutatása és igazolása olyan egységet teremt a metafizikus gondolkodók között, amire óriási szükségünk van manapság is. Hogy csak egy példát említsek, akárcsak Pauler Ákos, Weissmahr Béla is vallja, hogy tudunk az értékek rangsoráról, azaz értékkonfliktus esetén tudjuk, mit kell előnyben részesítenünk, ami csak akkor lehetséges, ha ez ember bennfoglaltan a feltétlen értékhez méri a számára itt és most adott dolgokat, és a feltétlen értékhez képest állapítja meg a számára adott értékek rangsorát. E platonikus gondolat minden metafizikus számára alaptanítás, elfogadása segítheti a valóság megértését, elutasítása félreértésekhez vezethet.

A XX. század elejére a racionalizmus alapgondolatából származó, valójában irracionális meggyőződés, hogy a tudományok az élet összes – anyagi, szellemi – gondját végérvényesen megoldják, látványosan összeomlott. A pozitivizmus és a kritizmus negatív uralma csak fokozta a szkeptikus életérzést, mert relativizálni igyekezett a meglévő eredményeket azzal, hogy kétségbe vonta az értelem megismerő képességét és elvetette a végső kérdésekre irányultság jogosultságát.

Vizsgálódásaim arra vezettek, hogy Pauler Ákos bölcseletében az Abszolútum központi helyet foglal el, a rendszer végkicsengése a teocentrikus világnézet.

¹⁰¹³ BOLZANO, BERNARD, *Wissenschaftslehre*, II. 203. §. 1837. Idézi PAULER ÁKOS, *Logika. Az igazság elméletének alapvonalai*, Bp. 1925. 212. §. 210. old.

¹⁰¹⁴ PAULER ÁKOS, *Logika. Az igazság elméletének alapvonalai*, Bp. 1925. 212. §. 211. old.

Dolgozatom konklúziója, hogy Paulernél az Abszolútum minden ismeret eredete, lehetőségi feltétele, és egyben minden megismerés végső célja is. A megismerést az Abszolútum teszi lehetővé azzal, hogy a megismerőben az a priori ismeretek, a velünk született igazságok, tehát az ideák öntudatlanul és eleve megvannak. Az ismeretszerzést az érzéki tapasztalás indítja el, amely alkalom az velünk született igazságokra való ráébredésre. Ugyanakkor a megismerés végső célja maga az Abszolútum, hiszen megismerésünk csak akkor tud nyugvópontra jutni, ha abszolút, végső ismereteket szerez.

Isten a világ teremtője, fönntartója, mindennek létesítő oka és végső alapja. Ő teszi lehetővé a legnemesebb emberi tevékenységeket, a megismerést és a szeretetet, amelyek végső fokon Istenben teljedhetnek be. Az igazság, a jóság, a szépség mind az Abszolútum aspektusai, mind egy-egy út, amely Istenhez vezet. Az Isten felé való törekvés tehát a világtörténelem legfőbb mozgatója, célra-rendezője. Legfőbb hivatásunk, hogy „küzdjünk Isten országának megvalósulásáért e földön”¹⁰¹⁵ – írja Pauler, aki Szent Ágoston és Platón nyomán meggyőzően vallja, hogy az agathon (αγαθόν), azaz „az érték, az az ősfogalom, amellyel leginkább közelítjük meg az abszolútum mibenlétét, Isten megismerését [...] az értékismerés, a Jó megismerése a végtelen szeretet – erosz – élményében a számunkra elérhető maximális istenismeret”¹⁰¹⁶.

Ezt a gondolatot kívántam kifejteni, kutatásaimmal alátámasztani úgy, hogy egyúttal Pauler Ákost elhelyezzem a magyar és a nemzetközi, a mai és a korabeli pozitivisták és metafizikus bölcselet összefüggésében. Eltökélt szándékom volt, hogy meglátásaimat, az általam feltárt összefüggéseket konkrét idézetekkel támasszam alá. Tudatos vágyam volt az is, hogy írásom amennyire lehet, olvasmányos és érthető legyen, tükrözze a régi igazságot, miszerint a filozófia nem holmi elvont spekuláció, kevesek kiváltsága, hanem a mindannyiunk számára rendelkezésre álló bölcsesség szeretete. Dolgozatomban fölhasználtam saját, korábban keletkezett, a jelen témába vágó írásaimat, elsősorban a *Pauler Ákos szellemi fejlődése, teizmusának kialakulása című* licentia dolgozatomat, amely nyomtatásban nem jelent meg, továbbá a nyomtatásban napvilágot látott, *Somogyi József szellemi gyökereihez: Pauler Ákos ideaelmélete; Filozófiai meghatározások gyűjteménye; Az Abszolútum ismeretének*

¹⁰¹⁵ PAULER ÁKOS, *Keyserling gróf*, Napkelet, 1925.

¹⁰¹⁶ PAULER ÁKOS, *A tiszta logika metafizikai vonatkozásai*, in *Tanulmányok az ideológia köréből*, 1938. 214. old.

*eredete Pauler Ákos bölcseletében és a Pierre Scheuer SJ transzcendentális tomizmusának hatása Weissmahr Béla SJ istentanára című tanulmányt*¹⁰¹⁷.

Legvégül már csak azt tenném hozzá, nagy élmény volt Pauler Ákossal, az általa föltárt igazságokkal foglalkozni, sokat tanultam belőle. Pauler filozófiája, objektív idealizmusa alkalmas arra, hogy egységes világnézet utáni vágyakozásunkat kielégítse, meggyőzzön bennünket a létezés szépségéről, igazságáról, Istentől nyert jóságáról és értelmességéről.

¹⁰¹⁷ A részletes adatokat lásd az irodalomjegyzékben.

IRODALOM

Pauler Ákos művei

- Anaxagoras istenbizonyítéka*, Értekezések a philosophiai és társadalmi tudományok köréből, II. 10. Budapest, 1926;
- Arisztoteles*, Budapest, 1922;
- Arisztoteles Metaphysikájának módszeréről* (Egyetemes Philologiai Közlöny, 44), Budapest, 1920. 29-40. old; 1921, 10-8. old; 75-83. old;
- Arisztoteles theismusa*, Religio, 1926, 29-36. old;
- Bevezetés a filozófiába*, BEV, javított, bővített kiadás, Budapest, 1933, (1920¹);
- A correlativitás elve*, Athenaeum (1915) 17. szám, 43-56. old;
- Az egységre törekvésről az emberi ismerésben*, Athenaeum 2 (1905) 218-232. old;
- Elvezet-e a világ Isten fogalmára?* Bölcséleti Folyóirat (1894) 273-276. old;
- Az etikai megismerés természete*, Budapest, 1907;
- A fogalom problémája a tiszta logikában*, Budapest, 1915;
- A klasszikus műveltség értéke*, Egyetemes Philologiai Közlöny 4 (1933);
- A szellemtörténet kategóriái*, Minerva, II (1923) 1-10. old;
- A rendszer fogalma*, Akadémiai Értesítő, 34. köt. (1923), 183-144. old;
- A természetfilosophia fogalmáról és feladatairól* (disszertáció), Budapest, 1898;
- A tudomány fogalmáról* (A Magyar Filozófiai Társaság Közleményei XXXV), Budapest, 1910;
- Az ismeretelméleti kategóriák problémája* (Értekezések a bölcsellettudomány köréből), Budapest, 1903;
- Az ismeretelmélet lélektani alapjairól*, Athenaeum 4 (1897) 529-551. old;
- A világnézet tanítása*, Magyar Paedagogia, 1909. 201-213, 273-278. old;
- Az ismerettan kritikai története napjainkig*, Budapest, 1897;
- Didaktika* (egyetemi előadások után lejegyezte Varga Sándor Frigyes), Budapest, 1931;
- Franz Brentano (1837-1917)*, Athenaeum 2 (1918) 73-78. old;
- Háború a filozófiában*, Budapesti Szemle, 169. kötet, 481-483. szám, 1917;
- Hegel: Religionsphilosophie*, ELTE, F 134/3;
- Herbert Spencer mint paedagogus*, Magyar Paedagogia (1904);

- Intuición és bizonyosság* (A Magyar Filozófiai Társaság Közleményei), Budapest, 1909. 1-19. old;
- Ismertetelméleti tanulmányok, I*, Athenaeum 3 (1903) 424-440. old; *II*, 4 (1903) 541-561. old;
- Kant tanulmányok*, Bölcséleti Folyóirat (1894) 2. szám, 9-46. old;
- Kant*, Akadémiai Értesítő, 35. kötet, Budapest, 1924;
- Leibniz metafizikája*, in *Leibniz-émlékkönyv*, Budapest, 1917, 9-40. old;
- Logika. Az igazság elméletének alapvonalai*, Budapest, 1925;
- A logikai alapelvek elméletéhez*, Budapest, 1911;
- Logika és metafizika*, Athenaeum 3-4 (1929) 126-131. old;
- A magánvaló problémája az újabb filozófiában, I*, Athenaeum 1 (1901) 25-36; *II*, 2 (1901) 145-162. old;
- Metafizika* (posztumusz), Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1938. (Sajtó alá rendezte Dékány István);
- Medveczky Frigyes emlékezete*, Budapesti Szemle, 170. kötet, 484-486. szám, 1917. 54-67. old;
- Naplójegyzetek*, 1981-1933. Quart. Hung. 2611/I-IV, Poss OSZK Kézirattár;
- Művészetfilozófiai írások* (szerk. Somos Róber), Kairosz Kiadó, Budapest, 2002;
- Philosophia*, Budapest, 1893;
- Pázmány Péter: De coelo*, Felolvasás, H. n. 1927. ELTE, KK, F 135/5;
- Prohászka Ottokár utolsó gondolatai*, Napkelet, 1927. X. köt. 481-483. old;
- Psychologia és philosophia*, Budapesti Szemle (1923) 21-31. old;
- Szent Ágoston és a modern gondolat*, Athenaeum 4-6 (1931) 1-5. old;
- Tanulmányok az ideológia köréből*, Budapest (posztumusz), 1938;
- Grundlagen der Philosophie*, Berlin, Leipzig, Walter de Gruyter, 1925;
- prop(a)edeutika*, Tíz előadás, H. n. 1912. dec. 45 pp. ELTE Könyvtár Kézirattára, F 134/10;
- ELTE Egyetemi Könyvtár Kézirat- és Ritkaságtár, Budapest, Pauler Ákos Hagyatéka;

További irodalom

- VI. PÁL PÁPA, *Gaudium et spes*, lelkipásztori konstitúció az egyház és a mai világ viszonyáról, in *A II. Vatikáni zsinat tanítása* (szerk. Cserháti József és Fábián Árpád), SZIT, Budapest, 1986. 446-509. old;
- VI. PÁL PÁPA, *Optatam totius*, határozat a papnevelésről, in *A II. Vatikáni zsinat tanítása* (szerk. Cserháti József és Fábián Árpád), SZIT, Budapest, 1986. 208-219. old;
- II. JÁNOS PÁL PÁPA, *Fides et ratio*, (ford. Diós István) SZIT, Budapest, 1999;
- XIII. LEÓ PÁPA, *Aeterni Patris*, kezdetű körlevél, 1879. augusztus 4. *A filozófia érvényessége a hit megszilárdításában* rész, DS 3137;
- XIII. LEÓ PÁPA, *Aeterni Patris*, kezdetű körlevél, 1879. augusztus 4. *A filozófia érvényessége a hit megszilárdításában* rész, DS 3140;
- Humani generis* kezdetű körlevél, 1950. augusztus 12. *Isten ismerete* rész, DS 3875;
- XII. PIUSZ PÁPA, *Humani generis* kezdetű körlevél, 1950. augusztus 12. *Az egészséges filozófia elvei* rész, DS 3893;
- XII. PIUS PÁPA, *Humani generis* körlevele, 1950. augusztus 12, *Isten ismerete* című rész, DS 3876;
- XII. PIUSZ PÁPA, *Humani generis* kezdetű körlevél, 1950. augusztus 12. *Az egészséges filozófia elvei* rész, DS 3894;
- IX. PIUSZ PÁPA, „*Qui pluribus*” kezdetű körlevél, *A racionalizmus tévedéséről* című rész, 1846. november 9;
- IX. GERGELY PÁPA, „*Ab Aegyptilis argentea*” kezdetű levele a párizsi teológusoknak, 1228. július 7. DS 824;
- ALAXANDRIAI KELEMEN, *Stromata (Szőnyegek)*;
- ALTRICHTER FERENC (szerk.), *A Bécsi Kör filozófiája*, Gondolat, Budapest, 1972;
- ANZELM, CANTERBURY SZENT, *Monologion* (ford. Dér Katalin), Budapest, 1991;
- ARISTOTELES, *Metaphysika* (ford. Halasy-Nagy József), Budapest, 1936.
- ARISZTOTELÉSZ, *Analytica Posterior*, Provided by The Internet Classics Archive, <http://classics.mit.edu/Aristotle/posterior.mb.txt>;
- AQUINÓI SZENT TAMÁS (S. Thomae Aquinatis), *De veritate (Az igazságról)*, Corpus Thomisticum, S. Thomae de Aquino Opera Omnia, <http://www.corpusthomicum.org/iopera.html>;

AQUINÓI SZENT TAMÁS (S. Thomae Aquinatis), *Liber de causes (Könyv az okokról)*, Corpus Thomisticum, S. Thomae de Aquino Opera Omnia, <http://www.corpusthomisticum.org/iopera.html>;

AQUINÓI SZENT TAMÁS (S. Thomae Aquinatis), *Summa contra Gentiles, Liber de veritate catholicae fidei contra errores infidelium, (Könyv a katolikus hit igazságáról a hitetlenek tévedéseivel szemben)*, Corpus Thomisticum, S. Thomae de Aquino Opera Omnia, <http://www.corpusthomisticum.org/iopera.html>;

AQUINÓI SZENT TAMÁS (S. Thomae Aquinatis), *Summa Theologica*, Taurini, Torino, 1928;

AQUINÓI SZENT TAMÁS, *Summa Theologiae I-II. (A teológia foglalatosa)* (ford. Tudós-Takács János), Telosz Kiadó, Budapest, 1994;

AQUINÓI SZENT TAMÁS (S. Thomae Aquinatis), *Az értelem egysége* (ford. Borbély Gábor), Ikon Kiadó, 1993;

AUGUSTINUS, AURELIUS, *A szabad akaratról* (ford. Hegyi Fábrián S.J.), in *Fiatalokori párbeszédok (Ókeresztény írók, 11)*, 317-440, Budapest, 1986;

AUGUSTINUS, AURELIUS, *A Szentháromságáról* (Ókeresztény írók, 10), SZIT, Budapest, 1985;

AUGUSTINUS, *Fiatalokori párbeszédok (A boldog életről = De beata vita, Beszélgetés önmagammal = Soliloquia, A rendről = De ordine, A szabad akaratról = De libero arbitrio)*, SZIT, Budapest, 1986;

AUGUSTINUS, AURELIUS, *De vera religione (Az igaz vallásról)*, PL 34;

AUGUSTINUS, AURELIUS, *Vallomások* (ford. Városi István), Gondolat, Budapest, 1987;

ÁGOSTON, SZENT, *A boldog életről, és A szabad akaratról* (ford. Tar Ibolya), Európa Könyvkiadó, Budapest, 1989;

BAUMGARTNER, H. M., *Transcendental Philosophy*, in *Sacramentum Mundi*, 6, New York, 1970, 281-285. old;

BENCSIK BÉLA, *Pauler ideológiája*, in *Pauler Ákos emlékkönyv (A Magyar Filozófiai Társaság Könyvtára 6)*, Budapest, 1934, 117-130. old;

BERKY IMRE, *Az igazság fogalma Pauler Ákos rendszerében*, Athenaeum 5-6 (1932) 153-186. old;

BERKY IMRE, *Hozzászólás Somogyi József: „Az ideák problémája” című cikkéhez*, Athenaeum, 1-4. old. 1932;

- BOETHIUS, *A filozófia vigasztalása* (ford. Hegyi György), Magyar Helikon, Budapest, 1970; PL 64;
- BOLBERITZ PÁL – GÁL FERENC, *Aquinói Szent Tamás filozófiája és teológiája*, Ecclesia, Budapest, 1987;
- BOLBERITZ PÁL, *Bevezetés a logikába*, A Budapesti Római Katolikus Hittudományi Akadémia Kiadványai, Budapest, 1981;
- BOLBERITZ PÁL, *Pauler Ákos filozófiája, mint rendszer*, in *Pauler Ákos filozófiája* (szerk. Frenyó Zoltán), Bölcsészettudományi Kutatóközpont Filozófiai Intézet, 11-14. old. Budapest, 2014;
- BOLZANO, BERNHARD, *Theory of Science* (ed. and trans. Rolf George), Los Angeles, 1972. (*Wissenschaftlehre*, 1837.);
- BÖHM KÁROLY, *Az ember és világa*, I. *Dialektika vagy alapphilosophia*, 1883;
- BÖHM KÁROLY, *Az ember és világa*, II. *A szellem élete*, 1892;
- BÖHM KÁROLY, *Az ember és világa*, III. *Axiologia vagy értéktan*, 1906;
- BÖHM KÁROLY, *Az ember és világa*, IV. *A logikai érték tana*, 1912. posztumusz;
- BÖHM KÁROLY, *Az ember és világa*, V. *Az erkölcsi érték tana*, 1928. posztumusz;
- BÖHM KÁROLY, *Az ember és világa*, VI. *Az esztétikai érték tana*, 1942. posztumusz;
- BRANDENSTEIN BÉLA, *A lét forrásai*, Budapest, 1940;
- BRANDENSTEIN BÉLA, báró, *Pauler Ákos emlékezete*, Athenaeum 6 (1933) 202-231. old;
- BRANDENSTEIN BÉLA, báró, *Pauler Ákos és az abszolútum bölcsellete*, Napkelet, 8. (1933);
- BRANDENSTEIN BÉLA, BÁRÓ, *Pauler Ákos emlékezete*, in *Pauler Ákos emlékkönyv* (A Magyar Filozófiai Társaság Könyvtára, 6), Budapest, 1934, 24-53. old;
- BRENTANO, FRANZ, *The origin of our Knowledge of right and wrong* (trans. R. M. Chisholm and E. H. Schneewind), London, 1969. (*Vom Ursprung sittlicher Erkenntnis*, 1889);
- BRENTANO, FRANZ, *Aristotle and His World View* (ed. and trans. R. George and R. M. Chisholm), Los Angeles, 1978. (*Aristoteles und eine Weltanschauung*, 1911);
- BRENTANO, FRANZ, *The Theory of categories* (trans. by R. M. Chisholm and N. Guterman), London, 1981. (*Kategorienlehre*);

- CARNAP, RUDOLF, *Überwindung der Metaphysik durch die logische Analyse der Sprache*, in *Erkenntnis* 2 (1931) 219-242. old. (*A metafizika kiküszöbölése a nyelv logikai elemzésén keresztül*);
- COPLESTON, FREDERIC SJ, *Post-kantian Idealist Systems. Fichte*, in *A History of Philosophy*, 7, London, 1968. 1-93. old;
- CSERI KINGA, *Pauler Ákos értékelmélete*, in *Pauler Ákos filozófiája* (szerk. Frenyó Zoltán), Bölcsészettudományi Kutatóközpont Filozófiai Intézet, 37-48. old. Budapest, 2014;
- CSURGAI MÁRTA, *Pauler Ákos bölcseletének Isten-tana*, Budapest, 1940;
- DENZINGER – SCHÖNMETZNER, *Enchiridion Symbolorum Definitionum et Declarationum de rebus fidei et morum*, Herder, Freiburg, 1965;
- DEWART, LESLIE, *On Transcendental Thomism*, *Continuum* 6 (1968) 389-401. old;
- DONCELL, JOSEPH (szerk.), *Joseph Maréchal, S.J. - A Maréchal Reader*, New York, 1970;
- DONCEEL, JOSEPH, *The Philosophy of Karl Rahner*, Albany, 1969;
- DONCEEL, JOSEPH, *On Transcendental Thomism*, *Continuum* 7 (1969) 164-185. old;
- DONCEEL, JOSEPH, *Rahner's Argument for God*, *America* 123 (1970) 340-341. old;
- DONCEEL, JOSEPH, *Second Thoughts on the Nature of God*, *Thought* 182 (1971) 346-370. old;
- DONCEEL, JOSEPH, *A Thomistic Misapprehension?* *Thought* 32 (1957) 180-198. old.
- DONCEEL, JOSEPH, *Transcendental Thomism*, *Monist* 58 (1974) 67-85. old;
- ERDÉLYI JÁNOS, *A bölcsészet Magyarországon*, Budapest, 1855.
- ERDÉLYI JÁNOS, *Filozófiai és esztétikai írások*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981;
- FICHTE, JOHANN GOTTLIEB, *Első és második bevezetés a tudománytanba. A tudománytan, vagy az úgynevezett filozófia fogalmáról* (ford. Kopasz Gy.), Debrecen-Gyula, 1941;
- FICHTE, JOHANN GOTTLIEB, *Minden kinyilatkoztatás kritikájának kísérlete* (ford. Rokay Zoltán, Gáspár Csaba László, L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2003);
- FICHTE, JOHANN GOTTLIEB, *Grundlage des gesamten Wissenschaftslehre von 1794*, Hamburg 1956;
- FICHTE, JOHANN GOTTLIEB, *Válogatott filozófiai írások* (ford. Endreffy Zoltán, Kiss János), Budapest 1981;

- FILA BÉLA, *Karl Rahner és a hermeneutika*, in *Az Ige meghallója. Karl Rahner emlékülés* (szerk. Boros István), Szeged, Budapest 1996, 93-119. old;
- FILA BÉLA – JUG LÁSZLÓ (ford. és szerk.), *Az egyházi tanítóhivatal megnyilatkozásai*, Kisterenye - Budapest ,1997;
- FRENYÓ ZOLTÁN, *Pauler Ákos vallásfilozófiájának értelmezéséhez*, in *Pauler Ákos filozófiája* (szerk. Frenyó Zoltán), Bölcsészettudományi Kutatóközpont Filozófiai Intézet, Budapest, 2014, 63-76. old;
- FRIVALDSZKY JÁNOS, *A szeretet, a humanizmus és a „helyes jog” fogalmi Pauler Ákos elméletében*, in *Pauler Ákos filozófiája* (szerk. Frenyó Zoltán), Bölcsészettudományi Kutatóközpont Filozófiai Intézet, Budapest, 2014, 145-162. old;
- HALASY NAGY JÓZSEF, *A filozófia*, Budapest, 1944;
- HALASY NAGY JÓZSEF, *Pauler Ákos*, Budapest, 1933;
- HALASY NAGY JÓZSEF, *Pauler platonizmusa*, in *Pauler Ákos emlékkönyv* (A Magyar Filozófiai Társaság Könyvtára 6), Budapest, 1934, 84-91. old;
- HANÁK TIBOR, *Az elfelejtett reneszánsz. A magyar filozófiai gondolkodás a század első felében*, Budapest, 1981;
- HELL JUDIT – LENDVAI L. FERENC – PERECZ LÁSZLÓ, *Magyar filozófia a XX. században*, 1. Budapest, Áron Kiadó, 2000, 179-200. old;
- HOLZER, VINCENT, *Philosophy With(In) Theology: Rahner's Philosophy of Religion*, The Heythrop Journal, 2014. 584-589. old;
- HOPPÁL BULCSÚ, *Pauler Ákos és Edmund Husserl*, in *Pauler Ákos filozófiája* (szerk. Frenyó Zoltán), Bölcsészettudományi Kutatóközpont Filozófiai Intézet, Budapest, 2014, 191-204. old;
- HUSSERL, EDMUND, *Logische Untersuchungen. Erster Band: Prolegomena zur reinen Logik*, 1975. (1900¹);
- HUSSERL, EDMUND, *Logische Untersuchungen. Zweiter Band: Untersuchungen zur Phänomenologie und Theorie der Erkenntnis*, 1984. (1901¹);
- IGNÁCZ LILLA, *Pauler Ákos logikája*, in *Filozófia és teológia a magyar eszmetörténetben* (szerk. Fehér M. István – Veres Ildikó), Bóbor Kiadó, Miskolc, 2003. 407-424. old;
- IGNÁCZ LILLA, *A logikai alapelvek Pauler Ákos filozófiájában*, in *Pauler Ákos filozófiája* (szerk. Frenyó Zoltán), Bölcsészettudományi Kutatóközpont Filozófiai Intézet, Budapest, 2014. 15-26. old;
- JÁNOSI JÓZSEF SJ, *Bölcselet és valóság*, Budapest, 1940;

- JUSZTINOSZ, SZENT, *I. Apológia* (ford. Vanyó László), in *A II. századi görög apologéták*, Ókeresztény Írók, VIII. kötet (szerk. Vanyó László), SZIT, Budapest, 1984;
- JUSZTINOSZ, SZENT, *II. Apológia* (ford. Vanyó László), in *A II. századi görög apologéták*, Ókeresztény Írók, VIII. kötet (szerk. Vanyó László), SZIT, Budapest, 1984;
- JUSZTINOSZ, SZENT, *Párbeszéd a zsidó Trifónnal*, in *A II. századi görög apologéták*, Ókeresztény Írók, VIII. kötet (szerk. Vanyó László, ford. Ladocsi Gáspár), SZIT, Budapest, 1984;
- KANT, IMMANUEL, *A tiszta ész kritikája* (ford. Kis János), Atlantisz, Budapest, 2004;
- KECSKÉS PÁL, *A bölcsélet története főbb vonásaiban*, SZIT, Budapest 1943;
- KECSKÉS PÁL, *Pauler aristotelizmusa*, in *Pauler Ákos emlékkönyv* (A Magyar Filozófiai Társaság Könyvtára 6), Budapest 1934, 92-103. old;
- KIS ATTILA, *Kortársak Pauler Ákosról*, in *Pauler Ákos filozófiája* (szerk. Frenyó Zoltán), Bölcsészettudományi Kutatóközpont Filozófiai Intézet, Budapest, 2014, 163-172. old;
- KISS JÁNOS, *Isten megismerése a látható világból*, Budapest, 1909.
- KISS JÁNOS, *Mercier Dezső József mint bölcselő*, Religio, 1927;
- KORMOS JÓZSEF, *Pauler Ákos Arisztotelész-képe*, in *Pauler Ákos filozófiája* (szerk. Frenyó Zoltán), Bölcsészettudományi Kutatóközpont Filozófiai Intézet, Budapest, 2014, 77-88. old;
- KORNIS GYULA, *Magyar filozófusok*, Franklin Társulat, Budapest, 1930;
- KORNIS GYULA, *Kezdet és vég*, in *Pauler Ákos emlékkönyv* (A Magyar Filozófiai Társaság Könyvtára 6), Budapest 1934, 3-23. old;
- KORNIS GYULA, *Új magyar filozófiai rendszer. Pauler Ákos filozófiája*, Minerva I, Budapest, 1922, 29-89. old;
- KUMINETZ GÉZA, *Pauler Ákos pedagógiai eszméi*, in *Pauler Ákos filozófiája* (szerk. Frenyó Zoltán), Bölcsészettudományi Kutatóközpont Filozófiai Intézet, Budapest, 2014, 123-144. old;
- Lukács György, Szent-Györgyi Albert, Hársing László, Pauler Ákos, Fehér Márta: *Filozófia-szöveggyűjtemény*, Arisztotelész Stúdium Bt., Sopron, 1997;
- MADARÁSZNÉ ZSIGMOND ANNA, *A tiszta logika alapkérdései. Pauler Ákos logikája*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1965;

- MADARÁSZNÉ ZSIGMOND ANNA, *Pauler Ákos, a Horthy-korszak filozófusa*, Valóság, 1959/3. 31-41. old;
- MARÉCHAL, JOSEPH, *Le point de départ de la métaphysique. Lecons sur le développement historique et theologique du problème de la connaissance: Cahier V, Le thomisme devant la philosophie critique* (1926), Bruxelles, Paris 1949;
- MARMION, DECLAN, *Some Aspects of the Theological Legacy of Karl Rahner*, in PÁDRAIC CONWAY – FÁINCHE RYAN (ed.) *Karl Rahner. Theologian for the Twenty-first Century*, Oxford, New York, 2010. 3-22. old;
- MÁTÉ ZSUZSANNA, *Abszolútum a művészetfilozófiában századunk első felében*, (Tanulmányok Brandenstein Béla, a fiatal Lukács György, Pauler Ákos, Pitroff Pál, Schütz Antal és Sík Sándor esztétikájáról), JGYTF, Szeged, 1994. 92-106. old;
- MÁTÉ ZSUZSANNA, *Pauler Ákos esztétikája*, in *Pauler Ákos filozófiája* (szerk. Frenyó Zoltán), Bölcsészettudományi Kutatóközpont Filozófiai Intézet, Budapest, 2014, 113-122. old;
- McALISTER, LINDA (szerk.), *The Philosophy of Brentano*, London, 1976;
- MOÓR GYULA, *A „filozófia mibenléte” Pauler szerint*, in *Pauler Ákos emlékkönyv* (A Magyar Filozófiai Társaság Könyvtára 6), Budapest 1934, 54-61. old;
- MESTER BÉLA (szerk.) *Régiók, határok, identitások. (Kelet-) Közép-Európa a (magyar) filozófiatörténetben*, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Filozófiai Intézet - Gondolat, Budapest, 2016;
- NOSZLOPI LÁSZLÓ, *Embertani felismerések Pauler etikájában*, in *Pauler Ákos Emlékkönyv*, Budapest, 1934;
- NÜSSZAI SZENT GERGELY, *Nagy kateketikus beszéd* (ford. Vanyó László), in Ókeresztény Írók, 6., SZIT, Budapest, 1983;
- NÜSSZAI SZENT GERGELY, *A lélekről és a feltámadásról* (ford. Vanyó László), in Ókeresztény Írók, 6. kötet, SZIT, Budapest, 1983;
- NYILASY BALÁZS, *Filozófia és irodalomértés*, Hittel, 2017. január, 72-81. old.
- NYÍRI KRISTÓF, *A Monarchia szellemi életéről. Filozófiatörténeti tanulmányok*, Gondolat, Budapest, 1980;
- NYÍRI TAMÁS, *Karl Rahner. Egy teológus portréja*, in *Az Ige meghallója. Karl Rahner emlékülés* (szerk. Boros István), Szeged, Budapest, 1996, 11-22. old;
- PANNENBERG, WOLFHART, *Teológia és filozófia. A két tudomány viszonya és közös története* (ford. Gáspár Csaba László és Görföl Tibor) Budapest, 2009;
- PETHŐ BERTALAN, *A Pauler-jelenség*, Filozófiai Szemle, 1984. 119-147. old.

- PHELAN, GERALD B., *Saint Thomas and Analogy*, Milwaukee 1943;
- PLATÓN, *Összes művei, I-III*, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1984;
- PROHÁSZKA LAJOS, *Pauler Ákos*, Magyar Szemle, 1933/34;
- PROHÁSZKA OTTOKÁR, *Objektív idealizmus*, Budapesti Szemle, 161. kötet, 460-462. szám, 1915;
- PRZYWARA, ERICH, *Analogia entis* (Przywara Schriften 3), Einsiedeln, 1962.
- RAHNER, KARL, *Geist in Welt. Zur Metaphysik der endlichen Erkenntnis bei Thomas von Aquin*, München, 1957. Első kiadás: Innsbruck, 1939. Angol kiadás: Revised ed. by METZ, JOHANN BAPTIST (trans. William Dych), *Spirit in the World*, New York, 1968;
- RAHNER, KARL, *Samtliche Werke*, (szerk. Karl Rahner Stiftung), *Die Grundlagen einer Erkenntnistheorie bei Joseph Maréchal*, in *Samtliche Werke*, Bd 2, Geist in Welt, Philosophische Schriften (szerk. Albert Raffelt), Solothurn - Düsseldorf, Freiburg im Breisgau, 1995, 373-406;
- RAHNER, KARL, *A hit alapjai. Bevezetés a kereszténység fogalmába* (ford. Endreffy Zoltán), Budapest, 1982;
- RAHNER, KARL, *Hit remény szeretet* (ford. Dévény István), Budapest, 1985;
- RAHNER, KARL, *Az Ige hallgatója* (ford. Gáspár Csaba), Budapest, 1991;
- RAHNER, KARL, *A titok fogalmáról a katolikus teológiában*, in *Isten: rejtelem. Öt tanulmány*, (ford. Várnai Jakab) Budapest, 1994;
- RAHNER, KARL, *Schriften zur Theologie, Vol. 6, Philosophie und Theologie*;
- RAHNER, KARL, *Schriften zur Theologie, Gotteserfahrung heute, IX*;
- RAHNER, KARL, *Wissenschaft als „Konfession“*, in *Schriften zur Theologie, III*;
- ROKAY ZOLTÁN, *Johann Gottlieb Fichte (1762-1814) élete és műve*, Lux Color Printing és Szulik Alapítvány, Óbecse, 2013;
- ROKAY ZOLTÁN, *Johann Gottlieb Fichte (Zárótanulmány)* in *Johann Gottlieb Fichte* (ford. Rokay Zoltán, Gáspár Csaba László), *Minden kinyilatkoztatás kritikájának kísérlete*. Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2003;
- ROSS, DAVID, *Aristotle, Prior and Posterior Analytics: A revised Text with Introduction and Commentary*, Oxford, 1949;
- RUSSELL, BERTRAND, *A nyugati filozófia története a politikai és társadalmi körülményekkel összefüggésben, a legkorábbi időktől napjainkig*, Göncöl Kiadó, Budapest, 1994;

- SCHADE, MARIN JOSEPH, *Incarnation. The Harmony of On Love in the Totality of Reality*, Lanham Maryland, 2016;
- SCHEUER, PIERRE, *Notes de Métaphysique*, Nouvelle Revue Théologique 53 (1926) 329-334, 447-451, 518-525;
- SCHEUER, PIERRE, *Dieu*, Nouvelle Revue Théologique, 79 (1957) 823-827;
- SCHEUER, PIERRE, *Notes on Metaphysics*, in *An interior Metaphysics. The Philosophical Synthesis of Pierre Scheuer, S.J.* (ed. Daniel J. Shine, S.J.) Weston, Massachusetts, 1966;
- SCHÜTZ ANTAL, *A bölcselet elemei*, Budapest, 1927;
- SCHÜTZ ANTAL, *Dogmatika*, Budapest, 1937;
- SCHÜTZ ANTAL, *Keresztény bölcselet*, in *Őrség. Korkérdések és tájékozódások*, Budapest, 1936, 82-100. old;
- SCHÜTZ ANTAL, *Pauler és a keresztény bölcselet*, in *Pauler Ákos emlékkönyv* (A Magyar Filozófiai Társaság Könyvtára 6), Budapest, 1934, 54-61. old;
- SCHÜTZ ANTAL, *Az értelmi ismeretek eredetének főbb elméletei*, Bölcséleti Folyóirat, 1902;
- SHINE, DANIEL J. SJ, ed., *An „Interior” and Rigorous Metaphysics, The Philosophical Synthesis of Pierre Scheuer SJ*, Weston, 1966;
- SMITH, BARRY, *Austrian and Hungarian Philosophy: On the Logic of Wittgenstein and Pauler*, in *Mind, Meaning and Metaphysics. Philosophical Essays in Honor of Kevin Mulligan*, Volume 1. (Anne Reboul ed.), Springer (2014) 387-406. old;
- SOMOGYI József, *Az igazság eszméje Pauler bölcseletében*, in *Pauler Ákos emlékkönyv* (A Magyar Filozófiai Társaság Könyvtára 6), Budapest, 1934, 109-116. old;
- SOMOGYI JÓZSEF, *Die Philosophie Ákos von Paulers, ein neues ungarisches system*, Kant Studien (1925) 180-186. old;
- SOMOGYI JÓZSEF, *Pauler Ákos emlékezete. A cselekvés iskolája*, Szeged, 1933;
- SOMOGYI JÓZSEF, *A fenomenológia történeti és kritikai vizsgálata*, Budapest, 1926;
- SOMOGYI JÓZSEF, *Az ideák problémája*, Budapest, 1938;
- SOMOS RÓBERT, *Az ideológia fogalma Pauler Ákosnál*, in *Pauler Ákos filozófiája* (szerk. Frenyó Zoltán), Bölcsészettudományi Kutatóközpont Filozófiai Intézet, Budapest, 2014, 27-36. old;
- SOMOS RÓBERT, *Pauler Ákos élete és filozófiája*, Kairosz, Budapest, 1999;

- SOMOS RÓBERT, *Az ifjú Pauler Ákos*, Magyar Filozófiai Szemle 1-2 (1995) 87-105. old;
- SOMOS RÓBERT, *A filozófia és a teológia viszonya Pauler Ákosnál*, Korunk, 2000/12;
- SOMOS RÓBERT, *A filozófiai redukció jövője*, in *Párbeszédben a világ sorsával. Filozófia a globalizálódó világban* (szerk. Loboczky János), Eger, 2001;
- SOMOS RÓBERT, *Pauler Ákos katolicizmusa*, Távlatok, 52 (2001) 284-293. old;
- SOMOS RÓBERT, *Magyar Filozófusok politikai útkeresése Trianon előtt és után*, Kairosz, Budapest, 2004;
- SOMOS RÓBERT, *Hagyomány és modernitás Pauler Ákos etikájában*, in Loboczky János (szerk.) *Kortárs etikai irányzatok – gondolkodók*, Eszterházy Károly Főiskola, Eger, 2009;
- SOMOS RÓBERT, *Az etika pozíciójának változásai Pauler Ákos életművében*, Valóság 2009 (52. évf.) 6. sz. 73-89. old;
- SOMOS RÓBERT, *Hagyomány és modernitás Pauler Ákos etikájában*, in *Tanulmányok a filozófiatudományok köréből* (szerk. Loboczky János), Eger, 2009;
- SOMOS RÓBERT *Alexius Meinong és Pauler Ákos*, SZÁZADVÉG, 17. (65) 2012;
- SZABÓ FERENC, *Karl Rahner* (Teológiai Vázlatok, VI), Budapest, 1983, 369-457;
- SZABÓ FERENC, *Karl Rahner és a XX. századi teológia (1904-1984-1994)*, in *Az Ige meghallója. Karl Rahner emlékülés* (szerk. Boros István), Szeged, Budapest, 1996, 25-42;
- SZKLDÁNYI MÁRIA, *Pauler Ákos életművészete*, Budapest, 1938;
- SZKLDÁNYI MÁRIA, *Pauler Ákos emlékezete*, Vigília, 1974. 128-131. old;
- TATÁR LAJOS, *Pauler Ákos bölcselete*, Debrecen, Tóth, 1943;
- TERTULLIANUS, *Pergátló kifogás az eretnekekkel szemben (De praescriptione haereticorum)* (ford. Erdő Péter), in *Tertullianus művei*, Ókeresztény Írók XII. kötet (szerk. Vanyó László), SZIT, Budapest, 1986;
- TERTULLIANUS, *De Carne Christi (Krisztus testéről)*;
- TURAY ALFRÉD, *Filozófiatörténeti vázlatok*, SZIT, Budapest, évszám nélkül;
- TURAY ALFRÉD, *Istent kereső filozófusok (Teodicea)*, SZIT, Budapest, 1990;
- TURAY ALFRÉD, NYÍRI TAMÁS, BOLBERITZ PÁL, *A filozófia lényege, alapproblémái és ágai*, Bp. (1981¹) SZIT, Budapest, 1992;

- TURGONYI ZOLTÁN, *Pauler Ákos etikája*, in *Pauler Ákos filozófiája* (szerk. Frenyó Zoltán), Bölcsészettudományi Kutatóközpont Filozófiai Intézet, Budapest, 2014, 89-112. old;
- TVERDOTA GYÖRGY, *Az ihlet tana. József Attila és Pauler Ákos*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1982/5-6;
- VAJNÓCZKY ISTVÁN, *A matematika Pauler Ákos rendszerében*, Debrecen, Dávid, 1929;
- VANYÓ LÁSZLÓ, *Az ókeresztény egyház és irodalma*, SZIT, Budapest, 1988;
- VARGA BÉLA, *Pauler Ákos logikája és jelentősége a magyar filozófiában*, Erdélyi Irodalmi Szemle (1925) 209-218; 263-273. old;
- VARGA PÉTER MÁTYÁS, *Új adalékok a korai fenomenológia és a magyar filozófia kapcsolattörténetéhez Pauler Ákos, Alexander Bernát, Révész Géza és Enyvvári Jenő vonatkozásában*, in *Régiók, határok, identitások. (Kelet-) Közép-Európa a (magyar) filozófiatörténetben*, (Mester Béla szerk.), MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Filozófiai Intézet - Gondolat, Budapest, 2016;
- VARGA SÁNDOR, *A filozófia autonómiája Paulernél*, in *Pauler Ákos emlékkönyv* (A Magyar Filozófiai Társaság Könyvtára 6), Budapest 1934, 104-108. old;
- VÁRKONYI HILDEBRAND, *Tanulmány Pauler Ákos logikai rendszeréről*, Athenaeum (1927) 1-25. old;
- WEISSMAHR BÉLA, *Megjegyzések Somogyi idea-tanához* in *A fenomenológiától a nemzeteszméig. Somogyi József életművéről*, Gondolat, Bp. 1998. 81-91. old;
- WEISSMAHR BÉLA, *Isten léte és mivolta*, Teológiai vázlatok, I. köt. Budapest, 1983;
- WEISSMAHR, BÉLA, *A jelenkori metafizika feladatai és módszere*, Mérleg 4 (1986) 346-365. old;
- WEISSMAHR, BÉLA, *A mai tomizmus vezető iránya: a transzcendentális módszer*, Mérleg 1 (1969) 63-82 old;
- WEISSMAHR BÉLA, *Bevezetés az ismeretelméletbe*, Róma, 1978;
- WEISSMAHR BÉLA SJ, *Filozófiai istentan*, Mérleg – Távlatok, Bécs-Budapest-München, 1996;
- WEISSMAHR BÉLA SJ, *Ontológia*, Mérleg – Távlatok, Bécs-Budapest-München, 1992;
- WEISSMAHR BÉLA SJ, *Az emberi lét értelme. Metafizikai értekezések*, (szerk. Szombath Attila) Akadémiai Kiadó, Budapest, 2012;

WEISSMAHR BÉLA SJ, *A szellem valósága. Filozófiai útmutatás* (ford. Szombath Attila), Kairosz Kiadó, Budapest, 2009;

WHITEHEAD, ALFRED NORTH, *Process and Reality. An Essay in Cosmology, Folyamat és valóság. Kozmológiai esszé*, New York, 1979. (New York, 1929¹);

WITTGENSTEIN, LUDWIG, *Filozófiai vizsgálódások*, Atlantisz, Budapest, 1998;

ZIMÁNYI ÁGNES, *Somogyi József szellemi gyökereihez: Pauler Ákos ideaelmélete, in A fenomenológiától a nemzeteszméig. Somogyi József életművéről* (Szerk. Karikó Sándor), Gondolat Kiadó, Budapest, 1998. 92-108 old;

ZIMÁNYI ÁGNES, *Filozófiai meghatározások gyűjteménye*, Korda Kiadó, Kecskemét, 2004⁴;

ZIMÁNYI ÁGNES, *Az Abszolútum ismeretének eredete Pauler Ákos bölcseletében, in Pauler Ákos filozófiája* (szerk. Frenyó Zoltán), MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Filozófiai Intézet Budapest, 2014. 49-62. old. és

Teológia, Hittudományi Folyóirat, XLVIII. évfolyam/2014. 3-4. 216-227. old;

ZIMÁNYI ÁGNES, *Pierre Scheuer SJ transzcendentális tomizmusának hatása Weissmahr Béla SJ istentanára, in Metafizika Magyarországon? Konferencia előadások Weissmahr Béla filozófiai örökségéről* (szerk. Szombath Attila – Petres Lúcia), 117-143. Scintillae Sapientiae 3, L'Harmattan – Sapientia, Budapest, 2015;

SACRAMENTUM MUNDI, An encyclopedia of Theology, 6 vols. (1st. ed. 1968);

CHRSTLICHE PHILOSOPHIE IM KATOLISCHEN DENKEN DES 19. UND 20. JAHRHUNDERTS, I-III. (ed. Coreth, Neidl, Pfligersdorffer), Styria, Graz, 1987;

<http://www.newworldencyclopedia.org>

<http://patristica.net/latina/>;

<http://patristica.net/gaeca/>;

<http://www.corpusthomisticum.org/iopera.html> - Aquinói Szent Tamás művei online;

Internet Encyclopedia of Philosophy (www.iep.utm.edu);

Stanford Encyclopedia of Philosophy;

Arcanum Digitális Tudománytár;

SUMMARY

*The Significance and the Origin of the Cognition of the Absolute
in Ákos Pauler's Philosophy*

The theistic philosophy of Ákos Pauler (1876-1933) is an objective idealism based on eternal truth. His system is inspired by Plato's Saint Agostinus's, Aristotle's and Leibniz's works. He builds his system on solid bases, ancestral values, the truth of which can no longer be evidenced, which is directly recognized by human mind, therefore it is the supreme condition of all sciences. He understands the essence of thinking, namely that all individual knowledges based on universal prerequisites. Pauler emphasises that „to get to know as much as universal contents to rely on”¹⁰¹⁸. He creates the uniform system of pure logic and this system embraces his whole philosophy.

Ákos Pauler was a well-known and appreciated philosopher in Hungary and also in Europe. In 1898, at his age of 22, he defended his philosophical dissertation, then in 1902 he was a teacher in Budapest, Pozsony, Kolozsvár, later in 1915 he moved back to the Budapest University of Science in Budapest where he was popular philosophy professor until his death. He was member of the Hungarian Academy of Science from 1910. He died at his age of 57 on the top of his career leaving a huge philosophic heritage behind him.

The center of Ákos Pauler's system is the Absolute, who is identical with the personal, creative God. I dedicated my whole PhD work to study the question of the significance and the origin of the Absolute in Ákos Pauler's philosophy. Before I tried to answer this question I focused the strict relationship between theology and philosophy. This is not only explained by the fact that my thesis was written in the Theological Faculty of Pázmány Péter Catholic University but also because theology, the cognitive perception of the statements of faith, always requires philosophy. Ákos Pauler himself declared that „never existed religious thinking without speculative philosophic elements”.¹⁰¹⁹

¹⁰¹⁸ PAULER, ÁKOS, *Introduction into Philosophy*, Budapest. 1933. 234. p.

¹⁰¹⁹ PAULER, ÁKOS, *Metaphysics*, Budapest, 1938. 73. §. 96. p.

In my work I recalled councils and Fathers of the Church who explained their messages with the help of philosophical concepts. I pointed out that for human reason always given some kind of knowledge of God even if sometimes we repress it down. I mentioned classical phrasing of apostle Paul that God can be recognized in his creations. I also presented some council texts that build on this scripture site. The natural knowledge of God really demand human ability which is activated by God's mercy. The american jesuit theologian Bernard Lonergan SJ writes that „I do not think that in this life people arrive at natural knowledge of God without God's grace, but what I do not doubt is that the knowledge they so attain is natural”¹⁰²⁰.

In the second chapter I dealt with the entrant Ákos Pauler. First the family background, the positivist approach of his scientist grandfather and father and the trend of the era did not influenced the metaphysical Ákos Pauler. In his youth, his definite position is scholasticism based on Aristotelian philosophy. The contemplative young Pauler reads classical philosophers, writes philosophical studies in which he brings countless proofs to justify the reality of the knowledge that goes beyond the experience. He confidently believes that „without the metaphysics, the knowledge house remains without roof, where many beauties can be found, but permanently nobody can live in there”¹⁰²¹.

In the third chapter, I find that Ákos Pauler faces the transcendental ideas of his youth during his university years. To the effect of his professors of the university of philosophy, Imre Pauer, Frigyes Medveczky and Alexander Bernát, Pauler becomes a real positivists, criticist, and psychologists. In these years, in Hungary as in Europe, the most popular philosophical thinkers August Comte, Herbert Spencer, Charles Darwin, Stuart Mill and Immanuel Kant. Pauler rejects the metaphysics, which he wanted to dedicate to his life some years ago. „Positivism is not a new system [...] rather a point of view”¹⁰²² – he draws on his study, *The psychological foundations of epistemology*, published in 1897. Instead of metaphysics the fundamental science is the epistemology, but only as a spiritual processes of knowledge. He emphasizes that „the mind has neither lost its dignity nor its power by renunciateing metaphysical knowledge”¹⁰²³. Pauler now believes in the redemptive power of science, it protects

¹⁰²⁰ LONERGAN S.J., BERNARD, *Natural Knowledge of God, in A Second Collection* (ed. W. J. Ryan S.J. and B. J. Tyrell S.J.), Philadelphia 1974. 133. p.

¹⁰²¹ PAULER' s *Diary*, 23th, June, 1893.

¹⁰²² PAULER, ÁKOS, *The psychological foundations of epistemology*, Athenaeum, 1897. 549. p.

¹⁰²³ PAULER, ÁKOS, *The psychological foundations of epistemology*, Athenaeum, 1897. 548. p.

the dignity of mind, the human reason, which knows its own limitations. In my thesis I reviewed Pauler's anti-metaphysical, psychologist and biologist works which leads him a well-known personality of Hungarian philosophy. I pointed also that in this rough ten years, Ákos Pauler in his personal life also kept distance from religion, and by the influence of natural sciences he believed that God was created by the human mind.

In the fourth chapter of my thesis I discussed the development of Ákos Pauler's logicism. Pauler turns to logical questions which appears in his book titled, *The Problem of Epistemological Categories (Az ismeretelméleti kategóriák problémája, 1904)*. The interesting thing about this study is that Pauler „points out the truth as a peculiar logic sphere”¹⁰²⁴. He begins his struggle against psychologism and gets closer to logic. He clearly sees that in each cognition there are two, from each other independent aspects must be distinguished, the psychological and the logical ones, as the different dimensions of the unified process of knowledge.

Pauler is deep in value-theory investigations and gradually develops his ethical idealism. The change of his perception is not only a result of the influence of an isolated spiritual process. This fact reflects global changes which influenced the philosophy of the turn of the century. Ákos Pauler is getting better and better deeper into value-theory inquiries. He discovers the philosophy of Franz Brentano, Bernard Bolzano, Edmund Husserl which slowly brings fundamental changes in his thinking and begins his turning to the Platonic world of eternal truth. The world's perception of absolute values is clearly reflected in the book of *The Nature of the Ethical Knowledge (Az etikai megismerés természete, 1907)*. The idealistic turn is momentous, because in a few years Pauler will approach the concept of value and truth furthermore will achieve the ultimate Absolute who is to say God, who founding the relative existence.

The address of Pauler's introductory study in the Hungarian Academy of Sciences is *To the Theory of the Logical Principles (A logikai alapelvek elméletéhez, 1911)*. In his study, he diagnosticates the importance of logical principles in different fields of scientific research. Despite his definite logistic aspirations, he still believes in criticism. For him „Kant is a thoughtful Aristotle”¹⁰²⁵. At that time, Pauler first calls the three logical principles he has accepted, namely the principle of identity, principle

¹⁰²⁴ HALASY NAGY, JÓZSEF, *Ákos Pauler 1876-1933*, Budapest, 1933. 10. p.

¹⁰²⁵ PAULER, ÁKOS, *To the Theory of the Logical Principles*, Budapest, 1911. 64. p.

of coherence and principle of classification. Pauler's theory of logical principles will further deepen in the next few years, and later I will return to it.

In the fifth chapter I present the mature philosophical system of Ákos Pauler, which appears in his main work, *Introduction into Philosophy* (1920¹). In his formulating, philosophy is „the science of the most universal classes”¹⁰²⁶, and its five fundamental sciences are the logic, ethics, aesthetics, metaphysics and ideology (general subject-theory) and all of them in a final analysis point to the Absolute. The logic examines the general nature of the truth and the norms that derive from the thinking, and its ultimate object is the logical principles. Ethics deals with the value of human actions, aesthetics does it with the nature of the works' self-worth, so they both deal with the fundamental values. Metaphysics examines the universal characteristics of existing things, while the ideology seeks the elementary conditions, the general theory of 'thing' (object, res, aliquid), namely looks at things only as ideas. Pauler emphasizes that in his final assumptions logic, ethics, aesthetics and metaphysics are based on ideology.

In his system, Pauler provides an outstanding space for the correct philosophical method. The independent and specially Paulian method of philosophical cognition is the reduction. This method progresses from the consequence to the antecedent. With the method of reduction, Pauler creates a school, and many of his disciples use the method of reduction in their own philosophy. Our philosopher states that induction is starting from the partial and goes to the universal and its essence is the analysis. The deduction starts from the whole and moves towards to the partial and its essence is the synthesis. Reduction starts from sensual cognition, and becomes more and more general items and knowledge, finally, with the recapture method, we get principles that can no longer be traced back to more universal principles. Pauler regards only the reduction as a special philosophical method.

In his system, Pauler leads everything to the three logical principles as for the ultimate formal prerequisite of truths and the logical principles integrate his system. The three logical principles are also metaphysical principles. The first is the principle of identity (all things are identical only with itself, principium identitatis) are the most decisive. The second is the principle of coherention (all things are related to all other things, principium cohaerentiae), the third principle is the principle of classification

¹⁰²⁶ PAULER, ÁKOS, *Introduction into Philosophy*, Budapest, 1933. 10. p.

(all things belong to a class, principium classificationis). Pauler adds to the three logical and metaphysical principles the item of correlation (reciprocity, mutuality). It is the item of correlation of correlativitatis, that is given in the logical principles as their corollary, as their consequence. It expresses that „for every assumed thing, something unconditional belongs”¹⁰²⁷. That is, there is no relational without absoluteness, that is, every cognition and value judgment supposes the existence of something ultimate Absolute, who existing in oneself, who is independent of everything else.

The sixth chapter's title is *The Absolute in Ákos Pauler's philosophy*. This is the longest part of the thesis in which there are several approaches arise to the question of the Absolute. Among others, possibility of proof of God's existence, the question of the significance of preliminary being-knowledge, the analysis of the Absolute's concept. I write about the relationship between God and man as Pauler sees it in his philosophy. I discuss the essence of Paulerian cognition which is the process of realization or awakening (egersis) and I point out that Pauler's awakening concept is very similar to Plato's anamnesisz, to Saint Augustine's illuminatio, to Saint Thomas's excessus and to Rahner's Vorgriff concept.

With the many considerations, I finally answer the question raised in the title of the dissertation. My investigations have led me to recognize that in Ákos Pauler's philosophy the Absolute, who is God has a central position, and the final recognition of his system is a theocentric world view. The conclusion of my dissertation is that for Pauler, the Absolute is the source of all knowledge, the Absolute makes the cognition possible and the Absolute is also the final object, the ultimate goal of every cognition. God is the Alpha and the Omega, the beginning and the end.

According to Pauler, the origin of the knowledge of the Absolute can only be in the Absolute itself. As he states, the existence of God we recognize by awakening (egersis), „the idea of the Absolute arises in our mind during autothetic cognition”¹⁰²⁸. In cognition the Absolute has a decisive role. On the one hand, the Absolute makes the cognition possible because the Absolute in such a way created the cognitive individuals that in them there are the absolute ideas are unconsciously there. These are called universal, a priori knowledges. The essence of our cognition is the awakening

¹⁰²⁷ PAULER, ÁKOS, *Introduction into Philosophy, Bevezetés a filozófiába*, Budapest, 1933. 32. p.

¹⁰²⁸ PAULER, ÁKOS, *Metaphysics*, Budapest, 1938. 73. p.

for a priori knowledges. The sensual experience only triggers cognition but does not define its content. The essence of our thinking is that all unique knowledge can only be created by certain universal prerequisites. Pauler emphasizes the Platonic idea that the essence of our cognition is to recognize universal truths. It comes from this that the idea of God is an inner necessity of our spirit, God's existence is an ancestral certainty. The Absolute is thus known insofar as it is manifested in the relatives. Pauler explains that this is a kind of reflection, „God can manifest in his creatures”¹⁰²⁹. Everything that is not absolute, but relative, is the creature of the Absolute, so in every relative there must be some trace of the Absolute. We can say that the relative refers to the Absolute.

On the other hand, the idea of the Absolute is not only a chance for us to cognize anything, but the Absolute is the final object of cognition, too. Our cognition can be finished only when we find some autonomous – independent – absolute, ultimate contents, so „actually, in every cognition we are the Absolute trying to get to know”¹⁰³⁰. And if all our cognitions, ultimately the pursuit of the Absolute, Pauler explains, then it is clear that our cognitive desire cannot calm down by getting to know any intermediate objects, unless it has reached the Absolute. Therefore „neither experience (induction) nor mathematics (deduction) provide complete assurance, but only the grasping of certain aspects of the Absolute, to which the reduction leads us”¹⁰³¹ – Ákos Pauler writes.

I intended to express these thoughts with support of with my researches. I tried to place Ákos Pauler, in the context of Hungarian and international, present and Pauler's contemporary, positivist- and metaphysical philosophy. In my dissertation, I used my own earlier writings on this subject, first of all my licentia study which did not appear in print (its title: *Ákos Pauler's Intellectual Development and the Realization of His Theism*) as well as my already printed studies, namely *To the Intellectual Roots of József Somogyi: the Idea Theory of Ákos Pauler's* (Budapest, 1998. 92-108. p); *The Effect of the Transcendental Tomism of Pierre Scheuer SJ on Béla Weissmahr's SJ Study of God* (Budapest, 2015. 117-143. p.); *The Origin of the*

¹⁰²⁹ PAULER, ÁKOS, *Metaphysics*, Budapest, 1938. 95. p.

¹⁰³⁰ PAULER, ÁKOS, *Metaphysics*, Budapest, 1938. 74. p.

¹⁰³¹ PAULER, ÁKOS, *Metaphysics*, Budapest, 1938. 77. p.

Knowledge of the Absolute in Ákos Pauler's Philosophy (Budapest, 2014. 49-62. p.);
A Collection of Philosophical Definitions (Kecskemét, 20044).

Finally, I would just add that it was a great experience for me to deal with Ákos Pauler, to deal with the truths formulated by Pauler. I learned a lot from it. Ákos Pauler's philosophy, his objective idealism, is suitable for capable of satisfying our unified world view, and convince us about the beauty and truth of the being, the goodness and the intelligence given by God.

NYILATKOZAT

Alulírott, felelősen kijelentem, hogy a jelen doktori disszertációt önálló kutatásaim alapján, önállóan írtam, a feltüntetett és hivatkozott források és szakirodalom alapján, amelyeket az érvényben lévő előírások értelmében idézek. Disszertációm nem tartalmaz plágiumot.

Zimányi Ágnes

Budapest, 2017. október 2.